

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris

C.Z.U.: 347.23:342.5(478)(043.3)

OJOGA MARIANA

**GARANTAREA REALIZĂRII DREPTULUI FUNDAMENTAL
LA PROPRIETATE DE CĂTRE AUTORITĂȚILE PUBLICE DIN
REPUBLICA MOLDOVA**

552.01 – DREPT CONSTITUȚIONAL

Teză de doctor în drept

Conducător științific:

GUCEAC ION, acad., prof. univ.,

Autor:

CHIȘINĂU, 2022

© Ojoga Mariana, 2022

CUPRINS

ADNOTARE.....	5
ANNOTATION.....	6
АННОТАЦИЯ.....	7
LISTA ABREVIERILOR ȘI ACRONIMELOR.....	8
INTRODUCERE.....	10
1. ANALIZA SITUAȚIEI ÎN DOMENIUL GARANTĂRII DREPTULUI FUNDAMENTAL LA PROPRIETATE.....	17
1.1. Dreptul fundamental la proprietate reflectat în cercetările științifice contemporane.....	17
1.2. Evoluția istorică și premisele consfințirii dreptului la proprietate la nivel internațional și național.....	25
1.3. Concluzii la Capitolul 1.....	38
2. DREPTUL LA PROPRIETATE ÎN CADRUL SISTEMULUI DE DREPTURI FUNDAMENTALE ALE OMULUI.....	41
2.1. Delimitări conceptuale cu privire la evoluția obiectului, naturii juridice și a definiției dreptului fundamental la proprietate	41
2.2. Mecanismul de garantare a dreptului fundamental la proprietate.....	56
2.3. Condițiile restrângerii exercițiului dreptului la proprietate.....	65
2.4. Forme particulare ale restrângerii exercițiului dreptului la proprietate.....	81
2.5. Compatibilizarea jurisprudenței naționale cu cea europeană în materia dreptului la proprietate.....	100
2.6. Concluzii la Capitolul 2.....	110
2. POZIȚIONAREA UNOR AUTORITĂȚI PUBLICE ÎN PROCESUL DE GARANTARE A DREPTULUI FUNDAMENTAL LA PROPRIETATE.....	112
3.1. Autoritatea legislativă – prim gardian al dreptului la proprietate.....	112
3.2. Contribuția executivului în garantarea dreptului fundamental la proprietate.....	121
3.3. Rolul autorității judecătorești în apărarea dreptului fundamental la proprietate.....	136
3.4. Aportul Curții Constituționale în garantarea dreptului la proprietate.....	150

3.5. Importanța Avocatului Poporului (Ombudsmanului) și a altor instituții în garantarea realizării dreptului fundamental la proprietate.....	158
3.6. Concluzii la Capitolul 3.....	168
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....	171
BIBLIOGRAFIE.....	179
ANEXE.....	219
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII.....	232
CURRICULUM-VITAE.....	233

ADNOTARE

OJOGA Mariana, Garantarea realizării dreptului la proprietate de către autoritățile publice din Republica Moldova, teză de doctor în drept, Chișinău, 2022

Structura tezei: Introducere, trei capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 591 de titluri, 178 de pagini text de bază, 13 anexe. Rezultatele obținute au fost publicate în 15 lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: dreptul la proprietate, natura juridică a dreptului la proprietate, mecanism de garantare a dreptului la proprietate, condițiile restrângerii exercițiului dreptului la proprietate, autoritatea legislativă, autoritatea executivă, autoritatea judecătorească, Curtea Constituțională, Avocatul Poporului.

Scopul și obiectivele lucrării. *Scopul:* analiza activității autorităților publice (legislative, executive, judecătorești și altele), implicate în procesul de garantare a dreptului la proprietate prin identificarea lacunelor legislative, jurisprudențiale și administrative, care în final contribuie la violarea dreptului garantat de art. 46 din Constituție. *Obiectivele:* (1) analiza literaturii de specialitate în vederea fundamentării doctrinei a naturii juridice a dreptului la proprietate și a identificării relației puterii de stat cu dreptul în discuție; (2) cercetarea cadrului normativ și studierea jurisprudenței Curții Constituționale pe tărâmul art. 46 din Constituție în vederea: i) evaluării stadiului de implicare a Republicii Moldova în garantarea dreptului la proprietate; ii) identificării elementelor structurale ale mecanismului de garantare a drepturilor fundamentale și evaluării suficienței și eficienței acestora în garantarea dreptului la proprietate; iii) aprecierii sferei de autonomie a autorităților publice în implementarea măsurilor de restrângere a dreptului la proprietate; și iv) depistării mijloacelor de responsabilizare a persoanelor vinovate de încălcarea dreptului la proprietate; (3) examinarea activității autorităților responsabile de aplicarea legii (autoritatea executivă și cea judecătorească) și studierea practicii CtEDO în spețele contra Moldovei în care s-a constatat încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție, pentru a identifica cauzele și autoritățile publice responsabile de violarea dreptului la proprietate; (4) formularea unor propuneri de *lege ferenda*, care vizează consolidarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și responsabilizarea persoanelor vinovate de încălcarea dreptului respectiv și a unor recomandări în vederea optimizării activității unor autorități publice, care în final vor contribui la reducerea numărului de încălcări ale dreptului la proprietate.

Noutatea și originalitatea științifică constă în: sistematizarea abordărilor teoretice și practice referitoare la condițiile restrângerii dreptului fundamental la proprietate; identificarea sferei de autonomie a autorităților publice în instituirea măsurilor de restrângere; depistarea cauzelor și autorităților publice responsabile de încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție; identificarea unor noi mijloace de consolidare a mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și de responsabilizare a persoanelor vinovate de încălcarea acestui drept.

Rezultatele obținute care pot contribui la soluționarea unei probleme științifice importante constau în formularea unor propuneri de *lege ferenda* în vederea consolidării mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și responsabilizării persoanelor vinovate de încălcarea acestui drept și a unor recomandări pentru optimizarea activității unor autorități publice, ceea ce în final va contribui la reducerea numărului de încălcări a dreptului la proprietate.

Semnificația teoretică constă în identificarea premiselor constituționalizării dreptului la proprietate, stabilirea naturii juridice a dreptului la proprietate, sistematizarea abordărilor teoretice și practice referitoare la condițiile restrângerii dreptului fundamental la proprietate.

Valoarea aplicativă. Rezultatele obținute pot contribui la aplicarea corectă și unitară de către exponenții autorităților publice a cadrului normativ al proprietății și la evitarea unor noi condamnări a Republicii Moldova pentru violarea art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție.

Implementarea rezultatelor științifice poate fi realizată în domeniul științific, educativ, legislativ, jurisprudențial și economic.

ANNOTATION

OJOGA Mariana, Guaranteeing the realization of the property right by the public authorities of the Republic of Moldova, doctoral thesis in law, Chisinau, 2022

Thesis structure: Introduction, 3 chapters, general conclusions and recommendations, bibliography of 591 titles, 178 pages of basic text, 13 annexes. The obtained results were published in 15 scientific papers.

Keywords: right to property, legal nature of the right to property, mechanism for guaranteeing the right to property, conditions of restriction of the right to property, legislative and executive authority, judicial authority, Constitutional Court, Ombudsman.

Purpose and objectives of the paper. *Purpose:* analysis of the activity of public authorities (legislative, executive, judicial and others) responsible for ensuring the realization of the right to property, by identifying legislative, jurisprudential and administrative gaps, which ultimately contribute to violating the right guaranteed by art. 46 of the Constitution. *Objectives:* (1) analysis of the literature to determine the legal nature of the right to property and to identify the relationship of state power with the right in question; (2) researching the normative framework and studying the jurisprudence of the Constitutional Court in the field of art. 46 of the Constitution to: i) assessing the stage of involvement of the Republic of Moldova in guaranteeing the right to property; ii) identify the structural elements of the mechanism for guaranteeing fundamental rights in order to assess their sufficiency and effectiveness in guaranteeing the right to property; iv) determine the sphere of autonomy of public authorities in implementing measures to restrict the right to property; (3) the examination of the activity of the public authorities responsible for the application of the legal framework (executive and judicial authority) and the study of the ECtHR practice in cases against Moldova of conviction for violation of art. 1, Protocol no. 1 to the Convention, in order to identify the causes and public authorities responsible for the violation of the right to property; (4) the formulation of proposals for the law *ferenda*, in order to strengthen the mechanism for guaranteeing the right to property and empowering responsible for the violation of that right and some recommendations in order to optimize the activity of some public authorities.

The scientific novelty and originality of the paper consists in: systematization of theoretical and practical approaches to the conditions of restriction of the fundamental right to property; identifying the sphere of autonomy of public authorities in establishing restrictive measures; finding the causes and public authorities responsible for the violation of art. 1, Protocol no. 1 to the Convention; identifying new means of strengthening the mechanism for guaranteeing the right to property and new means of holding those responsible for violating this right.

The obtained results that contribute to the solution of an important scientific problem consist in the formulation of proposals of *lege ferenda* in order to strengthen the mechanism of guaranteeing the right to property and of some recommendations that will contribute to the efficiency of the activity of some public authorities.

Theoretical significance: identifying the premises for the constitutionalization of the right to property; establishing the legal nature of the right to property; systematization of theoretical and practical approaches to the conditions of restricting the fundamental right to property.

Application value. The obtained results can contribute to the correct and unitary application by the exponents of the public authorities of the normative framework of the property and to the avoidance of new convictions of the Republic of Moldova for violating art. 1, Protocol no. 1 to the Convention.

Implementation of scientific results can be achieved in the scientific, educational, legislative, jurisprudential and economic fields.

АННОТАЦИЯ

ОЖОГА Мариана, Гарантия реализации права собственности органами государственной власти, Диссертация на соискание учёной степени доктора права, Кишинэу, 2022

Структура диссертации: Введение, 3 главы, общие выводы и рекомендации, библиография из 591 наименований, 178 страницы основного текста, 13 приложений. Полученные результаты опубликованы в 15 научных статьях.

Ключевые слова: право собственности, правовая природа права собственности, гарантия права, механизм гарантии права собственности, условия ограничения права собственности, законодательная и исполнительная власть, судебная власть, Конституционный суд, народный адвокат.

Цель и задачи диссертации. *Цель:* анализ деятельности органов государственной власти, ответственных за обеспечение реализации права собственности, путем выявления законодательных, судебных и административных пробелов, которые в конечном итоге способствуют нарушению права, гарантированного ст. 46 Конституции. *Задачи:* (1) анализ специальной литературы в целях определения правовой природы права собственности и выявления отношения государственной власти к рассматриваемому праву; (2) исследование нормативной базы и изучение судебной практики Конституционного суда в области статьи 46 Конституции с целью: i) оценить стадию участия Республики Молдова в обеспечении права собственности; ii) определение структурных элементов механизма гарантирования основных прав с целью оценки их достаточности и эффективности в обеспечении права собственности; iii) оценка сферы самостоятельности органов государственной власти в реализации мер по ограничению права собственности; (3) рассмотрение деятельности правоохранительных органов и изучение практики ЕСПЧ по делам против Молдовы, в которых допущено нарушение ст. 1, Протокол №. 1 к Конвенции, в целях выявления причин и государственных органов, ответственных за нарушение права собственности; (4) выработка законодательных предложений, направленных на усиление механизма гарантирования права собственности и привлечения к ответственности за нарушение этого права и некоторых рекомендаций по оптимизации деятельности отдельных органов государственной власти.

Научная новизна и оригинальность: систематизация теоретических и практических подходов к условиям ограничения права собственности; определение сферы самостоятельности органов государственной власти в установлении ограничительных мер; установление причин и государственных органов, ответственных за нарушение ст. 1, Протокол №. 1 к Конвенции.

Полученные результаты способствуют решению важной научной проблемы заключаются в формулировании предложений *lege ferenda* с целью усиления механизма гарантирования права собственности и привлечения к ответственности виновных в нарушении этого права и некоторых рекомендаций по оптимизации деятельности некоторых органов государственной власти, что, наконец, поможет снизить количество нарушений права собственности.

Теоретическое значение состоит в: выявлении предпосылок конституционализации права собственности; установление правовой природы права собственности; систематизация теоретических и практических подходов к условиям ограничения основного права собственности.

Прикладное значение. Полученные результаты могут способствовать правильному и единообразному применению представителями органов государственной власти нормативно-правовой базы собственности.

Внедрение полученных результатов может быть достигнуто в научной, образовательной, законодательной, судебно-правовой и экономической сферах.

LISTA ABREVIERILOR ȘI ACRONIMELOR

AO	Asociația Obștească
ARFC	Agenția Relații Funciare și Cadastru
art.	articol
ASAC	Administrația de Stat a Aviației Civile
ASP	Agenția Servicii Publice
BNM	Banca Națională a Moldovei
CEDAE	Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității
CEDO	Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale
CIE	Centrul Internațional de Expoziții
CNAS	Casa Națională de Asigurări Sociale
COA	Certificat de operator aerian
CP	Codul penal
CPC	Codul de procedură civilă
CtEDO	Curtea Europeană a Drepturilor Omului
CSJ	Curtea Supremă de Justiție
CSM	Consiliul Superior al Magistraturii
DCC	Decizia Curții Constituționale
DUDO	Declarația Universală a Drepturilor Omului
<i>e.g.</i>	<i>exempli gratia</i>
<i>e.n.</i>	evidențierea noastră
<i>etc.</i>	<i>et cetera</i>
IMPS	Instituția Medico-Sanitară Publică
HCC	Hotărârea Curții Constituționale
Legea nr. 87/2011	Legea privind repararea de către stat a prejudiciului cauzat prin încălcarea dreptului la judecarea în termen rezonabil a cauzei sau a dreptului la executarea în termen rezonabil a hotărârii judecătorești, nr. 87 din 21 aprilie 2011
Legea nr. 1225/1992	Legea privind reabilitarea victimelor represiunilor politice, nr. 1225-XII din 08 decembrie 1992

Legea nr. 133/2018	Legea privind modernizarea Codului civil și modificarea unor acte legislative, nr. 133 din 15 noiembrie 2018
Legea nr. 296/1994	Legea pentru interpretarea unor prevederi ale Legii privind reabilitarea victimelor represiunilor politice, nr. 296-XIII din 23 noiembrie 1994
Legea nr. 488/1999	Legea exproprierii pentru cauză de utilitate publică, nr. 488-XIV din 08 iulie 1999
Legea nr. 52/2014	Legea cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanul)
MAI	Ministerul Afacerilor Interne
MSMPS	Ministerul Sănătății, Muncii și Protecției Sociale
mun.	municipiul
OAP	Oficiul Avocatul Poporului
ONG	Organizație nonguvernamentală
ONU	Organizația Națiunilor Unite
RM	Republica Moldova
RMN	Republica Moldovenească Nistreană
RSSM	Republica Sovietică Socialistă Moldovenească
TVA	Taxa pe valoare adăugată
URSS	Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste
SRL	Societate cu răspundere limitată
sec.	secolul
u.c.	Unitate convențională

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei abordate. Deși este un drept, cu o istorie aparte în spate, ce mărturisește atitudini diametral opuse față de acesta în diferite perioade ale istoriei, precum și diferite controverse legate de neinclusiunea sa în textul inițial al Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (*în continuare CEDO*), problema proprietății nu este epuizată nici în prezent, aceasta fiind susceptibilă mereu de noi cercetări. Pornind de la faptul că gradul de protecție a acestui drept reflectă într-o anumită măsură nivelul de dezvoltare a democrației și că în secolul precedent, una dintre cele mai grave încălcări ale drepturilor omului a fost legată de proprietate, dreptul la proprietate a fost proclamat la nivel global în Declarația Universală a Drepturilor Omului (*în continuare DUDO*), iar la nivel regional a beneficiat de o protecție substanțială prin proclamarea acestuia în Protocolul adițional nr. 1 la CEDO. Prin urmare, includerea dreptului la proprietate în catalogul drepturilor fundamentale nu mai este o discreție a guvernanților, în condițiile consacării acestuia la nivel internațional și regional.

Importanța tematicii propusă spre cercetare s-a accentuat în epoca contemporană, când s-a conceptualizat *funcția socială* a proprietății, care justifică intervenția statului în exercitarea acestui drept în numele unui interes general. În acest context, riscurile unor abuzuri sau excese ale autorităților publice, responsabile de garantarea dreptului la proprietate, s-au amplificat, în condițiile intensificării, atât cantitativ, cât și calitativ, a măsurilor de restrângere a dreptului la proprietate. Astăzi, se discută doar despre gradul de intervenție a autorităților publice în exercitarea dreptului la proprietate și a cauzelor care justifică acest interes general.

Totodată, în prezent discursul juridic al proprietății este circumscris de caracterul evolutiv al dreptului la proprietate, sub aspectul extinderii conceptului de „bun” din perspectiva judecătorului european și care, pe cale de consecință, antrenează noi angajamente tot mai constrângătoare pentru state pe tărâmul art. 1, Protocolul nr. 1. Ținând cont de realitățile prezentului, considerăm că tema propusă spre cercetare este una relevantă, în condițiile în care relațiile autorităților publice cu cetățenii sunt tot mai frecvente și mai intense, iar riscul apariției unor dispute crește în mod simțitor. În acest sens, realizarea efectivă a dreptului la proprietate depinde esențial de activitatea autorităților publice, implicate în procesul de garantare a acestui drept.

Pornind de la faptul că garantarea dreptului la proprietate este una dintre principalele misiuni ale statului, Republica Moldova și-a asumat cu prisosință această sarcină. Chiar dacă mai are restanțe la examenul de trecere de la un regim totalitar la unul democratic și necesită încă multe

lecții europene pentru a se cataloga drept un stat de drept „veritabil”, Republica Moldova s-a angajat ferm în consacrarea și constituționalizarea acestui drept, precum și în consolidarea mecanismului de garantare a dreptului în discuție.

Deși este clară tendința Republicii Moldova de a se integra în clubul democrațiilor europene și de a asana cadrul normativ la standardele europene, totuși parcursul european este unul anevoios, cu multe sincope, astfel încât se atestă o discrepanță sesizabilă între buchea legii și realizarea deplină a dreptului în discuție. Or, la cei 30 de ani de la Declaraarea Independenței, realizarea deplină a dreptului la proprietate, în toate aspectele sale, continuă a fi în unele situații un deziderat și, uneori, chiar dureroasă și sensibilă. Nu putem să facem abstracție de unii indicatori regretabili: la situația din 01 ianuarie 2020, din cele 441 de hotărâri pronunțate împotriva Moldovei, în 128 de cazuri Curtea Europeană a Drepturilor Omului (*în continuare CtEDO*) a constatat încălcarea dreptului la proprietate [408]. În particular, pentru anul 2020 [72], din 32 de hotărâri de condamnare a Republicii Moldova, în 11 hotărâri a fost constatată încălcarea art. 6 în cumul cu art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție și, respectiv, în patru hotărâri - violarea art. 1, Protocolul nr. 1 cu excepția art. 6 CEDO. Situația nu a fost mai bună nici pentru anul 2019 [71]. Acest bilanț al condamnărilor este cu atât mai semnificativ, dacă luăm în considerare sumele astronomice care au fost achitate din bugetul de stat în dosarele respective de violare a dreptului la proprietate: *Ojog și alții contra Moldovei* [238] (cea mai mult discutată hotărâre din ultima perioadă, care a stârnit un val de discuții și schimbări legislative, la care vom reveni *infra* în lucrare) - prin care s-a dispus scoaterea din bugetul de stat a sumei de aproximativ 3,6 milioane de euro, hotărârea în cauza *Unistar Ventures GMBH contra Moldovei* [271] – 6 712 855 de euro, hotărârea în speța *Oferta – Plus SRL contra Moldovei* [236] – 2 535 000 de euro și catalogul acestor hotărâri, prin care a fost zdruncinat bugetul de stat prin sumele ce au fost adjudecate reclamanților, continuă să crească de la an la an.

Faptul că autoritățile publice nu au asigurat garantarea dreptului în discuție se confirmă și prin alte date. Deși, în anul 2021, Curtea Constituțională nu a emis nicio hotărâre, în care să constate încălcarea prevederilor art. 46 din Legea Supremă, totuși în numeroase sesizări, aceasta a fost invitată să se expună în privința conformității prevederilor contestate cu conținutul articolului respectiv (*nr. 68 din 18 mai 2021, nr. 142 din 16 septembrie 2021, nr. 159 și nr. 162 din 02 noiembrie 2021, nr. 172 și 173 din 11 noiembrie 2021, nr. 3 și nr. 4 din 18 ianuarie 2022, nr. 7 și nr. 9 din 20 ianuarie 2022, etc.*). În cele 31 de hotărâri pronunțate în 2020, Curtea Constituțională în trei hotărâri (*nr. 3 din 04 februarie 2020, nr. 24 din 08 octombrie 2020, nr. 29 din 26 noiembrie 2020*) a constatat încălcarea dispozițiilor constituționale ale art. 46 din Constituție, iar în două hotărâri, s-a pus în discuție incidența normelor contestate cu ingerința în

exercițiul dreptului la proprietate (*nr. 16 din 09 iunie 2020, nr. 18 din 30 iunie 2020*). Pe acest aspect, într-o perioadă mai lungă, datele statistice sunt și mai îngrijorătoare. *Exempli gratia* [175], pentru anii 1995-2016 (în lipsa unor alte date statistice mai recente), din numărul total de hotărâri pronunțate de Curtea Constituțională în materia drepturilor omului, în 32% s-a pus în discuție art. 46 din Constituție. În rapoartele prezentate anual de Avocatul Poporului [45] se înregistrează numeroase plângeri, în care petiționarii invocă diferite situații în care autoritățile publice obstrucționează realizarea dreptului la proprietate, iar în rapoartele privind examinarea petițiilor, întocmite de Parlament [504] și de Guvern [368] - numeroase cereri legate de imposibilitatea realizării dreptului la proprietate. Câmpul de investigație al acestui studiu a avut ca premisă și constatările din *Strategia națională de dezvoltare „Moldova 2020”* [431], în care se indică faptul că circa 70% dintre agenții economici din Republica Moldova nu au încredere că instanțele judecătorești le vor proteja *dreptul de proprietate*, ceea ce afectează negativ intențiile lor de a investi. Deși această strategie a fost adoptată în 2012, având la bază realitățile de la acea dată, în prezent, cu regret, nu sunt suficiente indicii că din acel moment situația s-a augmentat esențial.

Totodată, activând în calitate de asistent judiciar, adesea m-am confruntat cu situații în care una și aceeași problemă de drept ce vizează dreptul la proprietate a fost soluționată diferit de aceeași instanță de judecată, ceea ce m-a și determinat să mă profilez pe această direcție de cercetare.

Pornind de la aceste realități care atestă un număr mare de condamnări la Curtea Europeană pentru violarea art.1, Protocolul nr. 1, un cifru impunător de hotărâri ale Curții Constituționale pe tărâmul art. 46 din Constituție, petiții adresate Parlamentului, Guvernului și Avocatului Poporului în care se reclamă imposibilitatea realizării dreptului la proprietate, este evidentă existența unor grave probleme sistemice, precum și necesitatea unui studiu complex cu privire la analiza activității autorităților publice responsabile de garantarea dreptului în discuție. Prin urmare, această teză nu este un exercițiu de teorie juridică, ci este preocupată de identificarea unor soluții care vor contribui la reducerea numărului de încălcări ale dreptului la proprietate și care presupune analiza inadvertențelor și obscurităților legislației Republicii Moldova și a practicilor vicioase și abuzive ale autorităților responsabile de aplicarea cadrului normativ al proprietății, care obstrucționează realizarea acestui drept, precum și formularea unor propuneri de *lege ferenda* în vederea consolidării mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și responsabilizării persoanelor vinovate de încălcarea dreptului respectiv. Problema sistemică a proprietății necesită o abordare multiaspectuală și justifică interdisciplinarietatea acestei tematici. Considerentele enumerate reprezintă motivația în alegerea acestei teme de cercetare doctorală.

Scopul lucrării constă în analiza activității autorităților publice (legislative, executive, judecătorești și altele), care au un rol mai deosebit în garantarea realizării dreptului fundamental la proprietate, pentru a depista lacunele legislative și administrative și incongruențele jurisprudențiale, care în final contribuie la violarea dreptului proteguit de art. 46 din Constituție, precum și pentru a identifica unele soluții ce vor contribui la consolidarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și la responsabilizarea persoanelor vinovate de încălcarea dreptului în discuție.

Pentru a atinge scopul enunțat, ne propunem să realizăm următoarele **obiective**:

- analiza literaturii de specialitate în vederea fundamentării doctrinei a naturii juridice a dreptului la proprietate și identificării relației puterii de stat cu dreptul în discuție;
- cercetarea cadrului normativ și studierea jurisprudenței Curții Constituționale pe tărâmul art. 46 din Constituție în vederea: 1) evaluării stadiului de implicare a Republicii Moldova în garantarea dreptului la proprietate și a sistemului de drept al proprietății; 2) identificării elementelor structurale ale mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și evaluării suficienței și eficacității acestora în garantarea dreptului respectiv; 3) depistării mijloacelor de responsabilizare a persoanelor vinovate de încălcarea dreptului în discuție și 4) identificării sarcinilor autorităților publice responsabile de garantarea dreptului la proprietate și aprecierii sferei de autonomie a acestor autorități în implementarea măsurilor de restrângere a dreptului respectiv;
- examinarea activității autorităților responsabile de aplicarea legii (autoritatea executivă și cea judecătorească) și studierea practicii Curții Europene a Drepturilor Omului în spețele contra Moldovei în care s-a constatat încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție, pentru a identifica *cauzele și autoritățile publice* responsabile de încălcarea dreptului la proprietate;
- formularea unor propuneri de *lege ferenda*, care vizează consolidarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și responsabilizarea persoanelor vinovate de încălcarea dreptului respectiv și a unor *recomandări* în vederea optimizării activității unor autorități publice, care în final vor contribui la reducerea numărului de încălcări ale dreptului la proprietate.

Ipoteza de cercetare constă în cercetarea: cadrului normativ în vederea aprecierii corespunderii plenare sau parțiale a acestuia criteriilor de calitate și garanțiilor juridice pentru asigurarea protecției dreptului la proprietate și a procesului de interpretare și aplicare a acestor prevederi de către exponenții autorității executive și judecătorești în corespundere cu exigențele europene.

Sinteza metodologiei de cercetare și justificarea metodelor de cercetare alese. Pentru a realiza scopul propus și obiectivele trasate, am utilizat diferite metode de cercetare științifică juridică, în special ne-am axat pe: metoda logică, metoda comparativă, metoda istorică, metoda

sistemică, etc., pentru a selecta și a analiza patrimoniul doctrinar științific, pentru a-l sistematiza și a forma propriile opinii față de diferite aspecte ale dreptului la proprietate. Studiul de față se bazează, în principal, pe studierea doctrinei, legislației și practicii instanțelor judecătorești din Republica Moldova, a Curții Europene a Drepturilor Omului, a Curții Constituționale a Republicii Moldova și, ocazional, a Curții Constituționale a României, astfel încât toată documentarea tezei cuprinde trei linii mari: concepția doctrinei, legislația și jurisprudența.

Având în vedere caracterul pluridisciplinar al cercetării, suportul teoretico-științific al tezei cuprinde lucrările savanților atât din domeniul constituțional, drepturile omului, cât și tangențial din domeniul administrativ și civil. Deopotrivă, au fost scoase în evidență atât abordările doctrinarilor autohtoni, cât și ale celor străini.

Monitoring-ul surselor normative este unul foarte vast, având în vedere că în primul capitol din lucrare ne-am propus să identificăm premisele consfințirii dreptului la proprietate ca drept fundamental al omului, ceea ce a reclamat un efort de analiză a celor mai arhaice reglementări înregistrate din epoca antică și abordarea acestora într-o perspectivă evolutivă; ca în final să abordăm reglementarea dreptului la proprietate în prezent. Totodată, am analizat cadrul normativ în vigoare pentru a evalua stadiul de implicare a Republicii Moldova în garantarea dreptului la proprietate și a identifica elementele structurale ale mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și mijloacele de responsabilizare a persoanelor vinovate de încălcarea dreptului respectiv.

Întrucât jurisprudența instanței europene este una superabundentă, o evaluare exhaustivă a acesteia este imposibilă, așa încât am făcut referire la hotărârile deja devenite clasice în anumite probleme, precum și la hotărâri de dată mai recentă, acestea reprezentând un *summum* al constatărilor anterioare ale Curții de la Strasbourg pe tărâmul art. 1, Protocolul nr. 1 din Convenție. Am ales să examinăm cu minuțiozitate și hotărârile Curții Europene în care au fost condamnate și alte state, în afară de Republica Moldova, în vederea efectuării unei analize generale despre problema proprietății în lumina forului european. Deopotrivă cu jurisprudența europeană, am studiat cu rigurozitate și statuările Curții Constituționale în situațiile în care se invocă încălcarea art. 46 din Constituție. Instrumentele de cercetare utilizate nu s-au limitat la jurisprudența instanței europene și a instanței constituționale, ci am decis să ne referim și la unele hotărâri irevocabile parvenite fie de la instanța supremă, fie de la instanțele inferioare pentru a putea releva unitatea de abordare a dreptului la proprietate, precum și modalitățile practice alese pentru aplicarea exigențelor convenționale. Pe lângă abordările științifice, autorul a luat act de rapoartele prezentate de diferite autorități publice, în care au fost relevate diferite aspecte deficitare de realizare a dreptului la proprietate.

Sumarul capitolelor tezei. Teza este structurată în trei capitole coerente, care finalizează cu o secțiune de sinteză (concluzii), ceea ce facilitează lecturarea acestui discurs juridic. Deși investigațiile științifice proprii le-am expus pe larg în conținutul lucrării, acestea sunt sintetizate la finalul studiului.

Având un caracter mai mult teoretic, **Capitolul 1 - Analiza situației în domeniul garantării dreptului fundamental la proprietate** - reprezintă un studiu al materialelor științifice dedicate dreptului la proprietate, care au servit ca fundament teoretic pentru conceperea lucrării, și grație cărora am putut contura unele probleme de cercetare. Am realizat o incursiune doctrinară a surselor din materia dreptului constituțional, drepturilor omului, prin cercetarea atât a cursurilor de drept constituțional și a altor monografii dedicate științei dreptului constituțional, cât și a tezelor de doctor în care a fost cercetat dreptul la proprietate. Cercetarea a urmărit o abordare cât mai completă a istoricului reglementării dreptului la proprietate, cu accentul pe perioada contemporană, atât în dimensiunea națională, cât și în cea internațională, pentru a conceptualiza premisele constituționalizării dreptului respectiv ca drept fundamental al omului și a accentua unele tendințe care s-au manifestat în reglementarea acestui drept. În final, am determinat gradul de investigație al temei, care este unul destul de vast, însă cu unele aspecte neexplorate, ceea ce a constituit premisă pentru formularea problemei științifice ce urmează a fi rezolvată și schițarea direcțiilor de soluționare a acesteia.

Cel de-al doilea capitol, - **Dreptul la proprietate în cadrul sistemului de drepturi fundamentale ale omului** -, debutează cu unele delimitări conceptuale cu privire la identificarea dreptului la proprietate, ca drept subiectiv și ca drept fundamental. Pornind de pe această pistă, am identificat unele disparități în definiția acestor două categorii, ca în final să propunem și noi o definiție a dreptului la proprietate, ca drept fundamental. Întrucât obiectul de cercetare a lucrării de față este analiza dreptului la proprietate, ca drept fundamental, am încercat să identificăm evoluția naturii juridice a acestui drept în ultimele două secole și, totodată, să justificăm, din această perspectivă, necesitatea intervenției statului în exercițiul acestui drept. Nu am putut să nu remarcăm tendința de extindere a obiectului dreptului în discuție, de la bunurile corporale spre bunurile necorporale. Următorul paragraf este direcționat pe identificarea elementelor mecanismului de garantare a dreptului la proprietate. Într-un paragraf separat, ne-am preocupat îndeosebi să sistematizăm abordările teoretice și practice ale condițiilor restrângerii dreptului la proprietate, prin prisma jurisprudenței instanței constituționale și celei europene, pentru a identifica sfera de autonomie a autorităților publice în aplicarea unor astfel de măsuri. De asemenea, am aprofundat studiul unor forme particulare de restrângere a dreptului la proprietate: exproprierea pentru cauză de utilitate publică, naționalizarea, confiscarea, sechestrarea bunurilor,

rechiziția, măsurile de impozitare, protecția mediului, care implică o afectare mai gravă a dreptului în discuție. În ultimul paragraf, am identificat tehnicile de compatibilizare a jurisprudenței naționale cu cea europeană în materia dreptului la respectarea bunurilor.

În definitiv, în ultimul capitol, - **Poziționarea unor autorități publice în procesul de garantare a dreptului fundamental la proprietate** -, drept obiectiv major de cercetare a constituit analiza activității unor autorități publice, care au un rol mai accentuat în procesul de garantare a dreptului fundamental la proprietate. Am debutat cu analiza activității legislativului, ca prim-gardian al dreptului la proprietate și care este cel dintâi responsabil de instaurarea dreptului la proprietate privată. *Ex aequa*, am fundamentat cercetarea noastră pe aportul executivului în garantarea dreptului la proprietate și identificarea exponenților responsabili de condamnarea Republicii Moldova la Curtea Europeană. Un subcapitol deosebit l-am dedicat rolului autorității judecătorești în garantarea dreptului în discuție. *Inter alia*, am scos în evidență unele inadvertențe din practica judecătorească în spețele în care este pus în discuție dreptul la proprietate. De asemenea, prin prisma atribuțiilor ce-i revin, am stabilit rolul Curții Constituționale în asigurarea dreptului la proprietate, care este unul crucial în făurirea unui sistem al dreptului de proprietate care să corespundă rigorilor europene. În ultimul paragraf, am supus analizei activitatea Ombudsmanului și a altor instituții publice, cărora le este recunoscut un aport enorm în garantarea dreptului în discuție.

La finalul lucrării, am formulat numeroase **concluzii** și **recomandări**, care țin în special de consolidarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate, de responsabilizarea persoanelor vinovate de încălcarea dreptului la proprietate și de eficientizarea activității unor autorități publice care au un rol mai accentuat în garantarea dreptului la proprietate. Atașate concluziilor finale, recomandările prezentate relevă concomitent problema științifică soluționată și perspectivele referitoare la tema de cercetare.

1. ANALIZA SITUAȚIEI ÎN DOMENIUL GARANTĂRII DREPTULUI FUNDAMENTAL LA PROPRIETATE

1.1. Dreptul fundamental la proprietate reflectat în cercetările științifice contemporane

Importanța dreptului la proprietate, pentru fiecare individ în parte, este una evidentă, dictată de instinctul biologic al supraviețuirii și de cel social al autoafirmării ca personalitate, de stimularea spiritului de competitivitate, de crearea unor oportunități și crearea independenței necesare pentru autodeterminare. Inițiind acest memoriu al dreptului la proprietate, nu putem să nu remarcăm importanța acestuia, ca fiind un mod de realizare a puterii umane asupra bogățiilor și a libertății individuale, și caracterul evolutiv, astfel încât proprietatea nu a încetat vreodată să fie ținta investigațiilor științifice din diferite domenii: juridice, economice, filosofice și religioase. Pe măsura dezvoltării civilizației, omul nu a conștientizat să muncească, să obțină un patrimoniu, care i-ar asigura exercitarea libertății și independenței, acest imbold având în sine o pornire instinctuală [53, pag. 23]. De altfel, importanța dreptului în discuție a fost sintetizată încă de cei mai importanți filosofi din perioada antică, or, încă Aristotel susținea, la vremea sa, că „omul are două mobiluri puternice: *proprietatea* și dorul; desființarea proprietății private ar fi împotriva tendințelor naturale” [85, pag. 110]. Pe același segment, John Locke afirma că „dreptul de proprietate este printre principalele drepturi naturale concomitent cu libertatea și egalitatea, pe care omul nu le-a transmis statului” [579].

La etapa contemporană, odată cu consacarea dreptului la proprietate în cele mai importante tratate internaționale, investigațiile științifice s-au orientat spre studierea acestuia ca drept fundamental al omului și cum drepturile fundamentale ale omului sunt conținutul de bază al unei constituții, dreptul la proprietate a fost și este ținta savanților și din acest domeniu. Pe de altă parte, nu putem face abstracție că dreptul la proprietate este un drept subiectiv, care este obiect de cercetare al legislației civile, iar garantarea acestui drept este pusă în sarcina autorităților publice, a căror activitate este ghidată de normele dreptului administrativ. Toate acestea demonstrează caracterul pluridisciplinar al tematicii în discuție.

Odată ce dreptul la proprietate este un drept de factură constituțională, este clar că orice manual de drept constituțional și monografie dedicată drepturilor omului vor conține abordări lapidare ale acestui drept. Respectiv, construcția acestui compartiment din lucrare va oscila în principal pe efectuarea monitoring-ului doctrinar al lucrărilor din dreptul constituțional și drepturile omului. Tangențial, am analizat unele lucrări din dreptul civil și dreptul administrativ. Deși scheletul doctrinar al acestui demers științific l-au constituit cu precădere lucrările științifice ale doctrinarilor autohtoni, nu am neglijat nici lucrările de peste hotare ale unor autori români, ruși,

francezi, englezi, ceea ce în final ne-a permis să realizăm o spicuire dezvoltată a celor mai principale idei ce țin de garantarea dreptului la proprietate de către autoritățile publice.

Din motive firești, vom debuta cu lucrările din dreptul constituțional, elaborate de cercetătorii și savanții din Republica Moldova, precum: academicianul **Ion Guceac** *Tratat elementar de drept constituțional* (2020), în două volume, [356], **Teodor Cârnaț** *Drept constituțional* (2020), în două volume [66] și **Alexandru Arseni** *Drept constituțional și instituții politice* (2019), în două volume [13]. Fiind cicluri de prelegeri elaborate cu scopul de a facilita predarea și studierea în instituțiile de învățământ superior de specialitate, aceste lucrări abordează succint dreptul la proprietate, ca drept constituțional, accentul fiind pus pe obligația statului de a garanta și a apăra proprietatea obținută pe căi licite. Deși aceste lucrări analizează autoritățile publice, ele nu se concentrează pe rolul acestora în garantarea drepturilor fundamentale.

Dreptul la proprietate este abordat și în alte lucrări ce țin de știința constituțională. *Exempli gratia*, în lucrarea meritorie a savantului **Ion Guceac**, intitulată *Constituția la răscruce de milenii* [353], se face o analiză minuțioasă a formelor dreptului la proprietate în constituțiile diferitor țări ale lumii. În *Comentariul Constituției Republicii Moldova* [104] se explică, într-o manieră detaliată, conținutul articolelor 9, 46, 127, 128 din Constituție, care au ca obiect de reglementare dreptul la proprietate. De altfel, la finalul explicațiilor, autorii trec în revistă jurisprudența Curții Constituționale, aferentă fiecărui articol în discuție.

În România, știința dreptului constituțional este domeniul de interes al mai multor doctrinari. Reprezentanții de seamă ai doctrinei juridice române, precum **Ioan Muraru**, **Simina Tănăsescu** [472] și **Cristian Ionescu** [392], în tratatele lor de drept constituțional, actualizate în mai multe ediții, abordează pe larg mecanismele de garantare a drepturilor fundamentale și reiterează că dreptul la proprietate este garantat fiecărui cetățean. Mai cu seamă apreciem lucrarea constituționalistului **Vasile-Sorin Curpăn** *Tratat de drept constituțional român* [120], în care autorul face unele clarificări conceptuale dintre noțiunile de „garantare” și „ocrotire” a dreptului la proprietate. Totodată, autorul abordează calitatea statului de garant al drepturilor omului și implicațiile acestuia asupra dreptului la proprietate, ca fiind un drept absolut. O altă lucrare voluminoasă de peste Prut aparține autorilor **Eufemia Vieriu** și **Dumitru Vieriu**, cu denumirea *Drept constituțional și instituții politice* [564, pag. 158], în care se face o abordare minuțioasă a limitărilor instituite de legiuitor ce aplanează asupra dreptului la proprietate privată: limitări *in rem* (referitoare la bunuri) și limitări *in personam* (referitoare la persoane).

Alți autori ai școlii de drept românești, **Bianca Selejan-Guțan** [535] și **Marieta Safta** [530; 531], analizează principiile reglementării constituționale a drepturilor și libertăților fundamentale. Pe lângă aceasta, autorii deosebesc limitările dreptului la proprietate, ca fiind:

privări de proprietate (exproprierea, naționalizarea, confiscarea), care presupun transferul dreptului de proprietate, și *măsuri de control al folosinței proprietății*, care nu implică un astfel de transfer. Totodată, **Bianca Selejan-Guțan**, în lucrarea sa, ține să accentueze existența a două tipuri de garanții ale drepturilor fundamentale: *garanții de fond* și *garanții instituționale*. Autorul român **Marius Balan** [56] tratează minuțios diferite forme de protecție a drepturilor fundamentale.

Din literatura franceză menționăm eforturile lui **Dominique Chagnollaud** din lucrarea sa [76, pag. 65], în care distinge garanțiile drepturilor omului în: naționale și internaționale. La categoria garanțiilor internaționale, rolul de garant îl atribuie Curții Europene a Drepturilor Omului, iar la categoria garanțiilor naționale - judecătorului constituțional și celui ordinar. Astfel, acest autor expune rolul instanței constituționale și instanței ordinare în garantarea drepturilor fundamentale. Tot aici, am releva și lucrarea autorilor **Louis Favoreu, Patrick Gaïa, Richard Gheventian, Jean-Louis Mestre, Otto Pfersmann, André Roux, Guy Scoffoni** [341, pag. 776], în care aceștia abordează evoluția dreptului la proprietate, prin prisma scopurilor și condițiilor de exercitare.

După cum am menționat *supra*, suportul acestui demers științific îl constituie și lucrările din doctrina *drepturilor omului*, care în mod special tratează rolul autorităților publice în garantarea drepturilor omului. Inițiem radiografia acestui domeniu cu coautoratul lui **Alexei Potînga** și **Gheorghe Costachi** *Asigurarea drepturilor omului în lume* [514], în care aceștia analizează într-un mod inedit instituția Ombudsmanului și identifică rolul acestei autorități publice în garantarea drepturilor omului. De asemenea, autorii au cercetat sistemul internațional și sistemele regionale de protecție a drepturilor omului. *Ex aequa*, în lucrările semnate de **Teodor Cârnaț** și **Marina Cârnaț** *Protecția juridică a drepturilor omului* [65], de **Ion Creangă** și **Corneliu Gurin** *Drepturile și libertățile fundamentale. Sistemul de garanții* [117] și de **Azarov A., Reuther W., Hüfner K., Rusnac Gh., Saca V.** *Drepturile omului: Mecanisme de protecție internaționale și din Republica Moldova* [49] este abordat minuțios mecanismul juridic național și internațional de consacrare și protecție a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, accentele fiind puse pe rolul Parlamentului, al Curții Constituționale, al instanței judecătorești, al Avocatului Poporului, al avocaturii, al Procuraturii, al poliției și al societății civile (organizațiilor nonguvernamentale) în garantarea drepturilor fundamentale. Deși aportul acestor lucrări pentru teza de față este inestimabil, nu putem să nu remarcăm că acestea tratează la general rolul autorităților în garantarea drepturilor omului, fără a acorda o atenție în parte fiecărui drept fundamental, inclusiv dreptului la proprietate.

Inserat în art. 1, Protocolul nr. 1 din CEDO, dreptul la proprietate este obiect de studiu al lucrărilor destinate analizei jurisprudenței CtEDO. De amploare este opera consolidată [59] a ex-

judecătorului din partea României la CtEDO, dr. **Corneliu Bîrsan**, în care dlui realizează o cercetare complexă a jurisprudenței Curții Europene, degajate în baza articolelor din Convenție, inclusiv dreptul la respectarea bunurilor. În lista lucrărilor dedicate analizei jurisprudenței CtEDO, se înscrie și lucrarea de mare anvergură a dnei **Mirela Steluța Croitoru**, *Dreptul de proprietate în jurisprudența CEDO* [118], în care examinează mai multe aspecte ce țin de noțiunea de „bun” în jurisprudența europeană, principiile aplicabile pentru stabilirea domeniului de aplicare a art. 1, Protocol nr. 1 din Convenție, noțiunea de victimă, diferite ipoteze de încălcare a art. 1, jurisprudența relevantă cu privire la acest drept. Cea de-a doua parte din lucrare este rezervată analizei garanțiilor procedurale care se incumbă statelor în vederea asigurării dreptului la proprietate prin prisma art. 6 par. 1 din Convenție. Lucrarea semnată de **Karen Reid**, *Ghidul specialistului în Convenția Europeană a Drepturilor Omului* [411, pag. 333-339], tratează cu minuțiozitate condițiile exercitării unei privări/restrângeri de proprietate în lumina exigențelor convenționale: cerința de legalitate, existența interesului public, respectarea principiului proporționalității și necesitatea acordării unei compensări.

O lucrare destul de complexă este *Influența CEDO asupra raporturilor juridice civile* [388], în care autorul **Gina Ignat** insistă asupra „fragilizării” dreptului de proprietate din perspectiva afirmării solidarismului social în realitatea degajată de jurisprudența CtEDO. Această teză am reținut-o și noi în prezentul demers științific, în care vom elucida tendința de socializare a dreptului în discuție, prin includerea în conceptul de „bun” și a prestațiilor sociale. De asemenea, menționăm *Ghidul pentru punerea în aplicare a Convenției Europene a Drepturilor Omului* [409], semnat de **Jean-François Akandji-Kombe**, în care se face un studiu al obligațiilor pozitive ale statului în virtutea Convenției, inclusiv în materia respectării bunurilor, semnalând despre necesitatea acordării unei despăgubiri în cazul exproprierii bunurilor, precum și a altor obligații care sunt puse pe seama statului.

În același context se înscriu și lucrările de *drept civil*, în care sunt tratate mijloacele de apărare a dreptului la proprietate de către instanța judecătorească (acțiunea în revendicare, acțiunea negatorie etc.), îndeosebi lucrările laborioase ale civiliştilor autohtoni: **Sergiu Baieș** și **Nicolae Roșca** *Drept civil. Drepturile reale principale* [55], *Comentariul Codului civil* [54] și din România: **Corneliu Bîrsan** *Drept civil. Drepturile reale principale în reglementarea noului cod civil* [60]. Autorii **Ugo Mattei**, **Sergiu Baieș** și **Nicolae Roșca**, în lucrarea *Principiile fundamentale ale dreptului de proprietate* [462], examinează diferite aspecte ale obiectului, ale limitelor dreptului de proprietate, cazurile de pierdere a proprietății.

Finalizând cu fondul manualelor și publicațiilor monografice, în continuare vom trece în revistă *tezele de doctor/doctor habilitat* ce au constituit baza teoretică a lucrării de față. O

contribuție importantă, în dezvoltarea cercetării dreptului fundamental la proprietate, a realizat **Carolina Cușmir** în lucrarea *Asigurarea constituțională a dreptului la proprietate: Elemente comparate* [321], în care se aduce în discuție raportul dintre dreptul la proprietate și puterea publică, care a evoluat de la o dominare totală a statului asupra individului, deci și asupra proprietății, la principiul liberal de neamestec al statului, cu rolul lui doar de arbitru. Totodată, se accentuează necesitatea armonizării reglementărilor consacrate dreptului la proprietate cu standardele europene. Această teză este una extrem de valoroasă și apropiată tematicii noastre. În principal, autorul a evidențiat creșterea numărului de restricții ale dreptului la proprietate care se instituie în realizarea unui interes public. O altă teză, pe care am reținut-o și noi, este extinderea obiectului dreptului de proprietate asupra bunurilor nemateriale. Însă, cu regret, din punctul nostru de vedere, autorul nu a supus analizei garantarea dreptului la proprietate de către autoritățile publice și a analizat superficial noțiunea termenului de „bun” în jurisprudența CtEDO, obligațiile pozitive și negative ce se incumbă statelor. Odată ce autorul a susținut teza în 2006, iar primele condamnări la CtEDO au fost atestate în 2002, acesta a fost limitat obiectiv în a face referire la cazuistica CtEDO contra Moldovei și la evidențierea specificului național în problemele ce țin de realizarea dreptului la proprietate.

În teza semnată de **Marcel Cușmir** *Asigurarea constituțională a dreptului cetățenilor la pământ* [323], deși autorul centrează lucrarea pe dreptul la proprietate asupra terenului, și anume pe reformă funciară, tot acesta conchide, la situația anului 2001, că garantarea proprietății private în Republica Moldova continuă a fi un postulat *de iure* al Constituției, nu și *de facto*. De dată recentă, este teza semnată de **Olga Păduraru**, *Dreptul de proprietate privată, garanții constituționale și limitele acestuia* [506], în care autorul tratează momentele esențiale în constituționalizarea dreptului de proprietate privată în spațiul românesc. O atenție specială este acordată dreptului de proprietate funciară, confiscării, exproprierii și rechiziției bunurilor, ca limite ale dreptului la proprietate privată.

Atât denumirea acestor teze de doctor, menționate *supra*, din domeniul dreptului constituțional, cât și conținutul acestora, ne consolidează convingerea noastră că vectorul acestor cercetări este orientat spre identificarea garanțiilor, restrângerilor dreptului la proprietate, fără a fi pusă în discuție garantarea acestui drept de către autoritățile publice. Fără a contesta valoarea acestor lucrări, care reprezintă o pistă esențială pentru cercetarea de față, considerăm că obiectul cercetării de față se justifică, în condițiile în care sunt studiate succint sau fragmentar aspecte ce țin de garantarea dreptului la proprietate de către autoritățile publice. De altfel, într-un mod lacunar se face apel la cazuistica CtEDO și a Curții Constituționale, referitoare la dreptul la proprietate.

Totuși garantarea drepturilor omului de către autoritățile publice este abordată în numeroase teze de doctor. În special menționăm lucrarea lui **Ion Moroșan** *Garanții juridice privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului în Republica Moldova* [469], în care autorul, la categoria garanțiilor interne de protecție a drepturilor omului, analizează rolul Curții Constituționale, al Avocatului Poporului, al autorității judecătorești și contenciosului administrativ, iar la cele externe, relatează despre rolul Consiliului Europei și al organismelor internaționale jurisdicționale. Pe lângă aceste instituții, autorul insistă asupra contribuției societății civile, partidelor politice și organizațiilor nonguvernamentale în garantarea și promovarea drepturilor și libertăților fundamentale. O lucrare valoroasă, în care este abordat rolul Curții Constituționale în garantarea drepturilor fundamentale este teza de doctor, intitulată *Protecția drepturilor fundamentale în justiția constituțională a Republicii Moldova* [567], în care **Veaceslav Zaporozjan** relevă faptul că garantarea drepturilor omului se realizează prin mai multe forme de control: *politic* exercitat de Parlament, de Guvern, de Președintele țării; *administrativ* - de autoritățile administrației publice și *jurisdicțional* - de Curtea Constituțională și de instanțele de drept comun sau specializate. Deși în aceste lucrări este analizat rolul autorităților publice în garantarea drepturilor fundamentale, constatăm că rolul acestora în asigurarea dreptului la proprietate este studiat superficial, fără a fi evidențiate particularitățile ce țin de garantarea dreptului în discuție.

Registrul tezelor de doctorat, în care este abordat succint dreptul la proprietate, este completat cu teza semnată de **Eduard Ababei** *Teoria și practica ocrotirii procesual-penale a proprietății* [1], unde sunt tratate instituțiile dreptului penal: sechestrul bunurilor, amenda judiciară, cautiunea ca modalități de atingere a dreptului la proprietate. **Mihai Poalelungi**, în lucrarea *Obligații pozitive și negative ale statului prin prisma Convenției Europene pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale* [511], susținută pentru apărarea titlului de doctor habilitat în drept, a identificat obligațiile ce se incumbă statelor pe tărâmul fiecărui drept proteguit de Convenție, inclusiv pentru dreptul la respectarea bunurilor. De asemenea, la jurisprudența europeană se referă lucrarea *Principiul proporționalității în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului* [467], semnată de **Adrian Morărescu**, în care autorul cercetează principiul justului echilibru în lumina spețelor contra Moldovei, inclusiv pe marginea protecției proprietății, și insistă asupra unor particularități ce probează existența situațiilor specificului național pe acest segment. Tot aici, înscriem și teza de doctor a lui **George Coca**, intitulată *Interesul general și drepturile fundamentale ale omului* [85], în care autorul încearcă să identifice interesul general, care justifică limitarea drepturilor fundamentale, în special a dreptului la proprietate în procedura de expropriere pentru cauză de utilitate publică.

Fiind un drept economic, dreptul de proprietate este tratat într-un mod special în teza de doctor a lui **Valeriu Baeșu** *Reglementarea juridică a drepturilor economice ale omului în Republica Moldova* [52], și, totodată, un drept social, acesta și-a găsit o dedicație specială în lucrarea semnată de **Natalia Șciuchina** *Drepturile sociale ale omului și cetățeanului în Republica Moldova: garanții constituționale* [549]. Din categoria lucrărilor aplecate asupra studiului proprietății menționăm și lucrarea dnei **Natalia Ctitor** *Esența dreptului de proprietate privată și reglementarea acestuia în Republica Moldova* [119], în al cărei ultim capitol sunt tratate mijloacele specifice și nespecifice de apărare a dreptului la proprietate, autorul insistând asupra unei inegalități de apărare a celor două forme de proprietate.

Depășind limitele arealului științific autohton al tezelor de doctor, ținem să reliefăm aportul tezelor de doctor din România și aici ne referim la teza de doctor a **Mirelei Alexandru Stoian**, intitulată *Implicațiile jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului asupra dreptului intern în materia proprietății* [547], în care autoarea concluzionează că jurisprudența Curții de la Strasbourg, conturată în cazurile de condamnare a Statului Român în materia proprietății, a creat o premisă a modificărilor legislative intervenite ulterior pe plan intern, în materia restituirii proprietăților preluate de regimul comunist. **Elena Boca**, în referatul la teza de doctor *Limitele exercițiului dreptului de proprietate potrivit dispozițiilor legale, constituționale și a Convenției Europene a Drepturilor Omului* [62], analizează limitarea dreptului la proprietate prin intermediul instituției naționalizării, exproprierii pentru cauză de utilitate publică și folosirii subsolului unei proprietăți imobiliare de către autorități.

Protecția drepturilor fundamentale de către *autoritățile publice* este analizată pe larg în teza de doctor, susținută de **Elena Isabela Petre (Stancea)** *Promovarea și protecția drepturilor omului de către administrația publică* [507]. Deși analizează rolul autorităților publice (autoritatea legislativă, Curtea Constituțională, Avocatul Poporului, Institutul Național în Combaterea Discriminării, autoritatea judecătorească) în garantarea drepturilor fundamentale, disertația nu acordă o atenție specială dreptului la proprietate.

Un aport deosebit l-au constituit și rezumatele la tezele de doctor susținute în Rusia. E.g. lucrările semnate de **Александрина М. А.** *Содержание права собственности по современному российскому законодательству* [570], de **Василянская А.И.** *Конституционное право на частную собственность в современной России* [553], de **Рябов А.А.** *Проблемы общего понятия права собственности* [574], de **Царикаева Ж. М.** *Конституционно-правовой режим права собственности в Российской Федерации* [588] și de **Ширипов Д.В.** *Конституционно-правовые основы защиты права частной*

собственности в Российской Федерации [589], au constituit o direcție esențială de cercetare pentru prezentul studiu.

Dincolo de valoarea științifică deosebită a monografiilor și tezelor de doctor enunțate *supra*, un aport semnificativ pentru prezentul demers științific îl reprezintă publicațiile din *revistele de specialitate*. Deși articolele științifice investigate pentru studiul de față sunt numeroase, fiind imposibilă o trecere în revistă exhaustivă a acestora, ne vom referi doar la câteva din ele. În acest sens, enunțăm lucrarea semnată de **Valeriu Lebedev** și **Andrei Smochină** *Dreptul la proprietate în Roma Antică și contemporaneitatea* [413], în care autorii analizează această instituție în perioada antică și evidențiază importanța acesteia în dreptul contemporan. **Victor Pușcaș**, în articolul *Apărarea dreptului constituțional de proprietate și restrângerea acestui drept prin prisma jurisprudenței Curții Constituționale* [519] conturează condițiile restrângerii exercițiului dreptului de proprietate, desprinse din jurisprudența Curții Constituționale. **Leonid Chirtoacă**, în publicația *Aspecte privind limitarea dreptului de proprietate privată prin intermediul instituției exproprierii* [82], clasifică limitările dreptului de proprietate în: 1) limitări *in rem* și 2) limitări *in personam*. În articolul publicat de **Valeriu Băieșu**, intitulat *Dreptul de proprietate reieșind din prevederile constituționale ale Republicii Moldova și a jurisdicției CEDO* [50], autorul examinează definiția, caracterele, atributele, obiectele dreptului de proprietate. Limitele dreptului la proprietate sunt analizate desfășurat de **Ion Dogaru** [331]. Din opiniile exprimate în *materialele conferințelor științifice* menționăm efortul lucrării în coautorat al **Carolinei Cușmir** și al lui **Andrei Smochină** *Considerațiuni cu privire la dreptul de proprietate* [320]. Din *publicațiile electronice*, apreciem materialele oferite de Editura Universul Juridic, din numele lui **Corneliu Bîrsan** *Protecția dreptului de proprietate: dezvoltări recente în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului* [61], în care autorul a relatat despre existența obligațiilor pozitive și negative ale statului pe tărâmul art. 1, Protocolul nr. 1.

Așadar, prin gradul de investigație a dreptului la proprietate, în doctrina de specialitate, constatăm că există, bineînțeles, o literatură extensivă disponibilă cu privire la dreptul la proprietate. Cu toate că problematica dreptului la proprietate i-a preocupat pe numeroși autori, precum Carolina Cușmir, Natalia Ctitor, Olga Păduraru, Mirela Steluța Croitoru, etc., totuși, în opinia noastră, aceștia au stăruit prea puțin asupra aspectelor ce țin de: identificarea sarcinilor și a sferei de autonomie a autorităților publice în garantarea dreptului la proprietate și aplicarea măsurilor de restrângere a acestui drept; depistarea *cauzelor* și *autorităților publice* responsabile de încălcarea art. 1, Protocol nr. 1 la Convenție, etc. Totuși am considerat că este necesar să studiem această problematică, într-o modalitate sistemică, care să nu omită chestiunile esențiale ce ar putea diminua perceperea de ansamblu a mecanismului de garantare a dreptului la proprietate

de către autoritățile publice. Prin urmare, este justificată elaborarea prezentei lucrări ce are misiunea de a analiza activitatea unor autorități publice ce au un rol mai deosebit în garantarea dreptului la proprietate și investigarea situațiilor deficitare care îngreșesc realizarea deplină a acestui drept.

1.2. Evoluția istorică și premisele consfințirii dreptului la proprietate la nivel internațional și național

Pentru a percepe un lucru, acesta trebuie studiat în devenirea sa de-a lungul timpului, iar cunoașterea istoriei dreptului la proprietate ajută la înțelegerea dreptului actual al proprietății, considerent din care vom încerca să-l studiem din epoca antică până în prezent, într-o manieră evolutivă [60, pag. 2]. Prezentarea istoriei dreptului la proprietate nu este doar un omagiu adus științei, ci o reflectare a tendințelor juridice moderne ale acestui concept, iar faptele istorice semnifică rolul unor argumente suplimentare sau anumite modele în etapa actuală de dezvoltare a proprietății.

Totul a început cu trei cuvinte „*haec mea res*” (acest lucru este al meu). Așadar, tratând problema *ab origine*, apariția dreptului la proprietate este imposibilă în afara iscării primelor neînțelegeri cu privire la repartiția bunurilor materiale, când modul arhaic de repartiție a bunurilor a încetat să mai fie acceptabil în deplină măsură pentru relațiile în grupul social [321, pag. 175]. Și aici Mattei Ugo afirmă că „normele dreptului de proprietate sunt mai vechi, decât însăși ideea de stat; dreptul de proprietate își denotă caracterul firesc” [321, pag. 23]. Am putea spune că, înainte de a fi reglementată, proprietatea este o existență obiectivă socială și economică, apărută dintr-o necesitate firească. Or, într-o etapă incipientă, asumarea calității de stăpân asupra unui lucru, dispunerea de acesta după bunul său plac, pentru satisfacerea nevoilor proprii, afirmarea acestor prerogative față de terți, cărora li s-a pretins să le recunoască și să le respecte [2, pag. 36], avea natura unei simple relații economice de proprietate, care au constituit premisele edictării unor norme juridice în acest sens. Respectiv, edictarea normelor juridice s-a efectuat într-o etapă mai tardivă, când oamenii au început să se organizeze în state [60, pag. 33], care, fără îndoială, cuprindeau și raporturile de proprietate. Deci prin intermediul statului, apropierea bunurilor, relația economică de proprietate a preluat haina juridică, devenind drept de apropiere, drept de însușire, drept de proprietate.

Așadar, din punct de vedere istoric viziunea asupra proprietății a fost legată în mod direct de tipul de societate proiectată la un moment dat [339, pag. 70]. Fără a avea pretenția că vom atinge toate punctele esențiale în prezentarea evolutivă a reglementărilor dreptului la proprietate, vom stabili totuși, ca punct de început al acestui demers, societatea primitivă, în care identificăm

apropierea fructelor și a produselor. În etapa inițială, dreptul de proprietate a acționat ca un drept colectiv la resurse naturale, la unelte de muncă, de vânătoare și la lucruri create în procesul activității muncii de către oameni [590, pag. 47]. Ulterior, de la viața de trib, în care oamenii erau reuniți în mici grupuri nomade, în care proprietatea avea forma colectivă și se aplica mai ales turmelor de animale, s-a evoluat către faza proprietății familiale, iar mai apoi, în interiorul familiei, treptat, individul a căutat să posede singur un patrimoniu, distinct de al celorlalți, astfel încât s-a ajuns la proprietatea individuală [541, pag. 21]. Așadar, marile etape în dezvoltarea proprietății sunt: etapa proprietății colective, etapa proprietății familiale și etapa proprietății individuale [340]. Dar, indubitabil, oamenii în starea incipientă au cunoscut și au practicat instinctiv o proprietate individuală asupra bunurilor mobile [321, pag. 46].

Evoluția reglementărilor dreptului la proprietate o vom realiza mai întâi la nivel internațional, spre reflectarea acestuia la nivel național. Or edificarea cadrului normativ cu privire la garantarea dreptului la proprietate s-a consolidat inițial la nivel internațional, după care s-a dislocat progresiv spre sistemele normative naționale. Tocmai din această cauză vom respecta consecutivitatea respectivă.

Cele mai vechi reglementări, în care este vizată proprietatea, sunt: *legile lui Urukagina* (2360 î.Hr.), *Codul lui Ur-Nammu* (2050 î.Hr.), *Codul Lipit-Ishtar* (1850 î.Hr.), *Legile din Eșnunna* (1800 î.Hr.), care în principal sunt axate pe instituirea sancțiunilor împotriva faptelor de furt și reglementarea relațiilor ce țin de transmiterea proprietății. *Codul Hammurabi în Babilonia*, scris probabil în anul 1760 î.Hr., este o culegere de norme juridice, care reglementează cele mai importante și uzuale instituții ce se referă la proprietate, cum ar fi uzucapiunea, accesiunea și acțiunea în revendicare [515] și incriminează numeroase infracțiuni destinate apărării proprietății [63, pag. 20-21].

Pe continentul asiatic, aproximativ între secolele al XIII-lea și al VI-lea î.Hr., în India apare *Legea lui Manu*, unde sunt reglementate acțiunea în revendicare, grănițuirea, ocupațiunea. Majoritatea normelor de drept care vizează infracțiunile contra proprietății sunt incluse în Cartea a opta [63, pag. 25-30]. Într-o altă zonă geografică, legile Asiriene, care datează de la sfârșitul secolului al XII-lea î.Hr. cuprind reguli referitoare la proprietatea funciară, delict ce privesc proprietatea mobilă, furtul de animale. În Europa, grecii sunt cei care pun bazele dreptului. În jurul anilor 620 î.Hr., marele legiuitor *Solon* adoptă reglementări, primind numele de *Constituții ale lui Solon* din Atena, care consfințeau dreptul la proprietate al proprietarilor mici și mijlocii [321, pag. 22]. Aceste legi au întemeiat dreptul la proprietate: „nicio posesiune fără drept”. Cea mai mare operă legislativă, pe care ne-au lăsat-o moștenire grecii, este *Codul de la Gortyn*, adoptat pe la 500 î.Hr., cu puțin timp înainte de Legea romană a celor XII table, care conține reglementări

în vigoare și în sistemele de drept moderne, cum ar fi: separația de patrimonii între soți, cotele moștenirii legale, partajul succesoral, societățile comerciale și daunele cominatorii [515].

Desigur, dreptul la proprietate s-a dezvoltat cel mai mult în dreptul roman, unde a fost realizat primul sistem de drept și unde a constituit obiect de reglementare în *Legea celor XII Table*. Multe din soluțiile lor juridice constituie baza reglementărilor moderne [515]. Acest act normativ a fost elaborat în avantajul și pentru proprietarii de pământ, pentru agricultori, ceea ce este în deplin acord cu situația economică a Romei din secolul al V-lea î.Hr., epocă în care Roma era un stat de agricultori [86, pag. 33-34]. Potrivit concepției romane, proprietatea era un drept absolut, care nu suporta în principiu nicio intervenție exterioară, pedepsind cu asprime pe cei care o încălcau, deși într-o primă fază lucrurile arătau altfel, proprietatea prezentându-se într-o formă precară, unde prerogativele proprietarului erau limitate de drepturile puterii publice [321, pag. 126]. Deci civilizațiile anterioare celei romane nu au dezvoltat un regim real al dreptului la proprietate. Abia romanii au schimbat conceptul de drept de proprietate, care a culminat în perioada clasică cu crearea proprietății absolute [528, pag. 35].

Analiza celor mai primitive texte de lege, citate *supra*, ne permite să percepem conceptul proprietății în forma sa originală. Cum susține și Sergiu Brînză [63, pag. 7], „aceste monumente legislative nu au rămas literă moartă, ci constituie baza de la care pornește dezvoltarea reglementărilor cu privire la dreptul de proprietate”. Aceste „reminiscente legislative” denotă tendința de a apăra proprietatea și a-i pedepsi pe cei care atentează la ea încă din etapele cele mai incipiente, spre conturarea unei tendințe clare de neintervenție a statului în exercitarea acestui drept.

După căderea Imperiului Roman, dreptul de proprietate a făcut o mișcare lentă spre fragmentarea sa pentru a ajunge la proprietatea feudală. Limitările dreptului de proprietate erau numeroase, iar proprietatea era fragmentată. Așa încât, în perioada medievală, dreptul de proprietate pierde din privilegiile consacrate de dreptul roman, ajungându-se la un nou sistem al dreptului de proprietate în favoarea seniorului. Totuși, în această perioadă, a fost elaborat *Codul lui Justinian*, care a urmărit în principal să apere relațiile de proprietate privată [63, pag. 61-62].

Indubitabil, în feudalism, dezvoltarea relațiilor comerciale a fost stopată de starea de fapt a dreptului de proprietate. Acest blocaj comercial îi determină pe juriști să apeleze la doctrina romană, astfel încât din secolul al XII-lea încep să se schimbe lucrurile și se încearcă a se institui anumite garanții dreptului de proprietate privată pentru a limita puterea statului asupra acestui drept. O primă încercare de text „constituțional” [52, pag. 46] a fost *Magna Charta Libertatum* (1215), adoptată în Anglia. Această Cartă, fiind considerată primul act constituțional scris, se preocupa de dreptul la proprietate [321, pag. 22]. *In concreto*, punctul 39 al acestui document

prevedea că “Nici un om liber nu va fi [...], deposedat de bunurile sale [...] fără o judecată loială a egalilor săi, în conformitate cu legea țării”. Alte prevederi, ca, de exemplu, „Nici un *sheriff* sau *baliv* nu are voie să ia grâul sau alte bunuri ale unui om fără a le plăti pe loc, altfel proprietarul primește despăgubiri”, erau îndreptate împotriva abuzurilor funcționarilor locali [394]. Tot acest act de epocă mai prevedea că niciun impozit nu va fi stabilit de rege, ci doar cu aprobarea Consiliului Comun al Regatului. Prin urmare, această Cartă institua măsuri, ce vizau abuzurile săvârșite de înalții funcționari regali față de micii fermieri și oamenii liberi, proprietari de pământ. Alte documente importante apărute în Anglia au fost *Petiția drepturilor* (1628) și *Bill-ul drepturilor* sau *Bill of right* (13 februarie 1689), care stabileau garanții împotriva perceperii impozitelor fără aprobarea Parlamentului, confiscării de bunuri [343, pag. 8-9]. Deși aceste acte nu reprezintă punctul inițial în limitarea puterii monarhului, ci mai curând un moment separat, totuși nu putem să nu remarcăm importanța documentelor respective în reglementarea dreptului la proprietate.

Pe măsură ce se apropia epoca Renașterii, se producea o schimbare a viziunilor, inclusiv asupra instituției dreptului de proprietate și care începea să pună accent pe concepția dreptului natural. În secolul al XVII-lea, când în Europa domina dreptul proprietății seniorale, iar în America înflorea comerțul cu sclavi, John Locke demonstrează că proprietatea privată este firească pentru om și că ea a apărut încă înainte de formarea statului [360, pag. 69]. Postulatele dreptului natural și-au găsit reflectare în codurile civile ale Franței și ale Prusiei. Codul civil francez (1794) a constituit un moment important în evoluția dreptului la proprietate, deoarece a încercat să-l repună în adevăratele sale atribute, recunoscute încă din dreptul roman, astfel încât dreptul respectiv s-a afirmat ca răspuns la limitele, la îngrădirile și concesiile existente în Evul Mediu. Acest Cod stipula expres obligația statului de a-l apăra pe fiecare cetățean împotriva oricăror încălcări ale proprietății sale, în schimbul obligației de a plăti un impozit.

Pe continentul Nord-American, *Declarația drepturilor și îndatoririlor omului* (12 iunie 1776) garantează cetățenilor dreptul de a se bucura de viață și de libertate, precum și posibilitatea de a dobândi și deține proprietate și de a dori și a dobândi fericire și siguranță. La scurt timp a fost adoptată și *Declarația de Independență a Statelor Unite ale Americii* (04 iulie 1776) la Philadelphia.

În sfârșit, Revoluția franceză s-a finalizat, din punctul de vedere al reglementărilor, cu adoptarea *Declarației drepturilor omului și ale cetățeanului* (26 august 1789). În art. 17 al Declarației era stipulat: „Proprietatea fiind un drept inviolabil și sacru, nimeni nu poate fi privat de ea, cu excepția cazurilor în care necesitatea publică, legal constatată, pretinde în mod evident acest lucru, și cu condiția unei juste despăgubiri prealabile”. Această declarație scoate la iveală o

factură *ius naturalistă* a dreptului la proprietate, care era considerată oarecum de origine divină, pe care statul trebuie să o garanteze omului. Or chiar acesta a fost și scopul principal al Revoluției de a transforma dreptul de proprietate în sens individualist, prin exproprierea seniorului în profitul vasalului și degrevarea pământurilor de numeroasele sarcini, care-l asupreau [389, pag. 4]. Declarația a fost definitivă în trasarea conceptului modern al drepturilor omului și a schimbat direcția dezvoltării constituționale pentru următorii 200 de ani. Tocmai aceasta avea să fie moștenirea lăsată de Evul Mediu [515]. Documentele respective pentru acele timpuri, în opinia lui Alexei Potîngă și Gheorghe Costachi [514, pag. 20], constituiau „manifestări curajoase ale tendințelor de epocă de a proteja drepturile legitime ale cetățeanului împotriva statului”.

Deși convingerile despre dreptul la proprietate erau apropiate, dezvoltarea relațiilor capitaliste a catalizat apariția unor disparități în sistemele de drept ale statelor în domeniul drepturilor patrimoniale. Această disparitate s-a manifestat în mod mai evidențiat în ceea ce privește obiectul și conținutul dreptului de proprietate [321, pag. 50], astfel încât au apărut forme și tipuri noi de proprietate [573, pag. 72]. Mai concret, apariția în sec. al XIX-lea în circuitul economic a unor obiecte noi ale dreptului civil: diferite drepturi patrimoniale, proprietatea intelectuală, hârtiile de valoare etc., au determinat statele să manifeste o atitudine diferită: fie acestea devin obiecte ale dreptului de proprietate, formând categoria de proprietate nematerială, cum a fost cazul Angliei, fie obțin regimuri de drept independente, cum a fost cazul altor țări [321, pag. 50].

Totodată, în sec. al XIX-lea, odată cu dezvoltarea doctrinei *solidarității sociale*, s-a conștientizat următorul fapt: concepția naturalistă și caracterul absolut al dreptului la proprietate nu mai fac față noilor provocări dictate de dezvoltarea socială a societății capitaliste. Sub influența acestei doctrine, orientată spre identificarea unui sistem echilibrat de relații sociale, conceptul de proprietate a evoluat, astfel încât acesta nu mai este considerat un instrument în satisfacerea propriilor interese ale proprietarului, ci și ca o instituție chemată să răspundă unor nevoi sociale. În consecință, dreptul la proprietate este complinit cu o *funcție socială* spre folosul general, care justifică intervenția statului în exercitarea acestuia pentru realizarea unui interes public. Funcția socială a dreptului la proprietate a început să fie acoperită juridic, prin includerea unor formulări ca „folosirea dreptului de proprietate în scopuri obștești și controlul statului” [321, pag. 50]. Această funcție socială a dreptului la proprietate este deja subliniată în Constituția Germaniei din 1919 [410]. Potrivit acestui concept, proprietatea nu se poate explica decât prin utilitatea ei socială și nu își poate justifica existența decât în măsura în care, într-o epocă dată, ea este socialmente utilă.

Pornirea de apropiere a sistemelor de drept sub influența globalizării, care s-a accelerat brusc la sfârșitul sec. al XX-lea, nu a ocolit dreptul la proprietate [119, pag. 34]. Astfel, primele tentative de a construi un sistem al dreptului la proprietate la nivel internațional a fost Declarația Universală a Drepturilor Omului (în continuare DUDO), care în art. 17 proclamă: „Orice persoană are dreptul la proprietate, atât singură, cât și în asociație cu alții. Nimeni nu poate fi lipsit în mod arbitrar de proprietatea sa”. Acestui act i-au urmat trei direcții de dezvoltare: *mondial*, *regional* și *național* [531, pag. 158-159], pe care le-am reflectat mai amănunțit în **Anexa nr. 1** de la sfârșitul lucrării.

Reglementările dreptului la proprietate la nivel *regional* se intercalează în mai multe sisteme de protecție a drepturilor omului: european, american, african, arab și asiatic, pe care le-am reflectat succint în **Anexa nr. 2** din lucrare.

Sistemul *european* de protecție a drepturilor omului are ca fundament *Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale*, semnată la Roma la 04 noiembrie 1950. În procesul de elaborare a Convenției, includerea dreptului la proprietate a făcut obiectul multor dezbateri, CEDO fiind concepută inițial ca un mecanism de avertizare timpurie împotriva tendințelor totalitare din Europa [195]. Dezbaterile în acest sens erau alimentate de frica statelor de a-și pierde suveranitatea, dar și de lipsa unei concepții unanime a proprietății: orientată spre o funcție socială sau ca un drept natural. Deși protecția dreptului la proprietate a intrat în câmpul de acțiune al Convenției și a fost inclus în proiectul inițial al acesteia, însă pentru a accelera ratificarea acestui tratat, vizavi de reticențele unor state privind includerea acestui drept în textul Convenției, redactorii ei au prezentat un proiect care nu a inclus dreptul la proprietate [59, pag. 1646]. În aceste circumstanțe, dreptul la proprietate a fost eliminat din textul inițial al Convenției. Eșecul de a include dreptul la proprietate în Convenție a provocat proteste masive din partea Adunării Parlamentare. Ca o reacție la aceasta, discuțiile despre consacrarea protecției proprietății au fost reluate. Comitetul de Miniștri a elaborat un protocol adițional care urma să reglementeze dreptul la proprietate. Concepțiile politice contradictorii ale dreptului la proprietate, ca drept individual sau ca drept având mai mult o funcție socială, precum și dorința statelor de a avea deplină libertate de acțiune în acest domeniu, care atinge întrebări economice specifice, au indus, în cele din urmă, la un compromis [410, pag. 1]. Rezultatul a fost Protocolul nr. 1 la CEDO, care a intrat în vigoare în 1954.

Adoptarea Convenției europene reprezintă o adevărată revoluție în concepția juridică, care a consolidat posibilitatea accesului direct al persoanei la un organ internațional. În baza jurisprudenței degajate de CtEDO în cauzele care i-au fost deferite, s-a format un adevărat drept al CEDO [511, pag. 54]; astfel încât sistemul european de protecție a drepturilor omului este în

prezent un etalon [388, pag. VIII]. Apariția autorității Curții Europene, în opinia lui Alexandru Tănase, este, probabil, cel mai remarcabil fenomen în istoria dreptului, care a exercitat o influență determinantă în edificarea unor sisteme democratice de guvernare în statele postcomuniste și post-coloniale de pe continentul european [551].

Astfel, art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție, înglobează trei reguli fundamentale. În primul rând, consacără dreptul la protecția proprietății private deja dobândite. În al doilea rând, el precizează în ce condiții o persoană poate fi privată de proprietate și, în al treilea rând, acest articol dispune că statele pot reglementa folosința bunurilor conform interesului general sau pentru a asigura plata impozitelor sau a altor contribuții sau a amenzilor. Aceste trei reguli au fost enunțate de Curte pentru prima dată în cauza *Sporrong și Lönnroth contra Suediei* [266]. Așadar, conceptul dreptului de proprietate, potrivit acestui Protocol, recurge la o soluție mediată de soluționare a contradicțiilor sociale. Deși primul alineat al articolului sugerează o concepție liberală a dreptului de proprietate, celelalte două fraze ale alineatului 2 sunt mai pragmatice și se preocupă de necesitatea respectării principiului echilibrului dintre interesele publice și cele particulare și nu se axează în prim-plan pe protecția dreptului la proprietate, ci pe *funcția* lui *socială*, astfel orientându-se spre o concepție a dreptului la proprietate orientată social. Deci prevederile Convenției reprezintă un standard minim de protecție a dreptului la proprietate, de la care statele-părți nu pot deroga.

Totuși în acest context amintim că, în sec. al XX-lea, odată cu dezvoltarea doctrinei socialiste, a fost creat modelul socialist al dreptului de proprietate, care a presupus renunțarea definitivă la proprietatea privată în interesul societății.

Pe de altă parte, pe măsură ce starea ecologică a pământului a continuat să se deterioreze, dreptul la mediu este clasat în vârful piramidei tuturor standardelor și implică o consacrare la cel mai înalt nivel normativ [337, pag. 42]. În acest sens, constituțiile statelor lumii, indiferent de regimul politic consacrat, încearcă să se racordeze la exigențele timpului, stabilind anumite prevederi semnificative în materie de mediu și să poziționeze protecția mediului în raport cu relațiile de proprietate. Or în acest context dreptul de proprietate, în special proprietatea imobiliară, este nevoită să suporte numeroase restrângeri în vederea protecției mediului.

Așadar, dreptul de proprietate s-a dezvoltat odată cu evoluția societății și a variat foarte mult de la o regiune la alta a lumii și de la o epocă la alta. De la concepția naturalistă a dreptului la proprietate, dezvoltată în epoca modernă, astăzi, asistăm la conturarea unei funcții sociale a acestui drept, sau chiar mai nou, a unei funcții de mediu, pe care cu toții o considerăm necesară și firească.

O ultimă etapă în reglementarea dreptului la proprietate este consacrară acestuia la *nivel național*. Reputatul academician Ion Guceac, efectuând o compilație a constituțiilor lumii privitor la formele dreptului de proprietate, a constatat că „aproape toate statele lumii reglementează proprietatea și doar în unele constituții proprietatea nu este reglementată (Liban Olanda), deși ea se prezumă, deoarece există dispoziții privind interzicerea exproprierii” [353, pag. 310]. Așadar, în momentul legiferării regimului dreptului de proprietate, suveranul național alege construcția modului de reglementare a proprietății, determină formele proprietății, etc. Reformele sociale și economice sunt întotdeauna legate de *funcția* proprietății în societate. Dacă analizăm concepțiile constituționale ale proprietății, observăm că acestea se disting în: cele care disting dreptul la proprietate, ca parte integrantă a drepturilor și libertăților fundamentale, și cele care pun accentul pe funcția socială a proprietății [410].

Pe plan național, evoluția dreptului la proprietate de la un concept până la transformarea sa în instituție juridică a fost determinată de tendințele conturate pe plan internațional și grefată de specificul național. Apariția dreptului la proprietate trebuie percepută într-un cadru cronologic mai vechi decât apariția primelor acte normative scrise, or, după cum am observat *supra*, proprietatea a fost obiect de reglementare al unor acte rudimentare încă în societatea antică, iar, în etapa de formare a statului geto-dac, au apărut și primele legi formulate de marii preoți geto-daci [63, pag. 54-56], care cuprindeau în mod necesar și instituții care apărau *proprietatea*, față de faptele de furt.

Ulterior, potrivit izvoarelor existente, prin intermediul „*legii țării*” era reglementată proprietatea imobiliară asupra pământului, precum și stabilirea și apărarea hotarelor ori rezolvarea conflictelor rezultate de încălcarea acestora [116, pag. 54]. Membrii obștii sătești aveau asupra pământurilor lucrate un drept de stăpânire, care se exercita fie colectiv, fie individual [258, pag. 18-19]. Pe lângă proprietatea devălmașă, prinde contur și proprietatea personală, inițial sub forma casei și a curții, care mai târziu se va extinde și asupra câmpurilor cultivate. De asemenea, Țările Române cunoșteau în această epocă instituția juridică a confiscării terenurilor și putea fi efectuată în caz de trădare a domnului (hiclenie) ori în caz de răscoală pentru răsturnarea domnului etc. [559, pag. 18-19].

Ulterior, în perioada medievală, istoria ne pune la dispoziție o primă codificare legislativă cu caracter laic a dreptului nostru, *Cartea românească de învățătură*, ale cărei dispoziții apără și dreptul de proprietate [65, pag. 22]. În timpul regimului turco-fanariot, apărarea dreptului de proprietate este inclusă în unele acte normative scrise, cu o anumită valoare constituțională, și aici este vorba de Constituția lui Constantin Mavrocordat din 07 februarie 1740, denumită și *Marele Hrisov* [102]. Legiuirile lui Constantin Mavrocordat precizează că atributele proprietății pot fi

împărțite între două persoane, potrivit vechiului sistem, dar ele se pot întruni și asupra unei singure persoane și atunci dreptul de proprietate devine absolut sau desăvârșit [116, pag. 56].

Așadar, dreptul la proprietate era reglementat mai mult prin intermediul cutumelor, cu excepțiile stabilite *supra*. Dreptul de proprietate a înregistrat, în secolul al XVIII-lea și în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, o mutație fundamentală: dreptul medieval de stăpânire, exercitat de boieri și mănăstiri, s-a transformat într-un drept de proprietate absolută. Această transformare s-a produs, prin eliberarea foștilor țărani dependenți, cu acordarea accesului la folosința terenului în baza unui contract încheiat cu proprietarul. Cea de-a doua cale, prin care dreptul medieval de stăpânire s-a apropiat de conceptul modern al proprietății, a fost eliminarea dreptului de retract seniorial. Odată eliberat de drepturile țăranilor și ale Domnului care grevau asupra moșiilor boierești, dreptul de proprietate absolută și-a găsit mai apoi consacrarea în textele codurilor de legi.

Deci, în timp ce alte țări europene, în epoca modernă, atribuiau dreptului la proprietate un caracter absolut, pe teritoriul țării noastre acest imbold internațional mult timp a fost frânat de dominația otomană, iar mai târziu și de anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. Starea de lucruri s-a schimbat odată cu Unirea Basarabiei la Regatul României, unde era în vigoare *Constituția* promulgată la 13 iulie 1866 [557, pag. 148], care, în tandem cu discursul juridic internațional, consacră mai multe drepturi și libertăți, inclusiv dreptul la proprietate. Elaborată ca și Codul civil, sub influența doctrinei individualiste și a principiilor înscrise în Declarația franceză din 1789 și la 2 ani de la împrumutarea țăranilor, *Constituția* considera dreptul de proprietate ca fiind „sacru și inviolabil” (art. 19) și stabilea că „nici o lege nu poate înființa pedeapsa confiscării averilor” (art. 17), astfel, încât normele constituționale reflectă o concepție liberală clasică despre proprietate. În plus, textul *Constituției* semnaleză despre posibilitatea exproprierii pentru cauză de utilitate publică, în condițiile legii și cu plata unei juste și prealabile despăgubiri. Astfel, deși Codul civil, adoptat în 1864, consacră caracterul absolut al dreptului de proprietate, dispozițiile constituționale admit pierderea acestuia pentru cauză de utilitate publică [116, pag. 54]. Prin cauză de utilitate publică se avea în vedere doar comunicațiunea și salubritatea publică, precum și lucrările de apărare a țării [350, pag. 2]. Astfel, puterea constituantă română, inspirându-se din tradiția instituită de Declarația drepturilor omului din 1789, a plasat dreptul la proprietate în centrul sistemului economic al statului.

Constituția din 1923, deși reproduce 60% din *Constituția din 1866*, în materia dreptului la proprietate fiind reținute aceleași reguli cu privire la garantarea proprietății private (art. 17) și interzicerea confiscării averilor (art. 15), totuși a prevăzut unele modificări, și anume proprietatea nu era un drept absolut, ca în 1866. Totodată, dacă în 1866 exproprieria se putea realiza pentru

cazurile de utilitate publică stabilite doar prin constituție, în 1923 utilitatea publică se stabilea prin legi speciale. Aceste revirimente legislative accentuează funcția socială a proprietății prin lărgirea câmpului de aplicare a restrângerilor dreptului respectiv. Totodată definirea constituțională a cauzelor de utilitate publică a împiedicat orice tentativă de realizare a reformei agrare, care presupunea exproprierea masivă a terenurilor.

Evoluția dreptului de proprietate în perioada sovietică a cunoscut o perioadă foarte cruntă datorită dezvoltării doctrinei socialiste. Dacă, în vestul Europei, proprietatea privată constituia baza dezvoltării economice sau sociale, Constituția RSSM din 10 februarie 1941 stabilea că baza economică a statului este sistemul socialist al economiei și proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție. Proprietatea privată a fost desființată, deoarece sistemul socialist, ca bază economică a statului, recunoștea doar proprietatea publică, sub forma proprietății de stat, colectiv-colhoznice. Se permitea doar proprietatea privată asupra bunurilor de uz casnic și asupra bunurilor de consum [569, pag. 132]. Un moment de cotitură grav pentru dreptul la proprietate imobiliară l-a constituit procesul de naționalizare, prin care a fost lichidată proprietatea privată, iar efectele acestui fenomen sunt sesizabile și azi, la 80 de ani distanță.

La fel ca și Constituția din 1941, Constituția din 15 aprilie 1978 nu recunoștea proprietatea privată, cu excepția obiectelor de uz curent, de consum personal, confort și obiectele din gospodăria auxiliară, domiciliul și mijloacele financiare provenite din muncă. În situația în care terenurile au fost naționalizate, acestea aparțineau doar suveranului, iar toate întreprinderile, organizațiile, instituțiile și cetățenii care-și desfășurau activitatea agricolă aveau numai dreptul de folosință a pământului cu titluri de beneficiari și numai în scopul necesităților auxiliare gospodăriei (gradină, întreținerea păsărilor și animalelor domestice) [79, pag. 13]. Și acestea nu au fost unicele limitări ale dreptului de proprietate (e.g. cetățeanul putea avea doar o casă se locuit, un singur mijloc de transport etc.).

După colapsul Uniunii Sovietice, chiar de la Declarația Independenței, recunoașterea proprietății a avut o reacție de tip alergic, chiar de la primele acte legislative. Or chiar în art. 3 alin. (5), Legea cu privire la Guvern [447] (în vigoare până în 2017), se arăta că „Guvernul *garantează* tuturor subiectelor proprietății libertatea activității economice, *diversitatea formelor de proprietate* și egalitatea lor în drepturi, are grijă de *păstrarea proprietății*” (e.n.), spre deosebire de legea actuală [425], adoptată în 2017, care nu atribuie Guvernului o astfel de sarcină.

În același timp, eliberat din metropola sovietică, tânărul stat nu a ezitat să depună instrumentarul de aderare la comunitatea mondială și la organisme ei specializate și să se impună pe arena internațională ca un stat care respectă valorile democratice. Astfel, adoptarea la 28 iulie 1990 a Hotărârii nr. 217-XII [385] de aderare la DUDO și la 27 august 1991 a *Declarației de*

independență a Republicii Moldova [448], prin care tânărul stat a solicitat ONU să fie acceptat în calitate de membru, constituie mărturie clare în acest sens. Or aceste acte au fost succedate de numeroase acte legislative care aveau ca scop instituirea proprietății private în Republica Moldova.

Ținând cont de anamneza regimului totalitar, în care ne confruntăm cu o criză acută a dreptului de proprietate privată, eforturile suveranului de a institui dreptul la proprietate privată s-au materializat înainte de elaborarea Legii Supreme, prin adoptarea *Legii cu privire la proprietate* [13] (abrogată la 30 martie 2007). Adoptată într-o perioadă de euforie legislativă și recunoscând, în calitate de obiect al dreptului la proprietate, - terenurile, casele de locuit, mijloacele de producție pentru exercitarea activităților de întreprinzător, precum și alte bunuri destinate pentru consum sau producție, această lege a schimbat viziunea despre proprietatea privată, atât de mult negată în regimul anterior. În materie de garanții, s-a prevăzut: „nimeni nu are dreptul să retragă în mod forțat bunurile proprietarului, decât în cazurile prevăzute de lege [...]” (art. 40).

Pentru a răspunde logicii economiei de piață, la 04 iulie 1991 a fost adoptată *Legea cu privire la privatizare* [446] (abrogată la 04 mai 2007), care reglementa mecanismul de transformare a proprietății de stat în proprietate privată. Astfel, procesul de deetizare a proprietății de stat prin transmiterea întreprinderilor, spațiului locativ și a altor bunuri din proprietatea statului în proprietatea privată a cetățenilor și asociațiilor a constituit o nouă etapă în dezvoltarea relațiilor de proprietate și a contribuit semnificativ la „crearea” proprietății private, în condițiile unui deficit acut în acea perioadă. În sincronie cu noul sistem economic și social, Parlamentul a adoptat *Legea privatizării fondului de locuințe* la 10 martie 1993, *Legea cu privire la programul de stat de privatizare pentru anii 1995-1996* [440], *Legea cu privire la Programul de privatizare pentru anii 1997-1998* [420] și *Legea privind prețul normativ și modul de vânzare-cumpărare a pământului* [423], care au instituit mecanismul de privatizare.

Cadrul normativ al dreptului la proprietate privată a fost consolidat prin adoptarea la 25 decembrie 1991 a *Codului funciar* [91]. În condițiile în care în perioada sovietică dreptul de proprietate asupra terenurilor aparținea doar statului, iar cetățenii aveau doar un drept de folosință asupra acestora, Codul funciar a devenit actul legislativ principal pentru desfășurarea și inițierea reformei funciare [79, pag. 13]. Tabloul sistemului dreptului de proprietate privată a fost întregit la scurt timp prin adoptarea *Legii privind rehabilitarea victimelor represiunilor politice, nr. 1225-XII din 08 decembrie 1992 (în continuare Legea nr. 1225/1992)* [422], prin care statul și-a asumat angajamentul de a repune în drepturile patrimoniale victimele represiunilor politice ale regimului totalitar și materializarea principiului universal de drept privind inadmisibilitatea deposedării persoanei de proprietatea sa, care au fost admise în perioada sovietică.

După obținerea independenței, decidenții politici au conștientizat încă de la început necesitatea elaborării unei noi constituții, adaptată noilor realități, într-un cadru juridic democratic și a fundamentelor statului de drept, însă nu s-au grăbit să adopte o nouă constituție, ci mai întâi au creat premisele pentru dezvoltarea societății prin adoptarea unui cadru normativ care să asigure „digerarea” mai ușoară a noii construcții constituționale ce urma să apară. După numeroase dezbateri asupra proiectului, la 29 iulie 1994, Parlamentul adoptă *Constituția Republicii Moldova*. Proclamarea, în art. 9 al Constituției, a dreptului la proprietate privată a conferit acestuia o consacrare la nivel constituțional. Din spiritul prevederilor constituționale și infraconstituționale, se desprinde regula plenitudinii dreptului la proprietate privată, excepția fiind dreptul la proprietate publică [82, pag. 31].

Opțiunea legii fundamentale în favoarea proprietății private este dictată de regimul anterior, în care aceasta a fost lichidată. Totodată, arhitecții noii Constituții, Boris Negru, Andrei Smochină și Nicolae Osmochescu, s-au preocupat îndeosebi de instituirea garanțiilor acestui drept, care au fost inserate în art. 46, al cărui *nomen iuris* este „Dreptul la proprietate privată și protecția acesteia”. Acest articol indică expres „Dreptul la proprietate privată, precum și creanțele asupra statului, sunt garantate. Nimeni nu poate fi expropriat decât pentru o cauză de utilitate publică, stabilită potrivit legii, cu dreaptă și prealabilă despăgubire. Avera dobândită licit nu poate fi confiscată. Caracterul licit al dobândirii se prezumă”. Totodată, dreptul de proprietate nu este inclus doar în capitolul destinat drepturilor și libertăților fundamentale, ci și în cel al economiei, fiind statuată în art. 127 obligația statului de a ocroti proprietatea, fără a stabili un regim juridic privilegiat uneia din formele ei.

Ca regulă, reglementările constituționale în materia dreptului la proprietate ținesc următoarele tendințe generale: **1)** includerea normelor privind proprietatea privată nu numai în capitolele privind drepturile fundamentale ale omului (*art. 46*), ci și în cele de bază care definesc bazele fundamentale ale statului și ale societății (*art. 9*) și/sau în capitolele ce țin de economie (*art. 127, 128*); **2)** stabilirea subiectului dreptului la proprietate privată sau publică (*art. 127 alin. (2)*); **3)** restrângerea gamei de obiecte ale dreptului la proprietate privată prin enumerarea obiectelor care nu pot fi proprietate privată, ci doar proprietate publică [587, pag. 11] (*art. 127 alin. (4)*); **4)** restrângerea dreptului la proprietate privată pentru anumiți factori sociali și de mediu (*art. 46 alin. (5)*); **5)** evidențierea regulilor special dedicate garantării dreptului la proprietate privată (*art. 46, alin. (2)-(4)*).

Totodată, normele constituționale s-au preocupat de a pune pe seama autorităților publice sarcina de garantare a drepturilor omului. Chiar în art. 1, alin. (3) din Constituție, este stipulat că *drepturile și libertățile sunt garantate*. În art. 20, alin. (1) și art. 124, alin. (1) se stipulează rolul

instanțelor de judecată și al Procuraturii de a apăra drepturile și interesele legitime ale persoanei, iar art. 79 condiționează investirea Președintelui Republicii Moldova de depunerea jurământului, în care acesta își asumă sarcina de apărare a drepturilor și libertăților fundamentale.

De altfel, în Constituție sunt stipulate cele mai importante elemente ale mecanismului de garantare a drepturilor omului: interdicția de revizuire a Constituției, ce are ca efect suprimarea sau diminuarea drepturilor și libertăților (art. 142 alin. (2)); prioritatea dreptului internațional și european în materia drepturilor omului (art. 4); controlul constituționalității legilor (art. 135); accesul la justiție (art. 20); contenciosul administrativ (art. 53 alin. (1)).

Un moment decisiv pentru sistemul dreptului la proprietate l-a constituit ratificarea, la 24 iulie 1997 [383], a *Convenției Europene a Drepturilor Omului*, precum și a *primului Protocol*, ceea ce a constituit, pentru tânărul stat Republica Moldova, o achiziție valoroasă în materia drepturilor omului. Ratificarea Convenției a implicat importante mutații pe plan juridic, prin schimbarea treptată a valorilor și intereselor ocrotite de lege, o mobilizare permanentă de sincronizare a legislației moldovenești cu standardele europene, dar și o nouă reprezentare a treptelor și gradelor de jurisdicție puse la dispoziția cetățenilor împotriva oricăror eventuale încălcări sau abuzuri [398, pag. 169]. Deși metamorfoza Republicii Moldova de la un regim sovietic la unul democratic este una anevoioasă, un catalizator al procesului de asanare a cadrului normativ național la rigurile europene a constituit avalanșa hotărârilor de condamnare la scurt timp de la ratificarea Convenției [483, pag. 35].

Legile adoptate ulterior au contribuit cu precădere la constituționalizarea deplină a dreptului la proprietate și la stabilirea unor garanții suplimentare în exercitarea dreptului în discuție, e.g.: *Legea cadastrului bunurilor imobile* [429], *Legea exproprierii pentru cauză de utilitate publică (în continuare Legea nr. 488/1999)* [442], *Legea condominiului fondului locativ* [453], *Legea cu privire la rechizițiile de bunuri și prestările de servicii în interes public* [427]. *Codul civil* [87], adoptat la 06 iunie 2002, enunță aceleași reguli, incluse în normelor constituționale, în materie de garanții, în special ce ține de exproprierea pentru cauză de utilitatea publică, imposibilitatea confiscării bunurilor licite. Radiografierea acestor texte de lege în dinamica apariției constituie premisele constituționalizării dreptului la proprietate în toate ramurile de drept.

Totodată, cadrul normativ s-a dezvoltat și în direcția consolidării garanțiilor dreptului la proprietate, fie prin adoptarea unor legi care să dezvolte normele constituționale în materie de garanții (e.g. *Legea cu privire la Curtea Constituțională, nr. 317-XIII din 13 decembrie 1994*; *Legea cu privire la organizarea judecătorească, nr. 514-XIII din 06 iulie 1995*; *Legea contenciosului administrativ, nr. 793-XIV din 10 februarie 2000*); fie prin instituirea unor noi elemente ale

mecanismului de garantare a drepturilor fundamentale împotriva abuzurilor autorităților publice (*Legea cu privire la avocații parlamentari, nr. 1349 din 17 octombrie 1997*).

Așadar, în primii ani de Independență, după eliberarea de sub controlul metropolei sovietice, a avut loc un proces intens de legiferare cu caracter revoluționar, pornind de la necesitatea creării cadrului normativ în toate domeniile de activitate și de la faptul că Republica Moldova s-a declarat pregătită pentru recunoașterea proprietății private. După ratificarea Convenției în 1997, autoritățile naționale s-au antrenat într-un proces perpetuu de remodelare a instituțiilor de drept intern în vederea compatibilizării acestora cu standardele stabilite la scară internațională, scopul imediat fiind de a asigura efectivitatea dreptului la proprietate, iar efectul de constituționalizare s-a extins asupra tuturor ramurilor de drept.

Prin urmare, evoluția reglementărilor privind dreptul la proprietate de la origini până în prezent nu este o istorie a unui marș triumfal, ci atestarea unei lupte de contracarare a abuzurilor din partea suveranului. Perioada contemporană este marcată de proclamarea dreptului la proprietate în cele mai importante acte ale drepturilor omului și de constituționalizarea dreptului respectiv la nivel național, tendință care a fost și mai accentuată de dezvoltarea regimurilor totalitare, în care acest drept a fost încălcat în modul cel mai abuziv. Totodată, concepția dreptului de proprietate în perioada contemporană este marcată de renunțarea la caracterul absolut, conturat în perioada modernă, spre reliefarea unei funcții sociale și chiar de mediu a acestuia și spre consolidarea mijloacelor de garantare a dreptului.

1.3. Concluzii la Capitolul 1

Generalizând lucrările științifice și cadrul normativ național și cel internațional, referitoare la tema tezei de doctorat, tragem următoarele concluzii:

1) Ca rezultat al trecerii în revistă a materialului doctrinar, constatăm că tematica garantării dreptului la proprietate a constituit obiect de cercetare a multor lucrări științifice, în care au fost documentate diferite aspecte ale acestui drept. În același timp, în pofida omagiului științific al acestor lucrări numeroase, unele dintre care sunt axate integral pe acest subiect, cu regret, în opinia noastră, unele aspecte ce țin de garantarea dreptului la proprietate de către autoritățile publice au rămas neexplorate. Or studiile publicate au stăruit prea puțin asupra contribuției autorităților publice în garantarea dreptului la proprietate și identificării *cauzelor și autorităților publice* responsabile de încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție. În condițiile în care numeroase aspecte au rămas neacoperite de o cercetare corespunzătoare, studiul de față completează lucrările în domeniu și se preocupă, în principal, de consolidarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și de identificarea unor noi mijloace de responsabilizare a persoanelor vinovate de

încălcarea dreptului respectiv. Astfel, gradul de cercetare științifică a problematicii prezentului studiu, în opinia noastră, nu este epuizat.

2) Generalizând evoluția reglementărilor dreptului la proprietate, observăm că străduința pentru a da o expresie juridică a raportului de apropiere față de bunuri s-a manifestat încă în societatea antică. În retrospectivă, conceptul proprietății, în diacronia reglementărilor, s-a schimbat de la un drept absolut, sacru și inviolabil, creionat în perioada modernă, spre conturarea unei funcții sociale sau ulterior și a unei funcții de mediu, care admite restrângerea exercițiului acestui drept pentru realizarea unui interes public. În prezent, fiind consfințit în cele mai importante tratate internaționale, consacarea dreptului la proprietate la nivel național nu este o discreție a statului. Deși consacarea dreptului la proprietate este o chestiune depășită cu succes, câmpul de lucru al guvernanților și dilema științei constituționale se orientează spre consolidarea mijloacelor de garantare a acestui drept.

3) Ca urmare a investigării complexe a cadrului normativ, a literaturii de specialitate și a jurisprudenței relevante, care reclamă numeroase încălcări ale proprietății, studiul de față se prezintă ca o exigență științifico-practică ce este îndreptat *in globo* spre identificarea unor soluții care vor contribui la reducerea numărului de cazuri de violare a dreptului la proprietate și se confruntă cu următoarele **probleme de cercetare**:

- insuficiența lucrărilor științifice complexe și consolidate, ce ar aborda sarcinile autorităților publice responsabile de garantarea dreptului fundamental la proprietate în perioada de proiectare a funcției sociale a dreptului respectiv și ar sistematiza abordările teoretice și practice referitoare la condițiile restrângerii dreptului fundamental la proprietate pentru a identifica sfera de autonomie a autorităților publice în aplicarea unor astfel de măsuri, prin prisma condițiilor stabilite la art. 54 din Constituție;

- un număr redus de cercetări, ce ar identifica *cauzele și autoritățile publice* responsabile de încălcarea dreptului la proprietate;

- lipsa unor lucrări care ar evalua suficiența și eficiența mijloacelor de garantare a dreptului la proprietate și de responsabilizare a persoanelor vinovate de încălcarea dreptului respectiv.

Aceste domenii le considerăm ca fiind neexplorate din punct de vedere științific, teoretic și practic în arealul autohton, iar prin intermediul prezentei lucrări vom identifica unele soluții teoretice și practice care vor contribui la reducerea numărului de cazuri de încălcare a dreptului la proprietate. Din aceste motive, **direcțiile principale de cercetare** ale tezei se vor axa pe:

- analiza activității unor autorități publice, care au un rol mai accentuat în garantarea dreptului la proprietate pentru a depista lacunele legislative, administrative și judecătorești din activitatea acestora, care contribuie la obstrucționarea procesului de realizare a dreptului respectiv;

- studierea jurisprudenței Curții de la Strasbourg în spețele contra Moldovei pentru a identifica cauzele care constituie drept teme de constatare a încălcării art. 1, Protocolul nr. 1 CEDO, și a autorităților publice responsabile de violarea acestui drept;

- cercetarea cadrului normativ în vederea identificării elementelor structurale ale mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și evaluării suficienței și eficacității mijloacelor de garantare pentru a identifica unele soluții care vor contribui la consolidarea mecanismului respectiv și a unor noi mijloace de responsabilizare a persoanelor vinovate de încălcarea dreptului la proprietate în vederea evitării unor noi încălcări în acest sens.

2. DREPTUL LA PROPRIETATE ÎN CADRUL SISTEMULUI DE DREPTURI FUNDAMENTALE ALE OMULUI

2.1. Delimitări conceptuale cu privire la evoluția obiectului, naturii juridice și a definiției dreptului fundamental la proprietate

Conceptul proprietății are o capacitate uimitoare: la fel de veche ca lumea, studiat și descris în toate timpurile, este întotdeauna neașteptat de nou, imprevizibil, dezirabil și susceptibil pentru noi cercetări și studii [570]. Caracterul complex al proprietății pornește de la studierea acestuia: ca *bază a sistemului economic*, ca *drept fundamental al omului* și ca *drept subiectiv real*.

Având în vedere că apariția dreptului la proprietate este legată de inițierea primelor conflicte cu privire la repartitia bunurilor, acesta este responsabil de dezvoltarea proceselor economice dintr-o societate. Ca o *categorie economică*, proprietatea exprimă relațiile dintre oameni în procesul de producție și de repartitie a bunurilor materiale [83, pag. 46]. Caracterul economic al proprietății a avut ca efect apariția celor două forme de organizare statală, care au divizat lumea secolului al XX-lea în două curente: *capitalism* și *comunism*, care s-a marcat pe problema administrării proprietății [515]. Proprietatea este un aspect-cheie al divergenței viziunilor moderne asupra capitalismului și socialismului, iar această circumstanță se reflectă în ordinea constituțională modernă [587, pag. 3].

Ca bază a sistemului economic, proprietatea privată constituie cel mai important pilon al economiei de piață, iar acest proces nu poate funcționa în lipsa consfințirii și garantării dreptului la proprietate al persoanelor care se află într-o concurență economică liberă. Precum afirmă și Leonid Chirtoacă [83, pag. 46] „proprietatea privată este condiția *sine qua non* a economiei de piață”. Proprietatea, ca realitate economică, a stat la baza apariției dreptului de proprietate, ea devenind un astfel de drept odată ce a generat interes autorităților statale și a făcut obiectul reglementărilor emise de acestea [320, pag. 58].

Dreptul la proprietate, ca *drept fundamental (libertate publică)* presupune asigurarea de către puterea publică a posibilității tuturor persoanelor de a deține în proprietate anumite bunuri, iar intervenția statului în exercitarea acestei libertăți se preconizează a fi de excepție. Reglementarea juridică a relațiilor de proprietate se face prin anumite norme, care, mai întâi de toate, stabilesc posibilitatea (sau imposibilitatea) apartenenței bunurilor, consolidând juridic starea economică de însușire a lor.

Deși Constituția operează cu termenul de „drept”, în cazul în care se referă la „proprietate”, și cu termenul de „libertate”, în cazul „conștiinței”, „exprimării”, terminologia cu care operează Legea Fundamentală desemnează o singură categorie juridică – *drept fundamental*. În doctrina

românească se explică că diferența dintre acești doi termeni: „drept” și „libertate” pornește de la faptul că, inițial, în categoria drepturilor omului au apărut libertățile, ca necesități ale omului în antiteză cu autoritățile statului, iar aceste libertăți nu impuneau celorlalți decât o atitudine generală de abținere [472, pag. 141]. Corneliu Bîrsan explică că, deși acești termeni, sinonimi din punct vedere juridic, comportă unele diferențe: „libertatea pune accentul pe neintervenirea statului, pe când dreptul accentuează obligația statului de a acționa pentru a crea condițiile necesare exercitării anumitor libertăți” [59, pag. 6].

Pe aceeași dilemă, Teodor Cârnaț [67, pag. 47] explică: „dreptul meu – obligația statului de a face ceva, libertatea mea – prohibiția (interdicția) statului de a acționa într-o anumită regiune”. Într-un sens extensiv în privința conceptului de libertate, academicianul Ion Guceac [359, pag. 78] exprimă convingerea că „termenul de libertate operează cu un dublu sens: nu doar cel de lipsă a constrângerii din exterior, ci și cel de putere de a alege”.

Această disparitate de tratament se explică prin dificultatea de a distinge noțiunea de drept fundamental de cea a libertății fundamentale. Sarcina dată în privința dreptului la proprietate este cu atât mai delicată. Într-adevăr, aceste două concepte sunt foarte largi și ambele au rolul de plicuri, al căror conținut poate fi distinct și în evoluție. În timp ce un drept, ca o *libertate*, atribuie prerogative titularului său și acordă puterea de a face ceea ce se dorește, un *drept* acordă puterea de a impune, de a cere sau de a interzice. Puterea voinței pare, așadar, mai amplă în contextul unei libertăți, decât în cel al unui drept. Proprietarul ar trebui să aibă un domeniu de acțiune mai mare, atunci când dreptul său de proprietate este perceput ca o libertate fundamentală. În același timp, un drept este o prerogativă mai precisă, mai structurată, *a priori* mai mult eficace decât o libertate. Prin calificarea dreptului la proprietate ca libertate fundamentală, se pare că se referă mai mult la prerogativele proprietarului, iar prin etichetarea acestuia ca drept fundamental, se referă mai mult la capacitatea lui de a interzice altora să aducă atingere bunului său.

Încadrarea dreptului la proprietate în sistemul drepturilor fundamentale, în funcție de conținutul acestora și conștientizarea și evoluția în timp, am reflectat-o în **Anexa nr. 3** de la sfârșitul lucrării. Din perspectiva concepției contemporane, care se marchează prin *pozitivismul juridic* [567, pag. 10], drepturile fundamentale se caracterizează prin faptul că sunt: *drepturi subiective, opozabile în principiu statului și privesc aspecte fundamentale ale personalității umane*.

Deoarece *privesc aspecte fundamentale ale personalității umane*, aceste drepturi sunt consacrate în declarații de drepturi, legi fundamentale. Odată selectate pe criteriul valoric, ca fiind esențiale, într-o anumită etapă istorică, li se conferă o formă și ocrotire juridică aparte. Înscrise în Constituție, li se recunoaște caracterul de drepturi fundamentale și li se stabilește garanții pentru

ocrotirea și exercitarea lor. Acest parametru justifică de ce din totalitatea drepturilor subiective, doar anumite drepturi devin esențiale. Diferența dintre domeniile considerate esențiale și celelalte nu este neapărat una de substanță, ci mai degrabă una de percepție subiectivă, însă considerăm că dreptul la proprietate își justifică pe deplin locul în catalogul drepturilor fundamentale.

O analiză laborioasă privind justificarea dreptului la proprietate în sistemul drepturilor fundamentale a efectuat Andrei Rogac în una dintre lucrările sale [527, pag. 48]. În justificarea acestei convingeri, dlui pornește de la percepțiile lui John Locke, unul dintre adepții *teoriei proprietății bazate pe munca omului*, în care se pune accentul pe muncă, care reprezintă o valoare și trebuie răsplătită, care azi aceasta se materializează prin salariu. Potrivit unei alte teorii, *teoria utilitarismului*, care pune în prim-plan utilitatea și regula celei mai mari fericiri, dreptul de proprietate este una dintre uneltele care ne ajută să atingem acest scop [527, pag. 49]. Într-un final, proprietatea privată este justificată prin prisma autonomiei și libertății individului. Conceptul de autonomie implică o gamă adecvată de opțiuni. Respectiv și proprietarul are nevoie de un volum al împuternicirilor, necesar pentru autorealizare și autodeterminare, care sunt limitate de interesul general. În cadrul acestor limite, proprietatea îl face pe om să fie independent [527, pag. 50].

Opozabilitatea dreptului la proprietate presupune faptul că toate celelalte subiecte sunt ținute să respecte prerogativele titularului de drept. Această opozabilitate se manifestă și în privința statului, care trebuie să se supună normelor juridice pe care el însuși le-a edictat [530, pag. 347]. Normele edictate de stat sau actele administrative sau jurisdicționale pot afecta totuși această sferă a libertății umane, însă statului îi revine obligația de a dovedi necesitatea ingerinței [530, pag. 345-356]. Caracterul fundamental semnifică faptul că gradul de protecție a drepturilor are ca efect scoaterea lor de la atingerea din partea autorităților publice: nici puterea publică, nici puterea legislativă nu pot pune în pericol existența acestor drepturi [76, pag. 66].

Drepturile fundamentale sunt *subiective*, deoarece reprezintă posibilități ale titularilor de drept de a se comporta într-un anumit fel sau de a solicita celorlalte subiecte o atitudine corespunzătoare și de a profita de sprijinul statului în realizarea pretențiilor legitime. Drepturile fundamentale *sunt drepturi esențiale* pentru cetățeni. Această caracteristică este tocmai ceea ce deosebește un drept fundamental de un drept subiectiv [66, pag. 389] și permite identificarea drepturilor fundamentale în marea categorie a *drepturilor subiective*. Dreptul la proprietate, ca *drept subiectiv*, se caracterizează prin apartenența acestuia la o persoană determinată, iar raporturile juridice se desfășoară între diferite subiecte private [52, pag. 59]. Dreptul subiectiv de proprietate, implică și un aspect de drept public, care se manifestă prin sarcina autorităților statului de a reglementa formele de proprietate în raport cu diferite categorii de subiecți, cât și relațiile dintre titularii dreptului de proprietate și puterea publică [321, pag. 21]. Componenta juridică a

dreptului subiectiv presupune un element substanțial și unul procesual. Elementul *substanțial* sau conținutul dreptului include totalitatea prerogativelor acordate de lege titularului drept, pe când elementul *procesual* presupune posibilitatea de a cere protecția dreptului încălcat în fața unui organ jurisdicțional [548, pag. 8].

Aici este necesară o precizare: drepturile fundamentale nu pot fi confundate cu drepturile subiective, respectiv nici dreptul la proprietate, în calitate de drept fundamental, nu se confundă cu dreptul subiectiv de proprietate. Dreptul subiectiv este un drept ce aparține unui titular de drept, în timp ce dreptul fundamental aparține tuturor subiecților de drept, în mod egal, din punct de vedere juridic [321, pag. 20]. Dreptul la proprietate, ca drept subiectiv presupune posibilitatea titularului de drept asupra unui bun de a beneficia singur de acel bun. Proprietatea, ca drept subiectiv, are caracter exclusiv și absolut. Ca drept fundamental, ea nu mai semnifică această posibilitate absolută a unui titular de a se bucura de bunul său, ci faptul că orice subiect are posibilitatea de a avea bunuri în proprietate [321, pag. 20], adică o prerogativă abstractă, acordată tuturor de a deține în proprietate anumite bunuri. Astfel, în opinia lui Marian Octavian, „drepturile fundamentale nu sunt drepturi subiective, ci condiția oricărui drept subiectiv. Incontestabil că drepturile omului se prelungesc în drepturi subiective, dar nu se confundă cu ele” [460, pag. 16-17]. Deci dreptul subiectiv de proprietate, reglementat de legislația civilă, este refluxul dreptului fundamental la proprietate instituit la art. 46 din Constituție, care îl concretizează.

Drepturile fundamentale sunt în primul rând drepturi individuale, drepturi ale omului. Indubitabil, *obiectul de cercetare a tezei de față* este destinat analizei *dreptului la proprietate ca drept fundamental*.

Depășind delimitarea dreptului la proprietate ca drept fundamental de dreptul de proprietate ca drept subiectiv, considerăm că este necesară efectuarea unor determinări conceptuale cu privire la *obiectul dreptului la proprietate*. Pentru început, odată ce obiectul de studiu al prezentei cercetări este *dreptul fundamental la proprietate*, vectorul investigației implică studierea *dreptului la proprietate privată* și excluderea din câmpul de cercetare a *dreptului la proprietate publică*. Pornind de pe această pistă, proprietatea privată poate avea ca obiect orice bun, cu excepția bunurilor care pot fi doar proprietate publică, enumerate la art. 127 alin. (4) din Constituție și art. 471 alin.(3) din Codul Civil, „bogațiile de orice natură ale subsolului, spațiul aerian, apele și pădurile folosite în interes public, resursele naturale ale zonei economice și ale platoului continental, căile de comunicație, precum și alte bunuri stabilite de lege (e.n.)”. Enumerarea făcută de Legea Fundamentală și legislația civilă a bunurilor ce formează obiectul dreptului de proprietate publică nu este exhaustivă, în condițiile în care pot constitui obiect al acestui drept și „alte bunuri stabilite de lege“. Deci din domeniul public al statului sau al unităților administrativ-teritoriale fac

parte bunurile stabilite de legislator, precum și bunurile care, prin esența lor, sunt de uz sau de interes public [470, pag. 82]. Bunurile din domeniul public au un regim juridic special, fiind exceptate de la regulile comune ale proprietății, acestea sunt *inalienabile*, *inesizabile* și *imprescriptibile*, nu pot fi înstrăinate, dar pot fi date numai în administrare, în folosință sau în concesiune, în condițiile legii, iar titularii acestuia sunt statul sau unitățile administrativ-teritoriale (art. 127 alin. (2)). În schimb, bunurile din domeniul privat sunt *alienabile*, *prescriptibile* și *sesizabile* și pot avea ca titulari orice subiect de drept.

Nu putem să facem abstracție în prezentul discurs juridic de problema fragmentării proprietății, în funcție de obiectul acesteia, și care creează unele inconsecvențe în materie de garantare a acestor obiecte. Este limpede că obiectul dreptului la proprietate nu poate rămâne imuabil la procesele economice, sociale care au loc de-a lungul timpului. Or dacă în perioada antică, feudală, obiect al dreptului la proprietate puteau fi oamenii în calitatea lor de „sclavi”, astăzi o astfel de situație este inadmisibilă. Începând cu sec. al XIX-lea, dezvoltarea progresului tehnico-științific a implicat și dezvoltarea concepției juridice a proprietății [528, pag. 481]. O primă direcție s-a remarcat prin extinderea noțiunii de proprietate materială, fiind raportate în această listă și *energia electrică*, *gazul*, iar apoi și alte surse de energie care depășeau câmpul tradițional al obiectului dreptului de proprietate [321, pag. 75]. Într-o altă direcție, are loc extinderea cercului de obiecte ale drepturilor reale, prin elaborarea conceptului de bunuri *necorporale*, care au preț și pot fi evaluate în bani, însă reprezintă un obiect patrimonial „ideal” (invențiile, know-how-urile, mărcile industriale, drepturile de creație, etc.).

Procesul de dematerializare a proprietății și necesitatea argumentării teoretice a noilor obiecte au constituit obiectul mai multor dezbateri științifice, care continuă și astăzi [321, pag. 50-51], deoarece concepția clasică cu privire la obiectele corporale nu mai corespunde noilor exigențe [321, pag. 52]. Aceste discuții au bifurcat conceptul dreptului la proprietate: „*îngust civilist*” (sau „tradițional”, „dogmatic”) și „*larg*” („constituțional”). Adepții teoriei tradiționale includ doar bunurile materiale, deoarece doar astfel de obiecte pot fi pierdute, transferate [321, pag. 74]. Cercetătorii ruși Войниканис Е.А. și Якушев М.В susțin că perceperea „clasică” a dreptului de proprietate devine un abuz împotriva progresului social [576, pag. 134], poziție cu care suntem întru totul de acord.

În situația extinderii conținutului economic al proprietății în comparație cu cel juridic, s-a impus necesitatea revizuirii percepției clasice a dreptului la proprietate, care era orientată în principal asupra obiectelor corporale și elaborării unei noi concepții, ajustată la realitățile economice actuale [321, pag. 52]. A fost necesară redefinirea dreptului la proprietate în raport cu bunurile comerciale și valoarea lor de piață, în condițiile existenței unui decalaj între evoluția

rapidă a economiei și formalismul juridic, care nu se putea adapta la aceasta, iar, în cele din urmă, conducea la un impas doctrinar, ce a fost corectat de școala realistă [523]. Or într-o abordare reduționistă, numeroase obiecte, care au caracteristici de marfă sau care se referă la activitatea economică, nu pot beneficia de protecția juridică asigurată de dreptul la proprietate (proprietatea intelectuală, drepturile de creație). În opinia lui Старженецкий В.В., „această instituție juridică ar trebui să acopere orice drepturi de natură patrimonială, care ar permite unirea tuturor obiectelor sub un singur concept și a le extinde garanțiile fundamentale ale dreptului la proprietate” [585, pag. 23].

În condițiile în care „materialitatea” bunurilor se diluează, iar valoarea economică se consolidează din ce în ce mai mult, conceptul constituțional de „proprietate” trebuie să fie mai extins decât conceptul analog din dreptul civil [589]. Cu o astfel de concepție largă a proprietății operează și judecătorul european, în care include sub cupola acestei instituții, orice interes patrimonial, după cum vom urmări *infra* în lucrare. Într-o altă opinie, conceptul mecanismului de reglementare constituțională a proprietății este mai amplu decât cel civil, bazat pe teoria triadei drepturilor de proprietate, întrucât cuprinde: categoriile suveranității și puterii poporului, fundamentele economice ale sistemului constituțional, drepturi și obligații economice, sociale, de mediu și de altă natură [587, pag. 11].

Extinderea conceptului de proprietate și asupra bunurilor necorporale, le asigură acestor bunuri posibilitatea de a beneficia de garanțiile constituționale ale dreptului de proprietate, cum ar fi: principiul protecției proprietății, imposibilitatea lipirii arbitrare de proprietate, decât pentru o cauză de utilitate publică, etc. Cu siguranță, nu putem face abstracție de faptul că, sub cupola uneiași și aceleiași instituții juridice, sunt agregate obiecte care se disting după natura lor (corporale, necorporale) și în asemenea situații regimul juridic nu poate fi același. Totuși, este necesară reglementarea juridică diferențiată, în vederea evidențierii particularităților protecției dreptului la proprietate în funcție de obiectul acestuia, însă cu respectarea garanțiilor constituționale ale dreptului la proprietate [321, pag. 62].

Potrivit art. 9 alin. (1) din Constituție, proprietatea se constituie din bunuri *materiale* și *intelectuale*. Sunt *materiale* bunurile posibile de reală apropiere, evaluabile în bani, al căror conținut, a căror valoare și ale căror caracteristici sunt ușor sesizabile. Bunurile *intelectuale* țin de domeniul dreptului de autor și drepturile conexe și de domeniul dreptului de proprietate industrială [104, pag. 59-60]. Articolul 455 Codul civil, statuează că „bunuri sunt toate lucrurile susceptibile apropierii individuale sau colective și *drepturile patrimoniale*”. Așadar, conceptul de „bun” din legislația civilă mizează pe o abordare mai extensivă decât cel din cadrul constituțional, deoarece, alături de bunurile materiale, include și drepturile patrimoniale, care, în opinia noastră, este un

concept mult mai larg decât bunurile intelectuale. Cu siguranță această disparitate de tratament dintre cadrul normativ constituțional și legislația civilă, este demnă de o cercetare mai complexă, care din economia prezentei lucrări, a fost imposibil de realizat. Or, într-o analiză primară, articolul 9 din Constituție este perfectibil, în sensul includerii și bunurilor nemateriale, în calitate de obiect al dreptului la proprietate.

Lista obiectului dreptului la proprietate este într-o continuă evoluție și perfecționare. Utilizarea tehnologiei în materia reproducerii umane asistate medical, începând din a doua jumătate a secolului al XX-lea, a marcat momentul unor noi dileme puse în fața juriștilor cu privire la obiectul dreptului la proprietate și, mai ales, pentru magistrații europeni, care au trebuit să răspundă la întrebarea: *embrionii umani* pot fi considerați bunuri în sensul art. 1, Protocolul nr. 1 din Convenție? În speța *Parillo contra Italiei* [249], reclamanta s-a plâns de interdicția din legislația italiană de a dona embrionii obținuți dintr-o fertilizare *in vitro* în scopul cercetărilor științifice, invocând încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1. Totuși Curtea a conchis că art. 1 nu este aplicabil, deoarece embrionii umani nu pot fi *reduși la statutul de „bunuri”*. Însă în alte spețe, embrionii umani au fost tratați ca bunuri, situații ce le-am reflectat în **Anexa nr. 4** de la sfârșitul lucrării. Aceste spețe ne impun concluzia că influențele ce decurg din angajamentele internaționale implică și grefarea dreptului la proprietate, așa încât configurația normativă a dreptului respectiv să coroboreze cu standardele europene. Or, cum afirmă și Leonid Chirtoacă [83, pag. 46], integrarea europeană implică instituții juridice comune, inclusiv și în domeniul dreptului la proprietate.

În definitiv, nu putem neglija faptul că proprietatea a devenit mai puțin materială, ceea ce o face mai maleabilă, dar și mai fragilă [528, pag. 455]. Prin diversificarea acestor obiecte (domeniu intelectual, proprietate comercială, brevete, mărci comerciale etc.) regimul dreptului la proprietate a devenit extrem de diversificat. În acest fel, dreptul la proprietate este instrumentalizat în funcție de utilitatea sau valoarea economică, adaptându-se la condițiile actuale [528, pag. 134].

În aceste condiții nu putem să nu remarcăm că dezvoltarea dreptului la proprietate are loc în pas cu noile tendințe economice. Tot ce poate avea o valoare apelează la noțiunea de proprietate. Într-adevăr, proprietatea intelectuală, proprietatea datoriiilor, proprietatea fiduciară, proprietatea comercială, proprietatea valorilor mobiliare, printre altele, au puține lucruri în comun, cu excepția faptului că se referă la dreptul de proprietate [528, pag. 134]. Prin urmare, aceste noi dimensiuni ale dreptului la proprietate conduc la o eroziune a concepției sale clasice și la redefinirea dreptului respectiv și totodată implică unificarea regimului de reglementare, care în final va contribui la dezvoltarea relațiilor economice.

Studierea *naturii juridice* a dreptului la proprietate este esențială pentru studiul de față. Este, de fapt, o chestiune de fiabilitate juridică, de confirmare științifică a acestui drept în calitate de drept fundamental al omului, prin studierea aspectelor istorice, teoretice și juridice ale conținutului dreptului la proprietate, pentru a scoate în relief relația acestui drept cu alte valori ocrotite de stat și, în mod special, cu statul și individul, prin identificarea regimului juridic de reglementare și a consecințelor pe care le implică. Stabilirea naturii juridice a dreptului la proprietate nu este importantă doar ca controversă academică, ci implică anumite consecințe juridice, pe care le vom analiza *infra*.

Deși natura juridică a dreptului de proprietate a evoluat de la o etapă la alta a istoriei, dilema respectivă este actuală și pentru Republica Moldova, care încă nu a depășit definitiv perioada de tranziție, ceea ce a implicat o nouă atitudine a statului față de dreptul în discuție, în special având în vedere ororile regimului comunist, prin care a fost lichidată proprietatea privată. E limpede că natura juridică a relației dintre dreptul la proprietate și puterea publică a prins contur încă în perioada antică și, ulterior, s-a modificat esențial în diferite etape istorice. Totuși dacă în perioada modernă, accentul era pus pe caracterul absolut al acestuia, astăzi, asistăm la proiectarea unei funcții sociale, sau mai mult decât atât, a unei funcții de mediu, a dreptului la proprietate. Prin urmare, este clară și direcția spre care ne vom orienta în analiza naturii juridice a acestui drept.

Prima teorie, care a avut un foarte mare răsunet și o influență, dar la care astăzi oarecum s-a renunțat este *teoria dreptului natural*. Eșafodajul acestei teorii pornește de la faptul că drepturile omului sunt anterioare statului, deoarece cetățeanul le dobândește în calitate sa de om, sunt opozabile statului și nu sunt stabilite prin legi organice [529, pag. 257]. În particular, postulatele *dreptului natural* caracterizau dreptul la proprietate ca un drept anterior și superior statului; un drept natural, ce decurge din personalitatea și libertatea umană. În această viziune, dreptul la proprietate, ca libertate publică, este perceput prin opoziție față de puterea publică, el este ca o libertate negativă, ce impune statului abținerea de la orice intervenție. În acest sistem, cu toate că se recunoaște caracterul absolut al dreptului de proprietate, se apreciază că el trebuie supus unei limitări legale, derivând din existența proprietății superioare de drept public, care aparține suveranului sau statului și care implică prerogativa statului de a impune plata unor impozite și taxe și în posibilitatea exproprierii pentru cauze de utilitate publică. Pe acest segment, este relevantă și opinia lui Ilin I.A., potrivit căreia: „Omul are necesitatea de a-și dedica viața obiectelor: este o necesitate naturală inevitabilă și de mare preț sub raport spiritual. De aceea, dreptul la proprietate este considerat un drept natural al omului, care trebuie să fie protejat prin legi, ordinea de drept și puterea de stat” [577].

Așadar, percepută ca un drept natural, proprietății i se reliefează caracterul *absolut*, care ajunge să fie exaltat în concepția proprietății *sacre* și *inviolabile*. Ecooul acestor discuții doctrinare au fost reflectate în cele mai de vază declarații ale timpului, e.g. în: Declarația franceză a drepturilor omului și cetățeanului din 1789, care distinge dreptul la proprietate ca un drept *natural*, *sacru* și *inviolabil*, fiind inadmisibilă atentarea acestuia de către puterea publică, cu excepția exproprierii pentru cauză de utilitate publică [322, pag. 199].

Dacă la concepția de proprietate „*sacră*” s-a renunțat în totalitate și pe bună dreptate, caracterul *absolut* este actual, dar cu noi conotații. Chiar dacă prin termenul absolut se înțelege „independent de orice condiții și relații, care nu este supus niciunei restricții, care nu are limite”; totuși liberalismul din sec. al XX-lea a reinterpretat acest caracter, astfel încât astăzi asistăm la o adevărată remodelare a conținutului dreptului la proprietate [116, pag. 104], ceea ce presupune că acesta este un drept absolut, nu din considerentul că nu ar avea limite și restricții, ci din punctul de vedere al gradului de opozabilitate.

În acest sens, considerăm că absolutismul dreptului la proprietate, formulat de școala dreptului natural, pornește de la premisele perioadei feudalismului, iar acesta nu poate fi complet transplantat pe solul societății contemporane. Aici este bine venită remarca dată de Laura Maria Crăciunean, potrivit căreia „chiar dacă caracterul absolut al dreptului de proprietate se explică ca reacție împotriva regimului feudal al proprietății, și astăzi acest caracter este înlăturat, acest lucru nu impune concluzia că, în epoca în care acest caracter a fost redactat, acesta presupunea exercitarea într-o manieră discreționară a dreptului la proprietate, în sensul că proprietarul avea puterea absolută de a face orice cu bunul său. Or, la fel era prevăzută exercitarea dreptului în limitele legii, cu deosebirea că atunci acele limite erau mult mai puține” [116, pag. 106].

Deci actualmente, caracterul absolut al dreptului la proprietate a fost estompat și reflectă ideea de opozabilitate, care confirmă vocația fundamentală a proprietății și care nu îl face să cadă de pe soclul său. Or nu putem face abstracție de faptul că, în perioada contemporană, caracterul absolut este cel care se abate cel mai mult de la realitatea dreptului la proprietate, având în vedere numeroasele restricții impuse dreptului la proprietate, iar, în consecință, natura absolută a dreptului respectiv devine din ce în ce mai „simbolică”, care se rezumă la opozabilitate și care privilegiază interesul public.

Deși în dreptul pozitiv legiuitorul Republicii Moldova a evitat să apeleze la formula caracterului absolut al dreptului de proprietate, legiuitorul român a urmărit să instituie expres acest caracter în art. 555 alin. (1), Noul Cod Civil Român. Referitor la această omisiune, Valeriu Baeșu [52, pag. 131] explică: „indiferent dacă legiuitorul numește expres caracterul absolut al dreptului de proprietate sau nu, se poate vorbi de caracterul absolut al acestuia, având în vedere că

proprietatea este absolută în comparație cu celelalte drepturi reale și este opozabilă tuturor”. Tot pe acest segment, Sergiu Baieș și Nicolae Roșca [55, pag. 49] afirmă că „în conținutul său, dreptul de proprietate nu este absolut, neîngrădit, ci, dimpotrivă, este limitat și îngădit potrivit legii”. În opinia acestora, dreptul de proprietate este absolut, în sensul că este opozabil terților, explicație pe care o susținem și noi.

Caracterul *inviolabil* este recunoscut și astăzi dreptului de proprietate, fiind cimentat expres în art. 501, Codul civil, ceea ce semnifică faptul că acest drept nu poate fi încălcat de nimeni; aceeași interdicție se impune cu aceeași forță și statului, fiind inadmisibilă privarea arbitrară de proprietate sau restrângerea disproporționată a acestui drept [574].

La sfârșitul sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea, sub imboldul dezvoltării economice și sociale, are loc remodelarea dreptului la proprietate, astfel încât acesta este abordat într-o manieră diferită și se ajunge la concepția despre proprietate ca *funcție socială*, potrivit căreia proprietatea are un rol social deosebit, ce trebuie să se subordoneze intereselor generale, iar proprietarul este garantat efectiv în drepturile sale numai dacă beneficiază de ele în conformitate cu interesele societății.

În consecință, funcția socială justifică intervenția puterii publice pentru realizarea unui interes general în vederea îngădirii dreptului la proprietate [341, pag. 776]. Astfel se explică numeroasele îngădiri ale dreptului de proprietate, de la simple restricții în ceea ce privește exercițiul său până la suprimarea sa totală prin expropriere [321, pag. 28]. Într-o altă formulă, statul are atât dreptul, cât și datoria, conform responsabilităților oferite de Constituție, de a restrânge într-o anumită măsură proprietatea în interesul public [336, pag. 278].

Lipsa mecanismelor de control democratic poate deveni o amenințare la adresa libertății și independenței umane. Concepția respectivă, deși provocatoare la acea vreme, este în prezent limitată pe *justificarea* acestei intervenții de *interesul general* și asigurarea principiului *proporționalității* cu obiectivul urmărit [352, pag. 3]. Pe această linie de gândire, este necesar să facem și o altă paralelă a funcției sociale a dreptului la proprietate, care a fost valorificată la cel mai înalt nivel în perioada socialistă, unde proprietatea privată era permisă doar asupra bunurilor de consum, iar mijloacele de producție au fost trecute integral în proprietatea statului, astfel încât proprietatea privată era mai mult o stare de fapt, decât de drept [554, pag. 167].

După ce s-a dovedit că încercarea de a desființa proprietatea individuală are consecințe grave, dar și că absolutizarea acesteia poate crea grave inechități sociale, sistemele juridice din diferite țări, în procesul elaborării cadrului normativ al proprietății, au manifestat tendința de a se preocupa de balansarea caracterului individual și a caracterului social al dreptului la proprietate [580, pag. 236]. Această concepție europeană a relativizării dreptului la proprietate implică un

aspect de drept public al relațiilor de proprietate și justifică rolul intervenționist al statului, însă în strânsă corelație cu latura de drept privat a acestor relații, ceea ce presupune acordarea unor garanții pentru persoanele private [52, pag. 67].

Astfel încât dreptul la proprietate trebuie să fie individual, iar exercițiul – social; ceea ce înseamnă că proprietarul trebuie să ia în considerare întotdeauna interesele celorlalți [532, pag. 31]. În consecință, dreptul la proprietate trebuie considerat absolut la nivel intrinsec, dar devine relativ atunci când este în competiție cu comunitatea [528, pag. 35]. În aceste circumstanțe, deși proprietatea a fost mult timp poziționată ca un drept natural și absolut, realitatea ne demonstrează că este o *construcție socială* [523].

În condițiile în care Republica Moldova s-a eliberat de metropola regimului sovietic și a fost nevoită să recreeze instituția proprietății private, este necesară o abordare corectă a conceptului proprietății private. Trebuie mai întâi înrădăcinată proprietatea privată ca o instituție absolută și inviolabilă, astfel încât să fie eliminată intervenția din partea oricui. Odată ce această concepție este consolidată, se poate purcede la socializarea proprietății private în corespundere cu tradițiile democratice europene.

Deși Царикаева Ж.М. consideră că este necesar de a introduce în Legea Fundamentală a țării o normă care ar prevedea funcția socială a proprietății pentru a apropia legislația națională de cea europeană [588], nu putem fi de acord cu o asemenea poziție, deoarece funcția socială a proprietății nu depinde de prezența sau lipsa unei reglementări la nivel constituțional în acest sens. Totodată, din interpretarea sistemică a Legii Supreme și a celorlalte norme juridice, este evidentă tendința normelor ce consfințesc dreptul la proprietate spre „binele comun”, această funcție fiind confirmată de realismul juridic.

Totuși urmează să reținem o regulă clară: funcția socială a proprietății nu poate nicidecum justifica atentatul la însăși funcția ei și pe bună dreptate s-a susținut în literatura de specialitate că „legiuitorul trebuie să evite a face două lucruri: să lovească în principiul și în forma proprietății individuale, transformând-o în proprietate colectivă, și să confişte, sub forma exagerării impozitelor elementare sau globale, pe venit, pe capital sau succesiuni, bogăția economistă” [373, pag. 13]. Altfel spus, este inadmisibil ca în scopul prezervării unui interes public să fie aduse dreptului la proprietate atingeri arbitrare.

Pe măsură ce starea ecologică a pământului a continuat să se deterioreze, au fost întreprinse măsuri majore la sfârșitul secolului precedent pentru a lupta împotriva risipirii resurselor și poluării mediului. Așa încât s-a ajuns că dreptul la mediu este clasat în vârful piramidei tuturor standardelor. Creșterea semnificativă a reglementărilor juridice privind protecția mediului a afectat conceptul tradițional de proprietate, dar, inițial, problematica s-a exprimat în planul legislației

clasice privind proprietatea, generând un efort de adaptare a acesteia la noile situații, precum cele determinate de poluare, prin regulile aferente bunei vecinătăți și reprimarea tulburărilor anormale de vecinătate [336, pag. 279-280]. Deci proprietatea este în general armonizată cu conservarea naturii [352]. În consecință, la începutul secolului al XXI-lea, trebuie să traversăm un alt curs teoretic și să avem curajul să afirmăm că funcția socială a proprietății, în special în domeniul imobiliar, devine o *funcție de mediu* (environmentală sau ecologică), după cum ne sugerează doctrina franceză [352] și cea română [336, pag. 272].

Această funcție de mediu a dreptului la proprietate cuprinde două categorii: „funcția de mediu *pasivă*”, care înglobează toate *limitările* impuse de natura lucrului dreptului la proprietate și „funcția *activă* de mediu”, ce presupune utilizarea favorabilă a proprietății în scopuri ecologice, prin impunerea anumitor *obligații*. În acest sens, este bine-venită remarca lui Gheorghe Uglean [557, pag. 250-251], care atribuie dreptului la proprietate o natură complexă, catalogându-l ca drept și obligație. Așa trebuie explicate prevederile art. 46 alin. (5) din Constituție, în al căror sens „dreptul de proprietate *obligă* la respectarea sarcinilor privind protecția mediului și asigurarea bunei vecinătăți, precum și la respectarea celorlalte sarcini care, potrivit legii, revin proprietarului” (e.n.).

Totuși ceea ce caracterizează evoluția actuală este diversificarea atacurilor suferite de proprietate în numele interesului general [348, pag. 2]. Prin urmare, inițial, funcția socială și mai apoi funcția de mediu, care justifică multiple limitări ale dreptului la proprietate, impun remodelarea acestuia sub testul utilității sociale și al ecologiei. Cu toate că dreptul la proprietate face obiectul unei instrumentalizări cauzate de noi tipuri de limitări ale dreptului la proprietate [528, pag. 134], trebuie să fim conștienți de faptul că integrarea acestor limitări în cadrul conceptului de drepturi de proprietate ajută la explicarea rolului acestora, precum și la regândirea dreptului la proprietate la fel prin prisma acestora.

Pornind de la aceste precizări, definiția dreptului la proprietate nu poate să rămână imuabilă evoluției obiectului dreptului de proprietate și naturii juridice a acestuia. Totodată, prezenta definiție va fi nuanțată diferit, dacă ne referim la aceasta ca drept subiectiv sau ca drept fundamental, deși până în prezent doctrina nu a elaborat o concepție unanimă cu privire la definirea dreptului în discuție.

Ca *drept subiectiv*, conform concepției clasice, care este împărtășită de un număr impunător de doctrinari, dreptul de proprietate este definit prin intermediul atributelor puterilor asupra unui bun: *usus, fructus și abusus*. Așa a procedat atât legiuitorul în Codul civil, cât și în *ex-
Legea* cu privire la proprietate, recurgând la enumerarea celor trei împuterniciri ale proprietarului, fără a defini acest drept. Într-o altă orientare, aceste atribute ale proprietarului au fost acoperite

sub cupola unui singur termen - „a destina”. Astfel, după Eduard Jürgen Prediger și Ovidiu Ungureanu [515], „dreptul de proprietate este acel drept subiectiv absolut care conferă titularului său puterea de a decide singur modul în care va *destina* un bun”. Doctrinarii menționați au optat pentru verbul „a destina”, deoarece acoperă toate acțiunile pe care proprietarul le are la îndemână pentru a întrebuința, a pune în valoare, a distruge sau a înstrăina bunul său ori a-l lăsa în nelucrare.

Însă acestei metodologii de definire a dreptului de proprietate, prin suma prerogativelor, i-au fost adresate grave critici, considerându-se că limitările aduse dreptului la proprietate sunt împotriva unei astfel de definiții și fac posibilă afirmarea faptului că acest triptic este acum depășit. În acest sens juriștii Carolina Cușmir și Andrei Smochină [320, pag. 59] consideră: „creșterea numărului de restricții ale dreptului de proprietate, dezagregarea lui în drepturi parțiale care există de sine stătător, transformarea drepturilor necorporale într-un obiect comun al proprietății demonstrează foarte clar caracterul învechit și inaplicabil al tratării conținutului dreptului de proprietate ca totalitate de drepturi ce vizează posesia, folosința și dispoziția”. Pe același segment, reținem și poziția lui Венедиктов А.В., potrivit căreia „atributele dreptului de proprietate, posesia, folosința și dispoziția, atât în parte, cât și în ansamblu, nu redau nici amploarea dreptului de proprietate, nici esența sa” [575, pag. 57]. Pe de altă parte, în opinia lui Рябов А.А. [581], parcimonia definițiilor dreptului de proprietate, prin intermediul triadei, se dovedește a fi o trăsătură caracteristică sistemelor juridice dezvoltate. În opinia acestuia, simplitatea definiției juridice nu înseamnă subdezvoltarea sau subestimarea dreptului de proprietate în sine.

Totodată, definirea dreptului la proprietate prin intermediul triadei nu este adaptată la „*corporabilitatea*” obiectului dreptului la proprietate, or, în privința noilor „drepturi de proprietate”, proprietarul nu ar putea exercita toate atributele triadei [321, pag. 74], în special posesia. În acest sens cercetătorii ruși Войниканис Е.А. și Якушев М.В. [576, pag. 134] consideră că natura obiectului nu determină deloc „existența relațiilor de proprietate”. În opinia acestora, „ceva (fie că este un obiect tangibil, fie intangibil) este deținut atunci când există *dominanță (control)* asupra titularului drepturilor, este minimum limitat de stat și protejat împotriva încălcării tuturor terților”. În opinia noastră, prezența dominanței (controlului) asupra bunului este un criteriu hotărâtor în evaluarea raportului unei persoane față de bun, ca fiind un drept de proprietate.

Achiesăm la părerea expusă mai sus că această modalitate de definire a dreptului la proprietate nu reflectă esența acestei relații complexe și generează o noțiune mai mult tehnică, decât juridică. Totodată, dezavantajul acestei metodologii de definire se justifică și prin echivalența „drepturilor de posesie, de folosință și de dispoziție” în orice situații [321, pag. 57]. Enumerarea celor trei atribute nu deosebește proprietarul bunului de alte persoane, care ar putea exercita, în anumite situații, aceste împuterniciri. Or proprietatea este considerată cea mai

completă dominație a unei persoane asupra unui lucru. Pornind de la această dominație completă, Sergiu Baieș și Nicolae Roșca [55, pag. 45] opinează că, la definirea dreptului de proprietate, urmează să avem în vedere atât împuternicirile, cât și puterea dată și garantată proprietarului de legislația în vigoare. În special, Liviu Pop [512, pag. 35-36] și Corneliu Bîrsan [60, pag. 33] afirmă că, spre deosebire de titularii altor drepturi subiective asupra aceluiasi bun, proprietarul exercită atributele juridice ale dreptului la proprietate în *putere proprie* și în *interes propriu*. În principiu, Codul civil al RM condiționează exercitarea dreptului de proprietate în *putere proprie* și în *interes propriu*, aceste elemente specifice și definitorii fiind reținute și în *HCC, nr. 110 din 25 ianuarie 1996* [134].

În final, Sergiu Baieș și Nicolae Roșca [55, pag. 47] definesc dreptul la proprietate ca „un drept subiectiv ce conferă titularului exercitarea în *putere proprie* și în *interes propriu* a atributelor de posesiune, folosință și dispoziție asupra bunurilor sale în *limitele stabilite de lege*”. Din analiza acestei definiții a dreptului de proprietate, ca *drept subiectiv*, se desprinde o idee generalizatoare de definire a acestuia prin intermediul bine cunoscutei „triade”, cu accentul pe „*interes propriu*”, „*putere proprie*” și a cadrului de exercitare a acestora „*în limitele legii*”.

Însă, din perspectiva unui *drept fundamental*, definiția dreptului la proprietate trebuie să pornească de la raportul dintre proprietate și stat prin indicarea faptului că acesta este o posibilitate asigurată de puterea publică de a deține în proprietate anumite bunuri, prin accentuarea garanțiilor asigurate de stat și indicarea situațiilor în care statul poate interveni în exercitarea acestui drept și acordarea proprietarului dreptul de a elimina interferențele terților în sfera dominației sale economice. Deci Constituția consacră și protejează nu dreptul subiectiv de proprietate, ci dreptul unei persoane de a avea o proprietate privată. Și această protecție constă în asigurarea și adoptarea unor legi, care ar asigura realizarea deplină a dreptului respectiv.

Din acest unghi de cercetare, în opinia lui Суханов Е.А., „dreptul la proprietate este *capacitatea* unei persoane, consacrată de lege, de a deține, utiliza și dispune de proprietățile care îi aparțin, după propria discreție, asumându-și în același timp sarcina și riscul menținerii acesteia” [586, pag. 508]. În viziunea altor autori: „Dreptul de proprietate este o *oportunitate legal garantată* proprietarului de a deține, utiliza și dispune de proprietatea care îi aparține la discreția sa și în interesul său, prin efectuarea oricăror acțiuni cu privire la această proprietate care nu contravin legii și altor dispoziții legale și care nu încalcă drepturile și interesele protejate legal ale altora, precum și capacitatea de a elimina interferența tuturor terților în sfera dominanței sale economice” [583, pag. 404-405]. După Александрина М.А., „Dreptul de proprietate este cea *posibilitate garantată de stat* unui individ sau unei entități colective de a exercita cea mai completă dominație asupra unui lucru prin deținerea, utilizarea, dispunerea și primirea de fructe și venituri din acesta,

care exprimă realizarea ideii de libertate umană în distribuția și însușirea bunurilor materiale” [570]. Toate aceste definiții pornesc de la evidențierea posibilității acordată de stat unei persoane de a deține bunuri în proprietate.

Totodată, suntem de părerea că în definirea dreptului la proprietate ca drept fundamental, în afară de evidențierea capacității de a deține anumite bunuri, un moment esențial reprezintă evidențierea posibilității de către puterea publică de a restrânge exercițiul acestui drept. Or, când proprietarul este supus anumitor constrângeri, el pierde anumite părți ale prerogativelor sale sau chiar exclusivitatea dreptului său. În plus, limitările dreptului de proprietate permit identificarea discrepanțelor dintre realitate și caracteristicile atașate clasic dreptului de proprietate, adică caracterul absolut, caracterul exclusiv și caracterul perpetuu. Pe acest segment, în definirea dreptului la proprietate, ca drept fundamental, va trebui să luăm în considerare măsurile de restrângere, protejând în același timp valoarea proprietății.

Ținând cont de aceste nuanțări, în opinia noastră, *dreptul la proprietate, ca drept fundamental, este acea oportunitate, consfințită și garantată de către puterea publică, în baza căreia persoana poate beneficia și dispune de bunul său în putere și în interes propriu, a cărei restrângere este admisibilă în condițiile stabilite de lege.* Însă cu siguranță această definiție a dreptului la proprietate nu este definitivă.

Generalizând cele relatate cu privire la acest paragraf, tragem următoarele concluzii:

1. Odată cu dezvoltarea relațiilor economice și progresul tehnico-științific, a avut loc extinderea obiectului dreptului de proprietate, astfel încât a fost necesar de a include sub acest concept și bunurile incorporabile, care trebuie să se bucure de garanțiile dreptului la proprietate, o asemenea concepție fiind familiară și CtEDO, care include în câmpul de aplicare a art. 1, Protocolul nr. 1, orice interes patrimonial.

2. Natura juridică a dreptului la proprietate a evoluat de la recunoașterea acestuia ca un drept absolut în perioada modernă, ca o reacție împotriva regimului feudal al proprietății, unde intervenția statului se preconiza a fi de excepție, spre conturarea funcției sociale a proprietății, care justifică intervenția statului pentru asigurarea interesului general sau a altor interese particulare. Astăzi, asistăm chiar la proiectarea unei funcții de mediu a proprietății imobiliare.

3. Dreptul la proprietate, în calitate de drept fundamental, este acea oportunitate, consfințită și garantată de către puterea publică, în baza căreia persoana poate beneficia și dispune de bunul său în putere și în interes propriu, respectând limitele impuse de lege, a cărei restrângere este admisibilă în condițiile stabilite de lege.

2.2. Mecanismul de garantare a dreptului fundamental la proprietate

Este adevărat că „o societate democratică nu poate funcționa în afara unui sistem al dreptului de proprietate” [527, pag. 51]. Precum susțin Alexei Potînga și Gheorghe Costachi [514, pag. 119], „consacrarea acestor drepturi și acordarea unor garanții de realizare constituie un barometru al democrației într-un stat de drept”. Garantarea drepturilor fundamentale este un element inalienabil al suveranității și independenței unui stat democratic și o condiție iminentă a procesului de democratizare, care impune elaborarea unui mecanism eficient de protecție a drepturilor respective. Indicatorul naturii democratice a societății nu constă în proclamarea, ci în asigurarea condițiilor pentru realizarea drepturilor omului [549, pag. 5].

Problema garantării drepturilor a fost sesizată încă la etapa elaborării Declarației drepturilor omului și cetățeanului (1789), care în art. 16 stipula că „Orice societate care nu asigură garanția drepturilor și nu statornicește separarea puterilor este lipsită de constituție”. Însă necesitatea garantării drepturilor omului s-a intensificat în a doua jumătate a secolului al XX-lea [469, pag. 35]. Deși DUDO nu a creat și nu a menționat vreun mecanism specific de promovare a prevederilor sale, tratatele universale, precum și cele regionale, încheiate sub imperiul Declarației, insistă pe mecanismul intern al fiecărui stat-parte de garantare a drepturilor fundamentale. În aceste condiții, responsabilitatea garantării drepturilor fundamentale s-a pus pe seama statului. Altfel spus, semnarea și ratificarea unor acte internaționale în materia drepturilor omului incumbă statului obligația de apărare a acestor drepturi prin instituirea unui sistem complex de *garanții* [349, pag. 167], ceea ce implică și o anumită consacrare a autorităților în vederea garantării drepturilor constituționale [552, pag. 44].

Deci nu este suficientă doar consacrarea drepturilor fundamentale, ci și garantarea realizării lor efective. Precum susține și Boris Negru [474, pag. 109]: „statul nu e atât donator al drepturilor și libertăților, cât ocrotitor al lor”. Pe același segment și Ion Moroșan [469, pag. 39] enunță că „o Constituție, oricât de avansată, poate rămâne o simplă „declarație a unor bune intenții”, dacă nu va fi completată, concretizată și realizată printr-un mecanism juridic efectiv și într-o manieră socială constructivă”. Tot aici este semnificativă și afirmația lui Alexandru Arseni [13, pag. 43] că „libertățile recunoscute sau proclamate, fără garanții, țin mai mult de filozofie, decât de drept”. În același sens și profesorul Gheorghe Costachi opinează că „nu e suficient de a avea o Constituție bună, e necesar de a crea condiții și mecanisme pentru ca ea să funcționeze și să devină un factor real și eficient al dezvoltării sociale” [110, pag. 2]. Toate aceste afirmații confirmă importanța *garanțiilor* drepturilor fundamentale.

Garantarea drepturilor fundamentale omului reprezintă totalitatea mijloacelor juridice și nejuridice care asigură *realizarea* în fapt a acestora, facultatea de a dispune de aceste drepturi, de

a le utiliza și posibilitatea *apărării* lor împotriva oricăror atentate. În concret, garantarea dreptului la proprietate este prevăzută expres în art. 46 alin. (1) din Constituție.

În acest sens, Василянская А.И. [574] corect nuanțează că dreptul la proprietate privată a unei persoane presupune o *obligație activă* (pozitivă) a statului de a asista persoana în punerea în practică a acestui drept care îi aparține, întrucât libertatea reală a proprietarului depinde de condițiile și garanțiile create de stat. Asistența înseamnă nu numai eliminarea barierelor inutile în calea exercitării dreptului la proprietate privată, ci și crearea unor condiții care să stimuleze proprietarul să își exercite puterile în conformitate cu legea și nu în detrimentul societății, precum și protecție.

Astfel, garantarea dreptului la proprietate presupune reglementarea din punct de vedere normativ a unor măsuri favorabile apte să asigure liniștita posesie, folosință și dispoziție asupra bunurilor și implică, totodată, îndatorirea statului de a se abține de la orice acțiune care ar afecta acest drept, precum și instituirea unor mijloace care au ca scop să îl apere pe titularul dreptului de proprietate de încălcările pe care le-ar putea suferi atât din partea statului, cât și din partea celor care ar acționa împotriva sa de pe poziții de autoritate [531, pag. 223]. În acest sens, putem distinge *garantarea materială*, în special avem în vedere consacarea dreptului la proprietate în Legea Fundamentală (art. 46), precum și *garantarea procedurală* prin instituirea unor mijloace de apărare în caz de încălcare a acestui drept.

Totodată, din efectuarea unui exercițiu minim de analiză a cadrului normativ al proprietății, observăm că legiuitorul operează, alături de termenul de „*garantare*”, și cu termenii de „*ocrotire*” (art. 127 alin. (1) Constituție), „*apărare*” (denumirea *in terminis* a capitolului V, Titlul III din Codul civil - „*Apărarea dreptului la proprietate*”) și cu termenul „*protecție*” (denumirea *in terminis* a art. 46 alin. (1) din Constituție - „*Dreptul de proprietate privată și protecția acesteia*”).

Termenele „*apărare*” și „*ocrotire*” ale dreptului de proprietate sunt utilizate pentru reglementarea măsurilor necesare apărării acestuia împotriva încălcării de către alte subiecte de drept, aflate pe poziție de egalitate juridică cu titularul de drept și presupune posibilitatea titularului de a acționa în judecată pe cel răspunzător de lezarea dreptului său [55, pag. 181]. Termenul „*protecție*” a dreptului la proprietate, în viziunea noastră, deși se aproprie după conținut de termenii „*ocrotire*” și „*apărare*”, are un caracter general, ce se referă la toate persoanele care au obligația de a respecta dreptul la proprietate, în schimb „*apărarea*” sau „*ocrotirea*” dreptului la proprietate survine atunci când acesta a fost încălcat. Deci, în opinia noastră, relația dintre termenele „*garantare*”, pe de o parte, și „*apărare*” și „*ocrotire*”, pe de altă parte, este una dintre specie și gen, adică termenul „*garantare*” este mult mai amplu și cuprinde și pe cei de „*apărare*” și „*ocrotire*”.

Astfel, garantarea dreptului la proprietate implică acțiunea de implementare a unui *sistem de garanții*, care să asigure *realizarea* dreptului la proprietate. Referindu-se la termenul *realizare* a dreptului, Nicolae Popa explică: „realizarea implică un proces de transpunere în viață a conținutului normelor juridice, în cadrul căruia oamenii, ca subiecți de drept, respectă și execută dispozițiile normative, iar organele de stat aplică dreptul în temeiul competenței lor” [513, pag. 60]. Pe același segment, și Igor Bâcu susține că *realizarea* drepturilor nu este altceva decât materializarea practică, de către subiecții implicați în relațiile sociale, a cerințelor consacrate prin normele constituționale, în scopul satisfacerii necesităților sau obținerii valorilor materiale, precum și spirituale, în ordinea determinată de lege [58, pag. 101].

Astfel, pentru realizarea dreptului la proprietate, statul trebuie să implementeze un sistem de *garanții*. În acest sens, Ion Moroșan [469, pag. 36] opinează că noțiunea „*garanție*” cuprinde „totalitatea factorilor obiectivi și subiectivi, îndreptați spre realizarea în fapt a drepturilor și libertăților omului, înlăturarea obstacolelor, îngrădirilor, cauzelor de realizare neadecvată a acestora, precum și spre protejarea acestor drepturi împotriva unor eventuale încălcări”. O definiție similară a termenului „*garanție*” identificăm și în lucrările lui Iurie Sedlețchi [534, pag. 34]. Într-o altă opinie [574, pag. 88], garanțiile drepturilor sunt niște reguli pozitive și obligatorii, cu valoare de constrângere, care se impun în special legiuitorului. Potrivit autorului Калашников С.В. [578, pag. 18], garanțiile drepturilor și libertăților sunt un „set de mijloace, metode și proceduri care creează condiții în care o persoană își poate proteja și apăra cu adevărat pe bază legală drepturile și interesele, care sunt recunoscute, respectate de întreaga societate și protejate de stat, conform prevederilor Constituției, actelor legislative și legislației actuale”. Pe același segment și Авакьян С.А. exprimă convingerea că garanțiile sunt „condiții materiale, organizaționale, spirituale și legale și premise prealabile, care fac ca exercitarea drepturilor și libertăților fundamentale să devină o realitate, îndeplinirea obligațiilor unei persoane și a unui cetățean și asigurarea protecției acestora împotriva constrângerilor și atacurilor ilegale” [569, pag. 804].

Eficacitatea sistemului de garanții depinde de nivelul dezvoltării democrației și culturii juridice, de starea economiei, de existența unor organe independente ale puterii de stat, care exercită, înfăptuiesc apărarea drepturilor și libertăților, precum și de controlul asupra îndeplinirii normelor ce stabilesc drepturile și libertățile [324, pag. 820].

În literatura de specialitate atestăm mai multe clasificări ale garanțiilor drepturilor omului, mai mulți doctrinari fiind preocupați de clasificarea acestora (*Ion Moroșan, Nicolae Purdă, Bianca Selejan-Guțan* etc.), pe care le-am reflectat la finalul lucrării în **Anexa nr. 5**. Totodată, cercetarea mecanismului de garantare a realizării dreptului la proprietate presupune o abordare sistemică ce implică identificarea elementelor sale structurale. În acest sens, nu există o viziune unică, unii

autori identificând diferite elemente structurale ale acestui mecanism (*Ion Creangă, Corneliu Gurin, Alexandru Arseni, Cristian Ionescu*), pe care le-am reflectat în **Anexa nr. 6**. Sintetizând opiniile specialiștilor expuse în aceste anexe, considerăm că cele mai importante elemente structurale ale mecanismului de garantare a realizării dreptului la proprietate sunt:

Înscrierea dreptului în Legea Fundamentală. Consacrarea dreptului la proprietate (art. 46), alături de celelalte drepturi fundamentale înscrise în Titlul II din Constituție [487, pag. 375] este prima garanție a acestui drept. În opinia lui Ioan Muraru și Elena Simina Tănăsescu, consacrarea dreptului la nivel constituțional îi asigură cea mai eficientă garantare juridică, întrucât acesta beneficiază atât de mecanismele de garantare a supremației normelor constituționale, cât și de mecanismele specifice protecției drepturilor subiective [472, pag. 138]. Astfel, celelalte legi și acte normative infra-constituționale, care reglementează dreptul la proprietate, își găsesc punctul de plecare din normele constituționale, care constituie un minim obligatoriu, de la care celelalte acte nu pot deroga.

Limitele revizurii Constituției. Oricât de mare ar fi capacitatea de previziune a celor care contribuie la elaborarea proiectului unei constituții, aceasta nu poate rămâne imună transformărilor ce au loc în societate, fiind firesc ca Legea Supremă să suporte unele revirimente, grație conexiunii ce trebuie să existe între drept și dinamica economică și socială. Însă revizuirea unei constituții poate avea loc doar în anumite limite, care pot fi: formale și materiale. Una dintre cele mai importante limite materiale ale revizurii Constituției o constituie *drepturile și libertățile fundamentale*, astfel încât revizuirea acesteia nu poate avea loc, dacă, are, ca rezultat, *suprimarea* drepturilor sau a garanțiilor acestora, după cum dictează prevederile art. 142 alin. (2) din Constituție. Legiuitorului revizuent îi este interzis să elimine cu totul vreunul din drepturile fundamentale din textul constituțional sau garanțiile acestui drept. Totuși Marius Balan consideră că „uneori prin modificări care urmăresc întărirea protecției unui anumit drept fundamental pot fi afectate alte drepturi, aflate în concurență cu acesta” [56, pag. 348-350].

În acest context exemplificăm tentativa Guvernului de a exclude din alin. (3) art. 46 din Constituție a propoziției „Caracterul licit al dobândirii se prezumă”. Deși, vizavi de această sesizare doi magistrați constituționali au exprimat opinii disidente, în final Curtea Constituțională a avizat pozitiv [125]. Totuși această inițiativă legislativă nu a fost susținută ulterior. Referitor la această disparitate de viziuni, ne alăturăm convingerii expuse de Victor Pușcaș: „sintagma *caracterul licit al dobândirii se prezumă* reprezintă o garanție a dreptului la proprietate, iar o garanție constituțională deja instituită nu poate fi exclusă decât în cazuri excepționale și absolut necesare într-o societate democratică”.

Într-o astfel de manieră a decelat Curtea Constituțională câțiva ani mai târziu [153]: „*Securitatea juridică a dreptului de proprietate asupra bunurilor ce alcătuiesc averea unei persoane este indisolubil legată de prezumția dobândirii licite a averii, iar înlăturarea acestei prezumții are semnificația suprimării unei garanții constituționale a dreptului de proprietate (e.n)”. Astfel, judecătorii constituționali *in corpore* au decis că prezumția caracterului licit al averii este o garanție a dreptului la proprietate și este inadmisibilă revizuirea Constituției în sensul excluderii acesteia.*

Pe același segment, amintim că alin. (1) al art. 54 din Constituție a fost introdus la 12 iulie 2001 [439], or, în varianta originală, acest articol nu stipula interdicția de a adopta legi care ar *suprima* sau ar *diminua* drepturile și libertățile omului. Astfel, în opinia lui Nicolae Terzi [555, pag. 21], cu care suntem de acord, acest reviriment legislativ reprezintă un impediment pentru Parlament de a atenta la plenitudinea drepturilor fundamentale ca valori supreme. În acest context, este neclară poziția magistraților constituționali, expusă în Avizul nr. 1 din 25 aprilie 2006 cu privire la excluderea sintagmei „caracterul licit al dobândirii se prezumă”, în condițiile interdicției date de art. 54 din Legea Supremă.

Prioritatea dreptului internațional și dreptului european este instituită la art. 4 din Constituție, care stabilește în mod expres poziția supra-legislativă a tratatelor internaționale în materia drepturilor omului la care Republica Moldova este parte și faptul că acestea constituie un element constitutiv a sistemului de drept și, respectiv, urmează a fi aplicate nemijlocit ca oricare alt act normativ intern, dar cu condiția că prevederile convenționale au prioritate în chestiunile ce se referă la drepturile omului. Soluția constituțională dată de art. 4 din Constituție și dezvoltată de instanța constituțională într-o speță [166] exprimă nu numai atașamentul față de reglementările internaționale, ci și marea receptivitate față de dinamica lor posibilă și previzibilă.

Aplicarea art. 4 din Constituție determină următoarele consecințe:

1) în *planul activității de legiferare*, legiuitorul va trebui să verifice în mod obligatoriu dacă proiectele de lege corelează cu tratatele la care Republica Moldova este parte. În acest sens, legat de dreptul la proprietate, exemplificăm că, în actele preparatorii ale proiectului de lege cu privire la introducerea în Codul penal a instituției *confiscării extinse*, se arăta: „prevederile proiectului sunt conforme standardelor Uniunii Europene în materie, în acest sens fiind relevantă Decizia-cadru 2005/212/JAI a Consiliului Uniunii Europene din 24 februarie 2005 privind confiscarea produselor, a instrumentelor și a bunurilor având legătura cu infracțiunea” [477]. Deci activitatea de legiferare este circumscrisă de corelarea acesteia cu tratatele la care Republica Moldova este parte.

2) în *procesul de aplicare a legii*, instanțele naționale vor trebui să dea prioritate tratatelor internaționale în materia drepturilor omului la care Republica Moldova este parte, în cazul existenței unor neconcordanțe. Din analiza jurisprudenței instanțelor de judecată în litigiile în care este pus în discuție dreptul la proprietate observăm că acestea se raportează constant în considerentele propriilor decizii la normele convenționale și la interpretările date de CtEDO în jurisprudența sa, mai cu seamă în cererile ce privesc retragerea licenței, plata prestațiilor sociale.

3) în *planul controlului de constituționalitate*, Curtea Constituțională trebuie să procedeze la interpretarea și aplicarea dispozițiilor Constituției în concordanță cu tratatele internaționale în materia drepturilor omului. Curtea Constituțională nu omite nicio ocazie de a face trimitere în hotărârile sale la jurisprudența instanței de la Strasbourg. Raportarea Curții Constituționale la jurisprudența Curții europene implică indubitabil modelarea continuă a jurisprudenței celei dintâi, în special în ceea ce privește conceptul de „bun”, exigențele măsurilor de restrângere a dreptului la proprietate etc.

În acest sens se impune o remarcă. Dacă obligativitatea Convenției europene este evidentă în ceea ce privește obligativitatea hotărârilor CtEDO, dreptul național nu conține dispoziții la fel de clare. Fără a intra în polemici, constatăm că textul Convenției se completează cu jurisprudența acesteia, așa încât jurisprudența Curții este un veritabil izvor de drept, în ciuda nelegitimării sale exprese în plan normativ național. Mai mult ca atât, s-a statuat că autoritățile responsabile de aplicarea legii urmează să ia în considerare nu numai hotărârile emise în privința Moldovei, ci și jurisprudența CtEDO stabilită în hotărârile sale în raport cu alte state, în situația în care circumstanțele speței aflate pe rol sunt similare celor cercetate de către CtEDO și în privința cărora aceasta s-a expus.

Controlul constituționalității legilor. Acesta este unul dintre cele mai importante mijloace de garantare a drepturilor omului, prin verificarea conformității actelor legislative cu normele constituționale [57, pag. 17]. Totodată, aici este semnificativă și instituția excepției de neconstituționalitate, invocată de indivizi în cadrul unui proces judiciar sau invocată de instanța de judecată din oficiu, în cazul unor suspiciuni de neconstituționalitate a normelor vizate [56, pag. 348-350]. Controlul constituționalității legilor și, respectiv, excepția de neconstituționalitate constituie un mijloc eficient de garantare a dreptului la proprietate contra abuzurilor legislativului. Mai cu seamă sunt elocvente aici și datele statistice [175], care denotă faptul că 32% din hotărârile pronunțate de către Curte, în materia drepturilor omului, au vizat *protecția proprietății* pentru anii 1995-2016. În afara acestor cifre, instanța de contencios constituțional a scos din sistemul normativ numeroase texte de lege care atentau asupra dreptului garantat de art. 46 [488, pag. 32].

Instanțele judecătorești. Alături de justiția constituțională, ineluctabil, un rol major în garantarea realizării dreptului la proprietate revine instanțelor de judecată, care reprezintă mecanismul cel mai amplu utilizat și cel mai eficace în sistemul național de garanții. Fundamentul juridic al rolului de garant al drepturilor omului atribuit puterii judecătorești îl constituie art. 20 din Constituția RM, în care se regăsește dispoziția art. 8 al DUDO.

Misiunea instanțelor de judecată de apărare a dreptului la proprietate poate fi realizată prin intermediul mai multor mijloace, care au drept scop de a elimina atingerile ce pot fi aduse sau a asigura exercitarea normală a dreptului respectiv. Deși nu există ramură de drept care să nu contribuie la apărarea dreptului la proprietate [456, pag. 111], în cazul în care atingerea dreptului la proprietate are ca izvor acțiunile unei alte persoane, proprietarul poate cere concursul instanței în ordinea *procedurii civile* pentru apărarea dreptului său. În cazul în care dreptul de proprietate a fost încălcat prin acte sau omisiuni ale autorităților statului, există calea acțiunii în ordinea *contenciosului administrativ* sau, dacă încălcarea dreptului preia forma unei infracțiuni sau contravenții, poate depune o *plângere penală*, pentru a fi trasă la *răspundere penală* persoana vinovată.

Instituția contenciosului administrativ. Într-un stat de drept, administrația trebuie să fie concomitent accesibilă și sensibilă la drepturile omului și să poată fi supusă controlului [66, pag. 132]. Acum mai bine două sute de ani, odată cu dezvoltarea principiului separării puterilor în stat, care a destrămat puterea absolută a regilor, s-a pus și problema responsabilității statului pentru erorile, abuzurile și pagubele aduse particularului prin actele ilegale ale acestuia [113, pag. 109]. În fine, contenciosul administrativ reprezintă totalitatea instrumentelor juridice puse la dispoziția persoanelor pentru a asigura restabilirea drepturilor încălcate prin actele juridice și faptele materiale ale organelor administrației publice [526, pag. 4-5].

Fundamentul acestei instituții se găsește în art. 53 alin. (1) din Constituție, cu denumirea „dreptul persoanei vătămate de o autoritate publică”, iar dezvoltarea acesteia este asigurată prin norme infra-constituționale, în special Codul contenciosului administrativ. Contenciosul administrativ reprezintă un mijloc efectiv de garantare a dreptului la proprietate, deoarece a

plicarea cadrului normativ al proprietății este în sarcina autorităților publice, în limita competențelor acordate, iar controlul actelor emise de acestea scoate în evidență numeroase încălcări ale dreptului la proprietate.

Răspunderea juridică. Răspunderea juridică este considerată “cheia de boltă” a răspunderii sociale plenare [15, pag. 9]. O formă a răspunderii juridice este *răspunderea penală* și *contravențională*. Ocrotirea proprietății, prin incriminarea unor fapte care aduc atingere valorii protejate de art. 46 din Constituție, a constituit dintotdeauna un obiectiv prioritar al oricărui sistem

de drept și o premisă indispensabilă pentru formarea unei atmosfere în care dreptul în discuție poate ajunge la rangul cuvenit, iar încălcarea acestor norme de drept penal implică *răspunderea penală*. Deși dreptul de proprietate este apărat și prin norme care nu se includ în sfera penală, totuși proprietatea are nevoie și de o apărare mai energică, prin incriminarea prevăzută de legile penale împotriva faptelor dăunătoare, periculoase social, care pot leza grav formarea, desfășurarea și dezvoltarea normală a relațiilor sociale de ordin patrimonial, între membrii societății umane. *Codul penal*, în art. 2, stipulează că „legea penală apără, împotriva infracțiunilor, [...] *proprietatea*, [...]”. În capitolul VI din Partea Specială a acestui cod, denumit „Infracțiuni contra patrimoniului”, sunt incriminate numeroase infracțiuni, care în esență au drept scop apărarea proprietății, iar celelalte infracțiuni, numai în secundar aduc atingere patrimoniului și sunt prevăzute în alte titluri ale Codului penal [6, pag. 79]. Pentru fiecare din aceste infracțiuni, legiuitorul a instituit pedepse.

Pe lângă răspunderea penală, apărarea proprietății este asigurată și prin intermediul *ilicitului contravențional*, care, în art. 105 Cod contravențional, stabilește *răspunderea contravențională* pentru sustragerea în proporții mici din avutul proprietarului prin furt, însușire, delapidare, abuz de serviciu sau escrocherie. Linia de demarare dintre infracțiunile penale îndreptate contra patrimoniului și ilicitul contravențional complinitor constă în parametrii cantitativi ai obiectului material, astfel încât, în cazul în care parametrii valorici ai bunurilor care reprezintă obiectul material al faptei depășesc 25 de u.c., se aplică răspunderea penală [536, pag. 49], *per a contrario*, fapta se va încadra în ilicitul contravențional.

Proprietatea este apărată și prin numeroase legi extrapenale, începând cu Codul civil și Codul muncii și altele, iar neluarea în considerare a acestor legi atrage *răspunderea juridică civilă*, sub forma răspunderii contractuale, răspunderii, materiale, disciplinare etc.

Răspunderea administrativă reprezintă o categorie a răspunderii juridice, care stabilește abaterile și sancțiunile administrative în cazul nerespectării normelor legale de către autoritățile publice, precum și de către funcționarii acestor autorități [508, pag. 40]. Pentru cercetarea de față, această formă de răspundere este una extrem de importantă, în condițiile în care în multe cazuri responsabili de încălcarea dreptului la proprietate se fac autoritățile publice, în special funcționarii publici din cadrul acestor instituții.

Răspunderea patrimonială este o formă a răspunderii juridice cu caracter reparator, instituită cu scopul înlăturării consecințelor dăunătoare cauzate patrimoniului unei persoane fizice și/sau juridice, din contul patrimoniului persoanei responsabile de cauzarea prejudiciului, prin recuperarea integrală a pagubelor [544, pag. 105]. Această formă a răspunderii juridice prezintă interes pentru lucrarea de față, în contextul în care, *infra*, vom constata că responsabili de cele mai multe condamnări la CtEDO se fac instanțele judecătorești. Astfel, pentru evitarea unor astfel de

încălcări, în sistemul normativ a fost instituită răspunderea patrimonială a judecătorilor pentru condamnările la CtEDO sau în termenul cu care a operat legiuitorul „dreptul de regres al statului împotriva persoanelor care se fac responsabile de încălcarea prevederilor Convenției”, pe care o vom detalia în următorul capitol.

Avocatul Poporului. În același fâgaș al sistemului de garanții se înscrie și instituția Avocatului Poporului, ca fiind una dintre cele mai importante garanții a drepturilor și libertăților fundamentale. Importanța acestei instituții în garantarea dreptului la proprietate este evidentă, în condițiile în care din analiza rapoartelor anuale, întocmite de această instituție, am constatat numeroase petiții în care se invocă probleme ce țin de realizarea dreptului la proprietate. De exemplu, doar în anul 2020, Avocatul Poporului a înregistrat 50 de cereri în care petiționarii au solicitat protecția dreptului la proprietate [45, pag. 235]. Alături de rezolvarea petițiilor, Ombudsmanul contribuie la garantarea dreptului la proprietate prin prezentarea unor propuneri de modificare a cadrului legislativ (în special acestea au ca obiect prestațiile sociale), sesizarea Curții Constituționale (în special menționăm tentativa de a exclude din cadrul normativ instituția confiscării extinse), exprimarea opiniilor *amicus Curiae* la Curtea Constituțională cu referire la sesizările aflate în procedură de examinare, pe care le vom studia mai detaliat în Capitolul 3 din acest demers științific.

Forma nejurisdicțională de apărare cuprinde acțiunile subiecților de apărare a drepturilor subiective și intereselor legitime, întreprinse de sine stătător, fără a apela la autoritățile competente. *Autoapărarea* este admisă în situația când persoana dispune de oportunitatea de a influența legitim asupra celui care-i lezează dreptul, fără a apela la autoritățile competente. Este adevărat că o astfel de formă este reglementată și de legislația RM în art. 18, Codul civil. Pe acest segment, Булия H.A. [573, pag. 73] consideră că „autoapărarea este o metodă de a proteja proprietatea privată în caz de invadare a acesteia sau pentru a preveni această invadare sau să ia măsuri în avans, astfel încât să nu fie încălcat dreptul său la proprietate privată”. Potrivit acestuia, în timpul apărării, subiectul trebuie să utilizeze nu numai metodele prevăzute de lege, ci și altele, însă fără a încălca drepturile și interesele altora. În opinia noastră, autoapărarea este o formă necesară și importantă de protejare a proprietății private, dar care poate fi exercită în anumite limite.

Dincolo de mecanismele instituționale de garantare a drepturilor omului, realizarea efectivă a dreptului la proprietate poate avea loc și fără intervenția factorilor statali. Această cale de realizare a dreptului este expresia nivelului de conștiință juridică a membrilor societății, a civilizației democratice din acea societate, precum și expresia nivelului calitativ al dreptului însuși, adică al concordanței normelor acestuia cu cerințele, cu interesele și valorile membrilor acelei societăți [560]. *Cultura drepturilor omului* este deosebit de actuală în perioada contemporană și s-

a bucurat de o analiză detaliată în lucrările profesorului Gheorghe Costachi. În special, autorul menționează că „educația pentru drepturile omului nu este o modă, ci o necesitate stringentă ce reiese din trecutul nostru totalitar, prezentul incert și aspirațiile de integrare în lumea democrațiilor pluraliste, iar cultura juridică a drepturilor omului constituie un factor principal în edificarea și consolidarea statului de drept” [109, pag. 69].

Pe același segment, cu regret, constatăm că actualmente o bună parte a cetățenilor moldoveni nu au educația și maturitatea necesară pentru a opune statului dreptul la proprietate consacrat de constituție. Or nu putem face abstracție de faptul că nu dispunem de o cultură solidă a drepturilor omului, aceasta este încă în plină formare în Republica Moldova, în condițiile în care în perioada sovietică dreptul la proprietate era doar o lozincă.

Așadar, elementele mecanismului de garantare a dreptului la proprietate sunt numeroase și deși s-ar părea că numărul mare al acestor elemente nu ar trebui să lase loc situații în care garantarea acestui drept ar putea fi știrbită, totuși la începutul lucrării am oferit unele date care denotă contrariul. Dacă după obținerea independenței suveranul a fost preocupat de proclamarea dreptului la proprietate în Constituție și instituirea unui sistem de garanții care să asigure realizarea acestuia, astăzi efortul autorităților publice trebuie direcționat spre căutarea unor noi căi constituționale, noi practici, metode și instrumente mai ferme și eficiente, care să asigure *realizarea* deplină a acestui drept sau să le consolideze pe cele existente [485, pag. 157]. Identificarea unor noi soluții pentru consolidarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate este unul din obiectivele pe care ni le-am propus în acest demers științific.

2.3. Condițiile restrângerii exercițiului dreptului la proprietate

Pornind de la tezele formulate în primul paragraf al acestui capitol, în care am enunțat evoluția dreptului la proprietate de la un drept absolut spre conturarea funcției lui sociale și, ulterior, a funcției de mediu, care justifică limitarea dreptului la proprietate, în continuare ne vom concentra pe analiza condițiilor restrângerii acestui drept. Exercitarea drepturilor și libertăților se poate realiza doar într-un cadru de coordonate juridice, or existența unor drepturi necondiționate, teoretic, este inadmisibilă într-un sistem constituțional democratic [7]. Sau, cum afirma Meyer, „esența dreptului este măsura libertății unei persoane care trăiește în societate”. Pe această axă concepțională este și bine cunoscuta frază „Libertatea ta se termină acolo unde începe libertatea celui alt”. Această regulă a fost recepționată și de constituent, care, în art. 55, a stipulat că “Orice persoană își exercită drepturile și libertățile constituționale cu bună-credință, *fără să încalce drepturile și libertățile altora*”.

Posibilitatea restrângerii exercițiului dreptului la proprietate a fost cunoscută încă în dreptul roman [571, pag. 36]. Totodată, chiar și în perioada în care a fost cel mai mult venerat și în care acesta era apreciat un drept absolut, exercițiul dreptului la proprietate cunoștea anumite limite, care erau un element de conținut al dreptului, cum ar fi exproprierea pentru cauză de utilitate publică. Este clar că se recurge la restrângerea dreptului la proprietate fie pentru a asigura realizarea unui interes public sau particular, deoarece acesta face parte din categoria drepturilor *condiționale*, care poate fi restrâns, spre deosebire de cele consacrate la art. 20-24 din Constituție, care sunt *intangibile* și nu pot fi atinse [535, pag. 132]. Cadrul legal de vocație constituțională admite și stabilește condițiile restrângerii dreptului la proprietate, însă acestea sunt instituite în legislația de factură infra-constituțională. Aceste prevederi constituie în final „breșă” de intervenție a autorităților publice în exercitarea dreptului de proprietate.

Cu toate acestea, dacă proprietatea ar fi nelimitată, apoi, mai devreme sau mai târziu, dreptul de proprietate al unui proprietar ar constrânge dreptul unui alt proprietar, care, considerând, de asemenea, dreptul său ca fiind nelimitat, ar împiedica exercitarea dreptului primului [571, pag. 36]. Astfel, suntem conștienți de faptul că aceste limite sunt absolut necesare, dictate de noile funcții sociale ale proprietății și de necesitatea stabilirii unui astfel de regim de aplicare de către proprietari a competențelor lor, care nu ar încălca interesele publice și private.

Cadrul normativ în materia restricționării exercițiului drepturilor fundamentale operează cu termenii „limite”, „limitare”, „restrângere”, „suprimare”, „suspendare”, „diminuare”, „derogare”. Ținând cont de obiectivele trasate în lucrare, vectorul investigației se va îndrepta în special pe analiza măsurilor de restrângere a dreptului la proprietate.

Delimitând măsurile de restricție a drepturilor fundamentale, și anume *restrângerile* și *limitele*, Marius Andreescu [7] distinge: a) condiții de exercitare a drepturilor și libertăților care se regăsesc chiar în conținutul juridic și definiția constituțională a acestora; și aici autorul se referă la categoria de *limite* ale drepturilor fundamentale și b) restrângeri, derogări, suspendări, pierderea dreptului, care au un caracter de excepție temporar, fiind măsuri dispuse de autoritățile publice în vederea protejării sau realizării unui scop legitim.

O poziție similară este împărtășită și în doctrina autohtonă, și anume de Artur Reguș [522, pag. 58], care susține că între noțiunea „limită” și „restrângere” distincția esențială este că „limita” este un element de conținut al dreptului și e indispensabilă pentru exercitarea sa, în timp ce „restrângerea” reprezintă măsurile dispuse de către autoritățile publice, prin care se îngrădește exercitarea unui drept în vederea protejării sau realizării unui scop legitim.

Referitor la punctul de vedere expus *supra*, Constituția RM impune anumite *condiții de exercitare (limite)* a dreptului la proprietate: art. 9 alin. (2) „Proprietatea nu poate fi folosită în

detrimentul drepturilor, libertăților și demnității omului (e.n)”; art. 127 alin. (2) „Statul garantează realizarea dreptului de proprietate în formele solicitate de titular, dacă acestea *nu vin în contradicție cu interesele societății(e.n)*”; art. 46 alin. (5) „Dreptul de proprietate privată *obligă la respectarea sarcinilor privind protecția mediului înconjurător și asigurarea bunei vecinătăți*, precum și la respectarea celorlalte sarcini care, potrivit legii, revin proprietarului” (e.n.). Pe bună dreptate, stabilirea unor limite sau condiții de exercitare a dreptului la proprietate este dictată de necesitatea de a asigura protecția drepturilor și libertăților celorlalți sau de a realiza un interes public.

În opinia noastră, termenii „restrângere” și „limitare” sunt sinonimi, din punct de vedere juridic. În suport reținem că, din analiza cadrului normativ și a jurisprudenței Curții Constituționale, nu am putut desprinde o direcție consecventă care ar diferenția aceste două instituții. În opinia profesorului Elena Aramă, categoria de *limitare* trebuie înțeleasă, din punct de vedere juridic, ca o obligație a statului sau a persoanei de a nu atenta la drepturile altor persoane. Tot același autor mai explică că limitarea poate fi interpretată și în sensul modificării conținutului sau volumului de acțiune a normei juridice sau restrângerii hotarelor dreptului, cu menținerea conținutului” [9, pag. 41]. Suplimentar, Ягофарова И.Д. [591, pag. 15] explică că restrângerea drepturilor reprezintă diminuarea volumului sau conținutului drepturilor și libertăților concrete prin stabilirea unor limite spațiale, temporale, unui anumit cerc de subiecți sau a anumitor variante de comportament și are loc în virtutea diferitor împrejurări obiective și subiective, cu caracter excepțional. Limitarea drepturilor implică anumite limite stabilite de legiuitor, care se pot exprima prin interdicții, ingerințe, obligații, răspunderi [522, pag. 56].

Deși, ca regulă, măsurile de restrângere sunt *temporare*, cadrul constituțional ne pune la dispoziție și prevederi care restrâng exercițiul unor drepturi, având un caracter *permanent* [8]. În privința dreptului la proprietate în calitate de restrângeri cu caracter permanent prevăzute de normele constituționale, pot fi evidențiate: instituția *expropriării pentru cauză de utilitate publică* prevăzută la art. 46 alin. (2) și instituția *confiscării bunurilor ilicite*, reglementată de art. 46 alin. (4).

Dacă măsurile de restrângere sunt admisibile, *suprimarea* sau *diminuarea* drepturilor și libertăților fundamentale ale omului este *interzisă* (art. 54 alin. (1) și 142 alin. (2) din Constituție). George Coca [85, pag. 154] ne explică că: „diminuarea este reducerea conținutului material al volumului de bunuri și garanții, este o limitare nelegală și nefundamentală a drepturilor fundamentale”. Delimitarea „restrângerii” față de „suprimarea sau diminuarea” drepturilor este elastică, considerent din care pentru a rămâne în prezența „restrângerii” este indispensabilă respectarea anumitor *condiții* și exigențe stabilite de lege [78, pag. 77-78]. Cadrul general al

condițiilor restrângerii drepturilor fundamentale este instituit în art. 54 din Constituție. Sintetizând prevederile acestui articol, precum și practica europeană, concluzionăm că restrângerea drepturilor fundamentale este impusă următoarelor condiții [535, pag. 219-221], a căror respectare urmează a fi realizată cumulativ:

- **Să fie prevăzute de lege.** Este prima condiție care urmează a fi analizată fie de judecătorul național, fie de cel european în cazul restrângerii dreptului la proprietate. În cazul restrângerii dreptului la proprietate, al cărui regim juridic, în lumina art. 72 din Constituție, poate fi reglementat doar prin lege organică, apare întrebarea prin ce fel de lege poate fi operată restricția acestui drept. Deoarece Constituția nu oferă un răspuns în acest sens, misiunea respectivă este pusă pe seama doctrinei. În acest sens, mai mulți specialiști, printre care Ion Creangă, Corneliu Gurin [117, pag. 44], Victor Pușcaș [518, pag. 62], enunță că odată ce dreptul la proprietate este consacrat de Constituție, restrângerea acestuia poate fi efectuată doar prin dispoziții constituționale sau lege organică. Așadar, în condițiile în care delegarea legislativă este imposibilă în domeniul dreptului la proprietate, nerespectarea acestei reguli urmărește calea declarării neconstituționalității actului normativ, cum a procedat instanța constituțională în una dintre spețele deferite [135]. Totuși aceasta nu este o regulă absolută, deoarece într-o speță [136], în care se contestau prevederile unei *hotărâri de Guvern*, care restrângeau exercițiul dreptului la proprietate, Curtea Constituțională nu a verificat dacă restrângerea este instituită prin lege, în accepțiunea formală enunțată *supra*, ci dacă prevederile contestate îndeplineau standardul de calitate al legii.

Din perspectiva judecătorului european, exigența legalității presupune îndeplinirea a două cerințe: mai întâi, trebuie să existe o lege în temeiul căreia să fie efectuată ingerința, iar, în al doilea rând, legea însăși trebuie să fie *accesibilă, precisă și previzibilă*. Totuși judecătorul european este deschis spre o interpretare *lato senso* a termenului „lege”, căruia i-a acordat o noțiune autonomă, în accepțiunea sa „materială” și nu „formală”, astfel încât legea reprezintă orice normă obligatorie și generală, care ordonează obligatoriu conduita individului [59, pag. 1712-1713], fiind incluse și textele de lege de tip infra-legislativ. Judecătorul european ține cont foarte mult de respectarea normelor de tehnică legislativă în elaborarea unui act normativ, astfel încât acesta nu ratează nicio ocazie de a verifica aceste criterii [489, pag. 134].

Fiind prima condiție verificată de judecătorul european în spețele în care se invocă atingerea drepturilor fundamentale, condiția legalității a fost de multe ori decisivă în luarea unei hotărâri de condamnare în spețele intentate contra Moldovei. De exemplu, în cauza *Bimer contra Moldovei* [204], în care reclamantul s-a plâns de lichidarea magazinului și a barului duty-free, iar disputa cu statul s-a purtat asupra faptului dacă articolul 43, Legea privind investițiile străine, ce acorda anumite facilități vamale, fiscale, era aplicabil reclamantului, Curtea europeană a reținut

că, ținând cont de faptul că este de competența instanțelor judecătorești de a interpreta prevederile legale, care au decelat în favoarea aplicării art. 43 din această lege, decizia *organului vamal* cu privire la sistarea imediată a afacerii duty-free a reclamantului *nu a fost legală*, potrivit legislației naționale. Într-o altă cauză mai recentă, *Gospodăria țărănească Chiper Terenti Grigore contra Moldovei* [219], Curtea europeană a constatat că procedura de retragere a licenței *nu a fost legală*, deoarece scrisorile de avertisment emise de autoritățile statului, *Camera de Licențiere*, au fost totalmente neclare pentru reclamantă, care nu a putut înțelege, din ele și din textul din lege la care se refereau, despre încălcările care i se impută.

Dacă în primii ani de la constituire, în chestiunile ce privesc neconstituționalitatea unui act legislativ în raport cu art. 46 din Constituție, Curtea Constituțională se axa pe: verificarea principiului separării puterilor în stat în reglementarea relațiilor de proprietate, îndeplinirea condițiilor restrângerii exercițiului dreptului, cercetarea existenței unor garanții suficiente în cazul măsurilor de restrângere a dreptului la proprietate; actualmente jurisprudența instanței constituționale este orientată îndeosebi spre verificarea „calității legii” contestate. *Exempli gratia*, într-una din spețe [155], instanța constituțională a observat că textul de lege contestat, care reglementează notificarea debitorului ipotecar cu privire la intenția exercitării dreptului de ipotecă, modalitatea de expediere și de recepționare a acesteia este formulată într-o manieră imprecisă și neclară, fapt care nu corespunde rigorilor de *claritate și previzibilitate*.

Așadar, pentru a fi legală o ingerință a dreptului la proprietate, ea trebuie să fie stabilită prin lege, iar legea trebuie să îndeplinească standardul de „calitate al legii”, astfel încât să cuprindă anumite garanții contra arbitrariului și să asigure o practică coerentă. Totuși în unele state, cerința legalității variază în funcție de severitatea încălcării acestor drepturi. Cu cât încălcarea este mai gravă, cu atât sunt mai mari cerințele referitoare la temeiul juridic [533, pag. 47]. Astfel încât, în prezența unei încălcări ușoare, principiul legalității are un domeniu de aplicare limitat. În dreptul elvețian [533, pag. 57], sunt identificate chiar câteva excepții de la cerința temeiului legal, potrivit cărora autoritatea poate restricționa în mod valid o libertate publică fără a fi bazată pe o lege în sens formal sau material (în caz de pericol iminent).

- ***Să fie necesare într-o societate democratică pentru protejarea unor scopuri legitime expres enumerate.*** Termenul *necesar* implică existența unei nevoi sociale imperioase care justifică restrângerea drepturilor fundamentale. Evident, autoritățile publice sunt cele cărora le revine sarcina de a aprecia criteriul necesității restrângerii exercițiului unor drepturi și de a identifica *situațiile* în al căror interes poate fi admisă restrângerea drepturilor. Totuși față de formularea criteriului necesității din art. 54 din Legea Supremă, Ulian Ghetruș [78, pag. 84] obiectează că legiuitorul s-a limitat doar la cuvintele „*sunt necesare*”, evitând să indice expres condiția „*să fie*

necesară într-o societate democratică”, după cum operează și Convenția în multe situații de restrângere a drepturilor și articolul corespondent din Constituția României [105] - art. 53 alin. (2). Același autor susține că, desigur, s-ar putea da replica că în conținutul art. 54 din Constituție este prevăzut că „exercițiul drepturilor și libertăților nu poate fi supus altor restrângeri decât celor prevăzute de lege, care *corespund* normelor unanim recunoscute ale dreptului internațional”, dar în această situație, în afară de faptul că se acordă prea mult loc interpretărilor, este indiscutabil că momentul „corespunderii” mai urmează a fi stabilit [78, pag. 84].

În virtutea marjei de apreciere de care dispune statul, constituantul, în art. 54 din Constituție, a enumerat expres aceste *situații* care justifică restrângerea unor drepturi, acestea fiind: „securitatea națională, integritatea teritorială, bunăstarea economică a țării, ordinea publică, prevenirea tulburărilor în masă și infracțiunilor, protejarea drepturilor, libertăților și demnității altor persoane, împiedicarea divulgării informațiilor confidențiale sau garantarea autorității și imparțialității justiției”. Aceste situații reprezintă baza tehnică și marja de manevră de care dispun autoritățile publice pentru limitarea inclusiv a dreptului la proprietate.

Aici se impune o remarcă: art. 54, în varianta sa originală, prevedea un număr mai redus de situații care justificau restrângerea drepturilor fundamentale, însă acestea au fost extinse semnificativ în 2001 [439], astfel încât unele se regăsesc și în varianta actuală, cum ar fi „siguranța națională”, „drepturile și libertățile altor persoane”, iar altele fiind novele: „bunăstarea economică a țării” etc. Legea de revizuire a Constituției din 2001 a majorat în mod evident sfera de autonomie a autorităților publice, care pot recurge la restrângerea drepturilor fundamentale, fiind extins spectrul de situații care justifică o astfel de restricționare.

Rezumând aceste situații care justifică restrângerea unor drepturi, le-am putea diviza în două categorii: *drepturile și libertățile altor persoane* și *interesul general*. În suport am ținut cont și de remarca reputatului constituționalist Elena Aramă, care comentează faptul că limitarea dreptului se impune în situația în care apare necesitatea de a coordona interesele divergente ale *persoanei, societății și statului*” [9, pag. 41].

Astfel, una dintre situațiile care justifică restrângerea unor drepturi este *protecția drepturilor, libertăților și demnității altor persoane*. Într-o societate democratică, o libertate individuală este percepută ca o posibilitate de a face tot ceea ce nu afectează drepturile sau libertățile celorlalți” [325, pag. 111]. Deci protecția drepturilor și libertăților altor persoane este o cerință impusă de faptul că persoana aparține unei colectivități sociale, aspect ce implică că drepturile și libertățile celorlalți necesită aceeași protecție ca și drepturile și libertățile proprii [8]. Pornind de pe această pistă, este admisibilă sacrificarea dreptului la proprietate în numele altor drepturi, doar cu condiția că determinarea acestor drepturi, în numele cărora se sacrifică dreptul în

discuție, nu poate fi generică, ci concretă. Totodată, potrivit lui Dan Claudiu Dănișor, analiza preponderenței unui drept sau libertăți față de altele trebuie să fie făcută prin referire la o valoare sau cauză care transcende relația lor reciprocă, deci prin raportare la o finalitate politic și juridic validă [325, pag. 112]. Totodată, cum sugerează și doctrina de specialitate, Curtea Europeană, prin prin soluțiile pe care le oferă, nu conturează ierarhii de drepturi, ci ierarhii ale aspectelor drepturilor. Sunt ierarhii pretoriene, care pot fi reconstruite, dacă o impun circumstanțele speciale ale unor cazuri [493, pag. 41].

În afară de protecția altor drepturi și libertăți fundamentale, restrângerea dreptului la proprietate este justificată și de alte situații enumerate la art. 54 din Constituție care se raportează la *interesul general*. Astfel, în numele interesului general, individul este somat să se plieze deplin cerințelor societății [339, pag. 70]. Semnificația situațiilor care justifică restrângerea drepturilor este foarte importantă. Totuși aplicarea articolului 54 din Constituție este adeseori o chestiune complexă, care se datorează în mare parte faptului că situațiile, în al căror interes este admisibilă restrângerea dreptului, „sunt niște valori generale cu un concept fluid ce au un caracter vag, deoarece nu pot fi definite într-o manieră exhaustivă și presupun doar caracteristici inteligibile din punctul de vedere al dreptului constituțional în contextul unei legi sau situații specifice” [397, pag. 38-39], astfel încât conținutul lor urmează a fi determinat în fiecare caz concret, prin interpretarea conexă a unei situații specifice sau a unui caz particular, în funcție de natura limitării care este adusă exercițiului unui drept sau al unei libertăți.

Referitor la unii dintre acești termeni, Gheorghe Costachi și Ion Moroșanu au exprimat convingerea că: „astfel de dispoziții sunt periculoase, adeseori servind în calitate de paravan pentru diverse abuzuri grave admise de autorități, fără a li se putea imputa încălcarea Constituției” [108, pag. 21]. Într-adevăr, termenul securitate națională, fiind unul imprecis, poate fi utilizat ca pretext pentru diferite măsuri de restrângere mai mult sau mai puțin justificate. Pe același vector, Dan Claudiu Dănișor susține că „orice poate fi acoperit de conceptul de „apărare a securității naționale” sau a „ordinii publice” [325, pag. 113]. Din acest considerent, în literatura de specialitate s-a format convingerea că este necesar de a indica expres, în conținutul dispoziției, situația din art. 54 din Constituție în cazul restrângerii unui drept [7]. Dar, din altă optică, enumerarea exhaustivă a situațiilor care justifică restrângerea unor drepturi sau a unor libertăți realizează condiția legitimării, întrucât nu pot fi invocate alte motive de restrângere, decât cele stipulate în art. 54 [471, pag. 538]. În opinia noastră este evident că unii din acești termeni, stipulați la art. 54 din Constituție, permit o interpretare *in extenso*, în raport cu ceea ce a avut în vedere constituantul, și pot constitui ocazii pentru săvârșirea sau tolerarea unor abuzuri de către autoritățile publice, care într-un final diluează din rigurozitatea controlului măsurilor de restrângere.

Regula de aur este că restrângerea trebuie să fie *imperativă*, să fie unica soluție, fiind imposibilă apărarea valorii protejate prin această măsură de restrângere a dreptului la proprietate în alt mod, iar criteriul necesității este apreciat în fiecare caz particular, fie de legiuitor în cazul în care instituie o normă care restrânge exercițiul unui drept, fie de autoritățile publice sau instanțele de judecată în chestiunile de interpretare și aplicare a legilor, fie de instanța constituțională când este invitată să se expună asupra constituționalității unei legi cu art. 54 din Legea Supremă și fie, în ultimă instanță, de judecătorul european.

Această regulă a fost numită de instanța constituțională „*testul măsurilor mai puțin intruzive*”, care verifică dacă legiuitorul ar fi putut adopta măsuri legislative care să realizeze la fel de eficient scopul/scopurile legitim/e urmărit/e și care să limiteze mai puțin dreptul fundamental protejat, în comparație cu măsurile contestate. Opțiunea legiuitorului pentru restrângerea dreptului la proprietate trebuie să fie indispensabilă pentru îndeplinirea scopului urmărit. Așa a decelat Curtea Constituțională într-o hotărâre recentă [141]. Criteriul extremei necesități este promovat și de Curtea europeană. De exemplu, în cauza *Balan contra Moldovei* [186], Curtea a acceptat că *emiterea buletinelor de identitate* constituie o chestiune importantă de *interes public*, însă a accentuat că acest scop social important putea fi realizat fără încălcarea dreptului reclamantului recunoscut de art. 1, Protocolul nr. 1.

Din analiza jurisprudenței Curții Constituționale reiese că, adesea, aceasta ține cont cu strictețe de situațiile stipulate în art. 54 de constituant în verificarea măsurilor de restrângere a dreptului la proprietate. De exemplu, în Hotărârea nr. 11 din 11 mai 2016 [133], cu ocazia verificării constituționalității normelor care interziceau persoanelor afiliate unei bănci comerciale de a dispune de mijloacele financiare pe durata moratoriului instituit de către BNM asupra unei bănci comerciale, Curtea Constituțională a evidențiat necesitatea acestei interdicții pentru menținerea *bunăstării economice a țării*, care se sprijină inclusiv pe stabilitatea financiară a băncilor care constituie sistemul bancar. Sau, într-o speță recentă [141], instanța constituțională a remarcat că dispozițiile Legii insolvenței, ce pun în sarcina membrilor organelor de conducere ale debitorului insolvent a cheltuielilor legate de plata remunerației administratorului insolvenței, țin de asigurarea stabilității și a disciplinei financiare în economia de piață și, în consecință, contribuie la *bunăstarea economică a țării* și la *protejarea drepturilor și libertăților altor persoane* și au o legătură rațională cu aceste scopuri legitime.

Însă am raportat și situații [149] în care instanța constituțională nu a indicat expres care este „situația” din cele stipulate la art. 54, ce justifică diminuarea prestațiilor sociale, ci doar a precizat că este necesară pentru „*asigurarea coerenței sistemului de protecție socială*”, acceptând în final argumentul invocat de Guvern, ceea ce, în opinia noastră, constituie o interpretare *in*

extenso a art. 54 din Constituție. Această amenințare la adresa coerenței sistemului de protecție socială a fost invocată și cu alte ocazii.

Pe același segment, enunțăm că, în alte spețe [168], Curtea Constituțională, fără a preciza expres, a inclus, în conceptul „ordine publică” - „securitatea persoanei” (interzicerea antrenării autovehiculelor reutilate la transportarea călătorilor în folos public este dictată de necesitatea asigurării *securității persoanei*), fapt despre care menționăm *supra*: orice poate fi acoperit de conceptul de ordine publică.

Cu toate că, în verificarea existenței situației care justifică restrângerea dreptului la proprietate, Curtea Constituțională nu substituie evaluarea sa cu a legiuitorului, ci „cenzurează” dispozițiile contestate, în situația în care nici dispozițiile criticate și nici dezbaterile parlamentare nu specifică aceste situații [466]. De exemplu, într-o speță [150], instanța constituțională a conchis că instituirea termenului de trei ani pentru plata retroactivă a pensiei *nu vine în protejarea unui interes public general* în sensul art. 54 alin. (2) din Constituție și că restrângerea dreptului la proprietate nu este acoperită de niciun interes general și, în final, este neconstituțională.

În literatura de specialitate [528, pag. 454], s-a exprimat îngrijorarea că dreptul la proprietate ar fi din ce în ce mai aplicat ca instrument politic, în contextul în care interesul public ar fi utilizat într-un mod abstract, fără ca nimeni să beneficieze de constrângerile impuse proprietarului. Pe acest segment, am atestat situații când instanța de jurisdicție constituțională a verificat dacă autoritatea legislativă a demonstrat scopul pentru care s-a dispus restrângerea dreptului la proprietate. Astfel, într-o speță [154], ce viza interdicția organizațiilor necomerciale de prestare a serviciilor gratuite concurenților electorali în perioada campaniei electorale, deși Parlamentul a precizat că interdicția stabilită este justificată de necesitatea protejării intereselor *securității naționale, suveranității și independenței statului*, totuși Curtea Constituțională a conchis că acest scop *nu a fost demonstrat* și că o astfel de măsură este neconstituțională. Deci simpla referire la situația care justifică restrângerea dreptului nu este suficientă, ea trebuie argumentată și probată.

Deși Curtea Europeană recunoaște statelor o marjă largă de apreciere, numită și „marjă domestică” în aprecierea chestiunilor ce se referă la interesul public, totuși ea s-a angajat să menajeze în anumite situații suveranitatea statelor. Ca regulă, judecătorul european, în chestiunile ce implică prestațiile sociale, se abține să se pronunțe asupra motivelor care justifică restrângerea dreptului la respectarea bunurilor, prevalându-se de marja de manevră pe care o acordă statelor și nu intervine decât doar în situații vădit disproporționate. În suport invocăm cauza *Aielli și alții contra Italiei* [198], unde Forul de la Strasbourg a constatat că măsura de reducere a nivelului de indexare a pensiilor din cauza inflației a fost necesară pentru: *asigurarea echilibrului bugetar*,

controlul cheltuielilor publice, protejarea nivelului minim al prestațiilor sociale și garantarea viabilității sistemului de asigurări sociale pentru generațiile viitoare. În aceeași breaslă sunt și spețele *Abăluță și alții contra României* [185] și *Frimu Ana Maria contra României* [189], în care judecătorul european a conchis că reducerea pensiilor a raționat în menținerea *echilibrului bugetar* și corectarea *inegalităților existente între diferite sisteme de pensii*.

Cu referire la ultima speță, deși ar trebui ca restrângerea dreptului la proprietate să fie justificată doar de o necesitate extrem de intensă și să fie admisă doar în lipsa unor alte alternative, judecătorul european a evitat să intervină în politica socială a statului român în ceea ce privește reforma pensiilor. Pe acest aspect, în spațiul academic s-a conturat întrebarea: Este măsura reducerii pensiilor singura măsură care poate să salveze, în situația dată, stabilitatea economică și, implicit, siguranța națională? [362].

În concluzie, situațiile expres indicate la art. 54 din Constituție determină marja de apreciere de care dispun autoritățile publice în restrângerea dreptului la proprietate. Desigur, pentru a evita abuzul de putere sau arbitrariul din partea autorităților publice în aplicarea acestor măsuri de restrângeri, este necesară instituirea anumitor garanții constituționale. Iar una dintre aceste garanții este stipularea concretă a situațiilor care justifică restrângerea drepturilor și libertăților. Neîncadrarea, în aceste situații limitativ indicate de art. 54 din Constituție, sau nedemonstrarea acestora urmărește calea neconstituționalității actului adoptat, judecătorul constituțional poziționându-se ca un arbitru al acestor măsuri de restrângere a dreptului la proprietate. Totodată, ingerința în dreptul la proprietate deși este justificată din punct de vedere obiectiv, nu trebuie să intre în coliziune cu principiul proporționalității.

- ***Să fie proporționale cu situațiile care le-au determinat.*** Principiul proporționalității reclamă identificarea unui just echilibru între interesele aflate în conflict și, totodată, se preocupă ca niciunul dintre aceste interese vizate să nu profite de o protecție absolută, prin negarea generală a celuilalt [468, pag. 233]. Tehnica bilanțului este utilizată pentru a compara cele două interese aflate în concurs și a găsi un echilibru între acestea, ceea ce implică o tratare individuală a circumstanțelor în fiecare caz aparte, prin punerea în balanță a interesului public și a celui privat. Fiind anticipată de o analiză minuțioasă, această regulă fixează aplecarea balanței în favoarea unui interes, în detrimentul celuilalt interes concurent [535, pag. 132].

Principiul proporționalității în spețele în care este pus în discuție dreptul la proprietate are un rol distinct. Or după cum am enunțat *supra*, dezvoltarea funcției sociale a dreptului la proprietate și, ulterior, și a funcției de mediu, a amplificat măsurile de restrângere a dreptului în discuție, astfel încât s-a conturat prevalența interesului general în raport cu dreptul la proprietate, iar pentru acoperirea acestui interes se face apel la principiul proporționalității, care reprezintă o

„viză” pentru limitarea dreptului în discuție. Dumitru Lupulescu susține în acest context: „limitările și restricțiile aduse dreptului la proprietate trebuie să fie chibzuite și raționale” [456, pag. 28].

Deci regula proporționalității implică o analiză particulară în fiecare speță sau, cu alte cuvinte, o tratare *in casus* și *in concreto*, nefiind admisibilă o apreciere la general și în mod abstract. Or precum susține și Claudiu Dan Dănișor, „nici *scopul* restrângerii, nici *motivele* acesteia, nici *obiectul* ei nu sunt referent al controlului de proporționalitate, ci *situația* care a determinat măsura de restrângere” [325, pag. 127]. Pe de altă parte [8], proporționalitatea are și o dimensiune morală, care trebuie să se raporteze la ideile de echitate, de armonie, de justiție, pe care le implică, dar nu poate fi considerată nici ca un principiu supra-normativ la care instanța constituțională să se raporteze, ignorând normele constituționale.

Proporționalitatea este un criteriu ce determină legitimitatea ingerinței autorităților publice în exercițiul dreptului la proprietate. De exemplu, în Hotărârea nr. 11 din 11 mai 2016 [132], Curtea Constituțională, punând în balanță limitarea dreptului persoanelor afiliate unei bănci comerciale de a dispune de mijloacele financiare pentru o perioadă rezonabilă de timp pe durata moratoriului și interesul menținerii bunăstării economice a țării, a constatat că acesta din urmă prevalează și că măsura instituită de legiuitor este *proporțională*.

Pe de altă parte, persoanele trebuie să aibă parte de garanții efective și adecvate în eventualitatea abuzurilor autorităților publice, iar una dintre aceste garanții este tot principiul proporționalității. Or, bineînțeles, în anumite circumstanțe nu se poate exclude faptul că proprietarii privați pot acționa ca „opozanți” ai autorităților: interesele indivizilor și ale statului pot fi divergente [582]. De exemplu [137], Curtea Constituțională a stabilit că nu a fost respectat *principiul proporționalității* în restricționarea dreptului absolvenților Institutului Național al Justiției de a participa la concursul pentru suplinirea funcțiilor de judecător, respectiv de procuror, la o perioadă de trei ani, fiindu-le impusă acestora o povară individuală excesivă. Astfel, declararea neconstituționalității unui act legislativ, pe motivul că nu s-a respectat principiul de putere, poate relatea în esență sancționarea Parlamentului și, în final, limitează puterea discreționară a acestei autorități publice în activitatea de legiferare.

Indubitabil, aplicarea principiului proporționalității în situațiile de restrângere a dreptului la proprietate este o sarcină dificilă, luând în considerare diversitatea situațiilor concrete, marja de apreciere de care dispune autoritatea legislativă, importanța și valoarea dreptului în discuție pentru fiecare persoană, precum și raționamentul interpretativ al judecătorului constituțional, care trebuie să rămână foarte abstractizat în raport cu normele constituționale de la art. 46.

Proportionalitatea și necesitatea sunt criteriile de referință și de apreciere a legitimității măsurii de restrângere a dreptului la proprietate, dispuse de către autoritățile publice și, totodată, garanții ale titularilor de drept. Cu referință la importanța acestor două criterii în analiza măsurilor de restrângere, Ioan Muraru și Elena Tănăsescu nuancează foarte bine că „între o restrângere legitimă, deci constituțional justificată, și una proporțională cu cauza care o motivează există o mare diferență. Pot exista restrângeri ale exercițiului unor drepturi care, deși sunt justificate de cauze expres menționate în Constituție, sunt disproporționate față de acestea și, pe cale de consecință, devin neconstituționale” [471, pag. 542].

Ca regulă, Curtea Europeană ezită să analizeze motivele invocate de state pentru a restrânge dreptul ocrotit de art. 1, Protocolul 1, ci mai degrabă este preocupată de verificarea îndeplinirii criteriului proporționalității. Jurisprudența instanței de la Strasbourg în spețele contra Moldovei, în aplicarea principiului proporționalității, este generoasă, acesta fiind pus la bază în majoritatea hotărârilor pronunțate contra Moldovei. În Hotărârea *Megadat.com contra Moldovei* [231], ce viza invalidarea licențelor companiei reclamante, care era cel mai mare prestator de servicii Internet din Moldova, în urma căreia compania a fost nevoită să-și sisteze activitatea, Curtea a reținut caracterul arbitrar al procedurilor, tratamentul discriminator aplicat față de compania reclamantă și măsura *disproporționat de aspră* aplicată acesteia. Astfel, nu a fost respectată o balanță echitabilă, reclamanta urmând să suporte o povară individuală și excesivă. Aceleași principii au fost reținute și în speța *Bercut SRL contra Moldovei* [203], care la fel viza retragerea licenței.

Proportionalitatea reprezintă un principiu al dreptului, astfel încât și instanțele de judecată îl pot invoca pentru a sancționa abuzul de putere al exponenților autorităților executive. De exemplu, în unele spețe [304; 305], judecătorul ordinar a constatat că măsura de retragere a licenței nu a fost proporțională. Într-un prim caz, instanța de recurs a considerat că măsura este neproporțională în condițiile în care societatea pârâtă a achitat datoria la plata regulatorie, circumstanță care a fost temei de retragere a licenței, iar, în cel de-al doilea caz, a reținut că în situația în care mijloacele de transport au fost incluse în licența precedentă, măsura de retragere a licenței pentru acest motiv nu a asigurat un echilibru just.

În final, trebuie să conștientizăm faptul că identificarea unui echilibru între interesele concurente este o „geometrie variabilă”, iar ecuația de calculare a acestui compromis diferă de la o situație la alta. Restrângerea exercițiului dreptului la proprietate poate fi rezumată astfel: nu există o soluție unică pentru toate situațiile, aceasta fiind circumscrisă de circumstanțele speței. Preferința pe care judecătorul o are pentru dreptul la proprietate sau pentru un alt drept sau interes public nu poate fi una de ordin general, ci numai una circumstanțială, care să țină cont de cazul concret dedus judecății.

În concursul dintre dreptul la proprietate, pe de o parte, și interesul general sau protecția drepturilor și libertăților altor persoane, pe de altă parte, se poate recurge la două versiuni: sacrificarea primei categorii în favoarea celei de-a doua sau preeminența primei categorii în defavoarea celei de-a doua. Dar oricare dintre aceste atitudini se justifică doar prin exigențele unei veritabile democrații și dezideratul realizării echilibrului și armoniei sociale, fiind inadmisibilă limitarea discreționară și abuzivă a exercitării drepturilor de către autoritățile publice [572, pag. 150]. Iată identificarea acestui echilibru între dreptul la proprietate și interesele aflate în concurs rămâne a fi una dintre cele mai actuale și dificile dileme ale științei juridice. În fine, principiul proporționalității reprezintă referința prețioasă în analiza unei măsuri de restrângeri, iar echilibrul dintre dreptul la proprietate și interesele concurente depinde doar de sagacitatea autorităților publice.

- ***Să nu aducă atingere existenței dreptului.*** Orice restrângere adusă dreptului la proprietate este admisibilă și legitimă până la punctul în care nu este afectată însăși existența dreptului în discuție. Este motivul pentru care art. 54 din Constituție începe cu interdicția de a diminua sau a suprima un drept și se termină cu aceeași idee – restrângerea nu poate atinge existența dreptului sau a libertății [120, pag. 39]. Unele limitări pot fi aduse folosinței dreptului de proprietate, cu condiția ca acestea să răspundă efectiv unor obiective de interes general și să nu constituie, din perspectiva obiectivului urmărit, o intervenție excesivă și intolerabilă care ar aduce atingere chiar substanței dreptului astfel garantat [478, pag. 41]. Prin urmare, măsura restrângerii unui drept fundamental afectează existența dreptului, dacă este arbitrară sau excesivă.

Deci deși este admisibilă restrângerea dreptului la proprietate pentru anumite obiective de interes general sau ale altor particulari, exercitarea acestei măsuri trebuie să fie efectuată cu prudență, încât să nu constituie o intervenție excesivă și intolerabilă a autorităților publice care ar putea aduce atingere substanței dreptului în discuție. Astfel, într-una din spețe [133], la care am făcut trimitere *supra*, judecătorul constituțional a concretizat că interdicția persoanelor afiliate băncii de a dispune de mijloacele financiare pe perioada moratoriului nu reprezintă o interdicție totală a dispoziției asupra acestor mijloace bănești și, prin urmare, dreptul de proprietate nu este lipsit de conținut și nu este *afectată esența* acestuia.

Totuși cu alte ocazii, judecătorul constituțional nu a tolerat restrângerea dreptului la proprietate, deoarece aceasta afecta „nucleul intangibil” al dreptului în discuție. În concret, în Hotărârea nr. 5 din 10 aprilie 2012 [165], instanța constituțională a conchis că prevederile, care abrogau dreptul persoanei asigurate de a primi indemnizația pentru prima zi de incapacitate temporară de muncă, sunt neconstituționale, deoarece *aduc atingere substanței* dreptului angajaților la securitate materială adecvată.

Acestea sunt condițiile, formulate explicit de constituent în art. 54 din Constituție, pentru exercitarea unei măsuri de restrângere a drepturilor fundamentale. Totuși nu putem să nu remarcăm lipsa unei condiții, și anume „să nu fie discriminatorie”. Această condiție este imperativ convențional adesea valorificat de instanța europeană. De exemplu, în speța *P.M. contra Marii Britanii* [245], Curtea europeană a constatat că existența unei distincții de tratament cu privire la deducerile legale din impozite la care are dreptul un părinte, în funcție de faptul dacă copilul a fost născut în cadrul unei căsătorii între părinții săi ori în afara acesteia, *este discriminatorie* și nu are nicio justificare rezonabilă și obiectivă. În contrast, în speța *Carson și alții contra Regatului Unit* [208], Curtea europeană a decis că nu este discriminatorie indexarea pensiilor achitate de statul britanic doar pensionarilor care locuiesc în Marea Britanie, în raport cu alte persoane care au emigrat și cuantumul pensiei a rămas înghețat la nivelul atins în ziua plecării lor, deoarece sistemul de securitate socială are, în esență, un caracter național, în scopul de a asigura un anumit nivel minim de trai locuitorilor săi.

Deși condiția respectivă nu este inclusă în art. 54 din Constituție, aceasta este un standard la care face apel adesea Curtea Constituțională. De exemplu, într-o speță [131], instanța constituțională a reținut că *tratamentul diferențiat* al persoanelor care nu își au domiciliul în RM, în comparație cu cele care își au domiciliul în RM, în materie de plată a pensiilor este discriminatoriu. Într-o altă hotărâre [157], Curtea Constituțională a conchis că *este discriminatorie* excluderea din procesul de privatizare a căminelor, aflate la balanța instituțiilor de ocrotire a sănătății, în lipsa unei baze juridice adecvate și întemeiate. Validat de practica europeană și constituțională, principiul nondiscriminării este un etalon care urmează a fi consolidat legislativ.

Recomandare: Remarcăm în acest context că, deși în Constituția României [105], la art. 53 alin. (2), este stipulată condiția aplicării în mod nediscriminatoriu a măsurilor de restrângere a drepturilor, un asemenea principiu nu poate fi trasat în art. 54 din Constituția RM, din care motiv considerăm oportun de a revizui Legea Supremă în vederea inserării principiului non-discriminării în situațiile de restrângere a drepturilor omului. Or aplicarea restrângerii în mod nediscriminatoriu ar corespunde exigențelor unui stat de drept și principiilor generale ale dreptului internațional [480, pag. 184].

Condițiile unei măsuri de restrângere a drepturilor fundamentale urmează a fi percepute ca un sistem ierarhizat, așa încât fiecare condiție implică presupuziția că deja cele anterioare au fost îndeplinite. Această regulă a fost enunțată de Claudiu Dan Dănișor, potrivit căreia „condițiile în care poate fi restrâns exercițiul unor drepturi sau libertăți trebuie analizate în trepte, neîndeplinirea unei condiții atrage neconstituționalitatea măsurii și condițiile următoare nu mai este necesar să fie analizate” [325, pag. 102]. Totuși din analiza jurisprudenței constituționale, observăm că

judecătorul constituțional, în primii ani de la constituirea Curții Constituționale, nu era ținut de această regulă în analiza măsurii de restrângere a dreptului la proprietate, eventual ajungând la condiția neîndeplinită în mod intuitiv. Însă la această abordare s-a renunțat treptat, așa încât, în prezent, ierarhizarea condițiilor de restrângere a dreptului la proprietate este cu strictețe respectată.

Așadar, tipurile de restrângere a dreptului la proprietate au fost studiate pe larg în literatura de specialitate, iar mai mulți doctrinari s-au concentrat pe clasificarea acestora în funcție de mai multe criterii, pe care le-am reflectat la finalul lucrării în **Anexa nr. 7**. Generalizând, am putea menționa că limitarea dreptului la proprietate în *interes privat*, în cea mai mare parte, este grevată de *dreptul de vecinătate*, care se bucură de o consacrare la nivel constituțional la art. 46 alin. (5) Constituție și care a dobândit o nuanțare organică într-un capitol din Codul civil, intitulat „Dreptul de vecinătate”. Normele ce reglementează dreptul de vecinătate necesită a fi respectate atât din punct de vedere juridic, cât și din punct de vedere moral, bazându-se pe respectul reciproc al proprietarilor vecini [391]. În această categorie de limite se include și dreptul de preemțiune. Acestea sunt principalele restrângeri ale dreptului la proprietate, instituite în interes privat, însă cele mai multe restrângeri se instituie în *interes public*, ceea ce confirmă în deplină măsură concepția cu privire la funcția socială a dreptului la proprietate, analizată *supra*.

Măsurile de restrângere a dreptului la proprietate nu numai că s-au multiplicat, ci și s-au diversificat și este clar că acestea au o natură evolutivă, încât s-au intensificat atât cantitativ, cât și după conținutul lor. Prezența limitărilor dreptului la proprietate este un indiciu al dezvoltării și adaptării acestuia în funcție de nevoile societății, de progresul relațiilor sociale și economice. Dacă, în mod tradițional, limitele dreptului la proprietate erau fixate în legislația civilă și porneau de la dreptul de vecinătate, astăzi, asistăm la amplificarea restrângerilor de natură publică, fie inserate în legislația funciară, fie pentru ocrotirea mediului, fie pentru respectarea normelor de urbanism etc.

Arsenalul de limitări este atât de cuprinzător încât apar dubii cu privire la protecția efectivă a acestui drept. Limitările determină dreptul la proprietate să-și piardă unele dintre reperele sale, fiind la originea redefinirii sale sau a eroziunii sale. În aceste circumstanțe, suntem convinși de justetea afirmației „că nu există drept mai susceptibil de îngrădire decât dreptul de proprietate”. Însă restrângerea acestui drept se preconizează a fi una de excepție și numai în limitele exacte stabilite prin legi [485, pag. 157]. În caz contrar, după cum se susține în literatura de specialitate, „cu cât proprietatea va fi obligată să suporte presiunea mai multor restricții, cu atât societatea va fi supusă regresului social” [473, pag. 50].

Dar, în fine, recunoașterea valorii fundamentale a dreptului la proprietate nu este incompatibilă cu existența măsurilor de restrângere. Valoarea fundamentală a dreptului la

proprietate este esența dreptului respectiv, adică ceea ce îl face să supraviețuiască oricăror limitări care l-ar putea afecta. Prin urmare, trebuie completat de o mai bună analiză a limitărilor, adică nu mai este o reacție de respingere, ci o reacție de absorbție a limitărilor.

În acest sens, este esențială asigurarea unui control al măsurilor de restrângere, care să protejeze valoarea dreptului la proprietate, chiar dacă această protecție poate fi uneori minimă. Controlul măsurilor de restrângere asigură menținerea unui echilibru între interesele aflate în conflict [523, pag 27]. Totodată, acestea trebuie făcute cu prudență, întrucât proprietatea individuală se află de câteva mii de ani la baza civilizației omenești. Împotriva tuturor așteptărilor, măsurile de restrângere a dreptului la proprietate au un rol catalizator în protecția dreptului în discuție. În context, invocăm reacțiile instanței constituționale care a exclus din sistemul normativ al dreptului la proprietate restrângerile arbitrare și a sancționat legislativul pentru inițiativele nejustificate sau nedemonstrate.

Deci la finele acestui paragraf, conchidem:

1. Sub pretextul unor necesități sociale sau protejării drepturilor altor persoane, statul impune numeroase restrângeri dreptului la proprietate. Restrângerea dreptului la proprietate trebuia să fie ponderată și condiționată de respectarea anumitor condiții, a căror încălcare este inadmisibilă într-o societate democratică. Or, în absența acestor condiții, dreptul la proprietate ar putea fi ușor eviscerat.

2. Posibilitatea conferită chiar prin Legea Fundamentală anumitor autorități publice de a recurge, în situații de excepție, la artificii de restrângere a dreptului la proprietate în vederea salvagădării altor valori, apreciate într-un context particular ca având importanță mai mare, constituie terenul de încercare al oricărei democrații autentice.

3. Evident, sarcina autorităților publice este garantarea dreptului la proprietate, iar restrângerea acestui drept să fie de excepție și nu ca regulă. În condițiile în care caracterul absolut al dreptului la proprietate este depășit de exigențele unui stat democrat, deoarece intră în coliziune cu interesul public sau drepturile și libertățile altor persoane, tot astfel sunt inadmisibile excesele din partea autorităților publice pentru a extinde tot mai mult sfera restrângerilor dreptului la proprietate.

4. Remediul împotriva ingerințelor arbitrare ale legislativului în materia dreptului la proprietate constă în declararea neconstituționalității legii prin care a fost instituită această ingerință. În context, este recomandabilă o doză consistentă de „activism judiciar” în favoarea libertății individului [480, pag. 82].

5. Deși art. 54 din Constituție trebuie să constituie un impediment în calea utilizării arbitrare a măsurilor de restrângere de către autoritățile publice, cenzurarea acestor măsuri ale dreptului la

proprietate este piatra de încercare a Curții Constituționale. Or, deși am observat că situațiile care justifică restrângerea drepturilor fundamentale sunt exhaustiv indicate la art. 54 din Constituție, totuși, în unele situații, judecătorul constituțional a indicat „alte” motive care ar justifica restrângerea dreptului la proprietate, ceea ce diluează din caracterul de excepție al acestor restrângeri și direcționează spre conturarea unui caracter „convențional”.

6. Restrângerea dreptului la proprietate trebuie să fie imperativă, așa încât este imposibilă protejarea valorilor indicate la art. 54 alin. (2) din Constituție în alt mod, în alți termeni, să nu existe alternative, adică să fie nemediată. Or la acest capitol, am fost atenționați de Forul de la Strasbourg în speța *Balan*, la care ne-am referit *supra*, că „scopul, la care au pretins autoritățile publice, putea fi atins fără a încălca dreptul reclamantului la respectarea bunurilor”.

7. Un compromis ce ar pune în balanță dreptul la proprietate și interesele concurente este cheia constituirii unei relații între individ și stat și o provocare permanentă, atât pentru legiuitor în procesul de legiferare, cât și pentru autoritatea executivă și judecătorească în procesul de aplicare și interpretare a acestor legi.

2.4. Forme particulare ale restrângerii exercițiului dreptului la proprietate

Sub pretextul unor necesități sociale sau protejării drepturilor altor persoane, prin diferite acte normative sau individuale, autoritățile publice pot restrânge exercițiul dreptului la proprietate. Diversitatea acestor forme de restrângere a exercițiului dreptului la proprietate este amplă după cum s-a evidențiat *supra*. Totuși în continuare intenționăm să analizăm doar unele forme de restrângere a dreptului la proprietate, care, în opinia noastră, afectează cel mai grav dreptul respectiv și care impun, pe cale de consecință, o abordare mai detaliată.

Exproprierea este o măsură de trecere în proprietatea statului a unor bunuri proprietate privată, care datează încă din cele mai vechi timpuri, iar reglementarea acestei măsuri a intrigat juriștii încă în timpul elaborării primelor acte constituționale - *Magna Charta Libertatum*. Ulterior, o atestăm explicit sau implicit în declarațiile de drepturi de la sfârșitul sec. al XVIII-lea, precum și în constituțiile care au urmat [56, pag. 423], astfel încât actualmente măsura privării de proprietate în interesul public o găsim în majoritatea constituțiilor lumii adoptate în sec. al XX-lea, iar Constituția RM nu este o excepție, fiind instituită la art. 46 alin. (2). În fond, după cum remarcă Marius Balan, schimbarea reglementării măsurii expropriării s-a produs pe planul interpretării conceptului de utilitate publică [56, pag. 423].

Doctrina juridică este lipsită de consecvență în aprecierea naturii juridice a expropriării: fie că este considerată ca o excepție de la caracterul inviolabil și absolut al dreptului de proprietate, fie că este o limitare, cea mai severă adusă proprietății [82, pag. 31], opinie la care ne aliniem și

noi fără ezitare și care este susținută și de instanța constituțională [161]. Sau precum enunța și Djuvara, „dreptul de expropriere, [...] este însăși negarea caracterului absolut al dreptului la proprietate” [330, pag. 209]. Alții consideră exproprierea un veritabil mod de încetare a dreptului de proprietate [561, pag. 100]. Pe cealaltă parte a baricadei, doctrinarul Ion Adam neagă această teorie, în virtutea caracterului perpetuu și transmisibil al dreptului de proprietate, acesta se prelungește prin transmiterea lui dintr-un patrimoniu în altul, de la o persoană la alta [2, pag. 66]. În doctrină, este încetățenită și concepția potrivit căreia prin expropriere se stinge dreptul de proprietate privată și, în mod corespunzător, se naște dreptul de proprietate publică [476, pag. 6].

Privitor la obiectul exproprierii, observăm că, spre deosebire de legislația României [414, art. 3], care prevede ca obiect al exproprierii doar bunurile *imobile*, legislația RM admite și exproprierea bunurilor mobile, deși, ca regulă, cad sub incidența exproprierii doar cele imobile [484, pag. 78]. Este clar că nu pot fi supuse exproprierii bunurile proprietate publică ce aparțin statului, or statul nu se poate „auto-expropria”. Din această perspectivă, achiesăm la propunerea enunțată în doctrina de specialitate [463, pag. 116] că urmează a se revedea conținutul dispoziției art. 1 din Legea exproprierii pentru cauză de utilitate publică (în continuare Legea nr. 488/1999) [442], în partea ce ține de „transferul către stat de bunuri proprietate publică ce aparțin unei unități administrativ-teritoriale”.

Ca o măsură de restrângere a dreptului la proprietate, exproprierea pentru cauză de utilitate publică urmează a fi circumscrisă aceluiași condiții conturate *supra*, la care se mai adaugă cerința despăgubirii, deoarece este cea mai severă dintre toate. Astfel, pentru a rămâne în sfera legală și a nu aduce o atingere arbitrară dreptului la proprietate, exproprierea pentru cauză de utilitate trebuie să îndeplinească următoarele condiții:

- *Să fie prevăzută de lege.* Deși este admisă de legiuitorul constituant, condițiile exercitării acestei proceduri sunt nuanțate în Legea nr. 488/1999, care enumeră situațiile de utilitate publică și procedura efectuării acestei măsuri, iar nerespectarea prezentelor condiții ar putea antrena încălcarea dreptului la proprietate. De exemplu, nerespectarea procedurii legale a fost constatată de Forul de la Strasbourg în speța *Mocanu și alții contra Moldovei* [233], în care Curtea a ajuns la concluzia că procedura exproprierii nu a fost compatibilă cu principiul legalității, din considerentul că actul formal de transfer al dreptului la proprietate a fost întocmit peste trei ani, timp în care statul a ocupat terenul în cauză.

- *Privarea de proprietate să fie făcută pentru un interes de utilitate publică.* În virtutea marjei de manevră de care dispune, legiuitorul, fără a da o definiție noțiunii de utilitate publică, enumeră, în art. 5 din Legea nr. 488/1999, lucrările considerate de utilitate publică. Condiția existenței unei cauze de utilitate publică este cea mai importantă împotriva exproprierii abuzive,

punând în sarcina autorităților publice obligația de a proba existența unui interes public. Însă nu orice interes public justifică ingerința dreptului la proprietate.

Suntem de acord cu opinia susținută în literatura de specialitate [56, pag. 425] precum că „construcția unui chioșc de ziare este neîndoielnic o lucrare de interes public, dar nu justifică exproprierea unei părți din curtea exterioară a unei locuințe”. Totodată, au fost raportate și situații în care autoritățile au demolat ghereta sub pretextul construcției unui apeduct, însă, în realitate, pe teritoriul dat a fost construită o stație PECO [74]. În plus, exproprierea nu este justificată în cazul în care lucrarea poate fi realizată din costuri similare sau apropiate, pe terenuri pe care statul deja le deține sau atunci când, pentru realizarea obiectivului urmărit, este suficientă grevarea proprietății cu un drept real, de exemplu, o servitute de trecere. Aceste raționamente au fost reținute și de legiuitor în art. 78 alin. (2), Legea cu privire la gazele naturale [416], care a accentuat că exproprierea terenului se va efectua în ultima instanță, doar în cazul în care nu s-a putut obține dreptul de uz sau servitute asupra terenului.

În spețele naționale, majoritatea lucrărilor de interes public privesc construcția unei linii de cale ferată [297] sau reabilitarea unui drum național [279]. La nivel european, ca regulă, Curtea Europeană a acceptat interesul public ca scop pentru exproprierea bunurilor, până acum în toate cauzele, cu unele excepții.

- *Despăgubirea.* Condiția despăgubirii este una specifică măsurii exproprierii, fiind indicată expres în art. 46 din Constituție și dezvoltată în Legea nr. 488/1999. Deși textul Convenției admite posibilitatea lipirii de proprietate, el nu prevede în mod evident necesitatea acordării de despăgubiri, această condiție fiind consacrată jurisprudențial, însă, în opinia noastră, ea urma să fie indicată expres în normele convenționale.

Pentru a satisface standardele europene, despăgubirea trebuie să întrunească următoarele condiții: 1) să fie proporțională cu valoarea proprietății expropriate, deși nu este indispensabilă compensarea integrală și 2) să fie plătită în termen rezonabil [511, pag. 166]. De regulă, este necesar de a despăgubi proprietarul integral la valoarea reală a bunurilor, iar dacă suma acordată drept indemnizație este departe de a fi rezonabilă față de bunul expropriat, ne vom afla în prezența unei violări a dreptului la proprietate. Statul poate fi sancționat chiar și atunci când pentru exproprierea unui bun nu a ținut cont de prejudiciul cauzat prin lipsirea persoanei de *veniturile* pe care le obținea de pe imobilul expropriat, deși i-a achitat valoarea intrinsecă a terenului [82, pag. 38]. Doar în circumstanțe extreme, se poate renunța la achitarea despăgubirilor sau acordarea unor despăgubiri inferioare decât prejudiciul suportat [533]. Curtea europeană, în speța *Scordino contra Italiei* [262], a nuanțat că realizarea anumitor reforme economice sau de justiție socială poate antrena o recompensă mai mică decât valoarea totală. În același sens, Curtea Constituțională a

României [122] a reținut: „în situațiile ce implică indemnizarea unor categorii largi de persoane prin măsuri legislative care pot avea consecințe economice importante asupra ansamblului unui stat, autoritățile naționale trebuie să dispună de o mare putere discreționară [...], iar alegerea acestora poate presupune diminuarea indemnizării”. Cât privește cea de-a doua condiție a indemnizației, este necesară stabilirea și achitarea acesteia într-un termen cât mai proxim de la momentul preluării bunului, instanța europeană statuând că acordarea despăgubirii ulterior privării de proprietate nu este *per se* condamnabilă, cu excepția unei tergiversări neîntemeiate.

Problema despăgubirii a fost decisivă într-una din spețele [161] deferite instanței constituționale, care a statuat că „prevederile care vizau transmiterea gratuită [...] reprezintă în fapt o expropriere fără a fi stabilită o dreaptă și prealabilă despăgubire a proprietarului”. În speța *Mocanu și alții contra Moldovei* [233], citată *supra*, Curtea europeană a notat că nu a existat o compensare echitabilă și prealabilă pentru expropriere, în condițiile în care unul dintre reclamânți nu a primit nici până în prezent o compensație sau un lot de pământ, echivalent celui expropriat.

Așadar, legiuitorul național a indicat expres că despăgubirea de expropriere urmează să cuprindă și daunele cauzate proprietarului. Cu privire la această din urmă precizare, este semnificativă o speță [296], în care reclamantul a solicitat încasarea *venitului ratat* pentru anii 2005-2007, în legătură cu neutilizarea terenului și imposibilitatea de a recolta roada în această perioadă, invocând că, deși în anul 2005 autoritățile naționale au stabilit să-i acorde, în schimbul terenului expropriat pentru o cauză de utilitate publică, un teren cu suprafață echivalentă, schimbul de terenuri s-a efectuat abia în anul 2007. Instanțele de judecată au admis acțiunea reclamantului, accentul fiind pus pe acoperirea prejudiciului integral cauzat persoanei, al cărei teren a căzut sub incidența utilității publice, inclusiv prin încasarea venitului ratat. Reparația ce trebuie acordată pentru o privare de proprietate nu trebuie să fie neapărat pecuniară, ci poate consta în alte măsuri compensatorii [80]. În această speță, observăm că expropriatului i s-a oferit un alt teren echivalent celui expropriat [484, pag. 79].

Într-o altă orientare jurisprudențială [307], deși reclamantul a solicitat încasarea *venitului ratat*, având în vedere că imobilul afectat de utilitate publică era dat în arendă contra unei plăți lunare, instanțele de judecată au respins acțiunea. În principiu, suntem de acord cu această soluție, deoarece ar fi inechitabil ca statul să acopere venitul pe care l-ar fi obținut proprietarul în cazul în care bunul nu ar fi fost expropriat și ar fi rămas în continuare dat în arendă.

În definitiv, în pofida unor reglementări legale care instituie necesitatea acoperirii integrale a prejudiciului, procedura exproprierii poate crea probleme și daune expropriaților, chiar și în situația când sunt despăgubiți în conformitate cu prețurile de piață pentru bunurile expropriate, or

despăgubirile materiale nu acoperă daunele morale psihologice, iar în unele situații în evaluarea despăgubirilor pot să nu fie luate în calcul unele valori importante pentru expropriat.

- *Proportionalitatea.* Posibilitatea conferită autorităților publice prin Legea Fundamentală de a expropria proprietatea pentru cauză de utilitate publică nu implică o putere discreționată în această privință, or inconvenientul impus proprietarului prin privarea de proprietate trebuie să fie în proporție rezonabilă cu interesul general urmărit prin actul exproprierii, iar finalitatea principiului proporționalității este garantarea protecției dreptului la proprietate împotriva abuzurilor din partea autorităților publice.

În evaluarea faptului dacă a fost identificat un echilibru corect sau dacă reclamantului i s-a impus să suporte o sarcină excesivă și disproporțională, Curtea Europeană recurge la o abordare individuală a circumstanțelor, accentul fiind pus pe: legalitatea măsurii, durata acesteia, garanțiile procedurale, efectul asupra persoanei expropriate și efectivitatea despăgubirii. În speța *fostrul rege al Greciei contra Greciei*, judecătorul european a constatat că statul grec a ezitat să ofere vreo explicație pentru faptul că această privare de proprietate nu a fost însoțită de o măsură compensatorie în folosul reclamanților, cu atât mai mult cu cât bunurile nu fuseseră un cadou din partea statului grec, ci au fost cumpărate din fondurile personale ale familiei regale, astfel încât principiul proporționalității a fost încălcat.

Întrucât Convenția vizează protejarea drepturilor „concrete și efective”, pentru a determina dacă a avut loc o privare de bun, Curtea de la Strasbourg nu examinează numai dacă s-a realizat o deposedare sau expropriere formală, ci privește dincolo de aparențe și analizează realitatea situației litigioase pentru a vedea dacă situația din speță echivalează cu o *expropriere de fapt* [118, pag. 130]. În acest caz, formal, persoana rămâne proprietar al bunului, dar nu dispune liber de elementele dreptului de proprietate pe care, deși le are, nu le poate exercita [82, pag. 33]. Invenție a Curții Europene, această chestiune a fost invocată pentru prima dată în speța *Sporrong contra Suediei* [266]. Aceeași situație a fost constatată în speța *Vergu contra României* [272], potrivit căreia reclamantul a pierdut în totalitate și definitiv dispoziția asupra unui teren, ocupat de autoritățile statului, care l-au transformat iremediabil prin construirea unei rețele de evacuare a apelor. Deși nu a existat un act de expropriere formală și reclamantul păstrează posibilitatea teoretică de a vinde acest teren, Curtea europeană a considerat că limitările aduse dreptului său de proprietate au fost atât de grave încât le putem asimila unei *exproprieri de fapt*.

În concluzie, standardele Curții de la Strasbourg urmează a fi luate în considerare de autoritățile publice implicate în procedura exproprierii, în condițiile în care Republica Moldova este în continuă dezvoltare, aflându-se în perioada de tranziție spre o economie de piață, acest proces implicând schimbarea și modernizarea țării în totalitate, inclusiv a infrastructurii, astfel

încât se recurge adesea la măsuri de expropriere. În ciuda unui cadru legal, conform standardelor europene, se observă că autoritățile nu întotdeauna respectă prevederile legale stabilite, fie prin încălcarea procedurii de expropriere, fie prin oferirea unor despăgubiri ne semnificative, astfel încât aceste proceduri ajung să fie soluționate de instanțele de judecată, care durează în timp. Totuși ca cea mai severă măsură de restrângere a dreptului la proprietate, statul trebuie să conștientizeze că existența unei utilități publice care grevează un bun, proprietate privată a persoanei, dă naștere unei obligații pozitive a statului de a oferi compensații financiare proprietarului bunului, în raport cu pierderea suportată [484, pag. 81].

Naționalizarea. Potrivit Dicționarului explicativ, *a naționaliza* înseamnă a trece din proprietate particulară în proprietatea statului activele unei companii sau ale unui domeniu de activitate, în baza unor argumente politice și economice. Ca regulă, astfel de proceduri se fac fără despăgubire și fără o justificare temeinică. Măsurile de trecere silită în proprietatea statului a unor categorii de bunuri apar și în unele democrații reprezentative, însă în aceste cazuri se operează cu termenii „socializare” sau „etatizare” și se urmărește nu schimbarea destinației unor anumite bunuri concrete, ci a constituției economice a țării.

Naționalizarea se aseamănă cu procedura de expropriere, deoarece ambele măsuri presupun o privare de proprietate, însă aceste instituții se disting conceptual. Dacă naționalizarea este o măsură generală, care afectează o categorie largă de proprietari, atunci exproprierea este, de regulă, o măsură individuală care are efect asupra unui proprietar sau a unui număr restrâns de proprietari. În primul caz, criteriul pentru deposedare constă în natura proprietății deținute, pe când în cel de-al doilea caz - în anumite circumstanțe de loc și de timp, ținând cont de împrejurarea că un anumit teren se găsește în zona destinată unor lucrări de interes public [56, pag. 426]. O altă distincție vizează necesitatea acordării despăgubirii în cazul procedurii de expropriere, pe când în cazul naționalizării o asemenea condiție nu este prevăzută, după cum atestă și practica țărilor lumii a treia și a celor comuniste că naționalizările se făceau fără despăgubiri sau cu compensații disproporționate de mici.

Cel mai important act de naționalizare din istoria țării noastre, a cărei repetare a devenit inadmisibilă, a avut loc în perioada comunistă, prin Decretul Sovietului Suprem al URSS din 18 august 1940, prin care a fost dispusă naționalizarea tuturor pământurilor. Rațiunea acestor măsuri a constat în consolidarea politică a regimului prin preluarea controlului asupra economiei și prin lipsirea deliberată de resurse a categoriilor socio-profesionale privite ca ostile, precum și în recompensarea propriilor susținători [56, pag. 427]. Efectele acestei proceduri grave de atingere a dreptului de proprietate din perioada regimului totalitar sunt amortizate prin Legea nr. 1225/1991. Relativ recent, Republica Moldova a condamnat în linii generale regimul comunist totalitar din

RSSM, care ”a comis crime împotriva umanității”, prin adoptarea unei hotărâri de Parlament în acest sens [384].

Deși multe constituții includ norme privind posibilitatea naționalizării proprietății private cu despăgubirea proprietarului, de regulă, preventivă [357, pag. 20], Constituția României [105], la art. 44 alin. (3), interzice efectuarea unei astfel de măsuri. Constituantul RM a ales calea de mijloc: nici nu a prevăzut posibilitatea naționalizării proprietății private, dar nici nu a interzis-o.

Deși această măsură este blamată la modul cel mai grav, totuși la ea se poate recurge și în perimetrul unui regim democratic. Astfel, după Declararea Independenței, prin Decretul Președintelui, nr. 234 din 14 noiembrie 1991 [327], a fost naționalizată tehnica militară. Mai mult ca atât, naționalizarea reprezintă unica cale de salvare în anumite situații de criză economică. Tendința respectivă s-a accentuat în contextul pandemic COVID-19, în care unele regimuri democratice din Europa au fost predispuse să recurgă la aceste măsuri [344; 490] pentru a redresa anumite sectoare ale economiei. În final, nu naționalizarea trebuie criticată, ci modalitatea în care este exercitată, ea putând fi efectuată și într-un mod mai civilizată, ce ar presupune, de exemplu, acordarea unor despăgubiri.

Confiscarea bunurilor unei persoane condamnate pentru săvârșirea unei infracțiuni reprezintă una dintre cele mai vechi forme de manifestare a represiunii publice. În epoca contemporană, confiscarea este o măsură necesară în lupta statelor de a priva infractorii de profitul obținut ca urmare a activităților ilicite [545]. Or, în ultimele două decenii, a avut loc o „revoluție de catifea” în domeniul dreptului penal, caracterizată prin mutații importante în ceea ce privește reprimarea infracțiunilor generatoare de profit [361], astfel încât confiscarea averii într-un stat de drept este de neconceput.

Raționalizând erorile regimului sovietic, în care, condamnarea unei persoane presupunea și confiscarea bunurilor ce-i aparțineau acesteia și familiei sale, fără o analiză a provenienței și deținătorului acestor averi, și pentru a contracara astfel de abuzuri în viitor [104, pag. 185], legiuitorul național, în perioada elaborării actualei constituții, a prevăzut expres, în art. 46 alin. (3) și (4), că: „averea dobândită licit nu poate fi confiscată, iar caracterul licit al dobândirii se prezumă. Bunurile destinate, folosite sau rezultate din infracțiuni ori contravenții, pot fi confiscate numai în condițiile legii”.

Autoritățile publice trebuie să demonstreze caracterul ilicit al averii, întrucât caracterul licit se prezumă. Totuși Valeriu Băeșu [51, pag. 174-175] consideră că este necesară eliminarea sintagmei „caracterul licit al dobândirii se prezumă” din art. 46, Constituție. Tentative de a exclude sintagma respectivă au fost prezentate anterior și de Guvern, și de Ministerul Justiției, pe care le vom analiza *infra*, însă noi nu putem să ne aliniem la această poziție, deoarece sintagma respectivă

reprezintă o garanție principală a dreptului la proprietate privată. După, cum susține și Svetlana Slusarenco [540, pag. 483-484], „această prezumție, asigurând securitatea juridică și legalitatea proprietății persoanei, presupune responsabilitatea autorităților de a prezenta probe care ar demonstra ilegalitatea dobândirii bunurilor”.

Conceptual, confiscarea averii ilicite reprezintă o măsură de restrângere a dreptului la proprietate, deoarece privează persoana de o parte din bunurile sale [525, pag. 51], însă aplicarea acestei măsuri nu condiționează, *per se*, încălcarea dreptului. Pornind de la aceasta și pentru a nu transgresa buchea legii, creionând același traseu, măsura confiscării urmează să parcurgă aceleași condiții citate *supra*; în caz contrar, ea ar constitui o atingere arbitrară a dreptului la proprietate.

- *Să fie prevăzută de lege.* Sub aspectul legalității, accentuăm faptul că instituția confiscării, într-o primă formulă, a fost ancorată în art. 43 alin. (3), Legea cu privire la proprietate [441] (în vigoare până la 30 martie 2007). În lumina dreptului pozitiv, această măsură este consacrată expres la art. 46 alin. (3) și (4) din Constituție, iar detalierea acestei măsuri este asigurată de normele legale infraconstituționale - legile organice - Codul civil, Codul penal și Codul contravențional, și *in concreto*, în legislația civilă de art. 501 alin. (5) și 536 alin. (2) lit.f), în legislația penală – art. 106 și 106¹ ale căror *nomen iuris* sunt „Confiscarea specială” și „Confiscarea extinsă” și, respectiv, în legislația contravențională – art. 439⁷ „Confiscarea specială”. Dacă legislația civilă reprezintă o transpunere a normelor constituționale, cadrul normativ penal și contravențional instituie regulile și procedura aplicării acestei măsuri. În timp ce *confiscarea specială* constă în trecerea, forțată și gratuită, în proprietatea statului a bunurilor utilizate la săvârșirea infracțiunilor sau rezultate din infracțiuni, atunci *confiscării extinse* sunt supuse și alte bunuri, care, deși nu au fost utilizate la săvârșirea infracțiunilor, proveniența acestora rezultă din activități infracționale. Măsura confiscării extinse se aplică în cazul condamnării pentru comiterea unor categorii de infracțiuni care au caracter grav, reprezentând un pericol social sporit și a căror săvârșire permite acumularea unor bunuri, a căror valoare depășește în mod vădit veniturile obținute licit [167].

Curtea europeană a avut mai multe ocazii să se expună în privința măsurilor de confiscare, iar într-o speță contra Moldovei a cercetat în special legalitatea acestei măsuri. Astfel, în cauza *Ziaunys contra Moldovei* [275], în care organul vamal a confiscat reclamantului bancnotele emise de Banca RMN, pe care intenționa să le livreze în SUA, judecătorul european a constatat că nici instanțele naționale și nici Guvernul nu au indicat prevederi legale relevante care să stipuleze clar confiscarea proprietății în cazuri similare celui examinat. Considerentele de mai sus au fost suficiente pentru Curte, ca să conchidă că ingerința în dreptul de proprietate al reclamantului *nu a fost „prevăzută de lege”*.

- *Să fie necesară într-o societate democratică pentru protejarea unor scopuri legitime expres enumerate.* Al doilea paragraf din art.1, Protocolul nr.1 din Convenție, acordă dreptul statelor să aplice legile pe care le consideră necesare, pentru a controla utilizarea proprietății în conformitate cu *interesul general*. Interesul general este justificat de faptul că, în combaterea criminalității, indisponibilizarea bunurilor infractorilor apare drept o măsură destul de eficientă [84, pag. 3]. Eficiența indisponibilizării bunurilor pornește de la faptul că confiscarea produsului infracțiunii previne infiltrarea acestuia în circuitul civil, prin neutralizarea instrumentului de săvârșire a unor noi infracțiuni, garantând astfel că criminalitatea nu va produce venituri [393].

Dispoziția art. 98 alin. (1) CP, într-o formulă de o claritate vădită, stabilește: „măsurile de siguranță au drept scop *înlăturarea unui pericol și preîntâmpinarea săvârșirii faptelor prevăzute de legea penală*” (e.n.). În acest sens este bine venită și remarca judecătorului constituțional [125], care a reținut că, pentru a *descuraja activitățile de criminalitate organizată*, este esențial ca infractorii să fie deposedați de produsele infracțiunii. Referitor la confiscarea extinsă, Curtea constituțională [167] a adăugat că această măsură blochează utilizarea averilor infractorilor, ca sursă de finanțare pentru alte activități cu caracter infracțional, astfel îndepărtând pericolul de a corupe societatea. Și Procuratura Generală [314] a statuat că „această măsură de siguranță compare ca una cu caracter patrimonial [...] și se dispune în raport cu starea de pericol pe care unele lucruri, în anumite situații și condiții, o evidențiază”.

Curtea de la Strasbourg a identificat mai multe scopuri legitime în cazul măsurilor de confiscare. De exemplu, în speța *Yildirim contra Italiei* [194], Curtea europeană a conchis: confiscarea autobuzului reclamantului, pe care l-a închiriat unei societăți și de care a beneficiat în transportarea *ilegală*, a avut drept obiectiv blocarea intenționată a folosirii sale în scopuri ilegale, anume pentru prevenirea *imigrației ilicite*. În cauza *Raimondo contra Italiei* [256], aceeași Curte a stabilit că confiscarea averii reclamantului, suspectat de traficul de droguri, este concepută pentru a bloca aceste mișcări de capital. În cauza *Telbiș și Viziteu contra României* [268], instanța europeană a afirmat că confiscarea extinsă în privința bunurilor reclamantelor și a rudelor sale, pe care instanța internă le-a considerat dobândite ilegal prin infracțiuni de corupție, în timp ce se afla în *serviciul public*, a fost efectuată pentru a *combate corupția în funcțiile publice*.

- *Să fie proporțională cu situațiile care au determinat-o.* Principiul proporționalității implică o abordare individuală, în special când este vorba despre aplicarea măsurilor de confiscare. Problema se soluționează pornind de la situațiile și circumstanțele concrete, care trebuie verificate și apreciate de către autoritatea sau instanța, în fața căreia se invocă neproporționalitatea [314]. Pe lângă aceasta, mai este indispensabil de a stabili dacă măsura confiscării corespunde gravității circumstanțelor din speță.

Pe acest segment, jurisprudența europeană este foarte generoasă. În speța, *Ozair contra României* [244], Curtea europeană a conchis că măsura confiscării sumei de 80.000 de euro, obținută din vânzarea mașinii și a părții dintr-un imobil, pe care reclamantul nu a declarat-o autorității vamale la intrarea în țară și aplicarea amenzii de 8 000 de euro, are un caracter punitiv și descurajant, fiind *lipsită de proporționalitate*, în condițiile în care nu s-a demonstrat că amenda ar fi fost suficientă pentru a preveni ulterioarele încălcări ale cerinței de declarare.

Într-o altă orientare jurisprudențială în speța *SC „Service Benz Com” SRL contra României* [261], judecătorul european a declarat: confiscarea celor două camioane-cisterne, care erau proprietatea reclamantei, în cadrul unui proces contravențional intentat împotriva unuia dintre clienții ei (care eronat a declarat natura mărfii, pentru a se eluda de la plata accizelor la combustibil), a fost una *proporțională*. Tot în aceeași clasă este speța *Philippou contra Cipru* [251], în care Curtea la fel a stabilit că confiscarea pensiei de serviciu public, ca urmare a condamnării reclamantului, în calitate de funcționar public, la pedeapsa închisorii, nu a fost o *ingerință disproporționată*. În această speță, Curtea, după ce a estimat gravitatea infracțiunilor comise în comparație cu efectul măsurilor disciplinare, a constatat că reclamantul nu *a trebuit să suporte o sarcină individuală și excesivă*, deoarece acesta urma să fie eligibil pentru pensie de securitate socială și nu a rămas fără mijloace de subzistență.

În concluzie, deși Curtea Europeană abordează individual toate circumstanțele măsurii de confiscare, punând în balanță faptele comise și efectele acestei măsuri asupra reclamantului, totodată, aceasta nu tinde să limiteze marja de apreciere largă, recunoscută statelor în implementarea mijloacelor de combatere a criminalității. Este adevărat că, la aplicarea măsurii respective, urmează a fi puse pe cântar ponderea acestor două extreme, dreptul la proprietate și imperativul combaterii criminalității, iar, ca regulă, se întâmplă că primul cedează în fața celui din urmă [479, pag. 37]. Pentru a nu admite riscul unei sarcini excesive, autoritățile responsabile de aplicarea acestei măsuri trebuie să recurgă la o abordare individuală în fiecare caz aparte a tuturor circumstanțelor, punând în balanță gravitatea infracțiunilor comise, comparativ cu efectul măsurilor confiscării asupra persoanei, adică ingerința în dreptul acesteia la proprietate.

Sechestrarea bunurilor reprezintă o măsură ce afectează dreptul de dispoziție al proprietarului prin indisponibilizarea bunurilor și, pe cale de consecință, reprezintă o măsură de restrângere a dreptului la proprietate. Așa a decelat și Curtea Constituțională a RM într-una din spețele sale [169]. Pe același segment, a enunțat și Curtea Constituțională a României [124]: „prin instituirea sechestrului, proprietarul bunurilor pierde dreptul de a le înstrăina sau greva de sarcini, măsura afectând, așadar, atributul *dispoziției juridice*”. Ca o măsură de indisponibilizare a bunurilor, care planează asupra dreptului la proprietate, sechestrarea bunurilor trebuie să

îndeplinească standardele prevăzute de art. 1 din Protocolul 1 la Convenția europeană și cerințele statuate la art. 54 din Constituție, pe care le vom analiza *infra*.

- *Cerința legalității.* Cadrul normativ privind aplicarea sechestrului este cuprins în mai multe ramuri de drept: drept penal, drept procesual civil, drept execuțional, drept fiscal. Procedura de aplicare a acestei măsuri este asigurată de normele Codului de procedură penală, Codului de procedură civilă, Codului fiscal, Codului de executare, iar nerespectarea procedurii poate antrena o încălcare a dreptului la proprietate și o ulterioară condamnare din partea CtEDO. Totodată, actele legislative, prin care se dispune sechestrarea, trebuie să fie elaborate cu respectarea normelor de tehnică legislativă. Așadar, „calitatea legii”, în cazul aplicării măsurii sechestrului, a fost decisivă în una dintre spețele deferite Curții Constituționale [169], aceasta accentuând: „contestarea actelor emise în procedura de executare este reglementată în mod divergent de mai multe prevederi ale Codului de executare, iar această incoerență normativă creează *insecuritate juridică*, ceea ce aduce încălcarea dreptului la proprietate”.

Despre necesitatea respectării procedurii de aplicare a sechestrului a statuat și Curtea Constituțională a României într-o speță deferită [121], în care a notat: „în lipsa asigurării unui control judecătoresc eficient asupra măsurii de indisponibilizare a bunurilor în cursul unui proces penal dispuse chiar de o instanță judecătorească, statul nu își îndeplinește obligația constituțională de a garanta proprietatea privată persoanei fizice/juridice”. Cu altă ocazie [123], aceeași Curte din România a reiterat: „crearea unui cadru normativ care fragilizează garanțiile, pe care statul trebuie să le stabilească în privința atributelor dreptului de proprietate privată, duce la nesocotirea obligației sale asumate prin textul Constituției și, implicit, la încălcarea dreptului de proprietate privată”.

„Calitatea legii” a fost decisivă și pentru Curtea Europeană, în speța *Sobieski-Camerzan contra Moldovei* [264], în care bunurile unui avocat de profesie fuseseră sechestrate din cadrul biroului său. Curtea a reiterat că art.1, Protocolul nr. 1, impune că o ingerință a autorității publice în dreptul la proprietate să fie *legală* și că nu este permisă ingerința asupra acestuia prin norme *lipsite de concizie*, care cauzează situații inechitabile. În Hotărârea *Gutsanovi contra Bulgariei* [220], aceeași instanță a arătat că, în materie de sechestre și percheziții, dreptul național trebuie să ofere garanții adecvate împotriva arbitrarului.

- *Să fie necesară într-o societate democratică.* Din economia art. 175 CPC rezultă că judecătorul în cadrul unui *proces civil* este în drept să aplice sechestrul în vederea asigurării acțiunii. De exemplu, într-o speță [278], instanța a relevat faptul că scopul instituirii sechestrului pe bunurile judiciare este *asigurarea posibilității executării unei eventuale hotărâri*; iar într-o altă speță [277] - *evitarea producerii unor pagube drepturilor reclamantului, prin eventuale acțiuni*

de înstrăinare a bunurilor mobile și imobile pe care le deține pârâtul cu drept de proprietate privată.

Eduard Ababei [1, pag. 51] consideră că temeiurile substanțiale ale aplicării sechestrului în *cadrul procesului penal* depind de scopul, în vederea asigurării căruia se aplică. Acesta poate fi aplicat, cum a decelat judecătorul constituțional, pentru a „asigura repararea prejudiciului cauzat prin comiterea infracțiunii și acțiunea civilă sau pentru a asigura eventuala confiscare a bunurilor ori a contravalorii bunurilor folosite sau dobândite din comiterea de infracțiuni, precum și în cazul posibilității aplicării unei amenzi ca sancțiune de drept penal” [126]. Într-o speță, s-a arătat că scopul aplicării sechestrului pe bunurile imobile este asigurarea reparării unui eventual prejudiciu cauzat prin infracțiune, prin neadmiterea efectuării unor acțiuni de înstrăinare a bunurilor în cauză [531].

- *Principiul proporționalității.* În mod deosebit, dorim să ne referim la speța *Džinić contra Croației* [215], în care Curtea Europeană a precizat că sechestrarea averii reclamantului care valora 10 milioane de euro, pentru asigurarea confiscării bunurilor într-un proces penal în care acesta era suspectat de dobândirea unui câștig financiar de aproximativ 1 milion de euro, a fost o *sarcină excesivă și nu a asigurat un echilibru just*. În special, instanța europeană a accentuat că Curtea de District a aplicat sechestrul pe toate bunurile, fără să evalueze proporționalitatea valorii lor la quantumul presupusului câștig ilicit, iar Curtea Supremă a eșuat în rectificarea omisiunii și nu a efectuat propriul test de proporționalitate, calificând susținerile reclamantului, potrivit cărora bunurile sale valorau aproximativ 10 milioane de euro, drept speculative.

Așadar, ca o măsură de restrângere a dreptului la proprietate, sechestrarea bunurilor trebuie să îndeplinească standardele europene. În special, statele sunt ținute să asigure în cadrul normativ intern posibilitatea contestării acestor măsuri. În același timp, actele legislative care instituie astfel de proceduri trebuie să îndeplinească standardul de calitate al legii, pentru a exclude arbitrariul, după cum s-a accentuat în spețele *supra*. În afară de aceasta, autoritățile responsabile de aplicarea acestor măsuri sunt ținute să efectueze un test de proporționalitate, ca să verifice întinderea sechestrului, a valorii bunurilor indisponibilizate, în raport cu sumele din presupusa cerere de confiscare, dacă ne referim la procedura penală, sau cu quantumul pretențiilor, în cazul procedurii civile. Totodată, menținerea sechestrului, în afara motivelor pentru care a fost dispus, la fel poate implica o restrângere abuzivă a dreptului la proprietate, astfel încât persoana interesată trebuie să aibă posibilitatea revocării acestei măsuri.

Rechiziția este reglementată de art. 541, Cod civil și Legea cu privire la rechizițiile de bunuri și prestările de servicii în interes public [427]. Potrivit acestor prevederi, rechiziția este o măsură excepțională prin care autoritățile administrației publice împuternicite prin lege obligă

instituțiile publice, agenții economici, precum și cetățenii, la cedarea temporară a unor bunuri mobile sau imobile. În circumstanțele în care are loc fie afectarea dreptului de folosință sau în cazul bunurilor mobile consumabile sau perisabile - încetarea dreptului, această măsură reprezintă o restrângere legală a dreptului de proprietate [457]. Totodată, proprietarul are dreptul să fie despăgubit pentru deteriorarea sau devalorizarea bunului care a fost supus rechiziției, iar în situația în care bunul a fost uzat, ceea ce-l face impropriu destinației, poate pretinde chiar contravaloarea bunului. Bunurile consumptibile și cele perisabile pot fi supuse rechiziționării irevocabil, cu acordarea despăgubirilor stabilite de lege. Orice dispută cu privire la cuantumul despăgubirii poate fi deferită spre soluționare Comisiei mixte care a adoptat hotărârea cu privire la rechiziție.

Situațiile excepționale care obligă organele administrației publice să dispună și să aplice rechiziția unor bunuri mobile și imobile sunt strict stabilite în Legea indicată *supra*, iar specific acestei măsuri este caracterul provizoriu, în sensul că se poate recurge la ea doar pe perioada situației excepționale, iar după încetarea acestei stări, bunurile rechiziționate se restituie titularului dreptului de proprietate. Deși, la prima vedere, există suficiente garanții împotriva abuzurilor care pot fi admise de autorități în aplicarea măsurii rechiziției, în sensul că, după parcurgerea unei proceduri administrative, aceste abuzuri pot fi supuse controlului de instanța de judecată, trebuie să fie clar, măsura rechiziției, luată cu privire la anumite bunuri, nu poate fi contestată *per se* de către persoanele vizate, ci acestea doar pot invoca dezacordul în privința cuantumului despăgubirii sau dacă rechiziția privește bunuri sau servicii expres exceptate de lege [342].

În contextul actual, măsuri precum rechiziția se pot dovedi ca fiind necesare pentru depășirea momentului dificil pe care inclusiv Republica Moldova îl traversează în contextul pandemic COVID-19. Una dintre măsurile de primă urgență ce au fost prevăzute în art. 2 alin. (11) din Hotărârea Parlamentului cu privire la declararea stării de urgență [386] este efectuarea, în modul stabilit de lege, a *rechizițiilor* de bunuri în scopul prevenirii și lichidării consecințelor situațiilor care au impus declararea stării de urgență. Prin dispoziția Comisiei pentru Situații Excepționale, nr. 10 din 31 martie 2020 [329], s-a impus APP și CIE „MoldExpo” să asigure punerea la *folosința* IMSP Centrul COVID-19 Chișinău a tuturor bunurilor imobile aflate în cadrul complexului CIE „MoldExpo”. Astfel, a fost dispusă rechiziționarea CIE MoldExpo în vederea creării centrului de triaj.

Prin urmare, rechiziția este o măsură legală de restrângere a dreptului la proprietate, care poate fi dispusă în anumite situații excepționale stabilite de lege. Deși este o măsură severă de restrângere a dreptului la proprietate, legiuitorul nu a asigurat garanții suficiente în cazul exercitării abuzive a acestei măsuri. Deși poate fi contestat cuantumul despăgubirii sau alte chestiuni ce țin de modalitatea exercitării rechiziției, măsura în sine nu poate fi contestată.

Impozitele, taxele și amenzile. Conceptual, impozitele, taxele și amenzile reprezintă o ingerință în dreptul la proprietate. Patrimoniul în privința căruia operează garanția proprietății este cel ce rămâne individului după prelevarea impozitelor, contribuțiilor și taxelor datorate statului, astfel încât nu se poate invoca garanția constituțională a dreptului la proprietate pentru a refuza plata contribuțiilor fiscale, cu anumite excepții. În condițiile actuale, când statul realizează anumite politici sociale și economice, intervenind în economie prin pârghii de ordin financiar, stimulând sau descurajând anumite domenii de activitate și redistribuind venitul național, sarcinile fiscale grevează în mod considerabil asupra instituției proprietății, punând în pericol libertatea individului [56, pag. 424]. Obligația fiscală, care trebuie suportată de contribuabil, constituie *per se* un atac asupra proprietății private, astfel încât măsurile de impozitare sunt strâns legate de funcția socială a dreptului la proprietate [458]. Impunerea acestor plăți trebuie circumscrisă aceluiași condiții, analizate *supra*:

- *Legalitatea.* Rațiunea stabilirii impozitelor și taxelor de către legiuitor a fost o cerință conștientizată încă în perioada celor mai timpurii documente cu caracter constituțional (*Magna Charta Libertatum, Petiția engleză a drepturilor din 1628*), în care observăm condiționarea stabilirii impozitelor de către legislativ. Impozitele devin o normă a vieții de stat, începând cu sec. al XX-lea, iar fundamentul obligației de a achita impozitele este prevăzut în Legea Supremă, *in concreto* - art. 58. După cum menționează academicianul Ion Guceac [357, pag. 23] „principiul constituțional, conform căruia impozitul se *stabilește de lege*, în dreptul constituțional contemporan este conceput ca una dintre garanțiile respectării drepturilor contribuabililor” (e.n).

Așadar, deși persoanele fizice și juridice sunt obligate să cedeze o parte din veniturile sale statului, acest angajament nu poate fi perceput ca o restrângere a dreptului la proprietate, în condițiile în care obligația de a achita impozite și taxe este prevăzută în Constituție, iar principiile generale ale impozitării sunt prevăzute de Codul fiscal. Această prerogativă a suveranului de a colecta impozite se bucură și de o consacrare la nivelul Convenției, care acordă statelor dreptul de a adopta legile pe care le consideră necesare reglementării folosirii bunurilor, conform interesului general sau pentru a asigura *plata impozitelor ori a altor contribuții, sau a amenzilor*. Totuși conținutul art. 1 din Protocolul nr. 1 al Convenției este susceptibil de două interpretări: fie această prevedere este o derogare de la principiul protecției dreptului la proprietate, care exclude orice posibilitate de control al legislațiilor fiscale, fie, din contra, acest text trebuie analizat fiind o garanție oferită contribuabililor care inițiază calea unui control al legislațiilor interne. Totuși instanța europeană s-a orientat înspre cea de-a doua abordare, considerând că art. 1 din Protocolul nr.1 oferă protecție contribuabililor.

Ca și alte măsuri de restrângere a dreptului la proprietate, măsurile de impozitare și amenzi trebuie să întrunească cerința de calitate a legii. Pentru aceste exigențe, Republica Moldova a fost condamnată de Curtea europeană, și anume pentru *neclaritatea legislației fiscale*. Astfel, în speța *Prigală contra Moldovei* [254], instanța europeană a remarcat faptul că nici Legea cu privire la notariat, nici Legea bugetului privind asigurările sociale nu au specificat definiția exactă a termenului „onorarii”, încât reclamantul să poată deduce în mod rezonabil baza de calcul al contribuțiilor sociale ce urmează a fi plătite statului. Deși reclamantul a invocat încălcarea dreptului la proprietate, Curtea a constatat violarea art. 7 (nicio pedeapsă fără lege) și a considerat că nu este necesar să se expună pe tărâmul art. 1, Protocolul nr. 1 din Convenție.

- *Să fie necesare într-o societate democratică*. Impozitele și taxele, percepute potrivit legislației fiscale, reprezintă o condiție indispensabilă pentru exercitarea statului. Autoritățile naționale trebuie să decidă, în primul rând, în privința impozitelor sau a contribuțiilor care trebuie colectate și în privința metodelor de colectare; asemenea decizii implicând, de obicei, aprecierea intereselor politice, economice și sociale, cărora Convenția le acordă o marjă largă de manevră [486, pag. 216]. Curtea Constituțională, într-o speță deferită [162], a statuat că rațiunea sarcinii de a achita impozite și taxe este justificată de necesitatea asigurării certitudinii constituirii ritmice a resurselor financiare ale statului. Or impozitele și taxele sunt sursa principală de venituri ale statului. Raționamente similare au fost reținute de aceeași Curte și cu altă ocazie [171], în care s-a reținut că legislatorul, reglementând sfera bugetară, financiar-creditară și fiscală, este în drept să stabilească atât statutul subiecților care participă la relațiile reglementate de legislația fiscală, cât și obiectul impunerii, modul de percepere, mărimea și periodicitatea impunerii.

Principiul proporționalității. Analiza jurisprudențială a Curții de la Strasbourg denotă faptul că în convenție impozitele primesc un tratament special. Deloc surprinzător, la alcătuirea convenției, statele contractante nu au intenționat să submineze baza de care depinde finanțarea lor. Curții europene îi revine responsabilitatea de a cerceta dacă a fost asigurat echilibrul just între cerințele interesului general și exigențele dreptului la proprietate. De regulă, perceperea unui impozit nu este contrară respectării bunurilor, exceptând cazul în care ea impune celui care trebuie să-l plătească o povară insuportabilă [77, pag. 487]. Așa a militat Curtea Constituțională într-o decizie recentă, *nr. 9 din 20 ianuarie 2022*, cu privire la verificarea unor norme privind impunerea la plata unor impozite prevăzute de lege, că nu va putea efectua o analiză în fond decât dacă cuantumul acestor impozite este atât de mare, încât dreptul de proprietate ar fi afectat în mod nejustificat.

În cauza *Petro-M SRL și Rinax-TVR contra Moldovei* [192], Curtea europeană a estimat că taxa majorată sub forme de accize, TVA și penalități, ca urmare a unor modificări în Codul fiscal

la care au fost supuse companiile reclamante, nu a prejudiciat „echilibrul just”, având în vedere că această măsură nu a influențat în mod esențial situația financiară a reclamantelor. Într-o altă speță, *S.C. Complex Herta Import Export S.R.L. Lipova contra României* [258], Curtea a constatat că amenda aplicată unei persoane juridice în mărime de 14 000 de euro, pentru lipsa afișajului, și de 850 de euro, pentru neînregistrarea în casa de marcat a sumei provenite din vânzarea de carburant, este o măsură proporțională și nu poate fi calificată ca o „sarcină exorbitantă” atât timp cât nu a avut o influență decisivă asupra situației financiare globale a reclamantei. La fel este și speța *Imbert de Tremiolles contra Franței* [190], în care Curtea a apreciat că impunerea achitării impozitului de solidaritate pe avere nu a afectat situația financiară a reclamanților suficient de grav, pentru ca măsura să fie considerată *disproporționată* sau un abuz de drept din partea statului.

Într-un alt vector jurisprudențial, este cauza *N.K.M. contra Ungariei* [234], în care Forul de la Strasbourg a constatat că impunerea unui impozit de 98%, pentru o parte din plata sa compensatorie, în temeiul unei legi intrate în vigoare cu zece săptămâni înainte de concedierea reclamantului constituia o privare nejustificată de proprietate. Deși autoritățile au o largă marjă de apreciere în materie fiscală, Curtea a constatat că mijloacele folosite *au fost disproporționate* față de scopul legitim de a proteja bugetul public împotriva plăților compensatorii excesive.

În contextul pandemic în legătură cu răspândirea virusului COVID-19, Parlamentul, prin Legea nr. 52 din 12 martie 2020 [444], a introdus o nouă contravenție la art. 76¹ Codul contravențional „Nerespectarea măsurilor de profilaxie, prevenire și/sau combatere a bolilor epidemice” și a stabilit o amendă de la 450 la 500 de u.c. aplicată persoanei fizice. În privința acestei intervenții legislative, au fost prezentate mai multe vicii de neconstituționalitate, în special autorii au reținut în demonstrația de neconstituționalitate că sancțiunea stabilită este neproporțională scopului urmărit și aduce atingere dreptului la proprietate. Curtea constituțională [147] a reținut: „textul *de la 450* din art. 76¹ alin. (1) din Codul contravențional este neconstituțional, deoarece în cazul persoanei fizice, diferența dintre limita minimă de 450 u.c. și limita maximă de 500 u.c. nu îi acordă instanței de judecată posibilitatea de a aprecia *proporționalitatea* sancțiunii aplicate prin raportare la fapta contravențională și la circumstanțele cazului, astfel încât să existe un echilibru corect între scopul legii contravenționale și mijloace, iar mijloacele utilizate să nu restrângă drepturile persoanei mai mult decât este necesar pentru a atinge aceste scopuri (par. 111)” (e.n.)”. Parlamentul, prin Legea nr. 201 din 20 noiembrie 2020 [434], a depășit constatările instanței constituționale și a modificat pedeapsa aplicată pentru contravenția de la art. 76¹ Codul contravențional, și anume: „de la 40 la 100 de u.c. aplicată persoanei fizice”, astfel intervenind nu numai în privința limitei minime, dar și a celei maxime. Acest reviriment legislativ îl apreciem pozitiv, în condițiile în care opiniei publice sunt cunoscute cazurile când au

fost aplicate sancțiuni persoanelor fizice, cu surse limitate de venit și care au afectat esențial situația financiară a acestora.

- *Să nu fie discriminatorie.* O speță relevantă în care s-a pus în discuție chestiunea de discriminare evidentă în probleme de impozitare este Hotărârea *P.M. contra Marii Britanii* [245], în care Curtea europeană a constatat că existența unei distincții de tratament cu privire la deducerile legale din impozite la care are dreptul un părinte, în funcție de faptul dacă copilul a fost născut în cadrul unei căsătorii între părinții săi ori în afara acesteia, este discriminatorie și nu are nicio justificare rezonabilă și obiectivă.

Finalizând cu măsurile de impozitare, de aplicare a amenzilor, conchidem că impunerea unor astfel de măsuri nu ar trebui să fie în general incompatibilă cu dreptul la respectarea bunurilor, în afară de situația când acestea ar constitui o sarcină excesivă. Totuși spre deosebire de alte ingerințe ale dreptului la proprietate, în cazul măsurilor de impozitare și de aplicare a amenzilor, Forul european recunoaște o marjă de apreciere mult mai largă. Puncte discutabile apar frecvent în zonele periferice: dacă achitarea impozitului sau a amenzii a compromis solvabilitatea reclamantului, dacă este asigurat accesul la tribunal, dacă există o discriminare evidentă și dacă a fost respectat principiul proporționalității. Este adevărat că o evoluție care forțează judecătorii europeni să verifice proporționalitatea între quantumul impozitului sau a amenzii și solvabilitatea persoanei se impune în mod progresiv [486, pag. 215]. Și aici este o jurisprudență bine stabilită, în care instanța verifică dacă această măsură a avut sau nu o influență decisivă asupra situației financiare a reclamantului [486, pag. 211]. Odată ce Curtea europeană refuză să se amestece în politica de constrângere fiscală a statelor, iar Convenția nu prevede nicio restricție privind natura sau severitatea pedepselor, se pare că instanța europeană nu exercită un control foarte strict al deciziilor de impunere [486, pag. 217], iar, în prezența unui control superficial în materia măsurilor de impozitare, individul poate fi impus la plata unor sume mari și nu poate să-și apere dreptul la proprietate [481, pag. 158].

Protecția mediului. O altă limitare a dreptului la proprietate este circumscrisă de protecția mediului, care este unul dintre cele mai de vază standarde. Relația dintre aceste două valori fundamentale a preocupat mai mulți specialiști. Cu privire la acest aspect, academicianul Ion Guceac [355, pag. 20] pe bună dreptate reliefează faptul că în mod expres constituțiile stipulează îndatorirea fundamentală de protecție a mediului precum și preocupările de mediu în concordanță cu *relațiile de proprietate* etc. Deși dreptul la mediu se bucură de o consacrare la nivel național (art. 37 din Constituție), acesta nu se regăsește în textul Convenției, însă recunoașterea lui la nivel european este rezultatul unei evoluții jurisprudențiale, în acest sens demersul Curții este unul original [546].

Relația dintre dreptul la proprietate și protecția mediului se manifestă în principal prin sacrificarea primului în interesul celui de-al doilea. Așa rezultă și din art. 46 alin. (5) din Constituție, care obligă proprietarul la respectarea sarcinilor privind protecția mediului și din jurisprudența dezvoltată de Curtea de la Strasbourg, unde în speța *Hamer contra Belgiei* [221], a nuanțat că: „în societatea actuală, protecția mediului reprezintă un considerent din ce în ce mai important și imperativelor economice și chiar anumitor drepturi fundamentale, cum ar fi *dreptul la proprietate*, nu ar trebui să li se acorde supremație față de considerațiile de mediu” (e.n.).

În relația dreptului la proprietate cu dreptul la mediu asistăm la diferite scenarii: fie are loc sacrificarea dreptului la proprietate în favoarea protecției mediului, fie dreptul la proprietate este afectat de existența unor circumstanțe de mediu.

Jurisprudența europeană, pe aspectul ce ține de sacrificarea dreptului la proprietate în vederea protecției dreptului la un mediu, este abundentă. De exemplu, în cauza *Lazaridi contra Greciei* [229], Curtea a statuat că, prin restricția de clasificare a terenului în teren pentru reîmpăduriri, în scopul protecției *naturii și pădurilor*, nu a fost violat art. 1 din Protocolul nr. 1. La fel, s-a procedat și în speța *Fredin contra Suediei* [217], unde Curtea a considerat că retragerea autorizației de exploatare a unei cariere de pietriș, din motive ce țin de protecția mediului, nu este inadecvată sau disproporționată cu art. 1, Protocolul nr. 1.

Totuși în foarte puține cazuri, Curtea a acordat prioritate dreptului la proprietate în defavoarea măsurilor necesare protecției mediului. Astfel, în Hotărârea *Z.A.N.T.E-Marathonisi A.E. contra Greciei* [274], Curtea a conchis că impunerea unor restricții semnificative asupra exploatării unei proprietăți private pentru a asigura protejarea unei specii de *broaște țestoase*, era *nerezonabilă*, în condițiile în care autoritatea competentă a omis, în același timp, să ia măsurile necesare împotriva activităților care pun în pericol realizarea obiectivului sus-menționat. Așadar, în această speță, CtEDO a recurs la un veritabil control al coerenței politicilor publice. În cazul în care statul impune restricții semnificative asupra exploatării unei proprietăți private, pentru a garanta protecția efectivă a mediului, el trebuie să nu tolereze activități care ar putea submina atingerea acestui obiectiv.

Deși, la *prima facie*, s-ar părea că controlul măsurilor de restrângere a dreptului la proprietate pentru necesitatea protecției la mediu este unul superficial, atestăm situații când impunerea acestor măsuri este cenzurabilă atât din punctul de vedere al necesității, cât și al asigurării justului echilibru în interesele aflate în concurs.

O altă direcție a relației dreptului la proprietate și a dreptului la mediu, se profilează prin afectarea dreptului la proprietate ca urmare a unor condiții nefavorabile de mediu, iar, în aceste cazuri, judecătorul european îi revine responsabilitatea de a verifica dacă autoritățile naționale au

efectuat toate *măsurile pentru a evita* astfel de situații sau au acordat *despăgubiri* în acest sens. De exemplu, în cauza *Kolyadenko și alții contra Rusiei* [228], Curtea a constatat o încălcare a art. 1, Protocolul nr. 1 prin faptul că autoritățile ruse *au omis* în obligația lor pozitivă de a întreprinde măsuri practice pentru a proteja proprietățile reclamantilor, care au fost distruse în urma unei *inundații*. La fel și în speța *Oneryildiz contra Turciei* [241], forul european a constatat că autoritățile naționale *nu au efectuat* tot ceea ce le era în puteri pentru a proteja proprietatea reclamantului, care a fost distrusă în urma unei *explozii de gaz*.

Într-o altă serie de spețe, deși judecătorul european a recunoscut că este afectat dreptul de proprietate, a ținut să verifice dacă pentru această afectare reclamantei i-a fost acordată o despăgubire și în funcție de aceasta s-a luat o decizie cu privire la violarea/nonviolarea art. 1, Protocolul nr. 1. De exemplu, într-o speță [191], Curtea a reiterat că poluarea fonică foarte semnificativă din punctul de vedere al nivelului și frecvenței, poate afecta grav valoarea unei proprietăți și, astfel, constituie exproprierea parțială. Însă la caz, Curtea a luat în considerare faptul că, pentru daunele atribuite zgomotului generat de centrala nucleară, reclamantei i-a fost acordată o *compensație*, care nu poate fi calificată disproporțională față de vătămarea presupusă. Iar în altă speță, *Amato coontra Turciei* [199], Curtea europeană a conchis că demolarea casei reclamantului, din cauza că se afla într-o zonă de risc de alunecări de teren pentru a preveni pierderea de vieți, *în lipsa anumitor compensații* este o violare a art. 1, Protocol nr. 1. Deci, în aceste spețe, deși judecătorul european a recunoscut că este afectat dreptul la proprietate, a ținut să verifice dacă pentru această afectare reclamantei i-a fost acordată o despăgubire și în funcție de aceasta s-a luat o decizie cu privire la violarea/nonviolarea art. 1, Protocolul nr. 1.

Așadar, analizând aceste spețe, avem convingerea că dreptul la proprietate se află într-un tandem tensionat cu dreptul la protecția mediului. În literatura de specialitate s-a susținut că protecția mediului reduce contururile drepturilor de proprietate [464]. Deși legiuitorul și autoritățile publice pot pune în aplicare numeroase măsuri de restrângere a dreptului la proprietate în vederea protecției mediului, aceste măsuri sunt cenzurabile de instanța constituțională și de instanța europeană prin prisma condițiilor generale de restrângere a drepturilor fundamentale. Deci, garantarea dreptului la proprietate nu poate să primeze asupra altor drepturi și libertăți fundamentale sau interesului public, în afara unei necesități circumstanțiale. În acest caz, dreptul în discuție nu se estompează, deoarece restrângerea acestuia urmează a fi realizată într-o manieră individualizată și sensibilă la circumstanțele de fapt.

2.5. Compatibilizarea jurisprudenței naționale cu cea europeană în materia dreptului la proprietate

Pilonii ce asigură obligativitatea Convenției europene constituie aplicarea concomitentă a *principiului subsidiarității* și a *celui al efectului direct*. Pe lângă principiile enunțate, Curtea Europeană dispune și de alte pârghii convenționale care asigură efectivitatea drepturilor protegute. Una dintre acestea este *interpretarea normelor convenționale într-o manieră evolutivă*, în lumina condițiilor sociale și economice de astăzi [388, pag. 43]. În talmăcirea textului convențional, Curtea a lansat mai multe concepte și tehnici proprii: ***conceptul noțiunilor autonome, tehnica obligațiilor pozitive și procedura hotărârilor-pilot***.

Noțiunile autonome. Prevalându-se de principiul interpretării autonome a Convenției, judecătorul european exportă numeroase concepte din contextul juridic național și le atribuie un sens „european”, valabil pentru toate statele contractante. Un prim-concept care se reclamă a fi analizat pentru prezentul demers științific este cel al noțiunii de „bun”. În condițiile în care Convenția nu oferă o noțiune termenului de „bun”, semnificația acestuia a fost dezvoltată pe cale jurisprudențială, organele Convenției atribuindu-i pe parcurs un sens autonom [118, pag. 3]. Cunoașterea aprofundată a conceptului de „bun” răspunde la întrebarea dacă persoana este titularul unui drept substanțial protejat de art. 1, Protocolul nr. 1, și, prin urmare, se poate prevala de protecția Convenției, or, în caz contrar, această situație excedează competența *ratione materiae* a Curții și cauzează respingerea oricărui demers de valorificare a lui pe această cale [565, pag. 154].

Este notoriu faptul că organele Convenției nu au încercat să restrângă „proprietatea” la o definiție rigidă [77, pag. 475], acest domeniu având o sferă extinsă și flexibilă, care înglobează totalitatea bunurilor cu valoare patrimonială: bunuri mobile sau imobile, bunuri corporale sau incorporeale. Astfel, Curtea deseori a fost criticată pentru o interpretare extensibilă a termenului de „bunuri”. Odată ce sistemul de drept al unui stat nu recunoaște un anumit interes ca fiind un „drept” sau un „drept de proprietate”, Curtea nu este limitată să considere că acest interes este un „bun” în sensul art. 1 din Protocolul nr. 1 [195].

În plus, pentru a beneficia de protecția art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție, conceptului de „bun” i s-a circumscris exigența „*realității*”, care presupune că bunul trebuie să fie individualizabil și cuantificabil și să poată face obiectul unei transmiteri [77, pag. 476]. Pe lângă aceasta, pentru a se prevala de protecția art.1, Protocolul nr. 1, un bun trebuie să fie *actual* și să *existe* la momentul atingerii, or nu poate fi vorba despre un drept potențial sau aleatoriu. În virtutea Convenției, bunul nu există decât în momentul în care proprietarul poate avansa o revendicare a bunului. Astfel spus, dreptul de proprietate nu cuprinde dreptul de dobândire a unui bun. În suportul acestor declarații, apelăm la decizia Curții Europene în cauza *Tatjana Slivenko și alții contra Letoniei* [193], în care

forul de la Strasbourg a notat că cel care reclamă o atingere a dreptului la proprietate trebuie să probeze că este titularul acestui drept, adică că acest drept există în patrimoniul său.

În deplină concordanță cu cele conturate de forul european, Curtea Constituțională [139] a conchis că excluderea locuințelor de serviciu din fondul locativ ce poate fi privatizat nu poate fi apreciată ca o încălcare a art. 46 din Constituție, întrucât locuințele de serviciu nu constituie un „bun actual”, aflat în patrimoniul angajatului. Acest raționament a fost reținut și de Curtea Supremă de Justiție într-o speță [294], în care se invoca încălcarea dreptului la proprietate; însă instanța de recurs a menționat că reclamanta nu a probat că este proprietara apartamentului în discuție, în condițiile în care s-a constatat că acesta a fost comasat cu o altă odaie și a primit un număr generalizator.

Este clar că tratarea *in extenso* a noțiunii de „bun” nu se circumscrie doar bunurilor materiale; sub cupola acestui termen fiind inclus tot spectrul de obiecte nemateriale, începând cu *proprietatea intelectuală* și până la *drepturile de creanță* (acțiuni, revendicări din hotărârile judecătorești, creanțe fiscale etc.) [322, pag. 205]. Astfel, în cauza *Mazepa contra Moldovei* [230] și *Burdov contra Rusiei* [207], Curtea a reiterat că o „pretenție” poate fi considerată un „bun”, dacă ea este suficient de sigură pentru a fi executorie, astfel încât o hotărâre definitivă poate constitui un „bun”. Curtea de la Strasbourg a statuat, în cauzele *Olczak contra Poloniei* [240] și *Sovtransavto Holding contra Ucrainei* [265], că acțiunile societăților comerciale, din moment ce au valoare economică, întrucât deținătorul ei posedă o parte din capitalul social și drepturile corespondente, constituie un „bun”. *Mutatis mutandis*, Curtea Constituțională [146] a stabilit faptul că *dreptul acționarului de a primi dividende*, care rezultă din deținerea acțiunilor în cadrul societății, cade sub incidența normelor ce ocrotesc dreptul de proprietate, deoarece acest drept, în esența sa, este patrimonial, cu valoare economică, titularul având posibilitatea de a obține venituri.

Este unanim cunoscut faptul că, prin prisma judecătorului european, *licența pentru exercitarea unei anumite activități economice* „poate” conferi titularului ei un drept proteguit de art. 1, Protocolul nr. 1, însă chintesența dilemei este circumscrișă de faptul dacă licența poate produce pentru titularul ei o *speranță legitimă* și rezonabilă cu privire la caracterul ei de durată și la posibilitatea obținerii avantajelor ce rezultă din exercițiul activității [59, pag. 1658]. Deși la început Curtea Europeană nu oferea protecție drepturilor legate de exercitarea unei profesii, jurisprudența a evoluat ulterior [410, pag. 8]. În concret, în cauza *Megadat contra Moldovei* [231], instanța europeană a reiterat că suspendarea licenței pentru exercitarea unei activități economice constituie o ingerință în dreptul la respectarea bunurilor.

Aplicând *mutatis mutandis* raționamentele Curții Europene, Curtea Constituțională, în hotărârile sale [148; 140], a militat că doar deținerea unei *licențe*, eliberată în condițiile stipulate

de lege, permite *executorului judecătoresc*, respectiv, *notarului*, să activeze, iar dreptul pe care îl implică deținerea acestor licențe, de a-și forma propria clientelă în procesul exercitării atribuțiilor sale statuate de lege, poate fi asimilat cu dreptul de proprietate. Instanța constituțională a contabilizat aceleași principii într-o altă speță [145], arătând că „*speranța legitimă*” a *radiodifuzorilor*, fiind legată de interese patrimoniale, este suficient de întemeiată ca să constituie un interes material și, prin urmare, un „bun” în sensul art.1, Protocolul nr. 1 la Convenție. Totuși opinia oficială a Curții nu a fost împărtășită de toți magistrații semnatori, deoarece Victor Pușcaș, având o opinie disidentă, a invocat că sensul noțiunii de „bun”, cu care se operează în jurisprudența Curții Europene, a fost extins prin jurisprudența Curții Constituționale prea mult, deoarece forul european nu recunoaște toate licențele ca fiind un „bun” [174]. Implicațiile pe care le impun autorizațiile de exercitare a activității în câmpul de aplicare a art.1, Protocolul nr. 1 din Convenție, au fost eficient receptate și de instanțele de drept comun. *E.g.*, într-una din spețele deferite [304], judecătorii au constatat că retragerea licenței de activitate nu constituie decât o interferență în dreptul de a se bucura de proprietate.

Judecătorii constituționali într-o speță [138], au statuat că dreptul pe care îl implică deținerea *atestatului de absolvire a Institutului Național al Justiției* poate fi asimilat dreptului de proprietate, deoarece, grație activității la care îi permite să acceadă, titularul acestuia are posibilitatea de a obține venituri, implicând astfel un interes material. În afară de aceasta, art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție poate implica și anumite *interese patrimoniale*, după cum a statuat judecătorul european în cauza *Sandu și alții contra Moldovei* [259], fiind reținut că *dreptul de a exploata terenul*, în temeiul contractelor de arendă, legat de desfășurarea unei afaceri, a conferit societăților reclamante dreptul la un interes substanțial protejat de art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție.

Curtea Europeană a enunțat o atitudine clară în ceea ce privește incidența *salariului* cu protecția art. 1, Protocolul nr. 1. Astfel, în Hotărârea *Koivusaari și alții contra Finlandei* [227], judecătorul european a enunțat că venitul viitor nu poate fi considerat „bun” decât în cazul în care a fost deja câștigat sau plata va fi efectuată cu certitudine. Însușind statuările Curții Europene, instanța constituțională [170] a notat că o persoană poate pretinde la drepturile sale salariale doar dacă acestea au fost „dobândite”, fiind raportate la perioada efectivă în care a desfășurat o anumită activitate. Curtea Constituțională a distins de o manieră substanțială dreptul de a continua să primești în viitor un salariu de dreptul de a primi efectiv salariul câștigat pentru o perioadă în care munca a fost prestată.

Una dintre extinderile cele mai remarcabile ale noțiunii de „bun” privește *prestațiile sociale*, dat fiind caracterul lor patrimonial. Într-o primă etapă, Curtea Europeană a asimilat doar

prestațiile sociale contributive la sistemul de protecție socială. Ulterior, jurisprudența acesteia a evoluat, fiind asimilate și prestațiile noncontributive. Pentru o mai bună comprehensiune, cităm speța *Stec și alții contra Marii Britanii* [267], ce avea ca obiect reducerea cuantumului *ajutorului de deces*, în care Curtea a clarificat că, atunci când un act legislativ prevede acordarea automată a unei prestații sociale, fără a fi condiționată de plata prealabilă a contribuțiilor, această lege urmează a fi apreciată ca generând un interes patrimonial care intră în domeniul de aplicare a art. 1, Protocol nr. 1 la Convenție.

De altfel, Curtea Europeană a examinat, sub tărâmul art. 1, Protocolul nr.1, și pretențiile ce vizau refuzul autorităților naționale de a plăti reclamantului indemnizația de concediere în cauza *Cazacu contra Moldovei* [209]. Mai mult decât atât, în cauza *Floroiu contra României* [188], reclamantul s-a plâns de caracterul discriminatoriu al excluderii deținuților care prestează o muncă de la afilierea la sistemul public de pensii, iar Curtea Europeană nu a exclus faptul că aceste pretenții sunt eliminate din câmpul de aplicare a art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție, și a considerat că legislația socială în cauză creează pentru reclamant un interes patrimonial care intră în sfera de aplicare a art. 1 din Protocolul nr. 1.

Jurisprudența Curții Constituționale a evoluat sincronic cu cea a Curții Europene. Astfel, într-o hotărâre [156], instanța de jurisdicție constituțională a stabilit că dreptul asupra pensiei se poate bucura de protecția constituțională a art. 46 în cazul când dreptul respectiv este obținut și are o valoare economică; un drept patrimonial dobândit ar însemna dreptul la pensia ce se află în plată. Forul constituțional, într-o altă speță [149], a indicat faptul că dreptul la ajutorul de deces sau la indemnizația unică pentru eliberarea din funcție, fiind prevăzute de legislație, constituie un drept de proprietate în sensul art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție. În jurisprudența instanțelor de drept comun, prestațiile sociale la fel se bucură de protecția dreptului la proprietate. În acest sens, într-una din spețe [310], CSJ a statuat că dreptul reclamantei de a solicita organelor sociale încasarea pensiei neîncasate pentru o perioadă de trei ani, se bucură de protecția art. 46 din Constituție.

Prin urmare, intenția Curții Europene de a-i conferi actualitate textului Convenției este asigurată în mod creator și continuu prin atribuirea unor semnificații aparte noțiunii de „bun”, care poate îngloba orice interes patrimonial și pe care statele sunt ținute să le recepteze. Respectiv, toate aceste obiecte, în lumina judecătorului european, reprezintă bunuri, asupra cărora urmează să se răsfrângă normele care asigură garantarea dreptului la proprietate în dimensiunea națională. Tratarea vastă a termenului „bun” este condiționată de dezvoltarea și complexitatea relațiilor economice și de apariția în circuitul civil a unor noi obiecte, care necesită o acoperire juridică, și de demersul Curții Europene de a asigura o protecție eficace textului Convenției în racordare cu

condițiile actuale, pentru a-l feri de anacronism. De altfel, este evidentă și tendința de „socializare” a noțiunii de bunuri, fiind incluse în acest termen și prestațiile sociale, în virtutea caracterului lor patrimonial.

Tehnica obligațiilor pozitive și negative. Deși textul Convenției nu abundă cu obligații care ar fi prescrise statelor pentru realizarea protecției fiecărui drept luat în parte, ci mai degrabă operează cu un comportament general, sumarul obligațiilor poate fi desprins doar din acquis-ul jurisprudențial al acestei instanțe. Îndeplinirea/neîndeplinirea acestor obligații pozitive și/sau negative determină Curtea Europeană să adopte o hotărâre de neviolare/violare a dreptului în discuție, ceea ce în alți termeni impune concluzia că, în toate spețele de condamnare, judecătorul european a constatat neasumarea de către stat a unor obligații ce decurg din textul Convenției [152, pag. 11].

Obligațiile negative reprezintă sarcina autorităților naționale de a se abține de la acțiuni care ar neutraliza valorificarea unui drept garantat de Convenție, fiind un „scut de apărare” al persoanelor împotriva oricărei imixțiuni nejustificate, venită din partea statului sau din partea terților [475, pag. 151-152]. În materia dreptului la proprietate, obligațiile negative impun statului obligația să se abțină de la preluări forțate, de la evacuare forțată și control excesiv al utilizării proprietăților. În contrast, *obligațiile pozitive* solicită statelor să ia măsuri pozitive, rezonabile și adecvate, de ordin legal, judiciar ori administrativ, pentru a asigura o garantare eficientă a drepturilor stipulate în Convenție [511, pag. 12]. Cu alte cuvinte, statele au obligația nu numai de a se abține de la a face rău persoanelor (*status negativus*), ci și sunt obligate să ia măsuri pozitive pentru a asigura protecția drepturilor omului (*status positivus*) [412].

Punând accentul pe caracterul efectiv al drepturilor promovate, Curtea Europeană a dezvoltat un acquis jurisprudențial semnificativ pe terenul obligațiilor pozitive/negative, pe care îl vom radiografia *infra*, anume pentru a percepe modul sistematic al funcționării acestor obligații în sistemul convențional și a rolului lor în emiterea unei hotărâri de condamnare.

Indemnizarea, în caz de expropriere (privare de proprietate), este prima exigență pozitivă care a fost „descifrată” de judecătorul european în cadrul art. 1 din Protocolul nr. 1. Deoarece am dezvoltat această obligație în cazul analizei măsurii exproprierii pentru cauză de utilitate publică, ne vom referi în această parte din lucrare doar la speța *Dolneanu contra Moldovei* [214], în care Curtea a notat că, deși instanțele judecătorești au constatat încălcarea dreptului reclamantului la proprietate, pentru neachitarea pentru o perioadă mai mare de șase ani a compensațiilor pentru depunerile de la Banca de Economii, la care avea dreptul potrivit unei Hotărâri de Parlament, acestea nu i-au acordat *nicio compensație* pentru prejudiciul adus. Deci, în această speță, judecătorul european a invocat lipsa compensării nu pentru o privare de proprietate, în sensul clasic

al termenului, cum suntem obișnuiți în cazul exproprierilor, ci pentru neachitarea unor compensații la care avea dreptul reclamantul.

Obligația de a lua măsuri de ordin legal, judiciar sau administrativ în vederea asigurării protecției substanțiale și procedurale a proprietății, îndeosebi, acolo unde există o legătură directă între măsurile la care un reclamant putea spera în mod îndreptățit din partea autorităților și beneficierea efectivă de bunurile sale de către acesta, este o altă sarcină impusă statelor membre.

Curtea europeană a condamnat statul turc în cauza *Oneryildiz* [241], pentru că autoritățile naționale nu și-au onorat *obligațiile pozitive*, deoarece nu au efectuat tot ceea ce le era în puteri pentru a proteja interesele patrimoniale ale reclamantului și nu au întreprins precauții practice pentru a preveni distrugerea casei reclamantului în urma unei explozii de gaz. În speța *Paduraru contra României* [246], Curtea a statuat că *lipsa de coerență pe plan legislativ și divergențele de jurisprudență* din domeniul naționalizării imobilelor au creat o atmosferă de incertitudine juridică, astfel încât statul nu și-a îndeplinit *obligația sa pozitivă* de a lua atitudine eficientă și cu coerență în fața chestiunii ce ține de restituirea sau vânzarea imobilelor intrate în posesia reclamantului în virtutea decretelor de naționalizare și *obligația* de a asigura reclamantului exercitarea efectivă a dreptului său de proprietate.

Obligații (garanții) procedurale. În situația în care un particular se plânge de o violare a unuia dintre drepturile sale fundamentale de către stat, raportul juridic vizat relevă o dimensiune verticală. Dimpotrivă, dacă actul juridic intervine între două persoane private, relația este orizontală. În acest din urmă context, Curtea Europeană s-a văzut nevoită să-și redefinească sistemul de obligații impuse statelor membre, conturând un nou concept de *obligații procedurale* [388, pag. 96]. Astfel, statului îi revine responsabilitatea de a pune la dispoziția persoanelor *proceduri judiciare* care să întrunească garanțiile procedurale necesare, *căi de atac procedurale*, care să asigure repararea eventualelor prejudicii [388, pag. 101], iar instanțele naționale trebuie să examineze disputa dintre particulari, ce are ca obiect dreptul de proprietate, în mod eficient și echitabil. În definitiv, instanța europeană supune analizei sale orice pretinsă încălcare a dreptului la respectarea bunurilor, atât sub aspectul dreptului substanțial, cât și al garanțiilor procedurale. În timp ce articolul 1 din Protocolul nr. 1 protejează esența dreptului de proprietate, articolul 6 alin. (1) din Convenție stabilește garanții procedurale care vizează soluționarea litigiilor referitoare la proprietate [351, pag. 18].

Curtea Europeană, în cauza *Vrzić contra Croației* [273], a menționat că, deși art.1 din Protocolul nr. 1 la Convenție nu stabilește, în mod expres, obligații procedurale, dreptul național trebuie să ofere persoanei posibilitatea de a prezenta cazul său unei autorități competente să se pronunțe în privința măsurii care aduce atingere dreptului său de proprietate. În cauza *Plechanow*

contra Poloniei [252], Curtea a constatat că statele au obligația de a elabora un *mecanism judiciar* pentru soluționarea eficientă a litigiilor de proprietate și de a asigura respectarea acestor mecanisme cu *garanțiile procedurale și materiale*, consacrate în convenție. Acest principiu se aplică cu atât mai multă forță atunci când însuși statul este în dispută cu o persoană.

În contrast, Curtea a conchis că statul letonian nu a eșuat în onorarea *obligațiilor pozitive* ce i se incumbă, potrivit art. 1 al Protocolului nr. 1 în cauza *Blumberga* [205], în care reclamanta s-a plâns de faptul că în perioada cât a fost deținută pentru câteva luni, cele două case ale sale, precum și unele din bunurile sale au fost jefuite. Chiar dacă ingerința în drepturile de proprietate ale reclamantei a fost adusă de către persoane private, Curtea a considerat că statului îi revine *obligația pozitivă* de a asigura, prin sistemul său juridic, protecția adecvată a drepturilor de proprietate, precum și de a institui *remedii adecvate* pentru afirmarea acestor drepturi. Totuși, la caz, Curtea a conchis că statul nu a eșuat în onorarea *obligațiilor pozitive*, deoarece, deși reclamanta putea introduce acțiuni civile separate împotriva suspecților care i-au furat bunurile, având în vedere că legea internă nu condiționa solicitarea de despăgubiri în procesul civil de pronunțarea unei hotărâri de condamnare în procesul penal, aceasta nu a inițiat astfel de proceduri.

Aceleași principii au fost enunțate și de Curtea Constituțională [169], care a reținut că, atunci când este în discuție dreptul de proprietate, persoana interesată trebuie să aibă la dispoziție suficiente garanții procedurale, inclusiv posibilitatea unui *acces efectiv la un tribunal*, care să se pronunțe cu privire la pretensele ingerințe în dreptul său. Tot în aceeași hotărâre, Curtea a admis că imposibilitatea realizării în mod efectiv a dreptului de a contesta actele executorului judecătoresc care restrâng dreptul de folosință și dispoziție în privința bunurilor debitorilor poate constitui, în anumite circumstanțe, un eșec al statului de a-și respecta *obligațiile procedurale pozitive* care decurg din art. 1 al Protocolului nr. 1 la Convenție.

Într-o hotărâre recentă, *nr. 19 din 13 iulie 2021*, Curtea Constituțională a militat că eficiența procedurii de insolabilitate este importantă pentru respectarea dreptului constituțional la proprietate al creditorilor și că măsura legislativă în discuție a diminuat efectivitatea procedurii de insolabilitate și nu corespunde obligației pozitive a statului de a pune la dispoziția creditorilor mecanisme juridice apte să asigure recuperarea creanțelor.

Jurisprudența CtEDO, în cauzele *contra Moldovei* în materia dreptului la proprietate, cum am menționat *supra*, este grevată de *nerespectarea obligațiilor procedurale*, și anume: neexecutarea sau executarea tardivă a hotărârilor judecătorești privind încasarea unor sume de bani sau atribuirea unor bunuri, precum și casarea neregulamentară a hotărârilor judecătorești. De exemplu, în speța *Sîrbu și alții contra Moldovei* [263], forul european a ținut să accentueze că, prin *neexecutarea hotărârilor judecătorești* definitive în beneficiul reclamanților, autoritățile

naționale au blocat reclamanții să beneficieze de compensațiile pe care le dețineau în mod legitim, iar insuficiența mijloacelor bănești în bugetul național nu constituie un motiv adecvat omisiunii din partea autorităților. În lumina judecătorului european, termenul de neexecutare a unei hotărâri judecătorești mai mare de 12 luni este nerezonabil și poate antrena încălcarea dreptului la respectarea bunurilor (cu unele excepții, cauzele *Ungureanu contra Moldovei* și *Bulava contra Moldovei*).

O altă problemă generică în materia dreptului la proprietate, care indică asupra neonorării obligațiilor procedurale, este *casarea neregulamentară a hotărârilor judecătorești*. E.g. în cauza *Popov (nr. 2) contra Moldovei* [253], forul european a stabilit: casarea hotărârii judecătorești irevocabile cu privire la retrocedarea unei case naționalizate, ca urmare a *admiterii cererii de revizuire* a acesteia după mai mult de șase ani, în lipsa unor motive de declarare a revizuirii, constituie o încălcare a art. 1, Protocolul nr. 1.

În afară de aceste două probleme generice pentru Republica Moldova, nerespectarea obligațiilor procedurale a fost invocată în alte chestiuni specifice, cum ar fi obligația *motivării hotărârii judecătorești*. În acest sens, este elocventă speța *Reșelian contra Moldovei* [257], în care reclamantul, în temeiul art. 6 și art. 1, Protocolul nr. 1, a invocat nemotivarea suficientă a hotărârii judecătorești de partajare a bunurilor. Totuși Curtea Europeană a constatat faptul că statul a îndeplinit obligațiile pozitive ce decurg din art. 1, Protocolul nr. 1, deoarece cererea reclamantului a fost examinată de trei instanțe, și decizia instanțelor moldovenești de a respinge acțiunea reclamantului nu a fost viciată de caracterul arbitrar.

O altă chestiune pe tărâmul obligațiilor, ce scoate în vileag specificul național, reprezintă distribuirea obligațiilor în cazul în care de violarea dreptului sunt responsabile autoritățile neconstituționale, adică din *regiunea transnistreană*. Pentru a exclude speculațiile cu privire la instaurarea regimului separatist, vom face apel la hotărârea în cauza *Ilașcu și alții* [222]. Pornind de la această hotărâre, problema obligațiilor pozitive și negative ale Republicii Moldova în spațiul transnistrean este cercetată într-o altă viziune. De exemplu, în cauza *Turturica și Casian contra Moldovei și Federației Ruse* [269], reclamanților le-au fost confiscate mijloacele de transport și aplicate amenzi în regiunea Transnistria. Curtea a constatat că, deși Moldova nu exercită controlul efectiv asupra acțiunilor RMN în „Transnistria”, acel fapt că regiunea este recunoscută în sensul dreptului internațional public, ca parte a teritoriului Moldovei, generează o *obligație* pentru acest stat, în sensul art. 1 din Convenție de a utiliza toate *posibilitățile juridice și diplomatice disponibile* pentru a garanta beneficiul drepturilor și libertăților declarate în Convenție pentru toți cei care trăiesc în regiune. Cu referire la obligațiile Republicii Moldova, și anume restabilirea controlului asupra teritoriului său, Curtea a decis că statul a întreprins toate măsurile disponibile, iar părțile nu

au prezentat niciun argument care ar indica faptul că guvernul moldovean și-a schimbat poziția cu privire Transnistria în anii precedenți. Mai mult ca atât, a fost pornită o cauză penală în cazul primului reclamant, iar în cazul celui de-al doilea reclamant a fost încercată elucidarea situației prin intermediul Comisiei Unificate de Control. Din aceste raționamente, Curtea a sesizat faptul că nu există nicio încălcare a art. 1, Protocolul nr. 1 din Convenție, din partea Moldovei. Constatări similare a statuat Curtea și în cauzele *Eriomenco contra Moldovei și a Rusiei* [216] și *Pădureț contra Moldovei și Rusiei* [247], emise în aceeași zi.

Examenul jurisprudențial efectuat *supra* ne-a permis să evaluăm întinderea obligațiilor ce revin statelor pe tărâmul dreptului la respectarea bunurilor. În timp ce obligațiile negative presupun orice abțineri care ar putea aduce atingeri dreptului la proprietate, venite atât din partea statului, cât și din partea privaților, obligațiile pozitive reclamă, în primul rând, acordarea unor compensații în cazul privării de proprietate și luarea diferitor măsuri de ordin legal, judiciar și administrativ, care să contribuie la eradicarea riscului încălcării dreptului la proprietate. Obligațiile procedurale implică în sarcina statelor implementarea unui mecanism intern care să acorde persoanei posibilitatea de a contesta în fața unui tribunal orice măsură ce aduce atingere bunurilor sale. Cunoașterea acestei jurisprudențe poate contribui la respectarea de către autoritățile publice a angajamentelor pe care și le-a asumat RM prin ratificarea Convenției.

Procedura cauzelor-pilot. În situația în care faptele și circumstanțele stipulate în cererea reclamantului configurează o problemă *structurală sau de sistem, sau altă disfuncțiune similară cu privire la statul pârât*, Curtea este în drept de a iniția procedura-pilot din oficiu sau la cererea părților în litigiu, ce include identificarea acestei probleme, precum și prescrierea măsurilor de remediere ce urmează a fi întreprinse de statul pârât în vederea prevenirii unor astfel de plângeri [543]. Cutia Pandorei, în aplicarea procedurii cauzei-pilot, a fost deschisă în cauza *Broniowski contra Poloniei* [206], speță care a adus pe tapet problematica retrocedării imobilelor confiscate și acordarea măsurilor reparatorii în regiunea Bug din Polonia, prin ineficiența sistemului de despăgubire imaginat de Polonia. Ca urmare a pronunțării hotărârii-pilot și pentru a se conforma recomandărilor Curții, cuantumul despăgubirilor pentru pierderea bunurilor imobile a fost limitat la 20% din valoarea bunului [335]. Disfuncționalitățile sistemului românesc în materia restituirii imobilelor naționalizate sau a stabilirii unor măsuri reparatorii au generat prima hotărâre-pilot în cauza *Maria Atanasiu ș.a. contra României* [200]. Acestei hotărâri au urmat numeroase amendamente în cadrul legal românesc, în vederea augmentării mecanismului de restituire a averilor.

Problema neexecutării hotărârilor judecătorești a generat și pentru Republica Moldova adoptarea primei hotărâri-pilot în speța *Olaru și alții contra Moldovei* [239]. Problema structurală

identificată de Curte a fost legislația națională în materia locuințelor sociale, care acorda privilegiul unei largi categorii de persoane, care, din cauza subfinanțării cronice a autorităților locale, rareori era pusă în aplicare. Impactul acestei cauze-pilot a fost adoptarea Legii nr. 87/2011 și abrogarea prevederilor legale ce acordau spații locative unor categorii de persoane. Acest remediu intern a fost salutat de către Curtea Europeană în cauza *Balan contra Moldovei* [186].

Relevanța marjei de apreciere pentru protecția dreptului la proprietate. Deși Curtea recunoaște statelor o marjă de manevră în tranșarea litigiilor în dimensiune națională, aceasta este competentă să cenzureze depășirea acestei limite, astfel încât marja domestică este însoțită de o supervizare europeană [396]. În contextul ocrotirii dreptului la proprietate, s-a considerat că statele beneficiază de o marjă de apreciere extinsă, mai ales în ceea ce privește aprecierea *utilității publice*, legislației în materia *naționalizării, exproprierii, impozitării, prestațiilor sociale, normelor de urbanism etc.*, pe care le-am desfășurat jurisprudențial în **Anexa nr. 8**. Curtea europeană a lăsat, cel mai adesea la latitudinea statelor, identificarea situațiilor de *utilitate publică*, fără a cenzura, de regulă, motivele invocate de state în luarea măsurii de restrângere a dreptului de proprietate. Utilitatea publică este una dintre noțiuni cărora Curtea nu le-a admis un caracter autonom [77, pag. 482].

Definitivând analiza teoriei marjei de apreciere, putem afirma că aceasta apare ca un alt corolar al interpretării Convenției Europene, care vine să complimenteze rolul subsidiar al însăși CEDO în raport cu rolul primordial al instanțelor naționale. După cum am observat, în materia art. 1 al Protocolului nr.1, autorităților naționale le este recunoscută o marjă de apreciere mai largă decât în materia altor libertăți. Cu toate acestea, marja domestică în materia dreptului la respectarea bunului nu este limitată, Curtea fiind competentă să ia act și să respingă dreptul la această discreție a instanțelor doar în situațiile în care instanțele naționale și autoritățile depășesc limitele marjei de apreciere și nu țin cont de principiul proporționalității. În **Anexa nr. 9** am expus care sunt consecințele în cazul unei hotărâri de condamnare a RM la CtEDO.

Așadar, la finalul acestui paragraf, putem formula următoarele concluzii:

1. Esențial pentru procesul de compatibilizare a jurisprudenței naționale cu cea europeană este cunoașterea jurisprudenței instanței de la Strasbourg și respectarea pe care aceasta o dă interpretării normelor convenționale și receptarea permanentă a acesteia de către autoritățile naționale [483, pag. 56]. Atât Curtea Constituțională, cât și instanțele naționale se raportează în mod constant în hotărârile lor la statuările forului de la Strasbourg, fapt ce implică modelarea continuă a jurisprudenței celor dintâi. Totodată, exponenții justiției urmează să ia în considerare nu numai hotărârile emise în privința Moldovei, dar și jurisprudența CtEDO în raport cu alte state,

în situația în care circumstanțele speței aflate pe rol sunt analoge celor examinate de către CtEDO și în privința cărora aceasta s-a expus [483, pag. 56].

2. În virtutea dezvoltării relațiilor sociale, economice, Curtea Europeană nu încetează de a include în conceptul de „bun” noi semnificații, pe care statele sunt ținute să le recepteze. Intervenția progresivă a judecătorului european tinde spre extinderea acestei noțiuni. Conceptul de „bun” este unul foarte amplu, care, în definitiv, poate cuprinde orice interes patrimonial pe care îl poate avea o persoană. Judecătorul de la Strasbourg nu se limitează de a considera că un interes este un „bun” în sensul art. 1 din Protocolul nr. 1, chiar și în situația în care sistemul de drept al unui stat nu recunoaște interesul respectiv ca fiind un „drept” sau chiar un „drept de proprietate”.

3. Totodată, obligațiile, ce le revin statelor în asigurarea dreptului la respectarea bunurilor, impun, în primul rând, acordarea unor despăgubiri în caz de privare pentru interes public. Totodată, statele sunt ținute să adopte și să întreprindă măsuri de ordin legal, judiciar sau administrativ, pentru a asigura protecția dreptului la respectarea bunurilor. Odată cu acestea, statele sunt ținute să onoreze și obligațiile procedurale pentru asigurarea dreptului la proprietate, care implică instituirea unui mecanism intern care să asigure soluționarea eficientă a litigiilor în care este pus în joc dreptul de proprietate și aici Republica Moldova are cele mai mari restanțe, deoarece nerespectarea acestor obligații este cartea de vizită a țării noastre la CtEDO. Or majoritatea încălcărilor art. 1, Protocolul nr. 1, au fost admise odată cu încălcarea art. 6 din Convenție [483, pag. 57].

4. Deși marja de apreciere lăsată statelor în materia dreptului la proprietate este una extinsă, în special în chestiuni ce țin de impozitare, prestații sociale, norme de urbanism etc., aceasta nu comportă un caracter absolut, Curtea Europeană fiind în drept să respingă discreția statelor, în cazul care este încălcat principiul proporționalității.

Acest paragraf a fost expus în mod detaliat în articolul *Compatibilitatea jurisprudenței Republicii Moldova cu cea europeană în domeniul protecției proprietății*, publicat în *Dreptul*, 2020, nr. 12.

2.6. Concluzii la Capitolul 2

La finalul acestui capitol tragem următoarele concluzii:

1. Natura juridică a dreptului la proprietate a evoluat de la recunoașterea acestuia ca un drept absolut în perioada modernă spre conturarea *funcției sociale*, și ulterior a funcției de mediu, care justifică intervenția statului, ca fiind necesară pentru asigurarea interesului general sau al altor interese particulare. Rolul *social* al proprietății presupune nu numai orientarea spre interesele proprietarului, ci și satisfacerea binelui comun, care implică posibilitatea restrângerii acestui drept.

Astăzi se discută despre gradul de intervenție a puterii publice în exercitarea dreptului la proprietate și a cauzelor care justifică acest interes general.

2. Garantarea realizării dreptului la proprietate este responsabilitatea statului, care trebuie să implementeze un mecanism viabil, care să asigure exercitarea nestingherită a acestui drept. Deși elementele mecanismului de garantare a dreptului la proprietate sunt numeroase, astăzi sarcina științei constituționale este orientată spre consolidarea acestora sau spre identificarea unor noi căi constituționale, care să asigure realizarea deplină a acestui drept, în condițiile în care se atestă numeroase situații ce o fac dificilă.

3. În perioada de percepere a funcției sociale și, ulterior și a funcției de mediu, a proprietății, au fost instituite tot mai multe restrângeri ale dreptului de proprietate, care urmează a fi circumscrise unor condiții strict stabilite la art. 54 din Constituție sau care decurg din jurisprudența europeană, bine stabilită în acest sens și care sunt borne precise de la care autoritățile publice nu pot deroga; *per a contrario*, ar putea avea loc restrângerea acestui drept în mod discreționar și abuziv și ar putea antrena încălcarea art. 46 din Constituție. Este necesar ca măsura restrângerii dreptului la proprietate să fie stabilită prin lege, să fie condiționată de existența unui scop legitim, să fie proporțională cu scopul urmărit, astfel încât să nu fie afectată substanța dreptului în discuție și să asigure un echilibru în interesele aflate în concurs.

4. Realizarea unui echilibru între interesul general sau protecția drepturilor și libertăților altor persoane, pe de o parte, și dreptul la proprietate, pe de altă parte, reprezintă „firul Ariadnei” și este problema crucială în majoritatea cazurilor. Nu există niciun dubiu că atât CtEDO, cât și Curtea Constituțională depun eforturi în acest demers de a identifica un echilibru. Este adevărat că lupta pentru drepturile omului și, în special, pentru identificarea echilibrului dintre interesele statului și cele ale individului nu încetează niciodată, pentru că nimic nu este vreodată câștigat: această luptă este *stânca lui Sisif*.

3. POZIȚIONAREA UNOR AUTORITĂȚI PUBLICE ÎN PROCESUL DE GARANTARE A DREPTULUI FUNDAMENTAL LA PROPRIETATE

Nivelul de dezvoltare a instituției dreptului la proprietate caracterizează gradul de evoluare a democrației în toată societatea [588], ce implică *autorități publice* investite cu competențe concrete, care dețin un rol decisiv în garantarea drepturilor fundamentale.

Sensul restrâns al noțiunii *autoritate publică* îl regăsim în Titlul III din Constituție, unde este reglementată pe capitole separate activitatea Parlamentului, a Președintelui Republicii Moldova, a Guvernului, a Administrației Publice și a Autorității Judecătorești, adică a celor trei puteri clasice ale puterii de stat. *Sensul larg* al noțiunii de *autoritate publică* cuprinde pe lângă autoritățile publice prevăzute în Titlul III din Constituție și alte organe ce exercită prerogativele de putere publică, cum ar fi Avocatul Poporului, Curtea Constituțională, etc. În acest sens, art. 7 din Codul administrativ explică conținutul noțiunii de autoritate publică într-un mod mai vast și include în această categorie „orice structură organizatorică sau organ instituită/instituit prin lege sau printr-un alt act normativ, care acționează în regim de putere publică în scopul realizării unui interes public”.

Indubitabil, toate autoritățile publice, în limita competențelor acordate, participă la garantarea drepturilor omului, inclusiv a dreptului la proprietate, însă, ținând cont de aria de cercetare a lucrării de față, în acest capitol ne vom concentra pe analiza activității autorităților care au o influență mai accentuată în procesul de *garantare a dreptului fundamental la proprietate*: Parlamentul, Șeful statului, autoritatea executivă, autoritatea judecătorească, Curtea Constituțională, Avocatul Poporului, societatea civilă, care sunt responsabile de instituirea cadrului normativ al proprietății și, respectiv, de aplicarea și interpretarea acestuia.

3.1. Autoritatea legislativă – prim gardian al dreptului la proprietate

Un rol primordial în mecanismul statal de garantare a dreptului la proprietate aparține Parlamentului, care este întemeietorul sistemului de drept, bazat pe proprietatea privată, și care se preocupă de garantarea realizării acestuia. Plasat la baza statului de drept în calitate de unică autoritate legislativă și însărcinat de către poporul său cu prerogativa de a adopta legi, Parlamentul are un rol-cheie în garantarea dreptului la proprietate, în condițiile în care acestuia i-a fost încredințată sarcina „să exprime prin legi aspirațiile oamenilor în cele mai stringente probleme” [567, pag. 41].

În creionarea rolului Parlamentului în garantarea dreptului la proprietate, vom porni de la funcțiile instituției, prin incidența acestora cu dreptul în discuție. Cu toate că la *prima facie*,

pornind de la celebra teorie a separării puterilor, s-a părea că funcțiile Parlamentului se reduc doar la cea legislativă, observăm *infra* că o asemenea abordare nu poate a fi acceptată [104, pag. 258]. *Funcția legislativă* este indiscutabil una definitorie Parlamentului [535, pag. 121], însă autoritatea legislativă nu exercită această funcție în mod exclusiv; or, în anumite domenii sociale, legiuitorul delegă această sarcină executivului, considerent din care noțiunea de lege urmează a fi percepută, aici, *stricto sensu* [104, pa. 240]. Desigur, activitatea de legiferare are, ca principiu de bază, respectarea drepturilor și libertăților fundamentale, după cum dictează art. 3 din Legea cu privire la actele normative [417], iar, în cadrul normativ al proprietății private, un loc special îl reprezintă normele dreptului internațional, care sunt „un minimum obligatoriu”, de la care legiuitorul nu poate deroga.

Deși Parlamentului îi este încredințat dreptul suveran de a adopta legi, totuși în exercitarea acestei atribuții acesta nu este omnipotent. Una din limitele competenței legislative rezultă din art. 54 alin. (1) și din art. 142 alin. (2) din Constituție, care interzic adoptarea unei legi sau revizuirea Constituției în sensul în care s-ar produce diminuarea sau suprimarea exercițiului dreptului la proprietate sau a garanțiilor acestuia. O altă limită decurge din regula separării puterilor, care, în virtutea art. 72 alin. (3) din Constituție, acordă doar Parlamentului dreptul să reglementeze regimul juridic al proprietății [130]. Nerespectarea acestei reguli poate atrage neconstituționalitatea actului normativ, după cum s-a procedat în una dintre spețele deferite Curții Constituționale [135]. Așadar, este necesară o concretizare: Guvernul sau autoritățile subordonate acestuia sunt în drept să adopte acte normative care reglementează unele relații ce țin de dreptul la proprietate, însă acestea se emit pentru punerea în aplicare a unui act legislativ și nicidecum nu se referă la regimul juridic al proprietății, or în această privință Parlamentul nu a partajat domeniul legislativ executivului.

Responsabilitățile pe care le are statul, ca legiuitor în ceea ce privește regimul general al proprietății, ținesc recunoașterea dreptului la proprietate privată și implementarea unui cadru legislativ care să asigure realizarea eficientă a acestui drept. Chiar de la Declararea Independenței, autoritatea legislativă nu a încetat să-și demonstreze abnegația față de dreptul la proprietate. Eliberat de tarele unui regim totalitar, în care dreptul la proprietate era o iluzie, tânărul stat s-a pomenit în fața unei noi construcții constituționale, care a reclamat o schimbare de viziune a proprietății prin: recunoașterea dreptului la proprietate privată, necesitatea implementării unui sistem de garanții, care să asigure realizarea efectivă a dreptului respectiv și asanarea sistemului de drept la standardele europene. Recunoașterea dreptului la proprietate privată, prin adoptarea Legii cu privire la proprietate, și includerea acestui drept în catalogul drepturilor fundamentale, recunoscute în Constituție, demonstrează cu tărie atașamentul legislativului față de proprietatea privată.

Totuși lipsa de experiență în domeniul creației legislative a cauzat diferite inadvertențe legislative în elaborarea cadrului normativ al dreptului de proprietate. Mai cu seamă aceste revirimente legislative au fost simțite în *Codul funciar*, odată cu implementarea reformei funciare, care au antrenat în mai multe cazuri încălcarea textului constituțional de la art. 46, și care adeseori a implicat și Curtea Constituțională pentru a remedia aceste erori. De exemplu, în Hotărârea nr. 110 din 25 ianuarie 1996 [134], instanța constituțională a stabilit că nominalizarea subiecților care pot beneficia de dreptul de a intra în posesia obiectului proprietății, ca rezultat al tranzacțiilor enumerate, limitează dreptul proprietarului *de a decide* și se află în contradicție cu art. 46 alin. (1) din Constituție.

Totodată, și Legea nr. 1225/1992 a stârnit numeroase „convulsii legislative”, fiindu-i aduse mai multe critici de neconstituționalitate, deoarece mecanismul de plată al compensațiilor era unul foarte anevoios. Implementarea acestei legi a fost simțitor îmbunătățită în anul 2006 [433], prin care a fost perfecționat mecanismul de plată a compensațiilor, prin eşalonarea plății valorii bunurilor până la suma de 200 mii de lei pe o perioadă de până la trei ani, iar, în situația depășirii acesteia, – pe o perioadă de până la cinci ani, aceste eşalonări fiind apreciate de judecătorul constituțional ca fiind constituționale [142].

În contextul ratificării Convenției europene și primelor hotărâri de condamnare pentru încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1, legiuitorul a fost impus în situația de a sincroniza continuu cadrul normativ al dreptului la proprietate la rigorile enunțate de Curtea Europeană. În acest sens, prin Hotărârea Parlamentului, nr. 447-XIII din 28 ianuarie 1998, a fost aprobat Programul de ajustare a legislației Republicii Moldova la prevederile Convenției europene.

Motivul celor mai multe condamnări pentru violarea art. 1, Protocolul nr.1 din Convenție, este *neexecutarea sau executarea tardivă a hotărârilor judecătorești sau casarea neregulamentară a acestora*. În lumina judecătorului european, hotărârea judiciară generatoare de efecte juridice urmează a fi tratată ca un „bun” al justițiabilului, iar eventuala neexecutare corespunzătoare sau casare neîntemeiată a hotărârii judiciare, prin care au fost adjudecate unele bunuri, constituie temei pentru violarea art. 1, Protocolul nr. 1.

Exempli gratia, în hotărârea *Olaru și alții contra Moldovei* [239], Republica Moldova a fost condamnată pentru încălcarea art. 6 și art. 1, Protocolul nr. 1, pentru neexecutarea hotărârilor judecătorești privind asigurarea cu locuințe din partea autorităților locale în virtutea legii a anumitor categorii de persoane. Tot în această hotărâre, CtEDO a constatat lipsa unui remediu național eficient care ar asigura o redresare a neexecutării sau tergiversării executării hotărârilor judecătorești naționale definitive. Ca rezultat al acestei hotărâri-pilot, la 21 aprilie 2011, Parlamentul a adoptat o nouă cale de atac - *Legea privind repararea de către stat a prejudiciului*

cauzat prin încălcarea dreptului la judecarea în termen rezonabil a cauzei sau a dreptului la executarea în termen rezonabil a hotărârii judecătorești, nr. 87 din 21 aprilie 2011 (în continuare Legea nr. 87/2011) [451].

Tot în această speță, Curtea Europeană a constatat *responsabilitatea Parlamentului*, care a adoptat o legislație orientată social, care acorda locuințe sociale/de serviciu unei categorii largi de persoane pe seama bugetelor autorităților publice locale. În vederea realizării dezideratului de a reduce plângerile la CtEDO pe această chestiune, autoritatea legislativă a avut grijă să amendeze cadrul legal ce asigură cu spațiu locativ anumite categorii de persoane prin adoptarea Legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative, nr. 90-XVIII din 04 decembrie 2009 [452], prin care s-au abrogat mai multe acte legislative, care asigurau cu spații locative unele categorii de persoane [482, pag. 125].

Pe același vector al investigației, atestăm că, în numeroase spețe, Curtea europeană a stabilit probleme grave în ceea ce privește implementarea mecanismului de executare a hotărârilor judecătorești, iar, în acest sens, Parlamentul a adoptat *Legea cu privire la executorii judecătorești, nr. 113 din 17 iunie 2010* [418], prin care s-a îmbunătățit esențial sistemul de executare al hotărârilor. Și șirul acestor acte legislative prin care s-a intenționat fie reducerea numărului de cereri la CtEDO, fie armonizarea cadrului normativ, conform standardelor europene, nu se oprește aici.

În afără de aceasta, procesul de legiferare impune întrunirea anumitor standarde: avizarea proiectelor de lege, respectarea ierarhiei actelor normative, unicitatea reglementării în materie și evitarea paralelismului, evaluarea preliminară a impactului noilor reglementări, stabilitatea legislației, precum și exigențele de formă și stilul de redactare a actelor: accesibilitate, claritate și predictibilitate [531, pag. 196]. „Calitatea legii și calitatea procesului de legiferare sunt elemente definitorii pentru o societate care aspiră la normalizare” [562, pag. 119]. Astfel, procesul legislativ urmează a se derula nu doar cu respectarea normelor de procedură legislativă, dar și a normelor tehnicii legislative, care, în final, asigură adoptarea unor legi de calitate cu o influență pozitivă asupra dezvoltării societății [10, pag. 71].

Însă, la acest capitol, autoritatea legislativă înregistrează unele restanțe. Autoritățile contemporane se prezintă per ansamblu printr-o accelerare în materie de legiferare [562, pag. 45], ceea ce lasă indubitabil amprente asupra reglementării în fond, dar și a procedurii de legiferare. Din cauza antrenării autorității legislative într-un sport normativ al elaborării cadrului normativ al proprietății, după Declararea Independenței, ne-am pomenit, am putea spune, în situația unei „inflații normative”, precum o numește Dan Dănișor Claudiu [325, pag. 16]. Prin urmare, acest proces intens de legiferare a proprietății private nu poate fi considerat eficient, în condițiile în care

este știrbită „calitatea legii”; actele legislative sunt redactate defectuos, iar încadrarea lor sistemică este uneori dificilă chiar și pentru specialiști. În suport, invocăm că, doar în anul 2020 [499], Parlamentul a adoptat 259 de acte legislative, dintre care 148 sunt legi de completare și modificare. Modificarea frecventă a cadrului normativ denotă o pregătire improprie în procesul de legiferare. Mai mult, supraabundența legislativă, instabilitatea legislativă și lacunele legislative subminează activitatea autorităților publice, responsabile de aplicarea legii.

Pe același segment, deși actualmente legislația internă, sub aspectul formei și conținutului în fond, în materia dreptului la proprietate, corespunde, *grosso modo*, rigorilor europene, atestăm că legislativul în multe situații nu ține cont de rigorile de tehnică legislativă, fiind astfel admise unele carențe în ceea ce privește „calitatea legii” sau, uneori, lipsa în textul de lege a unor garanții materiale sau juridice, situații care au fost reținute de Curtea Constituțională și de instanța europeană.

În acest sens este reprezentativă *HCC nr. 26 din 27 septembrie 2016* [155], în care instanța constituțională a observat că textul de lege contestat, care reglementează notificarea debitorului ipotecar cu privire la intenția exercitării dreptului de ipotecă, modalitatea de expediere și recepționare a acesteia, este formulat într-o manieră *imprecisă și neclară*. Aceleași exigențe ale legii au fost verificate de judecătorul nominalizat, cu altă ocazie [148], în care s-a concluzionat că normele contestate încalcă exigența *previzibilității*, deoarece suspendarea licenței executorului judecătoresc pentru „încălcarea gravă a legislației” nu permite determinarea cu exactitate a situațiilor în care poate avea loc suspendarea, deoarece legiuitorul nu specifică încălcările care urmează a fi considerate „grave”. Creșterea responsabilității și transparenței legislative este crucială pentru construirea unei societăți democratice, care să respecte și să protejeze drepturile omului și libertățile fundamentale [70, pag. 4].

Recomandare: Pentru ridicarea calității procesului de legiferare, este necesară implicarea în acest proces a organizațiilor nonguvernamentale pentru a elucida carențele și erorile din sistemul legislației.

În opinia noastră, este necesară responsabilizarea deputaților pentru activitatea legislativă, fie pentru adoptarea unor acte legislative care nu corespund cerințelor de tehnică legislativă sau procedurii stabilite sau sunt neconstituționale în fond. Or, după cum se susține în doctrină, în cadrul unei societăți democratice este inacceptabilă prezența unor subiecți iresponsabili, indiferent de statutul acestora [115, pag. 9]. O primă metodă de responsabilizare a deputaților are loc prin intermediul contenciosului constituțional. O astfel de răspundere a Parlamentului se întemeiază pe constatarea încălcării normelor constituționale privind *competența* sau *procedura de adoptare a legii* – *neconstituționalitatea extrinsecă*, sau pe *neconstituționalitatea intrinsecă*, în sensul că, prin

conținutul său, legea supusă controlului încalcă dispoziții sau principii constituționale [332, pag. 125-131].

Chiar dacă, responsabilizarea Parlamentului pentru activitatea legislativă are loc prin intermediul controlului de constituționalitate, considerăm că acest mecanism nu este suficient. Pe acest segment, Victor Micu [465, pag. 63] bine a punctat lipsa consacării constituționale a obligației statului de a răspunde patrimonial pentru prejudicierea cetățenilor prin acte legislative, care ulterior au fost declarate neconstituționale. Chiar dacă la acest capitol legea organică (art. 75 alin. (2) Codul jurisdicției constituționale) stabilește că: „Daunele pricinuite persoanelor fizice și juridice prin aplicarea unui act normativ recunoscut ca fiind neconstituțional se repară în condițiile legii”, dlui întemeiat constată că această norma nu este dezvoltată, nefiind reglementată procedura și mecanismul de realizare a acesteia [465, pag. 68]. Deci este o normă cu caracter declarativ, care în final absolvă parlamentarii de răspunderea pentru prejudiciile cauzate prin acte normative declarate ulterior ca fiind neconstituționale.

Recomandare: În opinia noastră, este necesar de a reglementa mecanismul de reparare a prejudiciului cauzat persoanelor fizice și juridice printr-un act normativ recunoscut neconstituțional. Totodată, este necesar de a institui *dreptul de regres al statului*, pentru prejudiciile reparate în condițiile art. 75 alin. (2) Codul jurisdicției constituționale, împotriva deputaților care au votat proiectul de lege, care ulterior a fost declarat neconstituțional.

Catalogul spețelor, în care a fost pus în discuție art. 46 din Constituție și în care Curtea Constituțională a stabilit deficiențe ale calității legii, se completează și cu condamnările la Forul de la Strasbourg, *e.g.*, în speța *Prigală contra Moldovei* [254], la care ne-am referit *supra*, am fost condamnați pentru *neclaritatea legislației fiscale*, deoarece nici Legea cu privire la notariat, nici Legea bugetului privind asigurările sociale nu au specificat definiția exactă a termenului „onorarii”, încât reclamantul să poată deduce în mod rezonabil baza de calcul al contribuțiilor sociale ce urmează a fi plătite statului. Deci, în opinia noastră, această condamnare este, fără doar și poate, reproșabilă autorității legislative.

Recomandare: Pe acest segment de cercetare enunțăm că, recent, Parlamentul a adoptat Legea nr. 205 din 26 noiembrie 2020 [435], prin care a fost modificată Legea cu privire la Agentul guvernamental și care, în esență, are ca scop îmbunătățirea mecanismului de regres al statului împotriva persoanelor ale căror acțiuni sau inacțiuni au determinat ori au contribuit semnificativ la încălcarea prevederilor Convenției. Privitor la acest reviriment legislativ, este regretabil faptul că din această lege au fost excluși parlamentarii. După cum am menționat *supra*, avem hotărâri ale CtEDO, prin care s-a constatat responsabilitatea acestora și anume imperfecțiunea legislației, (*Prigală contra Moldova*) or adoptarea unei legislații orientată social (*Olaru contra Moldovei*).

O altă metodă de responsabilizare a aleșilor poporului pentru activitatea legislativă poate avea și prin exercitarea dreptului de *veto* de către Președintele Republicii Moldova, drept recunoscut în art. 93 alin. (2) din Constituție [465, pag. 120]. Față de acest moment, Curtea Constituțională într-o hotărâre a nuanțat: „Controlul legii exercitat de Președinte în cadrul procedurii de promulgare are la bază trei componente (direcții): de procedură, de oportunitate și de constituționalitate” [172]. Însă această metodă nu își atinge rezultatul scontat, în partea ce ține de responsabilizarea deputaților, în cazul în care președintele de țară este ținut să promulge totuși hotărârea în situația în care Parlamentul o menține.

O altă funcție a Parlamentului ține de *interpretarea legii*, sarcină ce decurge din art. 66 lit. c) din Constituție. O astfel de prerogativă a exercitat Parlamentul în situația în care Agenția Relații Funciare și Cadastru i-a solicitat interpretarea art. 39 alin. (2), Codul funciar [5].

Autoritatea legislativă a realizat această sarcină și când a adoptat Legea pentru interpretarea unor prevederi ale Legii privind reabilitarea victimelor represiunilor politice, nr. 296-XIII din 23 noiembrie 1994 (în continuare Legea nr. 296/1994) [437], prin care a interpretat unele prevederi ale Legii nr. 1225/1992. Astfel, potrivit art. 1 din legea de interpretare, „[...] Copiii persoanelor supuse represiunilor, care s-au născut în locurile de represiune sau în drum spre ele, se consideră copii proveniți din *căsătoria încheiată până la represiune*”. Totuși aici se impune o remarcă: prin Legea de interpretare, nr. 296/1994, Parlamentul a limitat numărul persoanelor care pot fi considerate victime ale represiunilor politice și a exclus copiii născuți în locurile de detenție, proveniți din *căsătorii încheiate după represiune* sau din *afara căsătoriei*. Această prevedere legislativă, în opinia Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurării egalității, expusă într-un aviz consultativ [100], era discriminatorie. De lacuna legislativă respectivă a luat act și Avocatul Poporului, care a propus remedierea acesteia [44].

În fine, această deficiență legislativă a fost reținută și de un deputat în Parlament, care a sesizat Curtea Constituțională, iar, printr-o hotărâre recentă [152], instanța constituțională a acceptat viciile de neconstituționalitate ale Legii de interpretare nr. 296/1994, reținând în special „tratamentul diferențiat al unor persoane născute în locurile de represiune sau în drum spre ele admis de norma contestată este lipsit de un scop legitim și nu are o justificare obiectivă și rezonabilă” (§ 42). Nu putem să apreciem decât pozitiv intervenția instanței constituționale, or, deși statul se bucură de o amplă marjă de manevră în domeniul restituirii bunurilor confiscate într-un regim totalitar, totuși acesta este obligat să asigure un tratament egal și echitabil pentru toate categoriile de persoane care au avut de suferit în urma represiunilor politice.

Pe același vector, remarcăm și faptul că, într-una din spețe deferite instanței de judecată [285], în care reclamanta solicita să fie recunoscută victimă a represiunilor politice, instanțele

inferioare au respins acțiunea reclamantei, pe motiv că aceasta nu a probat nașterea sa din *căsătoria încheiată dintre părinții săi și momentul încheierii căsătoriei* respective. Deși instanțele inferioare au respins acțiunea anume în baza Legii nr. 296/1994, care limita acordarea despăgubirilor doar persoanelor provenite din căsătorie, Curtea Supremă de Justiție a avut o soluție contrară și a reținut în special că nu există dubii referitoare la deportarea mamei reclamantei în regiunea Tomsk, potrivit certificatului de reabilitare și nașterea reclamantei în locul de reperiune.

Revenind la responsabilizarea parlamentarilor și la speța de judecată invocată *supra*, este salutară soluția Curții Supreme de Justiție, care a remediat pe cale jurisprudențială deficiența legislativă respectivă și a dat câștig de cauză reclamantei. Or, în caz contrar, având în vedere că după soluționarea acestei spețe, textul de lege respectiv a fost declarat neconstituțional, reclamanta ar fi avut de suferit atât moral, cât și material. Și în acest caz, apare întrebarea: cine trebuie să acopere aceste prejudicii? Pe acest aspect, suntem de acord cu recomandarea dlui Victor Micu că, în vederea consolidării principiului constituțional al răspunderii reciproce a statului și cetățeanului, este necesar a contura clar și a consolida, inclusiv la nivel constituțional, răspunderea statului pentru „daunele pricinuite persoanelor fizice și juridice prin aplicarea unui act normativ recunoscut ca neconstituțional”, care presupune în esență o răspundere indirectă a Parlamentului, ca for legislativ suprem în stat [465, pag. 173]. Or, deși consacrată normativ la art. 75 alin. (2) din Codul jurisdicției constituționale, această instituție rămâne în prezent un decor, deoarece nu este configurată legislativ, într-un mod care să descifreze mecanismul de realizare a acesteia.

Funcția de control, exercitată de Parlament prin *comisiile sale specializate în domeniul drepturilor omului*, este un alt mijloc de garantare a drepturilor fundamentale. Activitatea acestor comisii nu este limitată doar la controlul parlamentar privind constatarea unor violări ale drepturilor omului, dar și la dezbaterile unor proiecte de legi sau inițiative legislative, oferind un aport semnificativ la augmentarea cadrului juridic de exercitare a drepturilor fundamentale [334, pag. 214].

Funcția de control parlamentar se realizează și prin intermediul petițiilor, adresate de către cetățenii RM, în care se reflectă cele mai stringente probleme în ceea ce privește realizarea dreptului la proprietate. Conform rapoartelor pe anii 2016 [500], 2017 [501], 2018 [502], 2019 [503] și 2020 [504], în petițiile adresate Parlamentului se invocă un număr mare de probleme ce țin de protecția socială, de repartizarea cotelor de teren echivalent și valorice, de indexarea și plata integrală a depunerilor bănești, de restanțe la plata salariului și alte chestiuni care au incidență cu dreptul la proprietate.

Funcția de inițiativă legislativă. În temeiul art. 73 din Constituție, deputații în Parlament au dreptul de inițiativă legislativă. În acest sens fiind demonstrativ un *Proiect de lege* [497],

înregistrat de un deputat, prin care s-a propus majorarea alocației lunare participanților la acțiunile de luptă, încadrați în grad de dizabilitate, pentru a îmbunătăți condițiile de trai ale acestor persoane. În actele preparatorii ale proiectului, parlamentarul a mizat pe scopul sporirii gradului de protecție a beneficiarilor de alocații sociale, precum și pe asigurarea unui trai independent în comunitate a acestora. Deși majoritatea proiectelor, prezentate de aleșii poporului, vizează prestațiile sociale, acestea sunt incidente tematicii propuse spre cercetare, deoarece prestațiile sociale sunt incluse în câmpul de aplicare a art. 1, Protocolul nr. 1 din Convenție.

Dreptul deputaților de a sesiza Curtea Constituțională este o altă prerogativă a exponenților autorității legislative, potrivit art. 38 alin. (1) lit. g), Codul jurisdicției constituționale. Conform datelor statistice [175], până în anul 2015, cele mai multe sesizări au fost formulate de deputați și acestea au vizat, în special, *protecția proprietății*. Deși sesizările formulate de deputați în materia dreptului la proprietate sunt numeroase, vom exemplifica sesizarea formulată de un grup de deputați [146], prin care aceștia au contestat textul de lege, care stipula că „dividendele care nu au fost primite de acționar din vina lui în decurs de 3 ani de la data apariției dreptului de primire a lor se trec la venitul societății și nu pot fi revendicate de acționar”, normă care ar constitui o ingerință în protecția proprietății. Cu altă ocazie [140], un parlamentar a invocat suspiciuni de neconstituționalitate a prevederilor care acordau dreptul ministrului Justiției de a suspenda și a retrage licența notarului, care, prin prisma judecătorului european, este un „bun”, în sensul art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție.

În afara funcțiilor generale analizate *supra*, Parlamentului, în materia dreptului la proprietate, îi este delegată competența de a *declara utilitatea publică pentru lucrări de interes național*, această prerogativă fiind prevăzută expres în art. 6 alin. (1) lit. a) Legea nr. 488/1999 [482, pag. 127]. De exemplu, în baza acestei prerogative, autoritatea legislativă a declarat utilitatea publică pentru construcția conductei de transport gaze naturale pe direcția Ungheni-Chișinău [415] și Terminalului Vamal Centru și a zonei rezervate de extindere [432], acte legislative prin care au fost identificate terenurile afectate de utilitate publică și care urmează a fi supuse exproprierii.

În concluzie:

1. După declararea Independenței Republicii Moldova, pe fundalul atrocităților din perioada sovietică, Parlamentul, în tandem cu aspirația poporului moldav, a fost preocupat de proclamarea dreptului la proprietate și de constituționalizarea acestuia în toate ramurile de drept, prin instituirea unui sistem viabil de garanții care să asigure realizarea deplină a dreptului respectiv. Odată cu ratificarea Convenției în 1997 și în contextul primelor hotărâri de condamnare pe tărâmul art. 1, Protocolul nr. 1, autoritatea legislativă s-a antrenat într-o cursă continuă de configurație a sistemului de drept al proprietății private conform exigențelor europene.

2. Parlamentul este responsabil de adoptarea cadrului legislativ al proprietății, de instituirea limitelor de exercitare și a garanțiilor acestui drept, iar activitatea de legiferare poate fi cenzurată de instanța constituțională în cazul în care actele legislative adoptate contravin art. 46 din Constituție. Deși cadrul normativ al proprietății, în linii mari, se circumscrie exigențelor europene, discuții apar la criteriile ce țin de „calitatea legii”, iar aici culpa îi aparține, fără îndoială, autorității legislative [482, pag. 127]. Or, în multe din spețele analizate, Curtea Constituțională a declarat neconstituțional un text de lege anume pentru nerespectarea „calității legii”, care, în consecință, desemna o atingere arbitrară a dreptului la proprietate. Cu toate că deficiențele sunt, în mare parte, eliminate de judecătorul constituțional, acestea nu trebuie neglijate de aleșii poporului în efectuarea actului de legiferare, pentru a evita noi condamnări de către Curtea europeană pe tărâmul protecției proprietății.

3. Deși responsabilizarea parlamentarilor pentru activitatea de legiferare are loc, în principal, prin intermediul controlului de constituționalitate, acest paleativ nu este suficient. Pe această direcție, considerăm că este necesar de a institui dreptul de regres al statului pentru prejudiciile reparate împotriva deputaților care au votat pentru proiectul de lege, care ulterior a fost declarat neconstituțional. Totodată, este necesar de a include, în categoria persoanelor responsabile de încălcarea Convenției, și deputații, în vederea exercitării dreptului de regres al statului și împotriva acestora.

3.2. Contribuția executivului în garantarea dreptului fundamental la proprietate

Vom debuta acest paragraf cu analiza activității Șefului statului, în calitate de construcție instituțională, ce ocupă un loc distinct în rândul autorităților responsabile de garantarea dreptului la proprietate. Deși, din spiritul Constituției, acesta nu se înscrie în mod categoric în cadrul autorității executive, în doctrina de specialitate [13, pag. 231], Președintele Republicii Moldova își confirmă poziția anume în cadrul acestei autorități, opinie cu care vom fi acord, fără a polemiza asupra acestui subiect, deoarece excedează câmpului nostru de cercetare, deși, în opinia profesorului Teodor Cârnaț, Șeful statului are calitatea de arbitru între cele trei ramuri ale puterii statale [66, pag. 165].

Președintele Republicii Moldova. Calitatea de garant al drepturilor omului reiese chiar din jurământul depus de Șeful statului în fața Parlamentului și a Curții Constituționale, în procedura de investire în funcție (art. 79 alin. (2) din Constituție). Fiind ținută în această parte din lucrare de demersul nostru de a evidenția prerogativele Președintelui care mijlocit sau nemijlocit contribuie la garantarea dreptului la proprietate, remarcăm că acestea în special țin de activitatea legislativă și care în final pot contribui la starea cantitativă și calitativă a cadrului normativ al

dreptului de proprietate. Printre cele mai importante atribuții din această categorie se înscriu următoarele drepturi: de a emite decrete, de inițiativă legislativă, de promulgare a legilor, dreptul de *veto* asupra legilor adoptate de Parlament, dreptul de a iniția referendumuri [358, pag. 33], la care am mai adăuga noi și dreptul de a sesiza Curtea Constituțională.

Prin prisma art. 93 din Constituție, Președintelui îi este delegat dreptul de *promulgare a legilor și demersul de reexaminare a legilor*. Prin urmare, procesul legislativ poate fi obstrucționat de exercitarea de către Șeful statului a dreptului său de *veto*. După cum susține și reputatul constituționalist Ion Guceac „dreptul de *veto* are putere nelimitată de blocaj legislativ, fiind un drept al șefului statului prin care acesta se opune intrării în vigoare a unei legi votate de parlament” [358, pag. 36]. Este firesc ca Președintele să manifeste careva critici în privința unui act legislativ sau a unei părți din acesta, ținând cont de complexitatea procesului legislativ. La acest capitol, Regulamentul Parlamentului [450] precizează, în art. 74, alin. (3), că „Președintele Republicii Moldova poate cere Parlamentului reexaminarea legii, pentru *orice motive* ce fac legea în ansamblu sau o parte a ei inacceptabilă” (e.n.). Așadar, cererea de reexaminare a legii nu presupune neapărat neconstituționalitatea legii respective. Obiecțiile Președintelui ar putea viza erori de conținut sau de redactare a legii, sau alte aspecte.

Opinia publică cunoaște mai multe cazuri, în care Președintele nu a promulgat proiectele de legi și le-a remis spre examinare Parlamentului. *E.g.*, Președintele a obiectat în privința modificărilor propuse de Parlament la Codul muncii care prevedeau: reducerea termenului-limită a concediului suplimentar neplătit pentru îngrijirea copilului cu 2 ani (de la 6 ani la 4 ani) [498]; acordarea dreptului angajatorului de a rezilia din proprie inițiativă contractul individual de muncă cu persoanele care au vârsta de pensionare ș.a. Președintele a blocat această operă legislativă, deoarece, în opinia acestuia, era îndreptată împotriva categoriilor social-vulnerabile ale societății.

Totodată, apreciem dreptul acestuia de *inițiativă legislativă*, în virtutea art. 73 din Constituție. În temeiul acestei norme, Președintele Republicii Moldova a inițiat *Proiectul de lege cu privire la acordarea indemnizației în cazul decesului unuia dintre soți* [495], care la 05 decembrie 2019 a fost susținut de Parlament [430]. În actele preparatorii ale acestui proiect, Președintele a declarat că scopul proiectului este garantarea de către stat, pe un termen determinat, soțului supraviețuitor a dreptului la indemnizație lunară în mărimea pensiei pentru limită de vârstă de care a beneficiat soțul decedat, în funcție de durata primirii acesteia. Achiesăm acestui proiect, or este inechitabilă situația în care o persoană care a contribuit toată viața la fondul de pensii și a avut o speranță legitimă că, odată cu pensionarea, se va bucura de protecție socială din partea statului, a decedat timpuriu și a degrevat statul de sarcina de a-i achita pensie.

În virtutea art. 38 alin. (1) lit. a), Codul jurisdicției constituționale, Președintele are dreptul de a sesiza Curtea Constituțională. Deoarece legea constituțională nu conținea prevederi exprese, vehiculau opinii referitoare la faptul dacă sesizarea privind neconstituționalitatea unei legi, remisă de către Parlament, în vederea promulgării, putea fi efectuată de Președinte înainte de promulgare sau după. Însă forul constituțional a remediat această lacună pe cale jurisprudențială, prin *HCC nr. 9 din 14 februarie 2014* [172], astfel încât Președintelui i s-a recunoscut dreptul de a sesiza Curtea Constituțională și înainte de promulgarea legii. Desigur, controlul constituționalității legilor anterior promulgării poate diminua lacunele și controversesele ce deseori sunt depistate în legislația națională [349, pag. 168].

La caz, este pertinentă sesizarea făcută de Șeful statului [128], în care arăta că, deși anterior s-a eschivat de la promulgarea legii și a remis-o legislativului pentru reexaminare, la 4 octombrie 2018, Parlamentul și-a susținut poziția anterioară și a remis actul legislativ în mod repetat spre promulgare. Drept urmare, Președintele a solicitat concursul jurisdicției constituționale, invocând că Legea în discuție permite vânzarea unui teren care constituie proprietatea publică a statului și contravine dispozițiilor constituționale de la art. 3 alin. (1) și art. 127 alin. (4) din Constituție. Totodată, Președintele a mai invocat *inter alia* că Legea contestată contravine art. 46 din Constituție.

În concluzie, în pofida competențelor limitate de care dispune, observăm că Președintele de țară contribuie la garantarea dreptului la proprietate: fie prin lansarea unui proiect de lege în acest sens, fie prin solicitarea Curții Constituționale de a se expune în privința constituționalității unei legi care trezește suspiciuni de neconstituționalitate pe tărâmul art. 46 din Constituție, fie prin demersul de reexaminare a legilor care aduc atingere dreptului în discuție.

Autoritatea executivă. În această parte a lucrării vom investiga rolul autorității executive în garantarea dreptului la proprietate, prin analiza activității *Guvernului* și a *celorlalte autorități publice* din subordine, inclusiv a *autorităților administrației publice locale*, prin prisma atribuțiilor delegate. Indiferent de domeniul de activitate al acestor autorități, fie centrale, fie locale, cu competențe generale sau de specialitate, deliberative sau executive, de prestări servicii și de altă natură, fie că execută prevederile legii, fie că inițiază proiecte de legi - toate acestea vizează direct drepturile și libertățile omului [538, pag. 48], iar rolul lor în garantarea dreptului la proprietate este unul fundamental. Aici se impune o remarcă: deși în acest compartiment vom cerceta la general contribuția executivului în garantarea dreptului fundamental la proprietate, cu siguranță, fiecare instituție, care face parte din autoritatea executivă, merită o analiză detaliată cu descifrarea specificului activității acesteia în garantarea dreptului în discuție. Cu regret, această detaliere a fost

imposibil de realizat în economia disertației și doar vom analiza activitatea executivului prin prisma celor mai importante atribuții.

Sarcina esențială a Guvernului este realizarea *programului de Guvernare*, aprobat de Parlament, ceea ce, în sfera juridică, implică inițierea unor proiecte legislative, adoptarea unor hotărâri pentru punerea în aplicarea acestora, monitorizarea activității autorităților publice de respectare a Constituției și a legilor [104, pag. 344]. În planul de acțiuni al Guvernului pentru anii 2020-2023 [369], una dintre prioritățile executivului în actul de guvernare rămâne a fi consolidarea mecanismului de garantare a drepturilor fundamentale.

Totodată, art. 5 lit. a) Legea cu privire la Guvern [43] conferă Guvernului funcția de *organizare și planificare strategică*. În acest sens, în *Strategia de reformă a Sectorului Justiției pentru anii 2011-2016* [436], s-a evidențiat necesitatea asigurării dreptului de proprietate, în vederea asigurării creșterii economice durabile. În *Strategia Națională de Dezvoltare: șapte soluții pentru creșterea economică și reducerea sărăciei: Republica Moldova 2020* [363], Guvernul a semnalat o problemă stringentă ce ține de protecția *dreptului la proprietate*, în condițiile în care 70% dintre agenții economici din RM nu au încredere că instanțele judecătorești le vor proteja dreptul de proprietate, fapt ce afectează nefast asupra investițiilor. Tot aici, se mai arată că afectarea dreptului de proprietate lipsește investitorii de compensația pentru riscurile asumate și sporește incertitudinea cu privire la dividendele potențiale. În felul acesta, descrește motivația de a investi, fapt ce se reflectă în dezvoltarea economică a țării.

Indubital, rolul Guvernului în garantarea dreptului la proprietate îl reflectăm prin *activitatea normativă (funcția de reglementare)*, care, după cum menționează academicianul Ion Guceac [356, pag. 395], apare în baza delegării legislative acordate de Parlament în temeiul art.106² din Constituție. Deci Guvernul poate legifera în domeniul proprietății, dar nu ca o putere proprie, ci ca o putere delegată. Delegarea legislativă este un proces inevitabil din cauza procedurii parlamentare complicate și a imposibilității legiuitorului de a lua în considerare toate condițiile concrete pentru aplicarea unei dispoziții legale, care reclamă concretizare și detaliere ulterioară în acte normative ale organelor puterii executive [567, pag. 42].

Multe hotărâri de Guvern au fost adoptate pentru punerea în aplicare a actelor legislative, e.g.: pentru punerea în executare a art. 20, Codul funciar, Guvernul a aprobat *Modelele unice ale documentelor, ce confirmă dreptul de proprietate, posesiune și beneficiare funciară* [379], iar, pentru art. 11 din același Cod, executivul a aprobat *Regulamentul cu privire la modul de transmitere în proprietate privată a loturilor de pământ de pe lângă casă în localitățile urbane* [382]. Pentru a pune în aplicare art. 7 alin. (5) din Legea nr. 488/1999, Guvernul a adoptat

Regulamentul privind modul de cercetare prealabilă pentru declararea utilității publice a obiectului exproprierii [381].

Concursul legislativului și executivului în normarea anumitor relații sociale poate fi urmărit și în implementarea mecanismului de restituire a bunurilor confiscate în regimul totalitar. De exemplu, pentru transpunerea în practică a Legii nr. 1225/1992, Guvernul a adoptat Hotărârea nr.128 din 11 martie 1993 [376], care plafona valoarea maximă ce putea fi restituită la suma de 200 mii de ruble. Guvernul, la 26 mai 1995 [377], a creat un nou sistem de achitare a compensațiilor, iar, pentru a avea aceeași consecvență în acțiuni, a stabilit același plafon maxim - de 200 de lei (echivalentul a 200,0 mii de ruble) fiecărei familii de deportați. Însă această plafonare a fost declarată neconstituțională [164]. Odată cu modificările survenite în 2006 în privința Legii nr. 1225/1992, la rândul său, Guvernul a adoptat Regulamentul privind restituirea valorii bunurilor prin achitarea de compensații persoanelor supuse represiunilor politice, precum și achitarea compensației în cazul decesului, ca urmare a represiunilor politice [380], iar ARFC a adoptat metodologia de evaluare a bunurilor imobile confiscate, naționalizate sau scoase în orice alt mod din posesia persoanelor supuse represiunilor politice [491].

În principiu, și autorităților din subordinea Guvernului le este recunoscut dreptul de reglementare. De exemplu, Agenția Relații Funciare și Cadastru are un rol semnificativ în reglementarea anumitor relații ce țin de materia dreptului la proprietate. În concret, ne referim la: *Instrucțiunea cu privire la înregistrarea bunurilor imobile și drepturilor asupra lor*, aprobată prin Ordinul ARFC nr. 112 din 22 iunie 2005; *Instrucțiunea cu privire la modul de executare a lucrărilor cadastrale la nivel de teren*, aprobată prin Ordinul ARFC nr. 70 din 4 august 2017; *Instrucțiunea cu privire la modul de actualizare a datelor cadastrale în vederea susținerii sistemului de impozitare*, aprobată prin Ordinul ARFC nr. 103 din 22 august 2013 etc.

Și *administrației publice locale* îi este acordată prerogativa de a reglementa anumite domenii sociale, în cazul prevăzut de lege. De exemplu, în temeiul articolul 6 alin. (1) lit. b) *Legea privind statutul municipiului Chișinău* [426], Consiliul mun. Chișinău a adoptat: *Regulamentul privind gestionarea resurselor funciare municipale*, prin Decizia nr. 3/23 din 03 aprilie 2013, care reglementează modalitatea de atribuire în proprietate și privatizare a terenurilor de pe lângă casa de locuit; *Concepția construcției mansardelor la casele de locuit din mun. Chișinău*, prin Decizia nr. 16/5 din 02 august 2001; *Regulamentul privind cadrul, modalitatea și criteriile de analiză și soluționare a cererilor de achiziție a locuințelor*, prin Decizia nr. 10/4 din 05 august 2010; *Regulamentul local de urbanism al municipiului Chișinău*, prin Decizia nr. 22/40 din 25 decembrie 2008 etc. Lista acestor acte nu este o una *numerus clausus*.

Activitatea de reglementare a executivului este circumscrisă aceluiași reguli comune, ca și cea a legislativului și, în special principiului *respectării drepturilor omului*, în temeiul art. 3 din Legea cu privire la actele normative, care este coroborat și cu art. 3, Codul administrativ. Totodată, aceleași exigențe cu privire la respectarea competenței, procedurii, normelor de tehnică legislativă se impun și autorității executive în activitatea normativă. Or nerespectarea *competenței* în procedura de legiferare a relațiilor de proprietate a antrenat neconstituționalitatea actului normativ adoptat de Guvern [135] și nerespectarea normelor de tehnică legislativă [136] a urmat aceeași soartă, instanța constituțională accentuând că dispozițiile contestate dintr-o Hotărâre de Guvern sunt formulate de o manieră *imprecisă și neclară* și nu îndeplinesc standardul *calității legii* și poate aduce atingere art. 46 din Constituție.

Aplicarea cadrului normativ al proprietății este, în primul rând, sarcina autorităților administrative, mai cu seamă a celor cu competențe limitate, specializate în diferite materii tangente dreptului în discuție. În acest sens, este important ca, împotriva abuzurilor autorităților publice care atentează la dreptul la proprietate, să existe mijloace de protecție a cetățeanului, care să-i acorde șanse reale de a-și finaliza demersul și aici cele mai importante mijloace sunt: instituția *controlului constituționalității legilor*, *contenciosul administrativ* și, uneori, *procedura contencioasă*.

Autoritățile din cadrul autorității executive, în exercitarea atribuțiilor cu care sunt învestite, emit și acte administrative cu caracter individual, care reprezintă un instrument de posibilă limitare a exercițiului dreptului la proprietate, însă legalitatea acestor acte este cenzurabilă de către instanța de judecată prin intermediul *contenciosului administrativ*.

Cu titlu de exemplu, invocăm că, într-una din spețe [309], obiect de examinare în *contenciosul administrativ* a servit o decizie a autorității locale, prin care unei societăți comerciale i s-a atribuit un lot de pământ pentru proiectarea și construirea cartierului locativ din contul demolării bunurilor imobile, proprietate municipală și *privată*. În anexa la această decizie a fost indicat și apartamentul ce aparține reclamantului. Respectiv, ultimul s-a adresat în instanța de judecată în vederea anulării acestei decizii. Într-un final, instanța de judecată [183] a conchis că decizia contestată este legală, deoarece prin aceasta nu a fost dispusă demolarea imediată și necondiționată, fără o justă și prealabilă despăgubire a construcției, ci a fost stabilit că aceasta se va realiza doar în condițiile legislației în vigoare. În momentul desființării construcției ce aparține reclamantului, societatea comercială va fi ținută să urmeze procedura de despăgubire a proprietarilor. Este soluția la care s-au oprit instanțele de judecată. Totuși o astfel de decizie trezește mari nedumeriri în opinia noastră, deoarece acordarea despăgubirilor urma să fie prevăzută în actul prin care s-a dispus demolarea imobilului, aceasta fiind o exproprierie în fapt, termen cu care

operează CtEDO și nu în momentul desființării construcției. Și prin raportare la prevederile destinate exproprierii, despăgubirea urma să fie acordată *în prealabil*.

În continuare vom examina unele aspecte deficitare ce țin de realizarea dreptului la proprietate în baza Legii nr. 1225/1992, care au fost înlăturate fie prin intermediul *controlului constituționalității legilor, fie de instanțele de judecată*. Pentru punerea în aplicare a acestei legi, la nivel central, Guvernul a creat Comisia pentru problemele victimelor represiunilor politice, iar la nivel local - Comisii speciale. Potrivit unui Raport de audit, Curtea de Conturi [184] a atestat cazuri în care comisiile speciale au dispus achitarea compensațiilor pentru *terenuri*, deși, potrivit art. 12 alin. (1), Legea nr. 1225/1992, este inadmisibilă restituirea terenurilor. Această interdicție de restituire a terenurilor a fost criticată la Curtea Constituțională [129]. Autorul sesizării a invocat că, prin interzicerea restituirii terenurilor, legislatorul *a priori* a pus persoanele, supuse represiunilor politice, într-o situație defavorabilă, deoarece la prezentarea acțiunilor de reparare a prejudiciului material, ele nu pot miza pe o satisfacție deplină. Viziunea legislatorului, precum și soluția instanței constituționale față de această obiecție, sunt clare în condițiile în care naționalizarea terenurilor a fost dispusă anterior începerii represiunilor politice. În opinia noastră, legiuitorul s-a încadrat în interiorul marjei de manevră în ceea ce privește modul de configurare a mecanismului de restituire a bunurilor confiscate.

În pofida faptului că legislatorul a dispus într-o manieră imperativă interzicerea terenurilor, am atestat că în unele situații [279] și instanța de judecată a dispus restituirea acestora, însă această eroare a fost înlăturată de instanța ierarhic superioară. Mai detaliat în această chestiune s-a expus Curtea Supremă de Justiție într-o speță [290], în care a afirmat că, potrivit Decretului din 18 august 1940, Sovietul Suprem al URSS a dispus naționalizarea tuturor pământurilor. Astfel, terenurile, care se solicită a fi restituite, au fost naționalizate pe tot teritoriul înainte de începerea represiunilor la 13 iunie 1941 și reclamantii nu au dreptul de a cere plata acestor despăgubiri.

Potrivit aceluiași Raport [129], au fost raportate cazuri în care Comisiile speciale au reținut, ca temei pentru stabilirea și achitarea compensațiilor, *declarațiile martorilor*, deși astfel de acțiuni nu au suport legal, în condițiile în care art. 12¹ alin. (4) din Legea nr. 1225/1992 stipulează expres că valoarea bunurilor confiscate se determină în *baza documentelor* ce atestă confiscarea. Totuși examinând practica judiciară, atestăm că instanțele de judecată nu au tolerat aceste erori. *Exempli gratia*, într-una din spețe [288], deși reclamantul a prezentat, în susținerea averii pe care o deținea persoana deportată, certificatul eliberat de Primărie, care a fost întocmit în baza declarațiilor martorilor ce enumerau mai multe bunuri de care dispunea persoana represată la momentul arestării, instanțele de judecată au respins acest certificat. În schimb, acestea au ținut cont de conținutul certificatului, eliberat de Arhiva Națională. Aceeași consecvență s-a profilat și

cu altă ocazie de către CSJ [282], unde a menționat faptul că cerința privind încasarea sumei pentru bunurile mobile înscrise în actul întocmit de Comisia raională pentru problemele victimelor represiunilor politice și trei martori, urmează a fi respinsă, deoarece lipsește un raport de evaluare a costului bunurilor contravaloarea căror se solicită, fiind probate doar prin declarațiile martorilor, dintre care doar unul a fost audiat în cadrul ședinței Comisiei raionale. În final, aceste probe nu pot fi considerate pertinente și admisibile.

Totodată, deși, potrivit prevederilor legale [380], depunerea cererii de către moștenitorii persoanei supuse represiunilor politice este condiționată de prezentarea *certificatului de moștenitor*, conform aceluiași Raport [129], au fost raportate situații în care Comisiile speciale, în lipsa certificatelor de moștenitor legal, au acceptat cererile de compensare. De fapt, se atestă și situații în care Comisiile speciale au refuzat examinarea cererii de restituire a bunurilor confiscate din cauza lipsei certificatului de moștenitor legal, iar instanțele au admis astfel de cereri. *Exempli gratia*, într-o speță [283], instanțele au notat că reclamanta a prezentat suficiente probe (certIFICATELE de naștere ale părinților și buneilor și certificatele de căsătorie), care să confirme *vocația sa succesorală*, demonstrând statutul de moștenitor al persoanei represate. În alte spețe [292; 293], instanțele au admis chiar cererea de compensare în baza *certificatului de calitate de moștenitor legal*. Pentru a ne convinge de soluția dată, instanțele au reținut că certificatul de calitate de moștenitor se eliberează la solicitarea expresă a moștenitorilor, în situația în care nu s-a probat existența unor bunuri în patrimoniul persoanei decedate, precum și în cazul în care determinarea bunurilor respective necesită operațiuni care durează în timp.

Potrivit art. 12 alin. (9) lit. a) al Legii nr. 1225/1992, valoarea bunurilor imobiliare se evaluează în baza calculelor efectuate de *organul cadastral*. Condiția evaluării bunurilor confiscate doar de către organele cadastrale teritoriale a fost supusă criticii de neconstituționalitate, fiind invocat faptul că organele respective ar fi interesate să diminueze valoarea bunurilor revendicate și, pe cale de consecință, are loc încălcarea dreptului la proprietate. Însă Curtea Constituțională [127] a respins criticile. Deși instanța constituțională a admis că, prin introducerea acestui mecanism de evaluare, valoarea despăgubirilor ar putea eventual fi inferioară celei realizate din alte evaluări, totuși a accentuat că persoanele vizate au dreptul de a contesta în baza legii contenciosului administrativ rezultatele evaluării.

Deși art. 12 alin. (9) lit. a) al Legii nr. 1225/1992 condiționează achitarea compensațiilor pentru bunurile imobile de existența rapoartelor de evaluare efectuate de organul cadastral, au fost raportate situații în care Comisiile speciale au dispus achitarea compensațiilor în lipsa acestor rapoarte [129]. Totuși investigarea spețelor privind problema în discuție atestă faptul că instanțele de judecată nu tolerează aceste inadvertențe. Astfel, într-una din spețe [279], deși, potrivit

raportului de evaluare a proprietății imobiliare, organul cadastral a evaluat bunurile la valoarea de 302 177 de lei, iar, conform raportului de expertiză, Centrul de Expertiză Independentă - la suma de 1 188 101 de lei (de aproximativ patru ori mai mare), instanțele, la stabilirea compensației pentru bunurile imobile, au reținut constatările primului raport, precum cere litera legii. În aceeași speță, la admiterea pretenției cu privire la încasarea compensării valorii *animalelor domestice*, instanțele au reținut evaluările efectuate în cel de-al doilea raport, ceea ce se încadrează în prevederile legale, deoarece exigența evaluării bunurilor de către organul cadastral se aplică doar bunurilor imobile.

Potrivit aceluiași Raport [129], Curtea de Conturi a depistat situații în care compensația acceptată de Comisiile speciale a fost achitată *cu întârziere* sau nu a fost respectată procedura de eșalonare prevăzută de lege. Totodată, de la procedura de eșalonare este o excepție, în sensul că se face o plată unică în care persoana a atins vârsta de 75 de ani [380]. Astfel, într-una din spețe [279], instanța de judecată a dispus încasarea compensației printr-o plată unică, deoarece reclamantul, născut la 16 februarie 1939, avea vârsta de 77 de ani. De fapt, *reținerile* în achitarea compensațiilor au fost raportate chiar și în cazul existenței unor hotărâri de acordare a acestor sume. Mai mult ca atât, neexecutarea hotărârilor de acordare a compensațiilor victimelor represiunilor politice a fost obiect de examinare și la Curtea Europeană, în mai multe spețe, cu titlu de separat avem în vedere *Popov contra Moldovei* și *Prodan contra Moldovei* [255].

Totuși problematica spinoasă a reabilitării victimelor represiunilor politice, la aproximativ 30 de ani de la abolirea regimului totalitar, încă reclamă numeroase îmbunătățiri în plan legislativ și administrativ. Din cauza imperfecțiunii legislației, Comisiile speciale și instanțele de judecată examinează în mod diferit dosarele cu privire la reabilitarea victimelor represiunilor politice sau aplică neuniform legea în situații similare. Lipsa de diligență a autorităților publice, pe fundalul schimbărilor de guvern și al „peripețiilor legislative”, impun actorilor naționali o atitudine aparte. Deși, în multe cazuri, Curtea Constituțională a intervenit pentru a exclude din cadrul normativ prevederile care încălcau art. 46 din Legea Supremă, iar instanțele de judecată au eliminat practicile vicioase ale Comisiilor speciale, aceste revirimente nu exclud adresarea la CtEDO a persoanelor care se consideră vătămate pentru violarea art. 1, Protocolul nr.1 la Convenție.

Deși dispozițiile Convenției sunt aplicabile doar în privința încălcărilor drepturilor, care au avut loc după aderarea Republicii Moldova la Convenție, ceea ce implică faptul că reabilitatea victimelor pentru represiunile din 1941 nu poate fi obținută în baza art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție, totuși aceste persoane se pot adresa la CtEDO, deoarece adoptarea Legii nr. 1225/1992 a generat un *nou drept de proprietate* în beneficiul persoanelor care se consideră victime ale represiunilor politice. În acest sens, atragem atenția că România și alte state europene au fost în

nenumerate rânduri condamnate pentru violarea art.1, Protocolul nr. 1 la Convenție pentru mecanismul defectuos de restituire a bunurilor naționalizate, care nu oferea garanții suficiente pentru a putea recupera averea.

Totodată, Guvernului și autorităților publice din subordine le este acordat dreptul de *inițiativă legislativă*. Pornind de la prevederile art. 6 lit.e), Legea cu privire la Guvern, Guvernul a lansat proiectul de lege privind modernizarea Codului civil [494], care a fost susținut de Parlament prin adoptarea Legii privind modernizarea Codului civil și modificarea unor acte legislative, nr. 133 din 15 noiembrie 2018 (în continuare Legea nr. 133/2018) [424], care a vizat și instituția dreptului la proprietate. Adoptarea Legii nr. 133/2018 a servit temei pentru alte inițiative legislative, drept exemplu fiind inițiativa ARFC de modificare a Legii cadastrului bunurilor imobile nr. 1543/1998 [64]. În actele preparatorii, Agenția arăta că, odată cu intrarea în vigoare a Legii nr. 133/2018, au fost operate modificări semnificative la capitolul Registre de publicitate și Registrul bunurilor imobile. Un alt exemplu este inițiativa MSMPS, ca urmare a căreia Parlamentul a adoptat, în anii 2018 [371] și 2019 [496], proiecte de lege cu privire la acordarea suportului financiar unic beneficiarilor de pensii și alocații sociale de stat.

În virtutea 38 alin. (1) lit. b), Codul jurisdicției constituționale, Guvernul este în drept să *sesizeze Curtea Constituțională*. Aferent dreptului în discuție este relevantă sesizarea Guvernului cu privire la avizarea proiectului de lege pentru excluderea din alin. (3) art. 46 din Constituție a propoziției „*Caracterul licit al dobândirii se prezumă*”. La acea dată, Guvernul argumenta oportunitatea excluderii sintagmei date prin imperativul implementării în cadrul normativ național a instituției *confiscării civile* și atribuirii sarcinii probării părții inculpate, astfel încât statul, în persoana procurorului, va fi degrevat de responsabilitatea de a proba caracterul ilicit al averii persoanelor inculpate [125]. În ciuda opiniilor disidente ale magistraților constituționali, Mircea Iuga și Victor Pușcaș, Curtea a avizat pozitiv proiectul menționat, însă amendarea legii în sensul dorit nu s-a produs.

Câțiva ani mai târziu, ministrul Justiției a sesizat instanța constituțională, pe tărâmul aceluiași articol din Legea Supremă în vederea interpretării acestuia și a solicitat să dea răspuns la mai multe întrebări, care, în esență, vizau posibilitatea răsturnării sarcinii probei în cazul funcționarilor publici și al altor persoane salarizate de la bugetul de stat [177]. Însă instanța constituțională nu a dat curs acestei inițiative [153]. Susținem opinia expusă de Curtea Constituțională, deoarece, prin suprimarea garanției instituite la art. 46 din alin. (3), dreptul la proprietate ar putea fi sfidat în mod arbitrar și nechibzuit.

Guvernului îi revine sarcina de a examina diferite *petiții* parvenite de la cetățeni. Astfel, conform rapoartelor pentru anii 2015 [365], 2016 [366], 2018 [367] și 2019 [368], tematicile celor

mai frecvente adresări rămân preponderent aceleași: recalcularea pensiilor, valorizarea, indexarea, acordarea ajutoarelor materiale și sociale (pentru procurarea spațiului locativ, efectuarea intervențiilor chirurgicale, alocații pentru perioada rece a anului etc.), achitarea restanțelor salariale. Într-un număr mare de petiții, cetățenii au sesizat Guvernul despre: *falsificarea titlurilor de proprietate, deposedarea de terenuri, ilegalitatea deciziilor consiliilor locale etc.*

Pe lângă aceste funcții enumerate *supra*, executivului în domeniul dreptului la proprietate îi sunt delegate și alte atribuții. Potrivit art. 8 și 9, *Codul funciar*, de competența *Guvernului* și *autorităților locale* țin numeroase atribuții în domeniul funciar, cum ar fi: exercitarea controlului asupra folosirii și protecției terenurilor, stabilirea impozitelor funciare și altor plăți etc. Conform art. 11 din același Cod, autoritățile locale sunt responsabile de atribuirea sectoarelor de teren din intravilan pentru case, anexe gospodărești și grădini.

Alte atribuții ale Guvernului sunt indicate în Legea nr. 488/199, care în art. 7 alin. (2) indică: „cercetarea prealabilă pentru lucrările de interes național se face de către comisiile formate de *Guvern*”. La caz este pertinentă Hotărârea nr. 374 din 01 august 2019 [378], prin care Guvernul a creat comisiile pentru cercetarea prealabilă privind declararea utilității publice de interes național a lucrărilor de reabilitare, modernizare și extindere a unor drumuri naționale și a aprobat componența nominală a acestora. Ulterior concluziilor comisiilor despre posibilitatea declarării utilității publice de interes național a lucrărilor de reabilitare, modernizare și extindere a unor drumuri, Guvernul a elaborat și a prezentat Parlamentului un Proiect de Lege privind declararea utilității publice de interes național a lucrărilor de reabilitare, de modernizare și extindere a unor drumuri naționale [372]. În Nota informativă ce a stat la baza Legii prenotate [364], se nuanțează că, în scopul evitării tergiversării implementării lucrărilor de reabilitare a sectoarelor de drumuri menționate, se propune o *procedură specială, derogatorie*, care are drept obiectiv facilitarea exproprierii bunurilor, stabilind în acest sens garanțiile necesare, fără a fi afectată plata despăgubirilor pentru proprietarii bunurilor. În opinia noastră, această procedură specială derogatorie trezește mari dubii, întrucât nu este indicat expres în ce constă, care sunt garanțiile de care dispune proprietarul expropriat.

După cum am menționat *supra*, un număr impunător de condamnări la Curtea europeană pornesc de la *neexecutarea sau executarea tardivă a hotărârilor* judecătorești, iar responsabilitatea autorității executive la acest capitol pornește de la obligația statului de a implementa un mecanism intern care să asigure executarea eficientă a hotărârilor judecătorești. Într-adevăr, în astfel de plângeri, Curtea Europeană verifică dacă măsurile aplicate de către autorități au fost adecvate și suficiente, dacă statul, în calitate de putere publică, a acționat diligent pentru a asista creditorul în executarea hotărârii judecătorești [4]. *In globo*, neexecutarea hotărârilor judecătorești sau

executarea tardivă a acestora poate fi pusă pe seama autorității executive, cu evidențierea rolului *executorului judecătoresc*, respectiv și a *puterii legislative*, prin neimplementarea unui cadru legal adecvat care să asigure executarea promptă și eficientă a hotărârilor judecătorești definitive. Pe acest segment, am vrea să notăm că cercetarea rolului executorului judecătoresc în garantarea dreptului la proprietate, merită o atenție specială, însă, care din economia prezentului studiu, a fost imposibil de realizat.

De exemplu, în cauza *Pavlovici* [250], responsabili de violarea art. 1, Protocolul nr. 1 se fac *Primăria mun. Chișinău și Consiliul mun. Chișinău*, pentru neexecutarea unei hotărâri judecătorești, prin care Consiliul mun. Chișinău a fost obligat să restituie reclamantului bunurile imobile naționalizate în perioada regimului sovietic. Această hotărâre readuce în discuție problema cu privire la implementarea Legii nr. 1225/1992. În *Hotărârea Parasca contra Moldovei* [248], culpabil pentru violarea art. 1, Protocolul nr. 1 este Consiliul mun. Chișinău, pentru neexecutarea hotărârii judecătorești cu privire la acordarea spațiilor locative unor categorii de persoane. Mai mult ca atât, hotărârile *Parasca* și *Pavlovici* denotă responsabilitatea autorităților naționale dintr-o dublă perspectivă, deoarece statul figurează și în calitate de debitor al procedurii de executare.

Responsabilitatea statului, în cazul în care debitor este *un privat*, nu se extinde mai departe decât până la implicarea organelor de stat în procedurile de executare. Aceasta exclude responsabilitatea statului pentru neexecutarea unei hotărâri judecătorești din cauza insolvenței debitorului privat. Totuși în situația în care autoritățile urmează să asigure executarea unei hotărâri judecătorești și neglijează această exigență, omisiunea respectivă este pasibilă de a antrena responsabilitatea statului. În prezent, problema neexecutării hotărârilor judecătorești a fost depășită, discursul juridic se mai poartă doar în partea ce ține de insuficiența compensațiilor acordate prin Legea nr. 87/2011. Astfel, autoritățile publice au depus un efort considerabil pentru a depăși această problemă „rudimentară”.

În afară de această problemă sistemică, care, cu regret, reprezintă cartea noastră de vizită la CtEDO, responsabilitatea executivului a fost antrenată și în situații particulare pentru anumite practici abuzive și arbitrare. De exemplu, în speța *Furtuna contra Moldovei* [218], autoritatea culpabilă de condamnare la CtEDO se face CNAS, care a calculat inițial reclamantului, pensionat în anul 1999, o pensie pentru limită de vârstă în mărime de 10 401,67 de lei, însă ulterior îi achita doar 280,60 de lei. În cauza *Mocanu și alții contra Moldovei* [233], CtEDO a condamnat autoritățile pentru nerespectarea procedurii cu privire la expropriere. Deși judecătorul european invocă la general culpa autorităților, din analiza speței rezultă că vinovați se fac *autoritatea locală Sîngera și Guvernul*, cărora le este reproșabilă această încălcare. În speța *Ziaunys contra Republicii Moldova* [275], responsabil pentru violarea art. 1, Protocolul nr. 1 este *organul vamal*,

care a confiscat bunurile reclamantului în afara unui temei legal. *Organul vamal* este responsabil și în speța *Bimer contra Moldovei* [204], deoarece a dispus lichidarea magazinului și a barului duty-free, în baza interpretării eronate a unor prevederi legale interne.

Într-o altă speță, „*Tiramavia*” SRL și alții *contra Moldovei* [197], responsabilă de încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1, este *Administrația de Stat a Aviației Civile* (în continuare ASAC), care a dispus retragerea COA, *id est* înainte de termenul acordat pentru a remedia anumite nereguli, iar, în cazul altor două reclamante, retragerea COA s-a produs pentru nerespectarea anumitor interdicții de zboruri, care *nu erau încă în vigoare*. ASAC a comis aceeași eroare și în speța *Pecotox-AIR S.R.L. contra Moldovei* [196]. În speța *Colesnic contra Moldovei* [211], responsabilă de încălcarea dreptului reclamantului la respectarea bunurilor este *Serviciul Fiscal de Stat*, care într-un mod abuziv a purces la redeschiderea unei proceduri interne. Ca rezultat, a fost afectat dreptul de proprietate al reclamantei. În cauza *Megadat contra Moldovei* [231], culpabilă pentru retragerea licenței se face *Agenția Națională pentru Reglementări în Telecomunicații și Informatică*. Din motivarea hotărârii în cauza *Sobieski-Camerzan contra Moldovei* [264], deducem că responsabil de violarea art. 1, Protocolul nr. 1, se fac angajații MAI, care într-un mod abuziv au dispus sechestrarea bunurilor reclamantului, avocat de profesie, unde își desfășura activitatea.

Toate aceste hotărâri denotă, cu regret, anumite practici vicioase care au fost admise de exponenții autorității executive, care au implicat încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1, și care au fost tolerate de instanțele de judecată, astfel încât culpabilitatea acestor *autorități publice* este cumulată.

În perioada contemporană, standardul unui stat de drept presupune responsabilitatea statului și a organelor puterii de stat, care vin în întâmpinarea cetățenilor pentru a-i proteja de obstacolele în realizarea drepturilor lor. Din această perspectivă este necesară responsabilizarea funcționarilor publici din cadrul autorităților executive, care se fac vinovați de emiterea unor acte administrative ilegale, prin care se încalcă dreptul la proprietate. Or, după cum susține și profesorul Alexandru Arseni „orice persoană abilitată cu anumite prerogative își asumă și trebuie să-și asume răspundere personală pentru faptele săvârșite în exercițiul funcției” [14, pag. 3]. Pe acest segment, Gheorghe Costachi [114, pag. 159] pe bună dreptate afirmă că „având în vedere faptul că funcționarii publici au libertate deplină de decizie, este just ca aceștia să fie răspunzători pentru actele abuzive sau ilegale pe care le comit”.

Desigur, în procesul de responsabilizare pornim de la necesitatea *instruirii continue* a funcționarilor publici, proces care trebuie să devină permanent și să țină seamă de evoluția și tendințele europene în materia dreptului la respectarea bunurilor. Or, potrivit literaturii de specialitate, permanentizarea formării profesionale a specialiștilor din administrația publică

servește drept o garanție pentru asigurarea calității și eficienței activității administrative și ca o condiție de sporire continuă a profesionalismului și consolidării competențelor funcționarilor publici și a altor angajați din administrația publică [539, pag. 27].

Considerăm că una dintre primele cauze ale abuzurilor și practicilor vicioase ale exponenților autorității executive este insuficiența de competență a subiectului responsabil de aplicarea cadrului normativ al proprietății, cauzată de lipsa instruirii juridice generale și a cunoștințelor profesionale de specialitate, în ceea ce privește întinderea conceptului de „bun”, a obligațiilor ce se impun statului pe tărâmul art. 1, Protocolul nr. 1.

Recomandare: Pentru a ridica nivelul de profesionalism al funcționarilor publici, este necesară instruirea continuă a acestora în materia dreptului la proprietate, cu scopul de a-i familiariza cu ultimele tendințe jurisprudențiale ale Curții Europene, atât prin prisma obligațiilor ce se incumbă statelor pe terenul art.1, Protocolul nr.1, cât și a noțiunii extensive a termenului de „bun”. Pe acest segment, este necesară elaborarea periodică a unor retrospective sistematizate cu privire la întinderea câmpului de aplicare a noțiunii de „bun” și a obligațiilor asumate de state față de art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție. Referirea la aceste hotărâri ale instanței europene, în opinia noastră, va contribui la intensificarea responsabilității funcționarilor publici. Această metodă de prevenire a încălcărilor art.1, Protocolul nr. 1, ar fi una eficientă. Astfel, este necesar ca efortul exponenților autorității executive să fie direcționat spre consolidarea capacității funcționarilor publici de a aborda dreptul la proprietate prin prisma practicii CtEDO, pronunțată în spețele atât contra Moldovei, cât și a altor țări, precum și dezvoltarea culturii la nivelul funcționarilor publici din cadrul acestora în materia dreptului la proprietate, iar pentru realizarea acestui deziderat este necesară monitorizarea continuă a jurisprudenței Curții Europene, precum și a practicii instanței constituționale.

În afară de buna pregătire profesională și selectarea exigentă a funcționarilor publici, este necesară *evaluarea* periodică a funcționarilor publici, responsabili de domeniul proprietății, pentru a spori responsabilizarea acestora, precum și crearea unor condiții de instruire și de integritate a funcționarilor publici, orientate spre ridicarea profesionalismului lor. Totodată, nu putem neglija nici problema salarizării insuficiente în cadrul sistemului de administrare publică, care generează un flux înalt de personal și contribuie la diminuarea eficienței actului de guvernare.

Alături de răspunderea penală, contravențională, disciplinară pentru acte sau fapte ilegale, răspunderea funcționarilor publici este completată și cu cea civilă, în baza art. 2006 Cod civil, care instituie răspunderea solidară a autorității publice și funcționarului public pentru prejudiciul cauzat printr-un act administrativ ilegal. Solidaritatea răspunderii funcționarului public pentru prejudiciul cauzat prin act administrativ ilegal se bazează pe omisiunea autorității publice de a selecta cele

mai potrivite persoane capabile să exercite funcția publică respectivă, precum și în insuficiența supravegherii activității [508, pag. 42]. Această formă de răspundere a funcționarilor publici este un mijloc real de asigurare a legalității activității din autoritățile publice, însă, cu regret, nu este pusă în aplicare.

Desigur, pentru a evita noi condamnări la CtEDO, este necesară responsabilizarea funcționarilor publici, ale căror acțiuni au contribuit sau au determinat încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1.

Recomandare: În privința condamnărilor la CtEDO, unde se constată anumite practici vicioase ale autorităților executive, care în final au contribuit la încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție, este necesar de a completa mecanismul instituției de regres al statului pentru încălcarea Convenției și împotriva *funcționarilor publici*. Astfel, instituirea dreptului de regres al statului împotriva funcționarilor publici ar contribui la responsabilizarea acestora pentru activitatea lor și evitarea unor noi condamnări.

În concluzie:

1. Aportul autorității executive în garantarea dreptului la proprietate este unul esențial, în condițiile în care aceste instituții sunt primele responsabile de aplicarea cadrului normativ al proprietății. Totodată, instituțiile din cadrul autorității executive pot să reglementeze unele relații ce țin de domeniul proprietății, care vin să pună în aplicare o normă legislativă ce instituie regimul juridic al acestui drept, pot lansa un proiect de lege care ar consolida și mai mult garanțiile dreptului în discuție, iar, în caz de suspiciune de neconstituționalitate a legii pe tărâmul art. 46, Guvernul are dreptul de a sesiza Curtea Constituțională.

2. Autoritățile publice în activitatea lor pot admite mai multe abuzuri sau practici vicioase care ar putea antrena încălcarea dreptului la proprietate. Aceste excese pot fi remediate la nivel național prin intermediul contenciosului constituțional sau administrativ. În pofida acestor remedii naționale, Forul de la Strasbourg a condamnat cu mai multe ocazii practicile vicioase și arbitrare ale autorităților publice, care au contribuit la violarea art.1, Protocolul nr.1 la Convenție.

3. Cauza acestor excese pornește de la insuficiența de competență profesională a funcționarilor publici, salarizarea insuficientă, etc. Pentru evitarea unor noi condamnări la CtEDO pentru violarea art. 1 Protocol nr. 1 la Convenție este necesar de a ridica nivelul de profesionalism a subiectelor responsabile de aplicarea cadrului normativ al dreptului la proprietate, reducerea premiselor de corupție prin majorarea salariilor și responsabilizarea mai dură pentru anumite practici sau abuzuri. În acest sens, este necesar de a completa mecanismul instituției de regres al statului pentru încălcarea prevederilor Convenției Europene și împotriva funcționarilor publici, solidar cu judecătorii, cu procurorii și alte persoane implicate în violarea normelor convenționale.

3.3. Rolul autorității judecătorești în apărarea dreptului fundamental la proprietate

Actualmente, justiția reprezintă unul dintre pilonii centrali pe care se fundamentează un stat de drept contemporan. Deși mecanismul statal de garantare a drepturilor fundamentale implică efortul celor trei puteri de stat, piatra angulară o reprezintă autoritatea judecătorească, în contextul în care aceasta are un rol decisiv.

Pe bună dreptate s-a afirmat că misiunea puterii judecătorești este de a garanta drepturile persoanelor împotriva oricăror abuzuri, a sancționa persoanele vinovate de încălcarea legii și a restabili drepturile încălcate. Factorul decisiv în exercitarea justiției aparține judecătorului, care este persoana investită constituțional cu atribuții de îndeplinire a justiției, pe bază profesională. Pentru exercitarea justiției, judecătorii au împuterniciri plenipotențiare, stabilite de legislație, sunt independenți și se supun numai legii [68, pag. 167]. Rolul judecătorului de apărător al drepturilor omului poate fi desprins și din jurământul dat de acesta cu ocazia numirii sale în funcție [445, art. 12].

În perioada de consolidare a funcției sociale a proprietății, rolul judecătorului este cu atât mai esențial, când dreptul la proprietate a fost nevoit să fie amputat prin numeroase restrângeri în favoarea unui interes general sau pentru protecția drepturilor altor persoane. Această concepție „socială” a dreptului de proprietate implică o creștere considerabilă a puterilor judecătorului, care trebuie să ia în considerare, în primul rând, impactul social al deciziei sale și, totodată, să urmărească menținerea sau restabilirea echilibrului intereselor implicate în raport cu dreptul în discuție [345, pag. 43].

Apărarea dreptului la proprietate de către instanța de judecată poate avea loc prin intermediul mai multor mijloace, cum ar fi: 1) *procedura civilă*, 2) *contenciosul administrativ*, 3) *procedura penală*.

1. *Procedura civilă*. Mijloacele de apărare a dreptului de proprietate, în funcție de caracterul încălcării, pot fi: a) *mijloace reale*, b) *mijloace obligaționale* și c) *mijloace care nu pot fi raportate nici la reale, nici la obligaționale*.

a) *Mijloacele reale* de apărare a dreptului de proprietate sunt acțiuni care se întemeiază direct pe dreptul de proprietate, considerent din care mai sunt numite *acțiuni reale*. Cele mai esențiale acțiuni reale sunt *acțiunea în revendicare* și cea *negatorie*, însă, pe lângă acestea, acțiunea în grănițuire, acțiunea confesorie, petiția de ereditate la fel constituie mijloace reale de apărare a dreptului la proprietate. Reflectarea practică a acestor mijloace am realizat-o în **Anexa nr. 10** de la finalul lucrării.

Termenele de prescripție, în lumina judecătorului european, constituie un element-cheie al dreptului la un proces echitabil. În acest sens, constatăm unele divergențe jurisprudențiale cu

privire la prescriptibilitatea acțiunii în revendicare și acțiunii negatorii. În literatura de specialitate [81, pag. 30], s-a susținut ideea că acțiunea în revendicare este una imprescriptibilă. Totodată, această opinie a fost susținută și de judecătorii CSJ în unele spețe [276], aceștia declarând că „*termenul de prescripție, în privința recunoașterii dreptului de proprietate în sine, nu poate fi invocat în speța dată, acesta fiind imprescriptibil, având în vedere caracterul perpetuu al dreptului de proprietate, prevăzut de art. 315, Codul Civil (în vigoare la momentul examinării)*”. Aceeași logică a fost urmată și cu altă ocazie [286], în care judecătorii la fel au conchis că acțiunea este în termen și că nu poate fi reținut argumentul pârâtului că a fost omis termenul de prescripție pentru apărarea dreptului încălcat. Totuși într-o altă orientare jurisprudențială, judecătorii au conchis că acțiunea în revendicare este prescriptibilă [291], invocând că „*revendicarea porțiunii de teren ce îi aparține cu drept de proprietate reclamantului din posesiunea ilegală a unei alte persoane prin demolarea construcțiilor amplasate pe acest teren, a fost depusă cu omiterea termenului de prescripție extinctivă*”. În special, instanța de recurs a remarcat faptul că declanșarea unui proces peste trei ani contravine principiului securității raporturilor juridice, iar revendicarea bunurilor din posesia dobânditorului de bună-credință constituie o ingerință în dreptul de proprietate.

Este dificil să achiesăm la argumentul profilat de literatura de specialitate și instanța supremă, privitor la imprescriptibilitatea acțiunii în revendicare, în condițiile în care art. 405, Codul civil, enumeră expres și exhaustiv acțiunile imprescriptibile extinctiv, iar caracterul perpetuu al dreptului de proprietate presupune alte consecințe legale. Prin urmare, o astfel de interpretare extensivă a prevederilor legale nu se înscrie *ope legis*.

Doctrina de specialitate [81, pag. 28] a conferit și acțiunii negatorii caracterul de acțiune imprescriptibilă. O astfel de abordare au împărtășit și magistrații CSJ într-o speță [296]. Deși prima instanță și instanța de apel au respins acțiunea cu privire la evacuarea pârâtei din bunul imobil, fără acordarea spațiului locativ ca *fiind tardivă*, instanța supremă a dispus rejudecarea cauzei în ordine de apel, invocând că, din natura revendicărilor, acțiunea prezentată de reclamantă se încadrează în obiectul unei *acțiuni negatorii* și este *imprescriptibilă*. Reiterăm că o astfel de abordare nu are temei legal, în condițiile în care legiuitorul a enumerat expres acțiunile imprescriptibile.

b) Mijloace obligaționale sunt mijloacele juridice nespecifice sau indirecte ce se întemeiază pe drepturi de creanță și prin care se apără indirect dreptul la proprietate [347, pag. 142], în baza raportului obligațional dintre proprietar și terț, ca o consecință a nerespectării relațiilor obligaționale. În această clasă se includ: îmbogățirea nejustificată, răspunderea delictuală, nulitatea actului juridic, pe care le-am reflectat în **Anexa nr. 11** de la sfârșitul lucrării.

c) *Mijloace care nu pot fi raportate nici la cele reale, nici la cele obligaționale* [55, pag. 182] sunt prevăzute de unele instituții ale dreptului civil. De exemplu, aici am putea cataloga situația în care dreptul la proprietate este apărat în cazul apariției persoanei declarate dispărută fără urme sau declarate moartă [55, pag. 182]. În acest sens, într-una din spețe [180], petiționarii au solicitat declararea fiului lor ca fiind dispărut fără veste, invocând că, la începutul anului 2005, acesta a plecat în orașul Moscova, iar în 2007 au vorbit ultima dată cu el. Odată ce voiau să *perfecteze documentele în privința apartamentului*, în care era înregistrat și fiul lor, iar în lipsa acordului lui, erau imposibile anumite acțiuni, au prezentat o cerere instanței de judecată.

Totuși lista mijloacelor de apărare a dreptului la proprietate în cadrul *procedurii civile* nu este exhaustivă și nu se limitează doar la cele analizate *supra*, ținând cont de faptul că fiecare ramură de drept conține norme prin care are loc direct sau indirect apărarea dreptului la proprietate.

2. *Contenciosul administrativ* este un mijloc de garantare a dreptului la proprietate, deoarece are ca scop cenzurarea actelor individuale emise de autoritățile publice de către instanța de judecată.

Un caz elocvent, în care autoritățile locale prin actele emise au încălcat dreptul de proprietate privată, a fost obiect de cercetate într-una din spețe [312], potrivit căreia reclamantului, proprietar al unui apartament, moștenit de la bunica sa printr-o hotărâre judecătorească, ca urmare a retrocedării averii persoanelor represate, i-au fost anulate actele de proprietate și, astfel, a fost evacuat din apartamentul său, administrația publică locală fiind obligată să-i acorde un apartament echivalent celui retrocedat. Printr-o decizie a autorităților locale, reclamantului i-a fost acordat un alt apartament, care constituia proprietate municipală, iar la solicitarea sa de a i se transmite în proprietate acest apartament, consiliul local a condiționat transmiterea imobilului *de achitarea a 100% din costul acestuia* (e.n.). Din motiv că cererea prealabilă a fost respinsă, deoarece Legea privatizării fondului de locuințe nu prevede un astfel de temei de privatizare gratuită a spațiului locativ, reclamantul a solicitat concursul instanțelor de judecată, care i-au dat câștig de cauză. Consimțim la soluția instanțelor de judecată, or, în condițiile în care reclamantul a fost lipsit de proprietatea sa obținută în mod legal, statul era obligat să-i acorde un apartament gratuit. *Per a contrario*, reclamantul ar fi fost impus să suporte o sarcină disproporțională și excesivă, fiind lipsit arbitrar de proprietatea sa, ceea ce, în lumina judecătorului european, poate antrena o încălcare a art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție. Or, ca măsură severă de restrângere a dreptului la proprietate, privarea de proprietate impune statului obligația pozitivă de a oferi compensații financiare proprietarului, în raport cu pierderea suportată. Este salutară soluția instanțelor de judecată, care nu au tolerat greșeala autorităților locale. Or în ipoteza adresării la CtEDO, soluția, în opinia noastră, era una previzibilă.

Divergențe jurisprudențiale sunt depistate și în contenciosul administrativ. Ilustrative sunt în acest sens litigiile vamale, care, deși au la bază aceeași problemă de drept, sunt abordate diferit de aceeași instanță de judecată. Astfel, într-una din spețe [313], acțiunea reclamantei, importatoare a produselor din pește, care a contestat actul de inspecție a organului vamal, care nu a acceptat valoare în vamă și a calculat drepturile de import aferente valorii în vamă într-o sumă majorată, a fost admisă de instanțele de judecată, iar, într-o speță similară [311], emisă ulterior celei menționate *supra*, instanțele au respins acțiunea reclamantei. Precizăm că instanța supremă în ultima decizie a indicat expres despre existența unei practici diferite pe astfel de litigii, însă a accentuat că practica judecătorească a evoluat și nu sunt temeiuri de a reveni la practica anterioară.

3. *Procedura penală (contravențională)* este o formă de exercitare a justiției, prin care se asigură protecția drepturilor și libertăților fundamentale, inclusiv a dreptului la proprietate, prin incriminarea în Codul penal și în Codul contravențional a faptelor dăunătoare, periculoase social, care pot leza grav formarea, desfășurarea și dezvoltarea normală a relațiilor sociale de ordin patrimonial. La acest compartiment, subliniem că din cauza economiei lucrării de față a fost imposibil de analizat rolul organelor Procuraturii în garantarea dreptului fundamental la proprietate, dar care, cu siguranță, merită o atenție deosebită.

Totuși aici ne vom referi la *problema construcțiilor neautorizate*, a căror demolare în mare parte revine instanței contravenționale. Să reflectăm următoarea imagine: în numeroase acte judecătorești: nr. 4 - 1366/2019 din 31 iulie 2019 [400], nr. 4 - 1562/2019 din 20 noiembrie 2019 [401], nr. 4 - 1696/2019 din 27 noiembrie 2019 [402], nr. 4 - 2445/2019 din 18 martie 2020 [403], Judecătoria Chișinău, sediul Ciocana, nu a dispus demolarea construcției neautorizate, iar într-o altă suită, nr. 4-2618/2019 din 06 februarie 2020 [407], 4- 1412/2019 din 20 februarie 2020 [404], nr. 4-1724/2019 din 28 februarie 2020 [405], nr. 4-1445/2020 din 20 martie 2020 [406], instanța de judecată a decelat în favoarea demolării construcției neautorizate cu remedierea construcțiilor afectate.

Totuși această abordare diametral opusă de către instanța contravențională a sancțiunii prevăzute de art. 179, Codul contravențional, este generată de ambiguitatea expunerii legiuitorului în Codul contravențional și nu de discreția instanței de judecată. Demolarea construcțiilor ilegale nu este inclusă ca sancțiune în cuprinsul art. 179, Codul contravențional, aceasta rezultă că poate fi aplicată în cazul unei astfel de contravenții din conținutul art. 439⁶ din același Cod. Totuși ambiguitatea sancțiunii de demolare a construcțiilor ilegale rezultă din prevederile art. 423¹⁰ alin. (4), Codul contravențional, care prevede că: „În cazul constatării contravențiilor prevăzute la art. 178 și 179, agentul constator este *în drept* să dispună sistarea executării lucrărilor de construcție și să solicite instanței de judecată aplicarea măsurii de siguranță prevăzută la art. 439⁶”. Astfel, în

cazul constatării contravenției prevăzute la art. 179, Codul contravențional, agentul constator este în drept, dar nu obligat, să solicite instanței de judecată aplicarea măsurii de siguranță prevăzute la art. 439⁶, Codul contravențional [73], așa încât demolarea construcțiilor ilegale este o chestiune de discreție.

Recomandare: Totuși, în opinia noastră, este necesar a acorda dreptul de a decide în privința acestei măsuri *instanței de judecată*, care va dispune aplicarea măsurii prin prisma *principiului proporționalității*, pentru a nu admite restrângerea dreptului la proprietate în mod arbitrar și pentru a nu ne afla în situația încălcării altor drepturi garantate de Convenție. În suport, apelăm la speța *Ivanova și Cherkezov contra Bulgariei* [225], în care reclamanții s-au plâns de încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1 și art. 8 din Convenție, ca urmare a unei decizii ce privea demolarea casei lor, construită în lipsa autorizației de construcție. Curtea a constatat că art. 1, Protocolul nr. 1, nu a fost încălcat, deoarece casa a fost construită în lipsa unei autorizații de construcție, însă a stabilit că a fost violat art. 8 din Convenție. Pentru a decide astfel, instanța europeană a punctat că reclamanții au trăit în casa în litigiu o perioadă îndelungată și că aceasta era un „domiciliu”, iar reclamanții nu au beneficiat de o procedură care să le permită să revizuiască proporționalitatea măsurii de demolare a casei, în condițiile în care aceasta era unicul loc de trai.

Problema demolării construcțiilor nu se reduce doar la procesul contravențional. Or proprietarul afectat de o construcție neautorizată este în drept să solicite instanței de judecată dispunerea acestei măsuri și în ordinea procedurii contencioase. În susținerea acestor încălcări, este în drept să invoce prevederile care îi asigură respectarea dreptului la proprietate: fie nerespectarea distanței față de hotar, fie depășirea hotarului. În **Anexa nr. 12** am reflectat câteva spețe examinate în cadrul procedurii contencioase cu privire la demolarea construcțiilor neautorizate.

Din analiza acestor spețe observăm că judecătorul ține în special să identifice dacă proprietarul afectat a obiectat depășirea hotarului până la edificarea construcției sau imediat după depășirea limitei. Se pare că aici instanțele acordă totuși anume acestui fapt prioritate. O astfel de abordare se înscrie *ope legis*, după cum sugerează și prevederile art. 599, Codul civil. În caz contrar, atunci când au tolerat depășirea limitei hotarului, pretențiile acestora de demolare a construcției nu au suficiente șanse de câștig de cauză. Totodată, se ține cont și de faptul dacă aceste atentări inadmisibile erau la data la care proprietarul afectat a devenit proprietar al imobilului în litigiu. În *grosso modo*, se pare că instanțele acordă o abordare individuală fiecărui caz în parte, ceea ce, pe cale de consecință, justifică și propunerea noastră citată anterior în vederea acordării instanței contravenționale a dreptului de a se expune în privința sancțiunii de demolare a construcției ilegale, în cazul constatării contravenției prevăzute la art. 179 Cod contravențional.

În pofida faptului că *Curtea Supremă de Justiție*, în calitate de instanță supremă, are prețioasa misiune de a asigura interpretarea și aplicarea unitară a legii de către celelalte instanțe judecătorești, iar în materia dreptului la proprietate a emis mai multe hotărâri de Plen și opinii consultative (recomandări), exercițiul jurisprudențial executat *supra* ne permite să concluzionăm că unele aspecte ale dreptului la proprietate (prescriptibilitatea acțiunii în revendicare și a acțiunii negatorii, litigiile vamale) au fost soluționate diferit, anume de instanța supremă, fiind oferite soluții antagoniste. Așadar, deși Curtea Supremă de Justiție ar fi putut stăvili aceste incongruențe jurisprudențiale, nu și-a asumat rolul respectiv. Deși, în multe cazuri, instanța superioară nu a tolerat erorile admise de instanțele inferioare, totuși trebuie depuse eforturi pentru unificarea practicii judiciare. Or aceste inadvertențe jurisprudențiale ar putea antrena o încălcare a art. 1, Protocolul nr. 1, diferențele nefiind de nuanță, ci de esență, ceea ce în final știrbește din rolul judecătorului de gardian al dreptului de proprietate. Practica judiciară neuniformă a fost luată în considerare și în proiectul Strategiei pentru asigurarea independenței și integrității sectorului justiției pe anii 2021-2024 [516].

Din perspectiva CtEDO, Convenția nu garantează un drept la o jurisprudență constantă, întrucât lipsa unei abordări dinamice și evolutive stopează orice modificare sau îmbunătățire. În Hotărârea *Santos Pinto contra Portugaliei* [260], CtEDO a statuat că posibilitatea unor hotărâri judecătorești neunitare reprezintă o caracteristică inerentă oricărui sistem juridic, astfel de divergențe pot apărea și în cadrul aceleiași instanțe, iar, în speța *Unédic contra Franței* [270], s-a susținut că revirimentele de jurisprudență, ca un aspect al evoluției jurisprudenței, sunt identificate în toate sistemele judiciare și reprezintă o componentă normală a vieții juridice într-un stat democratic, fiind inclusiv în practica Curții.

Chiar în cauza *Petro-M SRL și Rinax-TVR SRL contra Moldovei* [192], în care s-a invocat jurisprudența contradictorie, Curtea europeană a statuat că până la 09 septembrie 2004 era o jurisprudență bine stabilită a instanțelor naționale, însă de la această dată Curtea Supremă s-a delimitat de la această practică și lipsesc indicii că s-a revenit la practica judecătorească anterioară.

Totuși, pe acest segment, instanțele de judecată nu trebuie să se „relaxeze”, or să nu neglijăm faptul că CtEDO a condamnat statul român pentru încălcarea art. 6, art. 1, Protocolul nr. 1, și art. 14, în cauza *Beian* [202], în care reclamantul s-a plâns de refuzul autorităților de a-i acorda drepturile pentru munca forțată, efectuată în timpul serviciului militar, ca urmare a divergențelor jurisprudențiale, la a cărei origine s-a aflat însăși instanța supremă. De aici și concluzia: să învățăm din greșelile altora. Suntem conștienți de faptul că aceste divergențe jurisprudențiale nu pot fi depășite într-o perioadă relativ scurtă de timp, dar nici nu pot fi tolerate.

Sarcina primordială de aplicare a Convenției revine instanțelor naționale. Judecătorii au obligația de a interpreta și a aplica dreptul național în concordanță cu jurisprudența CtEDO, care constituie un ghid important în exercitarea actului de justiție. De asemenea, instanțele judecătorești urmează să ia în considerare nu doar hotărârile emise în privința Moldovei, dar și cele în raport cu alte state, în situația în care circumstanțele speței pedinte sunt similare celor care au fost investigate de către CtEDO și în privința cărora aceasta s-a expus [388, pag. 68-69].

Deși judecătorii depun eforturi enorme pentru a se conforma standardelor europene, se raportează în mod constant în considerentele propriilor decizii la constatările Curții Europene și aplică și interpretează dreptul național în concordanță cu jurisprudența europeană, atestăm unele probleme particulare ale statului nostru în privința art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție. La una dintre aceste probleme ne-am referit *supra*, și anume: *neexecutarea sau executarea tardivă a hotărârilor judecătorești*, iar cea de-a doua problemă este *casarea neregulamentară a hotărârilor judecătorești*, care, în mare parte, se datorează instanțelor de judecată.

Problema neexecutării sau executării tardive a hotărârii judecătorești *per ansamblu* a fost depășită, ca urmare a adoptării Legii nr. 87/2011 și abrogării, în mare parte, a cadrului legal ce acorda dreptul la spații locative unor categorii largi de persoane. Totuși adoptarea Legii nr. 87/2011 nu privează persoanele de dreptul a se adresa la CtEDO, dacă consideră că, prin exercitarea acestui remediu la nivel național, nu i s-a acordat o despăgubire în corespundere cu standardele europene, în cazul în care hotărârea sa nu a fost executată sau executată tardiv. Altfel spus, chiar dacă individul a făcut uz de noul remediu, însă nu a beneficiat de o satisfacție echitabilă la nivel național, el se poate adresa la CtEDO.

La acest capitol atestăm faptul că instanțele judecătorești naționale mai au nevoie de lecții europene. Or punctul discutabil apare în situația unor sume insuficiente acordate la nivel național. *Exempli gratia*, în cauza *Ciolacu contra Moldovei* din 04 septembrie 2018 [210], deși reclamantul a făcut uz de remediul intern în baza Legii nr. 87/2011 și a introdus o acțiune cu privire la repararea prejudiciului pentru neexecutarea hotărârii judecătorești din 2004, prin care s-a încasat în folosul său o sumă de bani, Curtea Europeană a observat că prejudiciul acordat reclamantului la nivel național, evident, este mai mic decât cel oferit în cazuri similare contra Moldovei; și, din nou, ne-a condamnat pentru violarea art. 1, Protocolul nr. 1.

La fel, într-o hotărâre mai recentă, *Osadci și alții contra Moldovei* din 07 iulie 2020 [243], în care, deși în final hotărârile judecătorești în favoarea reclamantilor cu privire la acordarea spațiilor locative au fost executate la nivel național în perioade cuprinse între 66 și 72 de luni, Curtea europeană nu a fost convinsă că sumele date reclamantilor la nivel național au fost adecvate celor acordate de către Curte în cauze similare prezentate împotriva Republicii Moldova. Totuși

această condamnare are o scuză pentru judecătorii naționali, dictată de noutatea Legii nr. 87/2011, care a fost adoptată în 2011, iar cererea la CtEDO a fost depusă în 2012, respectiv într-o perioadă relativ scurtă.

Catalogul acestor hotărâri nu se termină aici și crește de la an la an, cu titlu de exemplu avem în vedere hotărârea în cauza *Lima S.R.L. contra Moldovei din 19 ianuarie 2021* (cererea 46256/10). Deși CSJ a emis o opinie consultativă [318], prin care a sugerat instanțelor de judecată cuantumul prejudiciului moral în spețele ce vizează neexecutarea/executarea tardivă a hotărârilor judecătorești (aproximativ de 600 de euro pentru 12 luni de întârziere și câte 300 de euro pentru fiecare perioadă următoare de șase luni de întârziere), totuși studiul practicii judiciare atestă faptul că magistrații nu țin cont de aceste exigențe, acordând compensanții inferioare celor de la Curtea de la Strasbourg.

O altă particularitate a condamnărilor țării noastre pentru violarea art. 1, Protocolul nr. 1, este *casarea neregulamentară a hotărârilor judecătorești*, generate de admiterea nejustificată de către instanțele de judecată a cererilor de revizuire sau a recursurilor/apelurilor tardive. Principiul supremației legii indică faptul că o hotărâre judecătorească poate fi revizuită doar în baza temeiurilor expres prevăzute de art. 449 CPC, și contestată doar în interiorul termenului acordat de legiuitor.

Cutia Pandorei a fost deschisă în cauza *Popov (no. 2) contra. Moldovei* [253], în care forul european a constatat încălcarea art. 1, Protocolul 1 la Convenție, ca rezultat al casării hotărârii judecătorești irevocabile cu privire la retrocedarea unei case naționalizate, în urma *admiterii cererii de revizuire* a acesteia după mai mult de șase ani, în lipsa unor motive de declarare a revizuirii. Acestei hotărâri au urmat numeroase alte condamnări pentru aceeași problemă. Chiar dacă prima condamnare pe această problemă a fost adoptată în anul 2005, condamnări de acest gen continuă să fie date de CtEDO și peste 15 ani [69, pag. 13]. Ca să conștientizăm gravitatea și actualitatea problemei, atestăm faptul că, doar în anul 2019, Curtea Europeană a emis 12 hotărâri, în care a constatat violarea art. 6 și art. 1 din Protocolul nr. 1 pentru lipsirea de proprietate prin admiterea acțiunilor, apelurilor sau recursurilor tardive sau prin aplicarea improprie a revizuirii.

Exempli gratia, într-o speță emisă de curând, *Mitropolia Basarabiei și Parohia Nașterii Domnului din Mihalașa contra Moldovei din 01 octombrie 2019* [232], Curtea Europeană a constatat încălcarea art. 6 § 1 și art.1, Protocolul nr. 1 CEDO, ca urmare a casării unei hotărâri judecătorești irevocabile privind recunoașterea proprietății prin aplicarea neregulamentară a revizuirii. Și aici este alarmant faptul că decizia de admitere a cererii de revizuire datează din *20 aprilie 2010*, în contextul în care deja în 2005 Curtea Europeană a semnalat problema casării hotărârilor judecătorești ca urmare a admiterii în mod ilegal a cererii de revizuire. Tot în această

categorie se încadrează și răsunătoarea cauză pierdută la CtEDO, *Ojog și alții contra Moldovei* [237], în care instanțele judecătorești au comis aceeași eroare și care a stârnit multe controverse în mediul academic și în cel politic. Deși reclamantii au invocat că cererea de revizuire depusă de persoane străine litigiului constituia un apel deghizat pentru a obține rejudecarea cauzei, Guvernul a motivat că revizuirea era imperativă pentru a înlătura unele erori judiciare grave. Totuși Curtea a ținut cont de faptul că cererile de revizuire prezentate de aceleași persoane au fost respinse de trei ori de același complet de judecată până la admiterea revizuirii respective după trei ani de zile de la devenirea definitivă a deciziei în cauză.

În aceste condamnări la CtEDO, *responsabilitatea aparține doar instanțelor de judecată*, care au aplicat eronat normele procesuale și au admis revizuirea hotărârilor judecătorești irevocabile, în lipsa unor motive substanțiale sau imperative care ar justifica admiterea cererii de revizuire sau au admis spre examinare apeluri/recursuri tardive și încălcarea „principiului securității raporturilor juridice”, atât de „drag” judecătorului european.

Totuși, în prezent, această chestiune a fost conștientizată de instanțele de judecată, îndeosebi de Curtea Supremă de Justiție care, potrivit unui raport [319], respinge cererile de revizuire în proporție de 95% și care, în unele cazuri, chiar face exces de zel, de teama unor noi condamnări la Curtea Europeană. Dar instanțele trebuie să aibă grijă să nu ajungem pe cealaltă parte a baricadei, când se resping cererile de revizuire, în prezența unor motive indicate la art. 449 CPC.

În același context, remarcăm o altă problemă, la a cărei origine se află Curtea Supremă de Justiție, care examinează recursurile deferite cu încălcarea normelor procesuale. Deși, potrivit prevederilor CPC, Curtea Supremă este ultimă instanță și examinează chestiuni de drept, în realitate, adesea, ea acționează ca prima instanță. Această problemă a fost semnalată de CtEDO în speța *Covalenco contra Moldovei* [212], în care reclamantul a invocat încălcarea art. 6 și art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție, și anume pentru faptul că despăgubirea de asigurare, în urma unui accident rutier, a fost admisă de prima instanță și instanță de apel, însă CSJ a casat hotărârile instanțelor inferioare și a respins pretenția reclamantului cu privire la încasarea acestei despăgubiri, reținând alte circumstanțe de fapt și de drept. Curtea Europeană a sesizat faptul că instanța supremă și-a întemeiat poziția în hotărârea sa *proprio motu* pe un nou motiv, care nu a fost adus de părți și niciodată disputat.

Sfidarea dreptului la proprietate a fost constatată și în alte cazuri particulare, întrucât instanțele de judecată au tolerat anumite practici vicioase și arbitrare ale autorității executive. De exemplu, în speța *Furtună contra Moldovei* [218], Curtea Europeană a conchis: *refuzul instanțelor naționale de a acorda reclamantului o pensie neîncasată nu era prevăzut de lege, deoarece acestea*

au omis să citeze o bază legală care ar permite aplicarea retroactivă la caz a prevederilor legale. În cauza „*Tiramavia SRL și alții contra Moldovei* [197], Curtea a constatat faptul că *instanțele naționale* nu au explicat revocarea COA pentru nerespectarea interdicțiilor, care nu erau încă în vigoare la momentul revocării. În cauza *Cazacu contra Moldovei* [209], CtEDO a stabilit, că deși angajatorii, potrivit prevederilor legale, urmau să acorde reclamantului compensație la eliberarea din funcție, *instanțele de judecată* nu au motivat soluția de derogare de la regula respectivă. În mare parte, aceste condamnări pornesc de la niște practici vicioase ale autorităților publice, care nu au fost evitate de instanțele de judecată.

Totodată, unele condamnări nu pot fi reproșate autorității judecătorești, în situația în care hotărârea de condamnare este întemeiată pe o dispoziție legală ce contravine Convenției și care nu a lăsat judecătorului o altă cale de acțiune. Or judecătorii nu pot refuza să facă dreptate, chiar dacă legea nu întrunește standardul calității, ci sunt puși în situația de a identifica o soluție echitabilă și rațională. Cu toate că magistrații preferă să aplice o normă care ar reglementa expres situația dedusă judecății, nu este exclusă ipoteza unui vid legislativ, în situația în care normarea legislativă nu acoperă noile relații juridice ce țin de dreptul de proprietate, în acest caz aceștia fiind nevoiți să apeleze la regula interpretării situației, conform analogiei legii sau principiilor de drept. Pe de altă parte, reglementarea detaliată a raporturilor juridice este inadmisibilă. Or, în ultimul timp, asistăm la un proces de supra-abundență normativă, care, în final, este o altă problemă de sistem și care derutează judecătorii.

Totuși magistrații au la îndemână câteva pârghii. În cazul în care legea contravine Convenției, în virtutea art. 4 din Constituție, judecătorii sunt obligați să verifice conformitatea legilor cu tratatele internaționale în materia drepturilor omului și pot refuza aplicarea acesteia și chiar aplica direct, în detrimentul legislației naționale, prevederile Convenției. Totuși în exercitarea acestui control, numit de convenționalitate, aceștia dau dovadă de reticență. În afară de aceasta, în cazul existenței incertitudinii privind constituționalitatea actului normativ ce urmează a fi aplicat la soluționarea unei cauze, judecătorii, în temeiul art. 12¹ CPC, pot ridica excepția de neconstituționalitate.

În acest context, salutăm modificarea Legii cu privire la Consiliul Superior al Magistraturii [454], la 11 iunie 2020 [455] în sensul atribuirii dreptului CSM de a sesiza Curtea Constituțională pentru a se expune asupra constituționalității actelor normative care vizează sistemul judecătoresc. Totuși, pentru o mai bună și eficientă administrare a autorității judecătorești, aderăm fără rezerve la propunerea de *lege ferenda*, prezentată de CSM, de a amenda Constituția, în sensul completării art. 73 prin atribuirea Consiliului statutul de subiect cu dreptul de inițiativă legislativă în domeniul justiției. În situația în care autoritatea legislativă și cea executivă sunt subiecți cu dreptul de

inițiativă legislativă, este necesar de a delega acest drept și puterii judecătorești, ținând cont de principiul separării puterilor. O astfel de prerogativă i-ar oferi posibilitatea să poată interveni prompt și efectiv în soluționarea chestiunilor neclare, discutabile și a problemelor stringente cu care se confruntă sistemul judecătoresc [101]. În contextul în care judecătorii sunt responsabili de aplicarea legii, ei ar putea contribui semnificativ la augmentarea cadrului normativ al dreptului de proprietate.

Desigur, exceptând rolul acestor instrumente puse la îndemâna judecătorilor, cu siguranță că este necesară responsabilizarea judecătorilor pentru aceste violări emise pe bandă rulantă, în special pentru casarea neregulamentară a hotărârilor judecătorești. În acest sens, remarcăm faptul că violările la CtEDO reprezintă un indicator de evaluare a judecătorilor. Drept exemplu, în Hotărârea nr. 91/11 din 11 octombrie 2019 [374], Colegiul de evaluare a performanțelor judecătorilor a constatat: „judecătorul este vizat în hotărârile CtEDO: Odgon contra Moldovei, Rusu Lintax SRL contra Moldovei (art. 6 § 1 CEDO și art. 1, Protocolul nr. 1), Savotchko contra Moldovei și Stîngaci contra Moldovei” acordând punctajul „-4”. Similar și într-o altă hotărâre, Colegiul a sesizat faptul că: „judecătorul este vizat în spețele: „Rusu Lintax SRL contra Moldovei (art. 6 § 1 CEDO și art. 1 Protocolul, nr. 1 CEDO), Iurii contra Moldovei, Savotchko contra Moldovei” [375]. Cu siguranță, acest mecanism de responsabilizare a judecătorilor este salutar, dar nu este suficient.

În condițiile în care nici corpul judecătoresc nu se poate eschiva de la regula egalității în fața legii și a răspunderii pentru încălcarea acesteia, desigur, este necesară responsabilizarea acestuia pentru aceste condamnări prin mecanisme mai dure. În acest context, amintim că, relativ recent, Parlamentul a adoptat Legea nr. 205 din 26 noiembrie 2020 [435], prin care s-a modificat Legea cu privire la Agentul guvernamental, și s-au adus modificări esențiale în privința mecanismului instituției de regres a statului împotriva persoanelor ale căror acțiuni sau inacțiuni au contribuit la încălcarea prevederilor Convenției. Inițiativa acestui proiect de lege vine ca urmare a condamnării Republicii Moldova în cauza *Ojog* [238], cunoscută opiniei publice „dosarul Gemenii”, unde instanțele au comis aceeași eroare, prin casarea neregulamentară a unei hotărâri judecătorești, iar, drept consecință, Guvernul trebuie să achite suma de 3,6 milioane de dolari.

Deși mecanismul instituției de regres a fost adoptat încă în anul 2015, odată cu adoptarea Legii cu privire la Agentul guvernamental [428], acesta a devenit anevoios, datorită *HCC nr. 23 din 25 iulie 2016*, care a condiționat aplicarea acestei instituții de existența unei sentințe pronunțate în cadrul unei proceduri judiciare separate la *nivel național*, prin care se constată că judecătorul sau o altă persoană a comis sau a admis, intenționat sau din neglijență gravă, acțiuni sau inacțiuni care au determinat ori au contribuit semnificativ la încălcarea prevederilor Convenției.

Prin aceste modificări aduse Legii cu privire la Agentul guvernamental, s-a introdus, ca element de noutate, *sanționarea (răspunderea) disciplinară* a judecătorilor și procurorilor ca temei de introducere a acțiunii de regres în privința lor. Susținem, *per se*, instituția de regres a statului împotriva persoanelor, ale căror acțiuni sau inacțiuni au determinat ori au contribuit semnificativ la încălcarea prevederilor Convenției, însă acest mecanism de tragere la răspundere materială a judecătorilor urmează a fi efectuat cu respectarea garanțiilor inerente independenței judecătorilor, așa cum a sugerat Curtea Constituțională în una dintre hotărârile sale [173].

În privința acestei legi, au fost duse multe discuții în cadrul dezbaterilor în Parlament. În principal, criticile CSM s-au axat pe faptul că modificările propuse nu stabilesc care sunt *limitele fixe* de răspundere materială a judecătorilor. Or în sarcina judecătorilor nu poate fi pusă toată suma stabilită prin hotărârea CtEDO. La fel, CSJ corect a nuanțat faptul că nu este stabilită formula de calcul a gradului de vinovăție [537], opinii cu care suntem de acord în totalitate. De altfel, și replica Centrului Național Anticorupție precum că „nu este stabilit un mecanism clar, uniform, eficient de constatare a acțiunilor/inacțiunilor judecătorilor/procurorilor care pot constitui abateri disciplinare prin prisma proporționalității”, la fel este una prețioasă. Și Institutul pentru Politici și Reforme Europene corect a nuanțat că „proiectul analizat de Lege nu prevede modul practic de stabilire proporțională a răspunderii materiale a judecătorului, potrivit gradului de vinovăție a acestuia. Acest aspect este lăsat la discreția instanței sau organului disciplinar, judecătorul și procurorul rămân lipsiți de previzibilitate și certitudine. Or o astfel de abordare într-un aspect sensibil, cum ar fi răspunderea judecătorilor și procurorilor, urmează a fi tratată cu maximă atenție” [390].

Recomandare: Modificarea art. 27¹ al Legii cu privire la Agentul guvernamental în sensul stabilirii limitelor fixe de răspundere materială, proporțional faptei comise și a unei formule de calcul a gradului de vinovăție a persoanelor, ale căror acțiuni/inacțiuni au contribuit la încălcarea normelor convenționale.

Precum susține și Dan Claudiu Dănișor, într-un *dictum* valoros, „un stat, care își distruge justiția, este un stat care se autodevorează” [507, pag. 44]. Din perspectiva unui stat de drept, toate cele trei puteri se află pe poziție de egalitate juridică. În acest aspect, este necesară instituirea unui mecanism asemănător de tragere la răspundere și a exponenților puterii legislative și executive, ale căror acțiuni sau inacțiuni au contribuit sau au determinat încălcarea Convenției. Este regretabil că din această lege, au fost exceptați, cum am menționat *supra*, deputații, funcționarii publici, ale căror acțiuni sau inacțiuni au contribuit la încălcarea normelor convenționale.

Un alt aspect esențial legat de responsabilizarea judecătorilor, ține de viziunea Curții Europene, în continuă evoluție. Ceea ce este o normalitate azi, peste zece ani poate avea o altă

apreciere. În contextul în care examinarea dosarelor la CtEDO în cele mai multe cazuri durează ani, este necesar de a responsabiliza judecătorii cu luarea în calcul a circumstanțelor la data emiterii actului de justiție.

Cu siguranță că judecătorii se fac responsabili de multe condamnări la CtEDO, dar și mai sigur că activitatea lor este circumscrisă de mai multe aspecte problematice, despre care mai puțin se vorbește și în direcția în care urmează să ne concentrăm eforturile. Or, după cum se susține în literatura de specialitate, „eficiența unui sistem de justiție într-un stat de drept este apreciată după nivelul de protecție și de respectare a drepturilor omului, după gradul de profesionalism al celor implicați, precum și după impactul efectiv pe care sistemul îl produce asupra societății în ansamblul său” [507, pag. 10].

Pornind de la *profesionalismul* persoanelor implicate în actul de justiție, nu putem să nu menționăm că în domeniul drepturilor omului competența magistraților este în continuare una dintre cele mai stringente măsuri în cadrul sistemului judecătoresc, or, fără o pregătire asiduă a lor în acest domeniu de mare relevanță, este dificil de a obține rezultate mai bune. Or nu putem neglija tendința evolutivă a jurisprudenței CtEDO pe tărâmul art. 1, Protocolul nr. 1, care implică „urmărirea continuă” a acestor hotărâri de către magistrați și, prin urmare, este necesar ca exponenții autorității judecătorești să dobândească un adevărat atașament față de dreptul la proprietate. Este necesară direcționarea resurselor anume pe instruirea continuă a judecătorilor în domeniul drepturilor omului.

Recomandare: Pentru ridicarea nivelului de profesionalism al magistraților, este necesară instruirea continuă a acestora în materia dreptului la proprietate, cu scopul de a-i familiariza cu ultimele tendințe jurisprudențiale ale Curții Europene în materia dreptului la proprietate, atât prin prisma obligațiilor ce se incumbă statelor pe terenul art.1, Protocolul nr.1, cât și a noțiunii extensive a termenului de „bun”. Totodată, este necesară elaborarea periodică la nivel central a unor retrospective sistematizate cu privire la întinderea câmpului de aplicare a noțiunii de „bun” și a obligațiilor asumate de state vizavi de art.1 Protocol nr.1 la Convenție.

Totodată, un alt moment esențial se referă la *credibilitatea justițiabililor în actul de justiție*. Or neîncrederea în actul de justiție, determinată de faptele de corupție mediatizate, îndubitabil cauzează reducerea eficienței activității instanțelor de judecată. Cu toate acestea, deși neîncrederea în instanțele de judecată este o constantă, soluționarea litigiilor pe cale judiciară rămâne a fi preferabilă metodelor alternative.

Recomandare: Din acest motiv considerăm că este necesară publicarea unor sondaje, interviuri, în care ar fi elucidată cealaltă „parte a monedei”, adică să fie transmise societății lucrurile bune care au loc în sistemul judecătoresc, iar pentru realizarea acestui deziderat este

necesară consolidarea unei colaborări mai fructuoase între societatea civilă și puterea judecătorească. De asemenea, exponenții sectorului justiției trebuie să comunice problemele cu care se confruntă, pentru a fi identificate soluții.

Deși, în mare parte, efortul guvernanților pentru depășirea problemelor, cu care se confruntă sistemul judecătoresc, se reduce la combaterea corupției, concentrarea pe această pistă, în opinia noastră, nu va aduce rezultatul scontat. Or este necesar de a asigura *independența materială* a judecătorilor, care sunt o „șintă vulnerabilă” în raport cu responsabilitatea pe care și-o asumă în exercitarea actului de justiție

Recomandare: Deși salariile judecătorilor au fost majorate semnificativ în anul 2012, cuantumul acestora nu asigură independența financiară necesară pentru exercitarea independentă a actului de justiție, raportat la situația anului 2022. În acest sens, lipsa premiselor pentru corupție în cadrul sistemului judecătoresc va contribui la ridicarea eficienței activității instanțelor de judecată.

Pe de altă parte, eficiența activității autorității judecătorești nu poate separată de alte probleme sistemice, care reduc eficacitatea operativă a acestei autorități. Reforma permanentă a justiției, supra-abundența normativă, *sarcina de lucru extrem de mare*, insuficiența statelor de judecători și personal auxiliar (în special în judecătoriile și curtea de apel din mun. Chișinău) impun magistrații să comită erori, să adopte soluții pripite și insuficient motivate și să dezvolte o practică judecătorească neunitară.

Recomandare. Pentru a reduce supraaglomerarea magistraților, este necesară mărirea numărului statelor de judecători, în special în mun. Chișinău. Totodată, trebuie promovată și soluționarea litigiilor pe cale alternativă (extrajudiciară), care este lipsită de popularitate, constituind mai puțin de 1% din numărul total de litigii. Aceste măsuri vor contribui la ridicarea calității actului de justiție, care va fi unul mult mai responsabil și asumat, și vor reduce erorile în soluționarea litigiilor.

Nu în ultimul rând, la fel legat de sarcina de lucru a magistraților, pentru a facilita activitatea acestora, trebuie implementate și utilizate pe larg tehnologiile informaționale. În acest sens susținem efectuarea unui schimb de date dintre instanțele de judecată și IP Agenția Servicii Publice, Departamentul Cadastru cu privire la datele din Registrul bunurilor imobile, prin acordarea accesului magistraților la aceste date. În situația unui eventual reproș, precum că s-ar aduce atingere principiului disponibilității, considerăm că, în condițiile unui proces intens de tehnologizare, astfel de acțiuni sunt justificate și corespund progresului actual al tehnologiilor informaționale.

La această etapă, odată ce am analizat rolul celor trei puteri de stat în garantarea dreptului la proprietate, concluzionăm:

1. În arhitectura unei democrații autentice, rolul judecătorului în triada puterilor de stat este decisiv, el având menirea de a aplica legea în cazurile individuale, fiind coloana vertebrală a societății care decide în ultimă instanță. Cu toate că instanțele judecătorești în tranșarea litigiilor deferite nu conțin să se raporteze la normele convenționale și la interpretările date de CtEDO în jurisprudența sa, totuși cele mai multe hotărâri de condamnare a încălcării art. 1, Protocolul nr. 1, le sunt reproșabile, fie din cauza că nu au oferit compensații suficiente în baza Legii nr. 87/2011, fie din cauza casării neregulamentare a hotărârilor judecătorești, fie din cauza că au tolerat anumite practici arbitrare sau vicioase ale exponenților autorității executive.

2. Desigur, este necesară responsabilizarea judecătorilor pentru aceste condamnări. În acest sens, este salutară instituția dreptului de regres al statului împotriva persoanelor ale căror acțiuni sau inacțiuni au contribuit sau au determinat încălcarea Convenției, însă mecanismul de responsabilizare a judecătorilor trebuie să asigure un echilibru între independența și responsabilitatea acestora.

3. De asemenea, este necesar de a ridica nivelul de profesionalism al magistraților și de a consolida credibilitatea justițiabililor în instanțele de judecată. Or numărul impunător de cereri la CtEDO și publicarea frecventă a unor sondaje de opinie, desigur, în defavoarea justiției, constituie un catalizator al decredibilizării justiției, care afectează inevitabil funcționarea sistemului judecătoresc. Nota de plată până la urmă va fi pusă pe seama fiecăruia dintre noi, or, în lipsa unui sistem judecătoresc viabil, persoanele pentru apărarea drepturilor lor vor recurge la instanța europeană.

3.4. Aportul Curții Constituționale în garantarea dreptului la proprietate

Curtea Constituțională este unica autoritate de jurisdicție constituțională în Republica Moldova, autonomă, independentă față de orice altă autoritate publică, inclusiv autoritatea legislativă, autoritatea executivă și cea judecătorească. Constituită pentru realizarea prevederilor Constituției din 1994, Curtea Constituțională nu reprezintă o verigă în ierarhia instanțelor judecătorești de drept comun din țară, ci este o instanță de jurisdicție constituțională, a cărei sarcină este garantarea: supremației Constituției, drepturilor omului, principiului separărilor puterilor în stat și responsabilității statului față de cetățean și a cetățeanului față de stat [492, pag. 49]. În acest sens, este apreciazabilă remarcă profesorului Alexandru Arseni: „Curtea Constituțională – reprezintă o instituție în „premieră” pentru Republica Moldova, o inovație a Constituției din 1994” [12, pag.

48], iar „dezvoltarea jurisdicției constituționale este evenimentul cel mai remarcabil al dreptului constituțional din a doua jumătate a secolului al XX-lea” [11, pag.17].

Atribuțiile Curții Constituționale sunt prevăzute la articolul 135 din Constituție și dezvoltate în Legea cu privire la Curtea Constituțională [438] și în Codul jurisdicției constituționale [92]. *Infra*, vom investiga atribuțiile instanței constituționale, în măsura în care prin acestea se asigură garantarea dreptului fundamental la proprietate.

Controlul constituționalității legilor. Este firesc, ca o lege care reglementează și dezvoltă anumite drepturi consfințite în Constituție, să fie în concordanță cu aceasta [469, pag. 52]. Or această rațiune decurge din principiul supremației Legii Fundamentale, care implică conformitatea integrală a sistemului de drept cu Constituția. Cea mai eficientă garanție a supremației Constituției este controlul constituționalității legilor [107, pag. 131-132], iar această sarcină este deferită Curții Constituționale. Prin control al constituționalității legilor se înțelege ansamblul dispozițiilor normative care reglementează activitatea de verificare a conformității legilor și actelor normative cu dispozițiile Constituției [392, pag. 162]. Până la adoptarea mecanismului actual de control, verificarea conformității legilor cu Constituția o realiza Parlamentul, în procesul elaborării legilor. Dar, întrucât procedeul respectiv s-a dovedit a fi ineficient, acest control a fost încredințat Curții Constituționale [567, pag. 41]. Or legislativul era pus în situația de a-și critica propria lege sau în alți termeni, de a fi judecător în propria cauză, lucru inadmisibil într-o societate democratică.

Rezolvarea cazurilor excepționale de neconstituționalitate a actelor juridice. Concordanța actelor normative cu normele constituționale reprezintă un aspect esențial al dreptului la un proces echitabil, iar, în lipsa unei astfel de prezumții și în prezența anumitor suspiciuni de neconstituționalitate, în cadrul unui litigiu pendinte, este deschisă calea excepției de neconstituționalitate. Excepția de neconstituționalitate este un mijloc de apărare a drepturilor constituționale împotriva legislatorului [151]. Totodată, aceasta reprezintă o cale de acces indirectă a persoanelor la instanța de contencios constituțional prin intermediul instanței de judecată [151]. Excepția de neconstituționalitate se manifestă prin existența raportului triunghiular între partea aflată în proces, ale cărei drepturi sau interese au fost eventual lezate printr-o normă neconstituțională, instanța de judecată, în fața căreia se invocă neconstituționalitatea și Curtea Constituțională, chemată să soluționeze excepția de neconstituționalitate [137].

Deși, *ab initio*, mecanismul de ridicare a excepțiilor de neconstituționalitate stabilea redirectionarea acestora de la instanțele ordinare către Curtea Supremă de Justiție, care se expunea în privința ridicării acestora în fața Curții Constituționale, prin *Hotărârea nr. 2 din 09 februarie 2016* [151], a fost extinsă jurisdicția constituțională *ratione personae* și exclusă intermedierea CSJ din această ecuație, astfel încât aceste excepții pot fi ridicate fie de instanța de judecată din oficiu,

fie de părțile în proces. Important este să reținem că, în cazul în care excepția de neconstituționalitate este invocată de părțile în proces, judecătorul ordinar nu se poate pronunța asupra temeiniciei sesizării, ci doar este ținut să verifice condițiile indicate expres în *HCC nr .2 din 09 februarie 2016*. Verificarea acestor condiții contribuie la trierea excepțiilor de neconstituționalitate, pentru a preveni sesizarea instanței constituționale în cazul unor norme neincidente și în cazul când deja s-a pronunțat pe marginea acestor chestiuni.

Recomandare: Deși această hotărâre a fost emisă încă la începutul anului 2016, observăm că art. 4 alin. (1) lit.g), Legea cu privire la Curtea Constituțională și art. 4 alin. (1) lit.g), Codul jurisdicției constituționale, au fost amendate abia la 11 iunie 2020 [455], în sensul includerii în calitate de subiect cu drept de sesizare a Curții Constituționale nu doar a CSJ, dar și a curților de apel și instanțelor de judecată. Totuși art. 135 alin. (1) lit. g) din Constituție a rămas intangibil acestei novele jurisprudențiale, indicând doar Curtea Supremă de Justiție cu dreptul de a sesiza instanța constituțională, considerent din care este necesară completarea acestuia în sensul indicat.

Indubitabil, controlul constituționalității legilor și soluționarea excepțiilor de neconstituționalitate constituie un mijloc real de garantare a dreptului la proprietate. Or, din examenul jurisprudențial al Curții, în cazurile în care s-a invocat încălcarea art. 46 din Constituție, se atestă o abnegație remarcabilă față de atentatele împotriva dreptului în discuție. Aceste două procedee contribuie la augmentarea cadrului normativ al proprietății, fie prin înlăturarea textelor de lege care nu corespund normelor constituționale și exigențelor europene, fie prin depistarea unor lacune legislative.

Curtea Constituțională pare să-și construiască un edificiu jurisprudențial generos pe marginea dreptului la proprietate și am putea generaliza următoarele principii în privința dreptului în discuție: „dreptul de proprietate este o prerogativă inerentă naturii umane, un mijloc de atingere a valorilor umane recunoscute, un drept economic prin excelență, fiind indisolubil legat de structura economică a societății” (*HCC nr. 110 din 25 ianuarie 1996*); „prezumția caracterului licit al dobândirii averii, prevăzută de alin. (3) al art. 46 din Constituție, constituie o garanție constituțională a dreptului de proprietate privată” (*HCC nr. 21 din 20 octombrie 2011*); „privarea persoanei fizice sau juridice de proprietate, împotriva voinței sale, se efectuează numai conform legii” (*HCC nr. 12 din 17 martie 2003*); „scopul principal în stabilirea îngrădirilor dreptului de proprietate constă în crearea condițiilor necesare pentru a face posibilă conlocuirea membrilor societății” (*par. 31, 31, DCC 41 b din 19 decembrie 2012*); „prin adoptarea Legii nr. 1225 legislatorul și-a asumat restituirea totală sau parțială a bunurilor confiscate într-un regim anterior, fapt care a generat un nou drept de proprietate, apărut de articolul 46 din Constituție, în beneficiul persoanelor care întrunesc condițiile de restituire” (*DCC nr. 130 din 15 noiembrie 2018*).

Analiza jurisprudenței constituționale ne-a permis să evaluăm permeabilitatea prevederilor naționale cu reperele convenționale. În definitiv, instanța de contencios constituțional a remarcat numeroase texte de lege care atentau asupra dreptului garantat de art. 46, pe care le-a eliminat din sistemul normativ [488, pag. 32]. Într-o astfel de manieră, instanța constituțională și-a însușit calitatea de „legislator negativ”, după cum susține și Alexandru Tănase [550]. Însă, în opinia noastră, finalitatea controlului de constituționalitate în mod indirect implică și eliminarea din cadrul normativ a prevederilor neconstituționale, care, în final, asigură și calitatea de legislator indirect instanței constituționale.

În literatura de specialitate, există o poziție dominantă, susținută de mai mulți doctrinari: Andrei Smochină [542, pag. 204], Victor Pușcaș [518, pag. 65-66], Stanislav Pavlovschi [505, pag. 20], Mihai Poalelungi [510, pag. 127], Valeriu Zubco [568, pag. 2], Olga Păduraru [506, pag. 160] precum că ar fi necesar de a modifica Legea Fundamentală și de a atribui cetățeanului dreptul de a sesiza direct Curtea Constituțională. Stanislav Pavlovschi mai insistă asupra investiției Curții Constituționale cu dreptul de a examina încălcările pretinse ale Convenției Europene în vederea diminuării numărului mare de plângeri la CtEDO. În coautoratul semnat de Azarov A., Reuther W., Hüfner K., Cîrnaț T. [49, pag. 230] și în publicația lui Valeriu Zubco se pune accent pe stabilirea unui mecanism de primire a sesizărilor care pot forma obiectul sesizării constituționale și termenele de prezentare a acestora, iar Valeriu Zubco menține poziția că pot constitui obiect de sesizare doar drepturile materiale constituționale.

Pe acest segment, au fost înregistrate mai multe tentative de a modifica cadrul legal în sensul enunțat mai sus. Însă nu putem consimți unei acestei opinii, or, chiar și în ipoteza unor condiții de admisibilitate a acestor sesizări, o astfel de prerogativă ar mări esențial sarcina de lucru a judecătorilor, care, în definitiv, ar putea contribui la diminuarea calității actului de justiție constituțională. Existența acestor condiții de admisibilitate nu va tempera elanul cetățenilor de a se adresa la Curtea Constituțională. Mai mult ca atât, în raportul pentru anul 2020 [176, pag. 76] cu privire la activitatea Curții Constituționale, s-a indicat complexitatea sesizărilor și creșterea constantă a volumului de lucru, iar pentru a eficientiza procesul de control al constituționalității, este necesară majorarea personalului de specialitate din cadrul Secretariatului Curții Constituționale, i.e. majorarea numărului asistenților judiciari.

Interpretarea Legii Supreme. În temeiul art. 135 alin. (1) lit. b) din Constituție, Curtea Constituțională se ocupă și de interpretarea Legii Supreme. Constituția este consecința unor condiționări istorice, politice, sociale și economice specifice, care îi conferă identitate constituțională, considerent din care interpretarea și aplicarea acesteia urmează a fi efectuate în spiritul identității constituționale a statului [521]. Prin legea de interpretare este inadmisibilă

stabilirea unor norme noi, modificarea sau completarea legii interpretate, ci poate fi clarificată semnificația unor termeni, într-o redactare insuficient de deslușită [144]. Interpretarea Legii Supreme se poate realiza: fie prin intermediul tuturor atribuțiilor Curții (interpretare casuală a Constituției), fie prin atribuțiile speciale de interpretare oficială a Constituției, la solicitarea subiecților competenți în cadrul unei proceduri distincte – de jurisdicție constituțională [520, pag. 506]. Interpretarea înseamnă nu numai explicarea și înțelegerea semnificațiilor reglementării în vederea aplicării sale, ci, și poate mai ales, adecvarea lor la cerințele realităților social-economice și politice în permanentă mișcare[338].

O astfel de sarcină a realizat Curtea Constituțională în Hotărârea nr. 21 din 20 octombrie 2011 [153], în care a fost provocată de ministrul Justiției să interpreteze art. 46 alin. (3) din Constituție, care, în fond, se referea la posibilitatea inversării sarcinii probei în cazul funcționarilor publici și al altor persoane salarizate de la bugetul de stat. În final, Curtea a conchis a *fortiori* că nu poate printr-o interpretare să suprimă garanția unui drept constituțional.

Nu putem se facem abstracție că, în unele cazuri, Curtea Constituțională recurge la o *interpretare in extenso* a unor prevederi constituționale, situație care în opinia savantului Ion Guceac, este regretabilă [354, pag. 81]. La fel și Irina Iacob susține că, „este regretabil faptul că Curtea Constituțională obișnuiește nu doar să interpreteze normele constituționale, dar și să le extindă sensul, fapt care se soldează adeseori cu crearea unor norme juridice” [387, pag. 61]. Însă, dacă interpretarea extensivă a unor termeni are loc doar pentru a întări protecția unui drept fundamental sau a-i consolida garanțiile, credem că un astfel de procedeu este salutar, în cazul în care are la bază raționamente ale instanței europene. Or, precum am enunțat *supra*, tendința de extindere a câmpului de aplicare a art. 1, Protocolul nr. 1, din perspectiva judecătorului european, impune și judecătorilor constituționali o abordare evolutivă a acestui concept. Și aici nu putem să nu remarcăm progresele evidente, în care Curtea Constituțională a recunoscut că se bucură de protecția art. 46 din Constituție: atestatul de absolvire a Institutului Național de Justiție, licența radiodifuzorilor, a notarilor, a executorilor judecătorești, prestațiile sociale etc. În fine, jurisprudența Curții este dinamică și predispusă schimbării.

Pronunțarea în privința inițiativelor de revizuire a Constituției. În virtutea art. 135 alin. (1) lit. c) din Constituție, instanței constituționale i-a fost deferită prerogativa de a se pronunța în privința inițiativelor de revizuire a Constituției. *In concreto*, în materia dreptului la proprietate, exemplificăm Avizul Curții nr.1 din 25 aprilie 2006 [125], în care forul constituțional s-a dat cu părerea pe marginea proiectului de lege, prezentat de Guvern, pentru excluderea din alin. (3) art. 46 din Constituție a propoziției „Caracterul licit al dobândirii se prezumă”. Deși, pe marginea acestei sesizări, doi din judecătorii constituționali au exprimat opinii disidente, în final Curtea a

avizat pozitiv această inițiativă legislativă. Totuși acest proiect de lege nu a fost promovat nici în prezent, probabil din cauza acestor două opinii disidente.

Avizarea pozitivă a acestei inițiative legislative de către Curtea Constituțională credem că este unul dintre puținele cazuri în care judecătorul constituțional a fost absorbit în principal de interesele statului, decât de garantarea dreptului la proprietate. Această hotărâre a instanței constituționale reprezintă un recul în garantarea dreptului la proprietate. Or ne este dificil să susținem poziția Curții Constituționale în acest caz. Totuși este salutar dezacordul celor doi judecători constituționali, care și-au arătat convingerea că excluderea acestei sintagme atentează grav asupra dreptului la proprietate și deschide o cale periculoasă de confiscare a bunurilor, a căror dobândire legală nu poate fi dovedită.

Desigur, excluderea normei cuprinse în alin. (3), art. 46 din Constituție ar putea dezechilibra mecanismul de garantare a dreptului de proprietate. Or, precum susține și Gheorghe Reniță, „inversarea sarcinii probei privind proveniența ilicită a proprietății pentru persoanele publice poate servi ca un „glonț magic”, de care ar face uz procurorii în mod excesiv, pentru șicanarea acestora. Ar mai servi în calitate de „călău juridic” pentru ostracizarea persoanelor incomode” [524].

Recomandare: Curtea Constituțională se pronunță asupra inițiativelor de revizuire a Constituției doar la *sesizare*, însă, în opinia noastră, această prerogativă urmează a fi executată *din oficiu* sau prin *efectul legii*, în sensul că orice proiect de lege ce vizează revizuirea Legii Supreme să fie expediat Curții pentru a se expune pe marginea acestuia. Opinia noastră se consolidează cu art. 146 din Constituția României, care acordă dreptul instanței constituționale de a se pronunța din oficiu asupra inițiativelor de revizuire a Constituției.

Totodată, nu putem să nu remarcăm și situația în care Curtea își revizuieste propriile hotărâri pentru a asigura protecția dreptului la proprietate. De exemplu, în una dintre hotărârile sale [169], Curtea a reținut: prezenta sesizare conține elemente de noutate față de sesizarea anterioară, și anume: critica se referă la imprevizibilitatea dispozițiilor contestate, care poate genera abuzuri din partea executorilor judecătorești, precum și critica cu privire la încălcarea *dreptului de proprietate* al debitorilor și a constatat motive suficiente care să impună reexaminarea soluției adoptate anterior.

Adresele Curții Constituționale. Conform art. 79 din Codul jurisdicției constituționale, dacă la examinarea cauzei Curtea Constituțională constată existența unor lacune în legislație, ce se datorează nerealizării unor prevederi ale Constituției, ea atrage atenția organelor respective, printr-o adresă, asupra lichidării acestora. În special în cazurile în care a fost pus în discuție dreptul la proprietate, într-o speță [163, par. 22-23], Curtea a observat că, prin transmiterea din oficiu de

către instanța de judecată a titlului executoriu, debitorul este lipsit de posibilitatea de a executa benevol hotărârea judecătorească privind stabilirea și încasarea pensiei de întreținere, până la începerea executării silită, și această împrejurare cauzează suportarea automată a cheltuielilor de executare, încasate de executorul judecătoresc în toate cazurile de stingere, totală sau parțială, a obligației stabilite în documentul executoriu, fiind, pe cale de consecință, afectat *dreptul de proprietate* al debitorului prin plata onorariului. Cu această ocazie, în conținutul dispozitivului hotărârii, Curtea Constituțională a emis o adresă, prin care a indicat expres „Până la reglementarea de către Parlament a termenelor de executare benevolă, înainte de transmiterea documentului executoriu pentru executare silită, se va aplica termenul de 15 zile de la rămânerea definitivă a hotărârii pentru executarea benevolă, similar termenului prevăzut de articolul 60 alin. (3) din Codul de executare”. Prin introducerea acestui termen, legiuitorul bazându-se pe principiul umanismului încearcă să reducă impactul coercitiv al procedurii de executare pentru debitor, acordându-i posibilitatea de a-și proteja patrimoniul și de a beneficia de toate drepturile care îi sunt garantate de către stat [395].

In globo, investigarea acestor atribuții ale Curții Constituționale, prin prisma hotărârilor emise, certifică cu siguranță calificativul de „gardian” al drepturilor fundamentale, inclusiv al dreptului la proprietate. Pe bună dreptate, academicianul Ion Guceac susține: „grație poziției Curții Constituționale din Republica Moldova, supremația legii, în calitate de principiu al statului de drept, a devenit o axiomă” [354, pag. 79].

În definitiv, tragem următoarele concluzii:

1. De la Declararea Independenței până la adoptarea Constituției, cadrul normativ care reglementa relațiile de proprietate era asigurat de: Legea cu privire la proprietate, Codul funciar, Legea cu privire la privatizare etc., texte de lege în baza cărora a fost inițiat procesul de deestatizare a proprietății, reforma funciară, care, pentru tânărul stat, a fost unul anevoios și cu multe neluări în considerare la adresa dreptului la proprietate. Această frenzie normativă a dreptului de proprietate a adus atingeri severe dreptului în discuție, care, segmentar, au fost înlăturate cu concursul justiției constituționale. Or, într-o perioadă scurtă de timp de la constituire, Curtea Constituțională a trebuit să se expună asupra concordanței actelor normative cu art. 46 din Constituție.

2. Ținând cont de faptul că jurisprudența Curții Constituționale s-a degajat de la un punct zero, în lipsa unui precedent local și antebelic, apreciem temeritatea de care a dat dovadă în garantarea dreptului la proprietate, contra abuzurilor legislativului. Precum susține și Ion Deleanu: „la acea dată, justiția constituțională apărea drept un remediu la „fracturile istoriei”, o tehnică preventivă sau, după caz, corectivă la disfuncționalitățile sau dezarticulațiile statului de drept

constituțional, un gen de „inginerie juridică” după „cartea tehnică” a sistemului politic, care este Constituția” [328, pag. 6].

3. De la înființare și până în prezent, Curtea Constituțională a contribuit semnificativ la perfecționarea sistemului de drept al proprietății, fie prin catalizarea procesului de constituționalizare a dreptului la proprietate și de aliniere la standardele europene, fie prin înlăturarea textelor de lege care nu corespund normelor constituționale și exigențelor europene, fie prin depistarea unei lacune legislative, care poate fi acoperită prin liniile directorii cu caracter normativ date Parlamentului și Guvernului, fie prin instituirea unor garanții suplimentare, fie prin soluționarea unor disfuncționalități în procesul de aplicare a legilor.

4. Menirea justiției constituționale în garantarea dreptului la proprietate nu este mai puțin semnificativă nici azi, când instanța este interesată, în principal, de compatibilizarea legislației interne cu exigențele europene [488, pag. 29]. Totodată, judecătorul constituțional este preocupat de cercetarea existenței unor garanții suficiente în cazul măsurilor de restrângere a dreptului la proprietate, rămânând astfel „fidelă” standardelor europene. În același timp, justiția constituțională în materia dreptului la proprietate se direcționează spre verificarea standardului de calitate a legii, precum și spre încadrarea sistemică a actelor normative. Or, în multe situații, viciile de neconstituționalitate au avut la bază nerespectarea normelor de tehnică legislativă în actul de legiferare. Așa încât Curtea Constituțională contribuie la ameliorarea calității legilor, prin eliminarea din sistem a normelor „neclare” și „imprevizibile”.

5. Este inevitabilă observația în privința evoluției calității actului de justiție neconstituțională. Dacă într-o etapă incipientă sesizăm lipsa unei analize sistemice a măsurilor de restrângere a dreptului la proprietate, conform condițiilor analizate în Capitolul 2 din lucrare, dar cumva eventual se ajungea la analiza doar a unei condiții [168], pe când în prezent s-a renunțat la această practică, astfel încât se recurge la o analiză treptată a condițiilor restrângerii dreptului la proprietate, așa cum a sugerat și judecătorul european în jurisprudența sa.

6. Deși, s-ar părea, că finalitatea demersului cetățeanului de a invoca neconstituționalitatea unei legi, prin care i se aduce atingere dreptului la proprietate, ar putea fi știrbită în condițiile în care partidele parlamentare se află într-o competiție acerbă pentru a-și trimite oamenii proprii ca judecători ai Curții Constituționale, atestăm cu toată răspunderea că, exceptând unele situații individuale, Curtea Constituțională manifestă o atitudine aparte față de dreptul la proprietate și nu admite ca realizarea acestui drept să fie compromisă de interesele unor particulari.

7. Deși instanța constituțională nu poate să se expună asupra aplicării necorespunzătoare a legislației naționale în cauze individuale sau asupra proporționalității măsurilor aplicate de către instanțele judecătorești sau alte autorități ale statului, rolul său de gardian al dreptului la proprietate

este evident. Or eliminarea din cadrul normativ al proprietății, al legilor care înfrâng prevederile art. 46 din Constituție, precum și evidențierea unor lacune legislative, care urmează a fi remediate de legislativ și executiv, sunt indicii clare că utilizarea eficientă a acestor atribuții ale instanței constituționale ar putea contribui la armonizarea legislației naționale și augmentarea practicilor autorităților publice pe segmentul dreptului la proprietate și, drept rezultat, ar putea diminua numărul de cazuri în care Curtea Europeană ar constata încălcarea art. 1, Protocolul nr.1. Or, după cum am nuanțat *supra*, au fost situații în care judecătorul european a sesizat că actul legislativ nu întrunea standardul de calitate, iar această deficiență a putut fi remediată de Curtea Constituțională.

În opinia noastră, pentru a îmbunătăți calitatea actului de justiție constituțională și a consolida mecanismul de garantare a dreptului la proprietate, sunt necesare următoarele:

Recomandare: Fără a detalia convingerea exprimată de mai mulți specialiști că ar fi necesară pentru optimizarea activității Curții Constituționale (care cu siguranță necesită o dezvoltare teoretică substanțială distinctă), ca numărul *judecătorilor să fie impar*, noi susținem fără rezerve această convingere. Totodată, pornind de la faptul că judecătorii Curții Constituționale sunt desemnați după o procedură *sui generis*: doi de către Parlament, doi de către Guvern și doi de către Consiliul Superior al Magistraturii, în opinia noastră, este necesar ca cei doi judecători desemnați de CSM să fie din rândul *judecătorilor în exercițiu*. Această propunere se explică prin faptul că judecătorii sunt familiarizați și au abilități de a interpreta și a aplica legea, sunt cunoscuți și au experiență în procedura judiciară, contradictorialitatea procesului, necesitatea de motivare a hotărârilor. Totodată, prin formația sa, judecătorul va judeca în mod imparțial. Controlul constituționalității de către magistrați de profesie, care dețin practică judecătorească, ar fi unul mai eficient în opinia noastră. În acest sens este necesar de a completa art. 6 alin. (2), Legea cu privire la Curtea Constituțională, după sintagma „doi de Consiliul Superior al Magistraturii” cu sintagma „din rândul judecătorilor în exercițiu”.

Recomandare: Instanța constituțională își exercită atribuțiile doar la sesizare și nu poate examina nicio problemă din proprie inițiativă, considerent din care pledăm pentru acordarea dreptului Curții Constituționale de a se *autosesiza* în cazurile în care constată neconstituționalitatea unui text de lege în materia drepturilor omului [488, pag. 32]. O astfel de prerogativă a Curții de a se autosesiza în materia drepturilor omului ar contribui esențial la armonizarea legislației naționale, conform standardelor europene. Totodată, deși, potrivit art. 6 alin. (3), Codul jurisdicției constituționale, Curtea Constituțională poate pronunța o hotărâre și în privința altor acte normative, a căror constituționalitate depinde în totalitate sau parțial de constituționalitatea actului contestat, considerăm că această prerogativă nu este una satisfăcătoare, care să consolideze controlul constituționalității legilor. Este apreciable, că instanța constituțională fiind suverană cu privire la

competența ei în materia controlului de constituționalitate, a militat în HCC nr. 19 din 13 iulie 2021, că deși articolul 46 nu a fost invocat în mod expres de autorul sesizării, faptul în sine nu împiedică Curtea să-l rețină, dacă din argumentarea sesizării rezultă aceasta. Totuși, suntem convinși că recomandarea enunțată mai sus este una binevenită pentru instituția contenciosului constituțional.

3.5. Importanța Avocatului Poporului (Ombudsmanului) și a altor instituții în garantarea dreptului la proprietate

Avocatul Poporului (Ombudsmanul) este prima instituție, predestinată garantării drepturilor omului, care se reclamă după analiza celor trei puteri de stat și a instanței constituționale. Deși unii autori [558 pag. 9] demonstrează că originile Ombudsmanului pornesc din antichitate, aceștia nu contestă contribuția pe care a avut-o Suedia în formarea modernă a acestei instituții, or, indubitabil, prima instituție constituită pentru a veghea respectarea legilor în administrație este considerată instituția suedeză.

În literatura de specialitate, Ombudsmanul a fost definit ca o formă de control independent al autorităților publice sau ca un organ extraordinar de control al administrației publice, situat în afara procedurilor obișnuite de atacare a acesteia [535, pag. 266]. Alături de contenciosul administrativ și contenciosul constituțional, instituția Ombudsmanului țintește ca scop protecția cetățeanului împotriva abuzurilor ce vin din partea autorităților publice. Misiunea acestei instituții, după cum dictează art. 59¹ alin. (1) din Constituție, este „promovarea și protecția drepturilor fundamentale ale omului”.

Rolul său de gardian al drepturilor omului la nivel de Constituție a fost consacrat relativ recent, prin amendarea Constituției la 19 mai 2017 [449] în sensul introducerii unui articol separat – art. 59¹ „Statutul și rolul Avocatului Poporului”. Această omisiune legislativă, deși sesizată încă în 2003 de Alexei Potînga și Gheorghe Costachi [514, pag. 66], a fost rectificată abia în 2017 și poate fi apreciată doar pozitiv, întrucât acordă instituției respective siguranța că activitatea sa nu va fi blocată de nicio autoritate.

În continuare vom analiza contribuția Avocatului Poporului în garantarea realizării dreptului la proprietate prin prisma atribuțiilor legale ce le exercită. În virtutea art. 16 lit. a), Legea cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanul) (în continuare Legea nr. 52/2014) [443], Avocatul Poporului *recepționează și examinează cererile cu privire la încălcarea drepturilor și libertăților*. Activitatea Ombudsmanului are ca punct de plecare sesizarea. De exemplu, doar în anul 2020, Avocatul Poporului a înregistrat 50 de cereri privind dreptul la proprietate [45].

Petițiile examinate de Avocatul Poporului pe tărâmul dreptului la proprietate sunt din cele mai diverse și complexe. De exemplu [46], într-o petiție, petiționara s-a plâns de aplicarea, de către executorul judecătoresc, a sechestrului pe indemnizația pentru îngrijirea copilului până la vârsta de trei ani, care era unica sursă de existență a petiționarei, în vederea achitării unei rate la credit, care fusese deja achitată. Neexaminarea, de către autoritățile locale timp de 16 ani a cererii unei familii de șase membri cu privire la acordarea unui teren pentru construcția casei de locuit, a fost obiect de examinare într-o altă plângere [31]. Neexecutarea unei decizii a autorității locale de acordare a unei indemnizații unice pentru construcția spațiului locativ [26]; neachitarea salariului timp de patru luni, colectivului unei grădinițe de copii din lipsă de mijloace financiare [28]; folosirea ilegală de către administratorul unei întreprinderi agricole a cotelor-părți valorice din terenurile agricole, în lipsa unui act de dare în folosință și achitării cărorva plăți [27]; blocarea de către vecini a canalului de scurgere a apelor survenite în urma ploilor, care, drept consecință, pune în pericol viața, securitatea și integritatea bunurilor petiționarului [29]; obstrucționarea dreptului la pensie de către organele sociale [30] sunt doar câteva din plângerile adresate Ombudsmanului, care ținesc pe protecția dreptului la proprietate. Soluționarea cu succes și într-un timp relativ scurt a acestor plângeri denotă eficiența acestui mecanism de garantare a dreptului la proprietate.

În temeiul art. 26, Legea nr. 52/2014, Avocatul Poporului este subiect cu drept de *a sesiza Curtea Constituțională*. Suspiciuni cu privire la neconformitatea actelor legislative cu art. 46 din Constituție a invocat Ombudsmanul în tentativa de a fi declarate neconstituționale prevederile din Codul penal, prin care a fost introdusă confiscarea extinsă. Deși, în sesizarea formulată [48], acesta a invocat că prevederile privind confiscarea extinsă a bunurilor contravin, în esență, principiilor constituționale privind prezumția licită a proprietății, sesizarea a fost respinsă [167].

Neconformitatea prevederilor legale cu art. 46 din Constituție a fost invocată și cu altă ocazie [47], și anume în privința textului de lege care viza perioada maximă de aflare pe teritoriul RM a mijloacelor de transport neînmatriculate în RM – 180 de zile dintr-o perioadă de 12 luni, precum și achitarea taxei (vinietei) pentru folosirea drumurilor RM. Însă și această tentativă a Ombudsmanului nu a fost soldată cu succes [143].

Semnificativă în această parte a lucrării este și o sesizare de dată mai veche, prin care Avocatul Poporului a solicitat verificarea constituționalității prevederilor punctelor 2 și 3 din Hotărârea Guvernului, nr. 338 din 26 mai 1995 „Cu privire la restituirea averii, recuperarea valorii ei și achitarea compensațiilor persoanelor supuse represiunilor”. În demonstrația de neconstituționalitate, Ombudsmanul a invocat faptul că stabilirea plafonului la acoperirea prejudiciilor cauzate în urma represiunilor politice în mărime de 200 de lei, atunci când valoarea bunurilor poate fi estimată, și 90 de lei, atunci când valoarea bunurilor nu poate fi estimată, este o

încălcarea prevederilor art. 46 din Constituție. De data aceasta, opinia Avocatului Poporului a fost luată în considerare, sesizarea fiind admisă [164].

Într-o sesizare recentă, înaintată de regretatul Mihail Cotorobai, s-a opinat că tratamentul diferențiat al persoanelor care nu-și au domiciliul în RM, comparativ cu cele care își au domiciliul în RM, în materie de stabilire și plată a pensiilor în conformitate cu prevederile Legii contestate, contravin art. 46 și 47, coroborate cu art.16 și 54 din Constituție, argumente care au fost reținute în totalitate de instanța constituțională [159]. Aceste sesizări ale Avocatului Poporului, adresate pe tărâmul art. 46 din Constituție, conturează un atașament special față de dreptul la proprietate. Această opinie se coroborează și cu datele statistice [175], care denotă faptul că sesizările depuse de Ombudsman în principal au vizat nediscriminarea, prestațiile de asigurări sociale și *protecția proprietății*.

Rolul Ombudsmanului în cadrul justiției constituționale nu se limitează doar la sesizarea Curții Constituționale, în situații de suspiciuni de neconstituționalitate, dar și prin expunerea unor opinii *amicus curiae*. *Exempli gratia*, în cadrul examinării constituționalității prevederilor legale care acordau doar mamelor dreptul de asigurare obligatorie de asistență medicală din contul statului, invitat să-și expună opinia pe marginea acestei chestiuni, Avocatul Poporului pentru drepturile copilului a menționat faptul că normele contestate sunt contrare prevederilor normelor constituționale și instituie un tratament discriminatoriu între mame și tați, care îngrijesc patru sau mai mulți copii [160].

Este apreciabil și aportul Ombudsmanului în procesul de legiferare, prin prezentarea *propunerilor în vederea perfecționării legislației*, în special în materia prestațiilor sociale. Exemplificăm aici propunerea Ombudsmanului de amendare a textului de lege în sensul îmbunătățirii sistemului de pensionare pentru persoanele asigurate. În special, Avocatul Poporului a schițat că stabilirea unei pensii pentru limita de vârstă unei persoane, care a contribuit pe parcursul vieții la sistemul public, într-un quantum mai mic decât minimumul de existență, aduce atingere dreptului la proprietate [32]. Pornind de la plângerea unei petiționare, care a invocat imposibilitatea de a beneficia de unele prestații sociale stabilite prin Hotărârea Guvernului, nr. 870 din 28 iulie 2004, deoarece aceasta își face studiile la un liceu-internat și nu la școală de tip internat, așa cum este stipulat în Hotărârea nominalizată [33], Avocatul Poporului a solicitat ca în textul Hotărârii să fie substituită sintagma ”școli de tip internat” cu sintagma ”instituții de tip internat”. Altă propunere de modificare a legislației a vizat modificarea Hotărârii Guvernului, nr. 435 din 23 aprilie 2007, în sensul acordării garanțiilor și persoanelor care îmbină munca cu studiile în instituții de învățământ și din alte țări, nu doar din RM [34].

Apreciem pozitiv această atribuție a Ombudsmanului de a iniția propuneri de amendare a legislației. Însă, pentru consolidarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate, împărtășim propunerea lui Alexei Potînga și Gheorghe Costachi [514, pag. 86], de a completa art. 73 din Constituție în sensul acordării dreptului de inițiativă legislativă și Avocatului Poporului.

Potrivit art. 25 alin. (1) lit. a) Legea nr. 52/2014, Avocatul Poporului este în drept să întreprindă anumite *acțiuni procesuale*. În acest sens, într-una din spețe [317], Avocatul parlamentar (termen cu care opera legiuitorul la data depunerii acțiunii) a depus în interesele reclamantei cerere de chemare în judecată cu privire la contestarea unei dispoziții a autorității locale, prin care s-a dispus înlăturarea obstacolelor în folosirea terenului proprietate municipală și eliberarea terenului ocupat abuziv. Deși prima instanță a admis acțiunea depusă de Avocatul parlamentar, instanța de apel [182] (opinie împărtășită și de CSJ) a pronunțat o soluție contrară de respingere a acțiunii. Pentru a decide astfel, instanța de apel a decelat că Avocatul parlamentar pentru protecția *dreptului copilului* dispune de dreptul de a sesiza instanța de judecată în interesele terțelor persoane sau în interesul general doar în limita competenței acestuia în *materie de protecție a drepturilor copilului*. Însă la caz interesul în care s-a acționat ține de reclamantă, în vârstă de 62 de ani, iar, potrivit materialelor cauzei și esenței litigiului expus, aceasta a acționat în vederea valorificării drepturilor asupra 0,60 ha de teren, proprietate municipală, de către o societate comercială, al cărei administrator este reclamanta. În replică, Avocatul parlamentar, în cererea de recurs, a invocat faptul că a intervenit pe marginea acestui caz, deoarece terenul în cauză se referă la un parc de joacă pentru copii, care a fost amenajat de reclamantă. Este greu să ne convingem de argumentul profilat de Avocatul parlamentar în cererea de recurs, or, potrivit normelor legale, în vigoare la momentul examinării speței, Avocatul parlamentar pentru protecția drepturilor copilului avea competențe specifice ce țin de apărarea drepturilor copilului, iar invocarea, că terenul în litigiu se referă la un parc de joacă pentru copii, nu justifică intervenirea ombudsmanului în acest proces.

Ombudsmanul a intervenit și cu altă ocazie [315], prin depunerea unei cereri de chemare în judecată în interesele reclamantei, prin care a solicitat obligarea Ministerului Sănătății să-și îndeplinească obligația asumată prin scrisoarea de garanție privind achitarea costului intervenției chirurgicale la care urma a fi supusă reclamanta. De data aceasta, inițiativa Ombudsmanului a fost respinsă în fond de instanțele de judecată [179].

O altă atribuție a Avocatului Poporului se referă la *raportarea privind respectarea și promovarea drepturilor și libertăților omului*. În acest sens, Ombudsmanul prezintă *rapoarte anuale* Parlamentului, în care relatează despre: activitatea instituției, situația privind respectarea drepturilor omului, cele mai grave sau frecvente situații de încălcare a acestor drepturi.

În rapoartele pentru anii 2010 – 2016 [35, 36, 37, 38, 39, 40, 41] Avocatul Poporului a reflectat că cele mai multe probleme ce se referă la dreptul la proprietate sunt: repunerea în drepturile patrimoniale a persoanelor deportate; procedura de expropriere în vederea construirii Portului Internațional Liber Giurgiuilești; lipsa consimțământului de la toți locatarii blocului locativ pentru construcția mansardelor, precum și calitatea nesatisfăcătoare a lucrărilor; lipsa contractelor de arendă funciară și/sau încheierea acestora cu încălcarea normelor legale; nerespectarea normelor existente privind asigurarea cu locuință gratuită a tinerilor specialiști; nerespectarea dreptului la proprietate a locatarilor blocurilor în a căror preajmă se construiesc anexe și alte tipuri de construcții; îngrădirea dreptului la privatizare a spațiilor locative.

În Rapoartele pentru anii 2017 [42], 2018 [43], 2019 [44] și 2020 [45], dreptul la proprietate nu și-a găsit un capitol separat, precum l-a avut în rapoartele precedente. Problematika dreptului la proprietate însă este oglindită într-o altă formulă, adică din perspectiva prestațiilor sociale, după cum am și nuanțat *supra* în lucrare, o tendință de „socializare a dreptului la proprietate”. În particular, petițiile s-au referit la: prestațiile sociale sub minimumul de existență, salariile mici, serviciile sociale insuficiente, aplicarea eronată a prevederilor legale la stabilirea pensiei pentru limită de vârstă etc. În afara preponderenței aspectelor ce țin de protecția socială, Avocatul Poporului a fost sesizat cu numeroase petiții în care s-au menționat: nerespectarea bunurilor debitorilor în cadrul executării documentului executoriu prin aplicarea sechestrului pe bunuri, depășirea atribuțiilor executorilor judecătorești prin aplicarea abuzivă a sechestrului pe conturile bancare ale debitorilor, despăgubirea dreaptă pentru expropriere.

Din analiza rapoartelor prezentate de Avocatul Poporului în ultimii zece ani constatăm că spectrul de probleme care vizează dreptul la proprietate a evoluat esențial: de la problema restituirii averilor confiscate, indexarea depunerilor bănești cu care se confruntau cetățenii în anii 2010-2012, actualmente problemele vizează în principal aspecte sociale, ceea ce demonstrează că autoritățile publice au învățat să gestioneze problemele cele mai primare în materia dreptului în discuție și tind să facă față noilor provocări, legate de socializarea dreptului la proprietate.

În literatura de specialitate [333, pag. 52] s-a lansat ideea că ar fi oportun de a reorienta activitatea Avocatului Poporului de la intervenția în baza plângerii spre o activitate analitică generalizatoare, în vederea depistării legităților și tendințelor de manifestare a încălcării drepturilor omului, identificării acelor puncte vulnerabile ale verigilor mecanismului statal, care admit încălcarea sistematică a acestor drepturi. În replică, credem însă că, în baza rapoartelor pe care le întocmește, Avocatul Poporului realizează și o analiză generalizatoare, în condițiile în care constată unele deficiențe, Ombudsmanul lansează unele recomandări, avize, propuneri de amendare a legislației, ceea ce implică o analiză sistemică a problemei în discuție.

O altă atribuție a Avocatului Poporului ține de *promovarea drepturilor și libertăților omului*. În acest sens, am putea menționa întâlnirea reprezentanței Comrat a OAP cu educatorii unei grădinițe dintr-o localitate [25] și cu profesorii din cadrul unui liceu din localitate [24], prin care aceștia au fost familiarizați cu activitatea și misiunea Avocatului Poporului.

Finalizând cu dezlegarea chestiunii privind aportul Avocatului Poporului în garantarea realizării dreptului la proprietate, observăm o sporire substanțială a importanței acestei instituții în realizarea dreptului în discuție. În așa condiții, Ombudsmanul apare ca una dintre cele mai populare garanții instituționale în materia dreptului la proprietate, fapt de care ne-am putut convinge prin numărul de cereri și dosare finalizate pozitiv, în care s-au invocat aspecte deficitare privind realizarea dreptului garantat de art. 46 din Constituție.

Pentru realizarea misiunii sale, este necesar ca competențele acestei instituții să fie cunoscute și accesibile societății, care să poată apela în caz de necesitate. Deși această instituție dispune de posibilitatea de a constata formal corectitudinea/incorectitudinea administrației, după cum susțin și Alexei Potînga și Gheorghe Costachi [514, pag. 123], „pârghiile cele mai sigure de care se folosesc ombudsmanii și care le sporește imaginea sunt condiționate de superioritatea bazată pe cunoaștere imparțială a faptelor sau situațiilor și respectiv folosirea științei juridice pentru a demonstra legalitatea sau ilegalitatea faptelor sau a situațiilor prezentate, precum și prudența diplomatică concretizată în simțul echilibrului și echității în vederea detectării actelor incorecte săvârșite în administrație”.

Avocatul Poporului este una dintre puținele instituții care funcționează fără disfuncționalități, contribuie la protecția drepturilor omului față de abuzurile administrației publice, iar astăzi nu se poate concepe o societate democratică în afara acestei instituții [507, pag. 10]. Fiind un remediu non-juridic, ce are ca metodă principală de lucru concilierea, instituția Avocatului Poporului reprezintă o alternativă mult mai puțin costisitoare și mai rapidă, evitându-se astfel supraîncărcarea sistemului judecătoresc.

În condițiile în care Ombudsmanul nu emite decizii obligatorii, procedura sa este mai flexibilă și, relativ, informală față de cea în fața unei instanțe, astfel încât puterea unei astfel de instituții este tocmai forța autorității sale morale, calitățile de mediator/conciliator, fiind cele care trebuie să primeze în soluționarea cazurilor [535, pag. 272]. Activitatea Avocatului Poporului se bucură de o eficiență enormă, având în vedere că legislația actuală pune la dispoziția Ombudsmanului instrumente de constrângere în cazul în care constată că recomandările sale nu sunt urmate de măsuri de restabilire a legalității și a drepturilor încălcate, care este instituit la art. 320, Codul contravențional. Acest instrument, pus la îndemâna Ombudsmanului, îi asigură și mai mult rolul de gardian al drepturilor omului și-i sporește popularitatea.

Așadar, instituția Ombudsmanului reprezintă una dintre cele mai importante garanții a dreptului la proprietate, mult mai puțin costisitoare și mai rapidă, în atentatele autorităților publice față de dreptul în discuție, în raport cu instanța de judecată, iar eficiența acesteia nu depinde doar de modul în care își exercită atribuțiile, ci și de modalitatea în care este percepută de opinia publică. Însă nu putem face abstracție de faptul că activitatea acestei instituții este tot mai intensă de la an la an, fiind alimentată de numeroase și diverse petiții, fapt care nu poate fi apreciat decât pozitiv, și anume probează popularizarea și creșterea încrederii cetățenilor în această instituție. Desigur, creșterea numărului de petiții ar putea semnala faptul sporirii numărului de abuzuri din partea autorităților publice, noi credem însă că aceste abuzuri au existat și anterior, doar că nu erau raportate într-un număr atât de mare. Totodată este sesizabilă și dezvoltarea nivelului de cultură juridică a cetățenilor, care implică adresarea la această instituție și accesibilitatea acesteia pentru a soluționa problemele legate de realizarea drepturilor omului.

Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității (în continuare CEDAE) este o autoritate publică autonomă, imparțială și independentă, creată în 2013, a cărei misiune este de a oferi protecție împotriva discriminării, a asigura egalitatea și restabilirea în drepturi a persoanelor discriminate. Deși s-ar părea, la *prima facie*, că activitatea Consiliului nu ar avea tangență cu dreptul la proprietate, din exercițiul jurisprudențial al acestei instituții observăm că incidența cu dreptul în discuție este inevitabilă. Aici concretizăm că CEDAE, în virtutea atribuțiilor legale, examinează plângeri ale diferitor persoane cu privire la săvârșirea unei fapte de discriminare, care pot avea la bază o diferențiere de tratament în dreptul la respectarea bunurilor. În Legea cu privire la asigurarea egalității [421], protecția dreptului la proprietate este asigurată prin intermediul art. 8, „Interzicerea discriminării privind accesul la serviciile și bunurile disponibile publicului”.

În **Anexa nr. 13** am reflectat unele spețe ale Consiliului, în care a fost abordată discriminarea în accesul la serviciile și bunurile disponibile publicului. Din analiza secvențială a spețelor analizate observăm că rolul acestei instituții în garantarea dreptului la proprietate este enorm și nu poate fi neglijat, deoarece contribuie la eliminarea situațiilor de încălcare a dreptului la proprietate în situații de discriminare. Totuși, în vederea sporirii popularității acestei instituții, John Wadham și Dumitru Russu [566] susțin că Consiliul Egalității ar trebui să ofere *compensații* corespunzătoare reclamantului, în cazul în care constată o discriminare, deoarece procesul de asigurare a unui remediu pentru discriminare ar trebui să fie eficient și proporțional, opinie cu care suntem de acord. Or, în așa situație, dacă faptul discriminării este stabilit printr-o decizie a Consiliului Egalității, victima poate obține daune morale doar prin intentarea unui proces judiciar, care, de obicei, e de durată lungă.

Totodată, Consiliul Egalității este în drept să formuleze recomandări menite să asigure redresarea drepturilor victimei și pentru a preveni încălcări similare ulterioare. Implementarea acestor recomandări este asigurată prin intermediul art. 71¹ și 71², Codul contravențional, care acordă dreptul Consiliului Egalității de a iniția procedura de executare, în cazurile în care recomandările nu au fost executate. Importanța acestei instituții se consolidează și prin dreptul Consiliului Egalității de a face recomandări de modificare a legislației naționale pentru evitarea viitoarelor acte de discriminare.

Recomandare: Întrucât Consiliul nu dispune de dreptul de a sesiza Curtea Constituțională în vederea verificării controlului de constituționalitate în cazul în care constată faptul că legile abordează în mod discriminatoriu anumite relații juridice privind dreptul la proprietate, considerăm oportun de a modifica art. 38 din Codul jurisdicției constituționale și art. 25 din Legea cu privire la Curtea Constituțională, în sensul includerii CEDAE în calitate de subiect cu drept de sesizare.

Societatea civilă. Construirea unei democrații adevărate și a unui stat de drept este legată, fără îndoială, de societatea civilă, adică de participarea cetățenilor la viața publică. Preocuparea centrală a societății civile o constituie asigurarea drepturilor omului, transpunerea în viață a principiilor statului de drept, interzicerea abuzului de putere din partea autorităților publice. Societatea civilă și dreptul de proprietate sunt două instituții inseparabile, or, după cum susținea și John Locke, „în cadrul societății civile este esențial de a proteja și apăra proprietatea, inexistența unei astfel de apărări fiind incompatibilă cu conceptul de societate civilă”.

Republica Moldova are mari restanțe în edificarea societății civile, iar despre această problemă ne relatează în mod detaliat profesorul Gheorghe Costachi în lucrările sale [110, pag. 57; 112, pag. 23]. Pentru a edifica o societate civilă în RM, Constantin Marin [461, pag. 110-115] propune un model hexagonal, axat pe dimensiunile: politică, economică, juridică, instituțională, culturală și comunicațională a societății. Pentru realizarea *dimensiunii economice*, în opinia autorului menționat, este necesară afirmarea *proprietății private* în calitate de fundament al economiei de piață. Impactul ei asupra întronării valorilor societății civile este multiplu. Este vorba, întâi de toate, de anularea alienării economice la care a fost supus omul în perioada totalitarismului. În al doilea rând, doar *omul, înzestrat cu proprietate*, poate deveni adevăratul actor al societății civile, căci în această stare el își poate dobândi autonomia necesară pentru statuarea lui în calitate de cetățean. Respectiv, în condițiile în care o parte considerabilă a populației se află la limita sărăciei, este imposibil de a crea o asemenea societate.

Totuși, după cum se susține în doctrina de specialitate, „unica cale spre edificarea statului democratic le este atribuită ONG-urilor, care au rolul de a contribui la dezvoltarea, la realizarea și

menținerea funcționării societății democratice [75, pag. 16]. Deși, în opinia lui Eduard Țugui, „organizațiile nonguvernamentale au început să devină un interlocutor greu de neglijat pentru autoritățile publice în domeniul drepturilor omului” [556], suntem încă reticenți spre afirmarea unui astfel de fapt. Cu toate că suntem încă în procesul de consolidare a societății civile, totuși nu putem să nu remarcăm succese demne în acest sens.

Cu toate că activitatea organizațiilor respective este dificil a fi evaluată, acestea au o contribuție esențială prin: promovarea culturii juridice în RM, elaborarea a zeci de studii și publicații, acordarea asistenței juridice gratuite pentru categoriile defavorizate, asistență cu privire la sistemul european de protecție a drepturilor omului. În acest sens, exemplificăm excepția de neconstituționalitate ridicată de o persoană fizică, cu dizabilitate severă, într-un litigiu aflat pe rolul instanței de judecată, care a fost reprezentată în fața Curții Constituționale de juriștii AO „Centrul de Asistență Juridică pentru Persoanele cu Dizabilități” [158].

Rolul acestor instituții se conturează și prin prisma opiniilor *amicus curiae*, solicitate de Curtea Constituțională în mod regulat în procesul de verificare a constituționalității unui act normativ, și cărora instanța constituțională le acordă o importanță deosebită în procesul de înfăptuire a justiției constituționale. *Exempli gratia*, în aceeași speță invocată *supra*, ce viza verificarea constituționalității prevederilor legale care acordau dreptul la pensia de dizabilitate în cazul unei dizabilități severe, provocate de o afecțiune generală în funcție de stagiul de cotizare efectiv realizat, Curtea Constituțională a solicitat opinia AO „Centrul de Asistență Juridică pentru Persoanele cu Dizabilități” [158].

Importanța organizațiilor neguvernamentale în garantarea dreptului la proprietate se poate manifesta și prin identificarea lacunelor sau a textelor de lege care contravin art. 46 din Constituție sau a modului în care acestea sunt interpretate sau aplicate de instanțele de judecată sau alte autorități publice. Însă, în lumina dreptului pozitiv, organizațiile necomerciale nu sunt investite direct cu dreptul de a sesiza Curtea Constituțională, deși legea le permite o astfel de pârghie în cazul în care au statut de parte într-un proces judiciar intentat, după cum am urmărit în speța menționată *supra*. În acest sens, Ion Moroșan [469, pag. 61] exprimă, în teza de doctor în drept, convingerea că este necesară extinderea subiecților cu dreptul de a sesiza Curtea Constituțională în sensul acordării acestui drept și ONG ce desfășoară activitate în domeniul promovării, protecției și garanției drepturilor omului. Fără pic de ezitare, achiesăm la opinia lansată și considerăm că, din acest punct de vedere, legislația națională este perfectibilă. Cu toate că judecătorul constituțional a avut ocazia să se pronunțe asupra dreptului la proprietate în numeroase hotărâri, acordarea dreptului acestor organizații de a sesiza instanța constituțională ar putea scoate în

evidență aspecte ale dreptului în discuție, care reflectă necesitățile stringente ale societății noastre și, în definitiv, ar putea contribui la augmentarea jurisprudenței constituționale pe acest segment.

Cu siguranță, grație flexibilității operative, ONG-urile pot acorda autorităților publice informații veridice despre situația drepturilor omului și despre lacunele structurale sau legislative [66, pag. 125].

Un rol imens în asigurarea dreptului la proprietate îl exercită organizațiile neguvernamentale prin intermediul *rapoartelor* pe care le întocmesc cu privire la situația respectării drepturilor omului în Republica Moldova, în special cele ale Asociației „Promo-Lex”. Din aceste rapoarte aflăm realități ce nu pot fi identificate în documentele oficiale, iar concluziile sunt de mare valoare atât pentru mediul academic, cât și pentru cel legislativ și executiv. Mai cu seamă am evidențiat raportul „*Dreptul de proprietate în regiunea transnistreană*” [16], în care s-a accentuat problema terenurilor agricole din stânga Nistrului, care se află sub controlul secesioniștilor și la care proprietarii nu puteau avea acces, decât contra unor condiții stabilite de autoritățile neconstituționale. În anii 2011-2018 [17; 18; 19; 20; 21; 22; 23], Asociația „Promo Lex” a elaborat numeroase rapoarte în care a analizat cu minuțiozitate asigurarea dreptului la proprietate în regiunea transnistreană, mai cu seamă problema terenurilor agricole. Problema accesului la terenurile agricole a fost luată în vizor și de către Curtea Europeană în cauza *Sandu și alții contra Moldovei și Rusiei* [259] și *Oprea și alții contra Republicii Moldova și Rusiei* [242], potrivit căreia reclamanții au deplâns lipsa accesului la bunurile lor. O altă problemă evidențiată în aceste rapoarte este restituirea bunurilor confiscate în perioada sovietică victimelor deportărilor, care constă în faptul că în raioanele din stânga Nistrului nu a fost creată o comisie, care ar primi și ar soluționa cererile depuse de către persoanele reabilite. De asemenea, s-a evidențiat și problema confiscării ilegale a bunurilor de către autoritățile neconstituționale, care a fost constatată și de CtEDO în spețele analizate *supra*.

În 2014, când am început să sondăm problema garantării dreptului la proprietate, situația cu privire la terenurile agricole din Transnistria era una de actualitate sporită. Însă, între timp, această problemă a fost depășită, deoarece Guvernul a comunicat că de la 01 august 2018 s-a deblocat accesul fermierilor din raionul Dubăsari la terenurile agricole amplasate după traseul Camenca-Tiraspol [370], iar Asociația „Promo Lex” nu mai efectuează Rapoarte pe acest aspect.

În definitiv, aportul organizațiilor nonguvernamentale în garantarea dreptului la proprietate este unul esențial, însă, odată ce societatea civilă în RM se află într-o etapă de formare, cu trecerea timpului, va fi sesizabil și mai mult efortul acestor organizații în garantarea dreptului în discuție.

Recomandare: Considerăm că este necesară implicarea activă a organizațiilor nonguvernamentale în procesul de legiferare prin consolidarea unor parteneriate dintre autoritățile

publice și societatea civilă, pentru a elucida carențele și erorile din sistemul legislației și a modifica cadrul normativ în corespundere cu standardele europene. Totodată, este necesară dezvoltarea și promovarea, la nivelul societății și al autorităților publice, a culturii și educației juridice, pentru a consolida mecanismul de garantare a drepturilor omului.

În fine, notăm că deși în acest capitol am analizat activitatea unor autorități publice, care au un rol mai deosebit în garantarea dreptului fundamental la proprietate, catalogul acestor instituții nu se epuizează la cel efectuat supra.

3.6. Concluzii la Capitolul 3

Finalizând evaluarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate de către autoritățile publice apare o întrebare firească: Dispune oare cetățeanul nostru de suficiente instrumente efective pentru a-și apăra dreptul în discuție față de abuzurile autorităților publice? Fie că ne referim la autoritățile legislative și administrative, ca fiind primii gardieni ai dreptului la proprietate, fie că apelăm la instanțele judecătorești în situațiile de atentare asupra dreptului la proprietate în cazuri particulare, fie că invităm Curtea Constituțională să se expună asupra conformității textelor de lege cu art. 46 din Constituție, sau soluționăm problema prin intermediul Avocatului Poporului și alte organe, sau, în definitiv, suntem puși în fața situației de a apela la un mecanism internațional de apărare a dreptului la proprietate, în situația inexistenței unui remediu efectiv în plan intern, toate aceste mecanisme instituționale contribuie fără tăgadă la realizarea deplină a dreptului asupra căruia este destinat acest colocvii. Așadar, concluzionăm:

1. Odată cu Declararea Independenței, decidenții politici s-au angajat să revizuiască toată arhitectura instituțională și s-au antrenat într-o permanentă cursă de instituire și constituționalizare a proprietății private, ținând cont de anamneza istorică în care proprietatea privată a fost lichidată. Lipsa experienței de legiferare a implicat și neluări în considerare la adresa dreptului de proprietate, aceste erori fiind remediate de Curtea Constituțională prin intermediul controlului constituționalității legilor. Parlamentul, ratificând Convenția europeană, a dat undă verde mecanismului european de garantare a drepturilor omului, care a implicat și asanarea cadrului normativ al proprietății la standardele europene, acest proces fiind și mai mult catalizat de primele hotărâri de condamnare de către Forul de la Strasbourg pe tărâmul art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție. Deși, actualmente, legislația internă, sub aspectul formei și conținutului în fond, în materia dreptului la proprietate, corespunde exigențelor europene, atestăm unele deficiențe în ceea ce privește „calitatea legii” sub aspectul previzibilității și coerenței sau, uneori, lipsa în textul de lege a unor garanții materiale sau juridice.

2. Deși, *grosso modo*, cadrul normativ al proprietății este competitiv standardelor europene, atestăm un abis între cadrul juridic și situația de fapt, care se confirmă prin numărul mare de condamnări la Curtea Europeană pe tărâmul art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție, dintre care pot fi evidențiate două probleme generice: neexecutarea sau executarea tardivă a hotărârilor judecătorești și casarea neregulamentară a hotărârilor judecătorești. Deși problema neexecutării sau executării tardive a hotărârilor judecătorești în mare parte a fost depășită, prin instituirea remediului intern în baza Legii nr. 87/2011 și abrogarea prevederilor legale, care acordau privilegiu unor categorii largi de persoane, o parte din hotărârile de condamnare sunt și în continuare reproșabile autorității legislative, pe segmentul ce ține de nerespectarea normelor de tehnică legislativă în efectuarea actului de legiferare. Într-o altă suită de condamnări, violarea dreptului la proprietate s-a datorat administrației publice, care s-a pretat diferitor abuzuri și practici vicioase.

3. Totuși cele mai multe hotărâri de condamnare îi sunt reproșabile autorității judecătorești, în special menționăm problema generică a casării neregulamentare a hotărârilor judecătorești, care, în momentul de față, este, în linii mari, depășită și problema acordării unor compensații insuficiente în baza Legii nr. 87/2011. Totuși sunt și în continuare actuale probleme specifice naționale, în care instanțele au tolerat anumite practici vicioase ale administrației publice și care, în definitiv, au antrenat o condamnare pe tărâmul art. 1, Protocolul nr. 1.

4. Deși instanțele de judecată trebuie să fie ultimul remediu de care să dispună cetățeanul în cazurile în care în joc este pus dreptul la proprietate, se pare că, în Republica Moldova, acesta este în unele situații doar o cale intermediară de a ajunge la CtEDO. Totuși adresarea la CtEDO nu întotdeauna este „salvarea”, în special în chestiuni ce se referă la dreptul la respectarea bunurilor. Or, din cele enunțate *supra*, reiese că marja lăsată de CtEDO statelor în chestiuni ce țin de aprecierea utilității publice, prestațiile sociale, măsurile de impozitare, de confiscare este foarte mare, așa încât instanța europeană se înclină în majoritatea cazurilor în fața aprecierii statului, cu condiția respectării principiului proporționalității, astfel încât controlul european pe acest segment este unul superficial.

5. Însă a susține că prestația nesatisfăcătoare a Republicii Moldova la CtEDO este reproșabilă doar instanțelor de judecată este o tratare superficială a problemei. În aceste condiții este necesară asumția deplină a autorităților publice, responsabile de garantarea drepturilor omului, pentru a depăși această „temă pentru acasă”. Este necesar ca efortul tuturor autorităților implicate în procesul de legiferare (la toate etapele sale) și de aplicare a legilor să fie conjugat și orientat spre o realizare efectivă a dreptului la proprietate, iar această relaționare să fie una constructivă, și nu distructivă. Este nevoie, mai mult ca oricând, de o acțiune conjugată a autorităților legislative, executivă și judecătorească pentru consolidarea încrederii cetățenilor în autoritatea publică și

pentru luarea măsurilor necesare de reducere a numărului de condamnări la Curtea Europeană pentru violarea art. 1, Protocol nr. la Convenție.

6. Totuși un studiu asupra respectării dreptului la proprietate nu este și nu poate fi niciodată ultimul cuvânt în acest domeniu, pentru că fenomenul însuși pe care îl abordează este într-o constantă evoluție. Sunt adoptate în continuare reglementări noi, procesul aplicării relevă noi sensuri și interpretări ale celor existente. Lupta pentru drepturi și libertăți este permanentă și este firesc că niciodată nu va fi câștigată definitiv.

CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI

În rezultatul examinării complexe a garantării dreptului la proprietate de către autoritățile publice din Republica Moldova, au fost obținute următoarele **rezultate științifice**: **i)** a fost determinată natura juridică a dreptului la proprietate și sfera de autonomie a autorităților publice în aplicarea măsurilor de restrângere a dreptului respectiv; **ii)** au fost descifrate elementele structurale ale mecanismului de garantare a drepturilor fundamentale și a fost evaluată suficiența și eficiența acestora în garantarea dreptului la proprietate; **iii)** au fost stabilite cauzele și autoritățile responsabile de încălcarea dreptului la proprietate; **iv)** a fost constatată necesitatea consolidării mecanismului de garantare a dreptului la proprietate în vederea optimizării activității autorităților publice și responsabilizării persoanelor vinovate de încălcarea dreptului respectiv. În rezultat, a fost verificată ipoteza de cercetare și, drept consecință, a fost soluționată problema de cercetare importantă pentru domeniul dreptului, care constă în reducerea numărului de cazuri de încălcare a dreptului la proprietate, fapt care a generat formularea unor propuneri de *lege ferenda* direcționate spre consolidarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și spre responsabilizarea persoanelor vinovate de încălcarea dreptului respectiv și a unor *recomandări* pentru optimizarea activității autorităților publice responsabile de elaborarea și aplicarea cadrului normativ al dreptului la proprietate.

Având în vedere că obiectivele tezei, problema științifică de importanță majoră a fost demonstrată în raport cu ipotezele de cercetare, concluziile generale, reflectând rezultatele științifice care au contribuit la soluționarea problemei științifice, sunt:

1. Determinarea naturii juridice a dreptului la proprietate și identificarea sferei de autonomie a autorităților publice în aplicarea măsurilor de restrângere a dreptului respectiv. Natura juridică a dreptului la proprietate a evoluat de la recunoașterea acestuia ca un drept absolut în perioada modernă, ca o reacție împotriva regimului feudal al proprietății, unde intervenția statului se preconiza a fi de excepție, spre conturarea funcției sociale a proprietății, care justifică intervenția statului pentru asigurarea interesului general sau a altor interese particulare. Astăzi, asistăm chiar la proiectarea unei funcții de mediu a proprietății imobiliare. În perioada de proiectare a *funcției sociale* și, respectiv, a *funcției de mediu*, care justifică intervenția statului în exercițiul dreptului respectiv, riscurile unor abuzuri sau excese ale autorităților publice, responsabile de garantarea dreptului la proprietate, s-au amplificat, în condițiile intensificării, atât cantitativ, cât și calitativ, a măsurilor de restrângere a dreptului la proprietate. Studiarea jurisprudenței Curții Constituționale ne-a permis să conchidem că autoritățile publice dispun de o sferă largă de autonomie în aplicarea cadrului normativ în aplicarea măsurilor de restrângere a

dreptului respectiv, ceea ce constituie premise pentru amplificarea abuzurilor din partea acestora. Deși, art. 54 din Legea Supremă instituie o listă exhaustivă de situații în interesul cărora poate fi admisă restrângerea drepturilor fundamentale, autoritățile naționale dispun de o marjă de manevră largă în instituirea măsurilor de restrângere a dreptului la proprietate, pornind de la imprecizia termenilor cu care operează constituentul și posibilitatea interpretării *in extenso* a acestora.

2. **Cauzele și autoritățile responsabile de încălcarea dreptului la proprietate.** Din analiza activității autorităților responsabile de aplicarea cadrului normativ al dreptului la proprietate și a jurisprudenței Curții de la Strasbourg, degajată pe marginea art. 1, Protocol nr. 1, am constatat că cele mai multe condamnări le sunt reproșabile instanțelor de judecată sau, în multe cazuri, responsabilitatea acestora este cumulată cu cea a autorităților executive, uneori și a celei legislative. Cauza acestor condamnări pornește fie de la insuficiența compensațiilor acordate în baza Legii nr. 87/2011, fie de la casarea neregulamentară a hotărârilor judecătorești, fie de la tolerarea anumitor practici arbitrare sau vicioase ale exponenților autorității executive. Desigur, responsabilitatea instanțelor de judecată pentru condamnările respective, în condițiile în care ele decid în ultimă instanță, le revine în cea mai mare parte, însă această „temă pentru acasă” nu le poate fi pasată integral.

3. **Identificarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate în vederea evaluării gradului de implicare a Republicii Moldova în garantarea dreptului la proprietate.** Din analiza cadrului normativ am reușit să stabilim că Republica Moldova și-a asumat cu prisosință angajamentul de a garanta dreptul la proprietate, prin instituirea unui mecanism complex și integrat de garantare a acestui drept. În rezultatul identificării elementelor structurale ale mecanismului de garantare a dreptului la proprietate, a fost constatată necesitatea ajustării cadrului normativ în vederea consolidării acestui mecanism, prin identificarea unor soluții de perfecționare a instituției contenciosului constituțional, de optimizare a activității autorităților publice și în vederea instituirii unor noi mijloace de responsabilizare a persoanelor vinovate de încălcarea acestui drept. Or, mecanismul de garantare a dreptului la proprietate, și în special controlul efectuat la nivel național de instanța de contencios constituțional și autoritatea judecătorească, nu își atinge finalitatea scontată.

4. **Soluții pentru reducerea numărului de cazuri de încălcare a dreptului la proprietate.** Pentru a reduce numărul de cazuri de încălcare a dreptului la proprietate și a depăși prestația nesatisfăcătoare a Republicii Moldova la CtEDO, este necesară *consolidarea* mecanismului de garantare a dreptului la proprietate prin perfecționarea controlului de constituționalitate, în privința numirii judecătorilor la Curtea Constituțională, a suplinirii listei subiectelor cu drept de sesizare și a modalității de sesizare a instanței constituționale. Totodată, este necesară instituirea unor practici

care vor contribui la optimizarea activității autorităților publice responsabile de elaborarea și aplicarea cadrului normativ al dreptului la proprietate, recomandări care în principal se referă la ridicarea nivelului de profesionalism, asigurarea independenței și transparenței activității și reducerea sarcinii de lucru a persoanelor din cadrul acestor autorități. Totodată, asumția autorităților publice de a garanta dreptul la proprietate trebuie definitivată prin identificarea unor noi mijloace de *responsabilizare a* persoanelor, ale căror acțiuni sau inacțiuni au cauzat încălcarea dreptului la proprietate. În acest sens, deși este salutar mecanismul instituției de regres a statului împotriva persoanelor ale căror acțiuni sau inacțiuni au contribuit la încălcarea prevederilor Convenției, care este îndreptat împotriva corpului de magistrați, este necesară suplینirea acestui mecanism și împotriva deputaților și funcționarilor publici.

Considerăm că, prin rezultatele științifice obținute ca urmare a acestei cercetări, am soluționat **problema științifică importantă** care rezidă în reducerea numărului de încălcări a dreptului la proprietate. Acest fapt a determinat fundamentarea unor propuneri de *lege ferenda* ce ar contribui la consolidarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și la responsabilizarea persoanelor vinovate de încălcarea dreptului în discuție și a unor *recomandări*, ce ar optimiza activitatea autorităților publice responsabile de aplicarea cadrului normativ al proprietății. Așadar, soluționarea acestei probleme științifice ne-a permis **să formulăm**:

A) următoarele propuneri de *lege ferenda*, în vederea consolidării mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și responsabilizării persoanelor vinovate de încălcarea dreptului respectiv:

1. *Constituția Republicii Moldova* din 29 iulie 1994 (în vigoare de la 27 august 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 1 din 12 august 1994, republicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.78, art.140, din 29 martie 2016) se completează după cum urmează:

- Articolul 54 alin. (4), după sintagma „proporțională cu situația care a determinat-o” cu cuvintele: „să fie aplicată în mod nediscriminatoriu” (*paragraful 2.3*);

2. *Legea, nr. 317-XIII din 13 decembrie 1994, cu privire la Curtea Constituțională* (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 8, art. 86, din 07 februarie 1995), se completează după cum urmează:

- a. Articolul 6 alin. (2) după sintagma „doi de Consiliul Superior al Magistraturii” cu sintagma „din rândul judecătorilor în exercițiu” (*paragraful 3.4*);

- b. Articolul 24 se suplinește cu alineatul (5) al cărui conținut este „În cazul în care Curtea Constituțională constată că legile, regulamentele și hotărârile Parlamentului, decretele Președintelui Republicii Moldova, hotărârile și dispozițiile Guvernului, precum și tratatele

internaționale la care Republica Moldova este parte, contravin normelor constituționale, are dreptul de a se autosesiza din oficiu” (*paragraful 3.4*);

- c. Articolul 25 se suplinește cu litera k) cu următoarea sintagmă: „Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității” (*paragraful 3.5*).

3. *Codul jurisdicției constituționale, nr. 502-XIII din 16 iunie 1995* (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 53-54, art.597, din 28 septembrie 1995), se completează după cum urmează:

- a. Articolul 38 alineat (1) cu litera k), cu următorul conținut „Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității” (*paragraful 3.5*);

- b. Articolul 38 cu alineatul 5, care va avea conținut „În cazul în care Curtea Constituțională constată că legile, regulamentele și hotărârile Parlamentului, decretele Președintelui Republicii Moldova, hotărârile și dispozițiile Guvernului, precum și tratatele internaționale la care Republica Moldova este parte, contravin normelor constituționale, are dreptul de a se autosesiza din oficiu” (*paragraful 3.4*);

4. *Legea cu privire la Agentul guvernamental* (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 224-233, art. 455 din 21 august 2015) se completează cu două articole 27² și 27³ „Particularități ale dreptului de regres împotriva unui deputat” și „Particularități ale dreptului de regres împotriva unui funcționar public” (*paragrafele 3.1 și 3.2*).

5. *Codul civil, nr. 1107-XV din 06 iunie 2002* (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 82-86, art. 661 din 22 iunie 2002, în vigoare de la 12 iunie 2003. Republicat în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 66-75, art. 132 din 01 martie 2019) se completează articolul 2024 cu alineatul (5), care ar reglementa particularitățile dreptului de regres al statului împotriva deputaților care au votat pentru aprobarea unui proiect de lege, declarat ulterior neconstituțional, pentru prejudiciile acordate în baza art. 75 alin. (2), Codul jurisdicției constituționale (*paragraful 3.1*).

6. *Codul contravențional, nr. 218-XVI din 24 octombrie 2008* (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.3-6, art.15, din 16 ianuarie 2009, republicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.78-84, art.100, din 17 martie 2017), se completează în sensul acordării instanței de judecată dreptul de a decide asupra demolării construcțiilor neautorizate și nu agentului constator (*paragraful 3.3*).

B) și următoarele **recomandări**, în vederea eficientizării activității autorităților publice, responsabile de aplicarea și interpretarea cadrului normativ al proprietății:

- selectarea exigentă și ridicarea *nivelului de profesionalism* a persoanelor responsabile de aplicarea cadrului normativ al dreptului la proprietate prin: instruirea magistraților și a funcționarilor publici din cadrul autorităților executive în domeniul drepturilor omului, în special în materia dreptului la proprietate, cu scopul de a-i familiariza cu ultimele tendințe jurisprudențiale ale Curții Europene în materia dreptului la proprietate, atât prin prisma obligațiilor ce se incumbă statelor pe terenul art. 1, Protocolul nr. 1, cât și a noțiunii extensive a termenului de „bun” (*paragrafele 3.2 și 3.3*);

- promovarea *independenței și transparenței activității* autorităților publice prin: i) implicarea activă a organizațiilor nonguvernamentale în activitatea legislativă și normativă pentru a elucida carențele și erorile din sistemul legislației și pentru a formula propuneri de modificări și completări în acest sens (*paragrafele 3.1 și 3.5*); ii) publicarea unor sondaje, interviuri, în care ar fi elucidate performanțele sistemului judecătoresc (*paragraful 3.3*); iii) înlăturarea premiselor de corupție, prin majorarea atât a salariilor judecătorilor din sistemul judecătoresc, cât și a funcționarilor publici din cadrul autorităților executive (*paragrafele 3.2. și 3.3.*);

- *reducerea sarcinii de lucru* prin: i) majorarea statelor de judecatori, în special în mun. Chișinău (*paragraful 3.3*); ii) promovarea soluționării litigiilor prin metode alternative (*paragraful 3.3*); iii) utilizarea tehnologiilor informaționale prin efectuarea unui schimb de date între instanțele de judecată și IP Agenția Servicii Publice, Departamentul Cadastru, în sensul acordării magistraților a accesului la Registrul bunurilor imobile (*paragraful 3.3*);

Contribuțiile autorului la soluționarea problemei investigate în lucrare constau în formularea unor noi mijloace de: **(1) consolidare a mecanismului de garantare a dreptului la proprietate** care constau în: **i)** perfecționarea instituției contenciosului constituțional, în privința numirii judecătorilor la Curtea Constituțională, a suplinirii listei subiectelor cu drept de sesizare și a modalității de sesizare a instanței constituționale; și **ii)** instituirea unor practici care vor contribui la optimizarea activității autorităților publice responsabile de elaborarea și aplicarea cadrului normativ al dreptului la proprietate, recomandări care în principal se referă la ridicarea nivelului de profesionalism, asigurarea independenței și transparenței activității și reducerea sarcinii de lucru a persoanelor din cadrul acestor autorități și **(2) responsabilizare a persoanelor vinovate de încălcarea dreptului la proprietate**, prin completarea mecanismului instituției de regres a statului împotriva persoanelor ale căror acțiuni sau inacțiuni au contribuit la încălcarea prevederilor Convenției, și împotriva deputaților și funcționarilor publici.

Semnificația teoretică a lucrării. Rezultatele investigației contribuie la dezvoltarea continuă a teoriei dreptului constituțional în materia dreptului la proprietate și se concretizează în: **(i)** identificarea premiselor constituționalizării dreptului la proprietate la nivel național și

internațional; **(ii)** stabilirea naturii juridice a dreptului la proprietate; **(iii)** sistematizarea abordărilor teoretice și practice a condițiilor restrângerii dreptului la proprietate și identificarea sferei de autonomie a autorităților publice în aplicarea măsurilor de restrângere a dreptului respectiv; **(iv)** identificarea unor noi mijloace de consolidare a mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și de responsabilizare a persoanelor vinovate de încălcarea dreptului respectiv.

Valoarea aplicativă constă în următoarele: **a)** sistematizarea abordărilor teoretice și practice a condițiilor restrângerii dreptului la proprietate poate contribui la aplicarea corectă și unitară de către exponenții autorităților publice a cadrului normativ în procesul de instituire a măsurilor de restrângere a dreptului fundamental la proprietate; **b)** identificarea noțiunii de „bun”, a obligațiilor pozitive și negative ale statului din perspectiva judecătorului european poate reduce numărul de condamnări la CtEDO pentru violarea art. 1, Protocol nr. 1 de către autoritățile publice în procesul de aplicare și interpretare a cadrului normativ al proprietății; **c)** aplicarea și interpretarea corectă a cadrului normativ al dreptului la proprietate va contribui la unificarea practicii judiciare și ridicarea calității actului de justiție în litigiile în care este pus în discuție dreptul la proprietate.

Implementarea rezultatelor științifice poate avea loc în:

a) *domeniul științific* – lucrarea reprezintă o sursă științifică necesară doctrinei autohtone pentru dezvoltarea continuă a teoriei dreptului constituțional și constituie reper orientativ pentru o abordare științifică ulterioară mai aprofundată a problemei analizate;

b) *domeniul educațional* – rezultatele ideilor științifice și concluziilor formulate pot fi utilizate în procesul de instruire în cadrul instituțiilor de învățământ la facultățile cu profil juridic superior, ca suport teoretic în cadrul disciplinelor: drept constituțional, drepturile omului etc. În același timp, lucrarea ar putea servi drept o sursă de cunoaștere și orientare pentru *cetățeni* (justițiabili sau persoane particulare), care intenționează să-și apere dreptul la proprietate în raport cu autoritățile publice sau în instanța europeană;

c) *domeniul legislativ* – propunerile de *lege ferenda* prezentate pot contribui la: ridicarea calității procesului de legiferare, consolidarea mecanismului de garantare a dreptului la proprietate și responsabilizarea persoanelor vinovate de încălcarea dreptului la proprietate;

d) *domeniul jurisprudențial* – aplicarea și interpretarea corectă a cadrului normativ al dreptului la proprietate va contribui la unificarea practicii judiciare și ridicarea calității actului de justiție în litigiile în care este pus în discuție dreptul la proprietate;

e) *domeniul economic* – reducerea numărului de condamnări la CtEDO pentru încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1 la Convenție va scuti bugetul de stat de necesitatea achitării despăgubirilor aferente acestor condamnări.

Potențialele direcții de cercetare privind tema abordată. Fiind departe de a epuiza subiectul garantării dreptului la proprietate de către autoritățile publice și voind să contribuim în acest sens, prezentul demers științific ne-a permis să identificăm numeroase aspecte, care sunt puțin explorate în literatura de specialitate, dar care continuă să prezinte interes științific. Din care motiv considerăm că o atenție teoretică suplimentară urmează a fi acordată anumitor aspecte: - obiectul dreptului la proprietate și reformularea art. 9 din Constituție în sensul includerii și bunurilor necorporale ca obiect al dreptului la proprietate; - delimitarea obiectelor dreptului la proprietate publică de obiectele dreptului la proprietate privată; - rolul executorului judecătoresc și al Procuraturii în garantarea dreptului fundamental la proprietate.

BIBLIOGRAFIE

1. ABABEI, Eduard. *Teoria și practica ocrotirii social-penal a proprietății*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2019. 177 p.
2. ADAM, Ioan. *Drept civil. Teoria generală a drepturilor reale*. Ediția a 3-a. București: C.H.Beck, 2013, 768 p. ISBN 978-606-18-0248-7.
3. Agent guvernamental. *Ghid practic de aplicare a jurisprudenței Curții Europene în materia neexecutării și/sau duratei excesive a procedurilor*. [online]. 42 p. [citată la 20 februarie 2020]. Disponibil: http://justice.gov.md/public/files/file/GHID_PRACTIC_DAG_MJ_mai_2012.pdf
4. Agentul Guvernamental. *Ghid practic cu privire la procedura de executare a hotărârilor și deciziilor emise de Curtea Europeană a Drepturilor Omului*. [online]. 19 p. [citată la 20 februarie 2020]. Disponibil: http://agent.gov.md/wp-content/uploads/2016/12/Ghid_exec_RO.pdf
5. Agenția Relații Funciare și Cadastru. *Interpretarea art. 39 alin. (2) Cod funciar oferită de Parlamentul Republicii Moldova* [citată la 12 martie 2020] Disponibil: [http://www.arfc.gov.md/files/reux\(3\).pdf](http://www.arfc.gov.md/files/reux(3).pdf)
6. ANDRAS, Dorel. Ocrotirea patrimoniului prin normele dreptului penal. În: *Papers of the Sibiu Alma Mater University Conference, Eight Edition, 27-29 March 2014*, vol. 2, Sibiu, 2014, pp. 77-81. ISSN 2067 – 1423.
7. ANDREESCU, Marius. Aplicarea principiului proporționalității în cazul restrângerii exercițiului unor drepturi. [online]. *Universul Juridic*. [citată la 16 aprilie 2017]. Disponibil: <http://www.universuljuridic.ro/aplicarea-principiului-proporționalității-cazul-restrângerii-exercițiului-unor-drepturi/4/>
8. ANDREESCU, Marius. *Puterea statală și restrângerea exercițiului unor drepturi*. [online]. [citată la 16 aprilie 2021]. Disponibil: <https://poruncaibirii.agaton.ro/articol/2982/puterea-statal%C4%83-%C8%99i-restr%C3%A2ngerea-exerci%C5%A3iului-unor-drepturi>
9. ARAMĂ, Elena, COCA, George. Restrângerea expresă a drepturilor fundamentale de către prevederile constituționale din România și Republica Moldova. În: *Studii de Drept Românesc*. 2009, nr. 1. pp. 41-46.
10. ARNĂUT, Veronica. *Procesul legislativ: reglementări naționale și aspecte de drept comparat*. Tz de doctor în dr. Chișinău, 2019. 151 p.
11. ARSENI, Alexandru. Consecințele supremației Constituției și garanțiile juridice ale drepturilor și libertăților constituționale oferite de către Curtea Constituțională a Republicii Moldova. În: *Revista Națională de Drept*, nr. 1, 2008, pp. 15-20. ISSN 1811-0770.
12. ARSENI, Alexandru. Curtea Constituțională a Republicii Moldova- garant al supremației Constituției. În: *Revista Națională de Drept*, nr. 12, 2013, pp. 48-53. ISSN 1811-0770.
13. ARSENI, Alexandru. *Drept constituțional și instituții politice*. Vol. II, ediția a II-a revăzută, Chișinău: CEP USM, 2019, 319 p. ISBN 978-9975-149-39-6.
14. ARSENI, Alexandru. Răspunderea constituțională a guvernanților – legitimitate și oportunitate. În: *Revista Națională de Drept*, nr. 1-3, 2018, pp. 3-15. ISSN 1811-0770.
15. ARTENE, Diana Anca. *Temeiul și condițiile răspunderii juridice*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2015. 205 p.
16. Asociația „Promo Lex”. *Dreptul de proprietate în regiunea transnistreană a Republicii Moldova*. Studiu. Chișinău, 2010 [online]. 33 p. [citată la 20 martie 2014]. Disponibil: <https://promolex.md/wp-content/uploads/2010/02/dreptul-de-proprietate-2010.pdf>
17. Asociația „Promo Lex”. *Raport. Drepturile omului în regiunea transnistreană a Republicii Moldova în anul 2011*. [online]. 30 p. [citată la 20 martie 2014]. Disponibil: <https://promolex.md/category/publicatii/drepturile-omului/page/8/?lang=ro>
18. Asociația „Promo Lex”. *Raport. Drepturile omului în regiunea transnistreană a Republicii Moldova în anul 2012*. [online]. 64 p. [citată la 18 martie 2014]. Disponibil: <https://promolex.md/wp-content/uploads/2012/12/Do-regiune-2012-ro.pdf>

19. Asociația „Promo Lex”. *Raport. Drepturile omului în regiunea transnistreană a Republicii Moldova. Retrospectiva 2015*. [online]. 21 p. [citată la 20 martie 2015]. Disponibil: https://promolex.md/wp-content/uploads/2016/04/doc_1456848315.pdf
20. Asociația „Promo Lex”. *Raport. Drepturile omului în regiunea transnistreană a Republicii Moldova. Ianuarie - iunie 2017*. [online]. 17 p. [citată la 21 martie 2015]. Disponibil: https://promolex.md/wp-content/uploads/2017/11/DO_Raport-final_regiune2017_.pdf
21. Asociația „Promo Lex”. *Raport. Drepturile omului în regiunea transnistreană a Republicii Moldova. Iulie - decembrie 2017*. [online]. 23 p. [citată la 22 martie 2015]. Disponibil: <https://promolex.md/wp-content/uploads/2018/02/Raport-DO-2017-ROM-web-1.pdf>
22. Asociația „Promo Lex”. *Raport. Drepturile omului în regiunea transnistreană a Republicii Moldova. Ianuarie - iunie 2018*. [online]. 23 p. [citată la 22 noiembrie 2016]. Disponibil: <https://promolex.md/13040-raport-drepturile-omului-in-regiunea-transnistreana-a-republicii-moldova-ianuarie-iunie-2018/?lang=ro>
23. Asociația „Promo Lex”. *Raport. Drepturile omului. Retrospectiva anilor 2012-2013* [online]. 256 p. [citată la 15 martie 2015]. Disponibil: https://promolex.md/wp-content/uploads/2016/08/doc_1403006808.compressed.pdf
24. Avocatul Poporului. *Activitate de promovare a drepturilor omului la gimnaziul din satul Gaidar*. [citată la 12 aprilie 2019] Disponibil: <http://ombudsman.md/news/activitate-de-promovare-a-drepturilor-omului-la-gimnaziul-din-satul-gaidar-2/>
25. Avocatul Poporului. *Activități de informare în drepturilor omului* [citată la 12 aprilie 2019] Disponibil: <http://ombudsman.md/news/activitati-de-informare-in-satul-joltai/>
26. Avocatul Poporului. *Avea dreptul la o indemnizație unică pentru construcția sau procurarea spațiului locativ, însă nu și-a putut realiza acest drept. Avocatul Poporului a intervenit și problema în cauză a fost soluționată* [online] [citată la 23 mai 2015] Disponibil: <http://old.ombudsman.md/ro/content/avea-dreptul-la-o-indemnizatie-unica-pentru-construcția-sau-procurarea-spațiului-locativ>
27. Avocatul Poporului. *Avocatul parlamentar Anatolie Munteanu solicită unei întreprinderi agricole din raionul Rîșcani repunerea în dreptul la proprietate a doi petiționari*. [online] [citată la 16 mai 2016] Disponibil: <http://old.ombudsman.md/ro/content/avocatul-parlamentar-anatolie-munteanu-solicita-unei-intreprinderi-agricole-din-raionul>
28. Avocatul Poporului. *Colectivul grădiniței din satul Budăi, raionul Taraclia a primit restanțele salariale de patru luni grație intervenției CpDOM* [online] [citată la 12 mai 2016] Disponibil: <http://old.ombudsman.md/ro/content/colectivul-gradinitei-din-satul-budai-raionul-taraclia-primit-restantele-salariale-de-patru>
29. Avocatul Poporului. *După intervenția avocatului parlamentar Tudor Lazăr, a fost soluționată problema cetățencei A.Ț. din orașul Orhei, care viza nerespectarea dreptului constituțional la proprietate privată* [online] [citată la 11 mai 2016] Disponibil: <http://old.ombudsman.md/ro/content/dupa-interventia-avocatului-parlamentar-tudor-lazar-fost-soluționata-problema-cetatenei-din>
30. Avocatul Poporului. *Intervenția Avocatului Poporului a înlăturat încălcarea dreptului la pensie pentru limita de vârstă a mai multor persoane* [online] [citată la 18 mai 2016] Disponibil: <http://old.ombudsman.md/ro/content/interventia-avocatului-poporului-inlaturat-incalcarea-dreptului-la-pensie-pentru-limita-de>
31. Avocatul Poporului. *În rezultatul intervenției Reprezentanței Cahul a OAP, o familie cu patru copii, după 16 ani de așteptare, a obținut un teren pentru construcția casei de locuit*. [online] [citată la 22 mai 2015] Disponibil: <http://old.ombudsman.md/ro/content/rezultatul-interventiei-reprezentantei-cahul-oap-o-familie-cu-patru-copii-dupa-16-ani-ani-de>
32. Avocatul Poporului. *Propunerea Avocatului Poporului de modificare a cadrului normativ în vigoare în sensul îmbunătățirii sistemului de pensioare, în special persoanele asigurate* [online]

- 3 p. [citat la 17 aprilie 2017] Disponibil: <http://old.ombudsman.md/sites/default/files/document/attachments/4propunere.pdf>
33. Avocatul Poporului. *Propunerea Avocatului Poporului de modificare a Hotărârii Guvernului nr. 870 din 28 iulie 2004* [online] 3 p. [citat la 17 aprilie 2017] Disponibil: http://old.ombudsman.md/sites/default/files/document/attachments/propunere_de_modif_a_legislatiei.pdf
34. Avocatul Poporului. *Propunerea Avocatului Poporului de modificare a Codului Muncii și Regulamentului cu privire la acordarea unor garanții și compensații salariaților care îmbină munca cu studiile, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 435 din 23.04.2007* [citat la 15 aprilie 2017] Disponibil: <http://old.ombudsman.md/sites/default/files/document/attachments/adresa.pdf>
35. Avocatul Poporului. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2010*, întocmit de Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova, Chișinău, 2011. [online]. 272 p. [citat la 17 februarie 2018]. Disponibil: http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2018/10/cpdom_raport_2010_0.pdf
36. Avocatul Poporului. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2011*, întocmit de Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova, Chișinău, 2012. [online]. 364 p. [citat la 23 mai 2018]. Disponibil: http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2018/10/cpdom_raport_2011anexe_0.pdf
37. Avocatul Poporului. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2012*, întocmit de Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova, Chișinău, 2013. [online]. 436 p. [citat la 15 noiembrie 2019]. Disponibil: <http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2018/10/raport2012-final.pdf>
38. Avocatul Poporului. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2013*, întocmit de Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova, Chișinău, 2014. [online]. 310 p. [citat la 15 noiembrie 2019]. Disponibil: http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2018/10/raport_cpdom_20131.pdf
39. Avocatul Poporului. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2014*, întocmit de Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova, Chișinău, 2015. [online]. 386 p. [citat la 15 noiembrie 2019]. Disponibil: http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2018/10/1354_raport-2015_cpdom_small_0.pdf
40. Avocatul Poporului. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2015*, Chișinău, 2016. [online]. 334 p. [citat la 15 noiembrie 2018]. Disponibil: http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2018/10/raport_2015_final.pdf
41. Avocatul Poporului. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2016*, Chișinău, 2017. [online]. 114 p. [citat la 15 noiembrie 2018]. Disponibil: http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2018/10/raport_anual_copii_2016_0.pdf
42. Avocatul Poporului. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2017*, Chișinău, 2018. [online]. 247 p. [citat la 17 februarie 2019]. Disponibil: <http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2018/10/raport2017redfinal.pdf>
43. Avocatul Poporului. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2018*, Chișinău, 2019. [online]. 405 p. [citat la 20 mai 2020]. Disponibil: http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2020/01/RAPORT_2018_final.pdf
44. Avocatul Poporului. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2019*, Chișinău, 2020. [online]. 223 p. [citat la 20 mai 2020]. Disponibil: <http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2020/03/RAPORTUL2019-FINAL.pdf>
45. Avocatul Poporului. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2020*, Chișinău, 2021 [online]. 279 p. [citat la 12 aprilie 2021]. Disponibil: <http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2021/04/Raport-2020-FINAL-RED.pdf>
46. Avocatul Poporului. *Reprezentanța Cahul a OAP a contribuit la soluționarea problemei legate de achitarea unui credit a unei mame cu patru copii* [online] [citat la 23 mai 2015]

Disponibil: <http://old.ombudsman.md/ro/content/reprezentanta-cahul-oap-contribuit-la-solutionarea-problemei-legate-de-achitarea-unui-credit>

47. Avocatul Poporului. *Sesizarea Curții Constituționale depusă de Avocatul Poporului* [online] 23 p. [citată la 27 mai 2020] Disponibil: <http://old.ombudsman.md/sites/default/files/document/attachments/s8.pdf>

48. Avocatul Poporului. *Sesizarea Curții Constituționale depusă de Avocatul Poporului* [online] 15 p. [citată la 26 aprilie 2020] Disponibil: <http://old.ombudsman.md/sites/default/files/document/attachments/s11.pdf>

49. AZAROV, A., REUTHER, W., HÜFNER, K., CÎRNAȚ, T. și alții. *Drepturile omului: Mecanisme de protecție (internaționale și din Republica Moldova)*. Manual. Chișinău: Unesco, 2005, 476 p. ISBN 978-9975-9987-7-2.

50. BAEȘU, Valeriu. Dreptul de proprietate reieșind din prevederile constituționale ale Republicii Moldova și a jurisdicției CEDO. În: *Studii juridice universitate*, 2009, nr. 1-2, pp. 227-240. ISSN 1857-4122.

51. BAEȘU, Valeriu. Protecția constituțională a dreptului de proprietate. În: *Studii Juridice Universitare*. 2016, nr.1-2. pp.168-176. ISSN 1857-4122

52. BAEȘU, Valeriu. *Reglementarea juridică a drepturilor economice ale omului în Republica Moldova*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2018, 179 p.

53. BAIAS, Fl. A., DUMITRACHE, B., NICOLAE, M. *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv, Legea nr. 10/2001 comentată și adnotată*. Vol. I. ediția a II-a. București: Rosetti, 2002. 327 p. ISBN 973-8378-14-1.

54. BAIIEȘ, Sergiu, ROȘCA, Nicolae. *Comentariul codului civil*. Chișinău, 2005. 816 p. ISBN 9975-61-407-8.

55. BAIIEȘ, Sergiu, ROȘCA, Nicolae. *Drept civil. Drepturile reale principale*. Chișinău: Universitatea de stat din Moldova, F.E.P., „Tipografia Centrală”. 2005, 301 p. ISBN 9976-78-398-8.

56. BALAN, Marius. *Drept constituțional și instituții politice. Teoria generală a statului și a constituției. Constituția română în context european*. Vol. I. București: Hamangiu, 2015. 504 p. ISBN 978-606-27-0301-1.

57. BARBALAT, Pavel. Asigurarea principiului respectării drepturilor și libertăților omului. În: *Drepturilor omului în Republica Moldova*. Chișinău: Garuda-Art, 1998. pp. 17-29 p. ISBN 9975998445.

58. BĂCU, Igor. Mecanismul intern de garantare și realizare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. În: *Revista Națională de Drept*. 2020, nr. 1-3 (231-233). ISSN 1811-0770.

59. BÎRSAN, Corneliu. *Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole*. Ediția 2. București: C.H. Beck, 2010. 1920 p. ISBN 978-973-115-676-7.

60. BÎRSAN, Corneliu. *Drept civil. Drepturile reale principale în reglementarea noului cod civil*. Ediția a III revizuită și actualizată. București: Hamangiu, 2015, 486 p. ISBN 978-606-27-0212-0.

61. BÎRSAN, Corneliu. Protecția dreptului de proprietate: dezvoltări recente în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului [online]. *Universul Juridic*. [citată la 16 aprilie 2018]. Disponibil: <http://www.universuljuridic.ro/protectia-dreptului-de-proprietate-dezvoltari-recente-in-jurisprudenta-curtii-europene-a-drepturilor-omului/>

62. BOCA, Elena. *Limitele exercițiului dreptului de proprietate potrivit dispozițiilor legale, constituționale și a Convenției Europene a Drepturilor Omului*. Rezumatul tezei de doctor. Sibiu: Universitatea „Lucian Blaga”, 2010, [online]. 15 p. [citată la 20 noiembrie 2020] Disponibil: <https://doctorate.ulbsibiu.ro/wp-content/uploads/rez-boca.pdf>

63. BRÎNZĂ, Sergiu. *Evoluția reglementărilor privind protecția penală a proprietății pe teritoriul Republicii Moldova*. Chișinău: Arc, 2001, 446 p. ISBN 9975-61-179-6.

64. Cancelaria de Stat. *Proiect de lege pentru modificarea Legii cadastrului bunurilor imobile nr. 1543/1998*, înaintat de Agenția Relații Funciare și Cadastru [online]. 38 p. [citată la 15 aprilie 2020]. Disponibil: https://cancelaria.gov.md/sites/default/files/document/attachments/proiectul_19_0.pdf
65. CÂRNAȚ, Teodor, CÂRNAȚ, Marina. *Protecția juridică a drepturilor omului*. Chișinău: USM, Comitetul Helsinki pentru Drepturile Omului din Republica Moldova, 2006. 380 p. ISBN 9975-932-62-2.
66. CÂRNAȚ, Teodor. *Drept constituțional și instituții politice*, partea I, Chișinău, 2020. 583 p. ISBN978-9975-56-723-7.
67. CÂRNAȚ, Teodor. *Nondiscriminarea în condițiile constituționalismului contemporan din Republica Moldova*. Monografie. Chișinău: Pontos, 2008. 334 p. ISBN 978-9975-102-91-9.
68. CÂRNAȚ, Teodor. Puterea judecătorească în Republica Moldova. În: *Reintegrarea Moldovei. Soluții și modele*. Chișinău: TISH, 2005, pp. 167 ISBN 9975-947-52-2.
69. Centrul de Resurse Juridice din Moldova. *Admiterea cererilor de revizuire în cauzele civile –este oare uniformă practica Curții Supreme de Justiție? Document analitic*. Chișinău: CRJM, 2018. [online] 29 p. [citată la 26 aprilie 2019] Disponibil: <https://crjm.org/wp-content/uploads/2018/04/CRJM-practica-CSJ-cauze-civile-2018.pdf>
70. Centrul de Resurse Juridice din Moldova. *Ghid pentru organizațiile societății civile privind implicarea în procesul legislativ*. Chișinău, 2020, [online]. 22 p. [citată la 25 februarie 2021]. Disponibil: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XDGD.pdf
71. Centrul de Resurse Juridice din Moldova. *Republica Moldova la Curtea Europeană a Drepturilor Omului în anul 2019*. Notă analitică, Chișinău, 2020 [online]. 24 p. [citată la 20 martie 2020]. Disponibil: <https://crjm.org/wp-content/uploads/2020/01/Nota-analitica-CtEDO-2019.pdf>
72. Centrul de Resurse Juridice din Moldova. *Republica Moldova la Curtea Europeană a Drepturilor Omului în anul 2020*. Notă analitică, Chișinău, 2021 [online]. 13 p. [citată la 02 februarie 2021]. Disponibil: <https://crjm.org/wp-content/uploads/2021/01/Nota-analitica-CEDO-2021.pdf>
73. Centrul Național Anticorupție. *Analiză strategică privind practica judiciară pe cazurile contravenționale de construcții neautorizate*. Chișinău, 2018 [online]. 21 p. [citată la 23 mai 2020]. Disponibil: https://cna.md/public/files/Studiu_constructii.pdf
74. Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova. *Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2006*. Chișinău, 2007. [online]. 70 p. [citată la 03 mai 2017]. Disponibil: http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2018/10/raport_2006_0.pdf
75. CENUȘA, Denis. *Consolidarea societății civile din Republica Moldova*. Chișinău: Bons Offices, 2007. 57 p. ISBN 978-9975-80-091-4.
76. CHAGNOLLAUD, Dominique. *Droit constitutionnel contemporain. Tome 1. Théorie générale. Les grands régimes étrangers*. Paris: Dalloz, 2001. ISBN 978-2247125531.
77. CHARRIER, Jean-Loup, CHIRIAC, Andrei. *Codul Convenției Europene a Drepturilor Omului. Texte - comentarii - jurisprudență. Îndrumări practice-Bibliografie-Adnotare*. Paris: LexisNexisSA, 2008. 723 p. ISBN 978-9975-100-40-3.
78. CHETRUȘ, Ulian. *Garantarea drepturilor și libertăților constituționale în procesul aplicării măsurilor de constrângere juridică*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2013. 189 p.
79. CHIRIAC, Sergiu, GHENCIU, Nicolae, MOCANU, Victor. *Comentariu al practicii judiciare de repertoriu funciar. Aspecte teoretico-practice*. Chișinău: Agenția pentru susținerea învățământului juridic și a organelor de drept, Ulysee, 2002. 331p. ISBN 9975-9663-6-5.
80. CHIRIȚĂ, Radu. *Exproprierea de fapt. Un comentariu al hotărârii CEDO în cauza Burghilea c. România*. [online]. [citată la 21 noiembrie 2019]. Disponibil: <http://arhiva-studia.law.ubbcluj.ro/articol/338>

- 81.** CHIRTOACĂ, Leonid. Acțiunea în revendicare – mijlocul juridic de protecție a dreptului de proprietate. În: *Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale*, 2013, nr. 2 (28), pp.26-35. ISSN 1857-1999.
- 82.** CHIRTOACĂ, Leonid. Aspecte privind limitarea dreptului de proprietate privată prin intermediul instituției exproprierii. În: *Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale*, 2012, nr. 32, pp. 30-38. ISSN 1857-1999.
- 83.** CHIRTOACĂ, Leonid. Evoluția și dezvoltarea dreptului de proprietate în contextul consolidării sistemului legislativ al Republicii Moldova cu legislația Uniunii Europene. În: *Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale*. 2012, pp. 44-51. ISSN1857-1999.
- 84.** CIOPEC, Flaviu. *Confiscarea extinsă, între de ce și cât de mult*. București: C.H.Beck, 2015. 216 p. ISBN 978-606-18-0494-8.
- 85.** COCA, George. *Interesul general și drepturile fundamentale ale omului*. Tz. de doctor în drept. Chișinău, 2008. 226 p.
- 86.** COCOȘ, Ștefan. *Drept Roman*. București: Lumina Lex, 1998. 274 p. ISBN 973-655-044-3.
- 87.** Codul civil, nr. 1107-XV din 06 iunie 2002. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.82-86, art. 661 din 22 iunie 2002, în vigoare de la 12 iunie 2003. Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 66-75, art. 132 din 01 martie 2019.
- 88.** Codul contravențional, nr. 218-XVI din 24 octombrie 2008. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.3-6, art.15 din 16 ianuarie 2009. Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.78-84, art. 100 din 17 martie 2017.
- 89.** Codul de procedură civilă, nr. 225-XV din 30 mai 2003. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.111-115, art. 451 din 12 iunie 2003. Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.285-294, art. 436 din 03 august 2018.
- 90.** Codul fiscal, nr. 1163-XIII din 24 aprilie 1997. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 62, art. 522 din 18 septembrie 1997, în vigoare de la 01 ianuarie 1998. Republicat: În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, ediție specială din 08 februarie 2007.
- 91.** Codul funciar nr. 828-XII din 25 decembrie 1991, în vigoare de la 01 ianuarie 1992. Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.107, art. 817 din 04 septembrie 2001.
- 92.** Codul jurisdicției constituționale, nr. 502-XIII din 16 iunie 1995. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.53-54, art. 597 din 28 septembrie 1995.
- 93.** Codul penal, nr. 985-XV din 18 aprilie 2002. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.128-129, art. 1012 din 13 septembrie 2002.
- 94.** Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. *Decizia în cauza nr. 012/2013 din 30 decembrie 2013* [online]. 7 p. [citată la 25 mai 2016]. Disponibil: http://egalitate.md/wpcontent/uploads/2016/04/decizia_din_30_12_2013_in_cauza_012_din_2013_bizgu_4526344.pdf
- 95.** Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. *Decizia în cauza nr.085/14 din 30 iunie 2014* [online]. 5 p. [citată la 25 mai 2016]. Disponibil: http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/decizie_cauza_085_30_06_2014_depersonalizata_5671820.pdf
- 96.** Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității *Decizia în cauza nr. 11/17 din 28 aprilie 2017* [online]. 5 p. [citată la 23 iunie 2020]. Disponibil: http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Draft_Decizie_constatare_11_2017-votat-expediata-depers..pdf
- 97.** Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. *Decizia în cauza nr. 65/17 din 28 august 2017* [online]. 6 p. [citată la 23 iunie 2020]. Disponibil: http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Draft_Decizie_65_2017_constatare_votat_sem.doc.pdf
- 98.** Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. *Decizia în cauza nr. 04/17 din 22 iunie 2017* [online]. 7 p. [citată la 23 iunie 2020]. Disponibil:

http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Draft_Decizie_constatare_04_2017_votat_completat-depers.pdf

99. Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității. *Decizia în cauza nr. 203/14 din 13 februarie 2015* [online]. 6 p. [citată la 23 iunie 2020]. Disponibil: http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/decizie_203_2015_7906270.pdf

100. Consiliul pentru prevenirea și eliminarea nediscriminării și asigurarea egalității. *Avizul consultativ din 22 ianuarie 2019* [online]. 6 p. [citată la 20 martie 2020]. Disponibil: <http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Aviz-legea-privind-represiunile.pdf>

101. Consiliul Superior al Magistraturii. *Hotărârea nr. 439/33 din 24 decembrie 2019 cu privire la demersul Ministerului Justiției, referitor la reavizarea proiectului Legii pentru modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova* [online]. 5p. [citată la 28 mai 2020]. Disponibil: <https://www.csm.md/files/Hotaririle/2019/33/439-33.pdf>

102. *Constantin Mavrocordat* [online]. [citată la 22 martie 2018] Disponibil: http://istoria.md/articol/50/Constantin_Mavrocordat

103. Constituția Republicii Moldova din 29 iulie 1994, în vigoare de la 27 august 1994. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova* nr. 1 din 12 august 1994, Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.78, art.140 din 29 martie 2016.

104. *Constituția Republicii Moldova. Comentariu*. Coord.: NEGRU, B., OSMOCHESCU, N., SMOCHINĂ A. și alții. Chișinău: Arc, 2012, 576 p. ISBN 978-9975-61-700-0.

105. Constituția României din 21 noiembrie 1991. Republicată în: *Monitorul Oficial al României*, nr. 767 din 31 octombrie 2003.

106. Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, încheiată la Roma la 4 noiembrie 1950 și ratificată de către RM prin Hotărârea Parlamentului nr. 1298 din 24 iulie 1997. În: *Tratate internaționale*, 1998.

107. COSTACHI, Gheorghe, GUCEAC, Ion. *Fenomenul constituționalismului în evoluția Republicii Moldova spre statul de drept*. Chișinău: Institutul de Filozofie, Sociologie și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, 2003, 342 p. ISBN 9975-78-229-9.

108. COSTACHI, Gheorghe, MOROȘANU, Ion. Prevederi constituționale privind restrângerea exercițiului unor drepturi și libertăți ale omului. În: *Legea și Viața*. 1999, nr. 12. ISSN 1810-3081.

109. COSTACHI, Gheorghe. Cultura pentru drepturile omului și educația pentru drepturile omului. În: *Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului: materialele Mesei rotunde cu participare internațională consacrată aniversării a 65- de la adoptarea Declarației Universale a Drepturilor Omului*, 11 decembrie 2013, Chișinău: Academia de Administrare Publică, 2014. pp-59-69. ISBN 978-9975-4241-8-9.

110. COSTACHI, Gheorghe. *Direcții prioritare ale edificării statului de drept în Republica Moldova*. Chișinău: Academia de Științe a Moldovei. Institutul de Istorie, Stat și Drept, 2009. 327 p. ISBN 978-9975-4078-1-6.

111. COSTACHI, Gheorghe. Realizarea Constituției – obiectiv major într-un stat de drept. În: *Revista Națională de Drept*, 2009, nr. 8, pp. 2-6. ISSN 1811-0770.

112. COSTACHI, Gheorghe. Reflecții asupra dezvoltării societății civile în Republica Moldova. În: *Revista Națională de Drept*. 2015, nr. 2, pp. 23-27. ISSN 1811-0770.

113. COSTACHI, Gheorghe. Semnificația contenciosului administrativ într-un stat de drept. În: *Revista Națională de Drept*. 2009, nr. 10-12. pp. 109-113. ISSN 1811-0770.

114. COSTACHI, Gheorghe. *Statul de drept. Între teorie și realitate*. Chișinău: Imprint, 2000. 243 p.

115. COZMA, Daniela. *Răspunderea magistraților - garanție a legalității și eficienței puterii judecătorești în Republica Moldova și România*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2021. 207 p.

116. CRĂCIUNEAN, Laura Maria. *Limitele dreptului de proprietate privată imobiliară*. București: Wolters Kluwer, 2009. 390 p. ISBN 978-973-19-1152-6.

117. CREANGĂ, Ion, GURIN, Corneliu. *Drepturile și libertățile fundamentale. Sistemul de garanții*. Chișinău: SRL TISH, 2005. 400 p. ISBN 9975-947-63-0.
118. CROITORU, Mirela Steluța. *Dreptul de proprietate în jurisprudența CEDO*. București: Hamangiu, 2010, 456 p. ISBN 978-606-522-349-3.
119. CTITOR, Natalia. *Esența dreptului de proprietate privată și reglementarea acestuia în Republica Moldova*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2015. 168 p.
120. CURPĂN, Vasile-Sorin. *Tratat de drept constituțional român*. Vol. II. Bacău: Rovimed Publishers. 2011, 878 p. ISBN 978-606-583-212-1.
121. Curtea Constituțională a României. *Decizia nr. 24 din 20 ianuarie 2016 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 250 alin. (6) din Codul de procedură penală*. În: Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 276 din 12 aprilie 2016 [online]. [citat la 27 mai 2020]. Disponibil: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/177457>
122. Curtea Constituțională a României. *Decizia nr. 367 din 26 iunie 2014 referitoare la excepția de neconstituționalitate a prevederilor art. 32⁴ din Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 88/1997 privind privatizarea societăților comerciale, în interpretarea dată prin Decizia nr. 18 din 17 octombrie 2011 a Înaltei Curți de Casație și Justiție, precum și a prevederilor art. 330⁷ din Codul de procedură civilă din 1865* [online]. [citat la 22 decembrie 2020]. Disponibil: <https://www.legalis.ro/2014/09/15/decizia-curtii-constitutionale-a-romaniei-nr-3672014>
123. Curtea Constituțională a României. *Decizia nr. 581 din 1 octombrie 2019 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 213 alin. (8) din Legea nr. 207/2015 privind Codul de procedură fiscală, în redactarea anterioară modificării prin Ordonanța Guvernului nr. 30/2017 pentru modificarea și completarea Legii nr. 207/2015 privind Codul de procedură fiscală, precum și ale art. 213 alin. (8) din Legea nr. 207/2015 privind Codul de procedură fiscală, astfel cum a fost modificată prin Ordonanța Guvernului nr. 30/2017*. În: Monitorul Oficial al României nr. 40 din 21 ianuarie 2020. [online]. [citat la 28 mai 2020]. Disponibil: https://www.ccr.ro/download/decizii_de_admitere/Decizie_581_2019.pdf
124. Curtea Constituțională a României. *Decizia nr. 654 din 17 octombrie 2019 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 249 alin. (1) Codul de procedură penală*. În: Monitorul Oficial al României nr. 42 din 21 ianuarie 2020 [online]. [citat la 26 mai 2020]. Disponibil: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/222400>
125. Curtea Constituțională. *Aviz nr.1 din 25 aprilie 2006 asupra proiectului de lege pentru excluderea propoziției „Caracterul licit al dobândirii se prezumă” din alineatul (3) articolul 46 din Constituția Republicii Moldova*. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.70-72/8 din 05.05.2006 [online]. 6 p. [citat la 26 aprilie 2016]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/avize/ro_2006_a_1.pdf
126. Curtea Constituțională. *Decizia nr. 115 din 31 octombrie 2019 de inadmisibilitate a sesizării nr. 172g/2019 privind excepția de neconstituționalitate a unor dispoziții din articolul 210 alin. (1) din Codul de procedură penală (scoaterea bunurilor de sub sechestru în procesul penal)* [online]. 7 p. [citat la 26 mai 2020]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/decizii/d_115_2019_172g_2019_rou.pdf
127. Curtea Constituțională. *Decizia nr. 130 din 15 noiembrie 2018 de inadmisibilitate a sesizării nr. 157g/2018 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 12 alin. (2) și alin. (9) lit. a) din Legea nr. 1225 din 8 decembrie 1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice (restituirea bunurilor persoanelor care au fost supuse represiunilor politice)* [online]. 7 p. [citat la 29 decembrie 2019]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/decizii/d_130_2018_157g_2018_rou.pdf
128. Curtea Constituțională. *Decizia nr. 148 din 29 noiembrie 2018 de inadmisibilitate a sesizării nr. 179a/2018 privind controlul constituționalității Legii nr. 151 din 4 octombrie 2018 cu privire la transmiterea cu titlu oneros a unui bun imobil* [online]. 6 p. [citat la 29 decembrie 2019]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/decizii/d_148_2018_179a_2018_rou.pdf

- 129.** Curtea Constituțională. *Decizia nr. 3 din 04 decembrie 2007 privind sistarea procesului pentru controlul constituționalității excepției de neconstituționalitate a prevederilor alin.2 art.12 din Legea nr.1225-XII din 8 decembrie 1992 „Privind reabilitarea victimelor represiunilor politice” în redacția Legii nr. 186-XVI din 29 iunie 2006.* În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. nr.194-197/24 din 14.12.2007 [online]. 3 p. [citat la 18 mai 2020]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/decizii/ro_2007_d_3.pdf
- 130.** Curtea Constituțională. *Decizia nr. 41 b din 19 decembrie 2012 privind inadmisibilitatea sesizării pentru interpretarea articolului 46 alin.(5) din Constituția Republicii Moldova (Sesizarea nr. 41b/2012)* [online]. 15 p. [citat la 15 mai 2020]. Disponibil: http://www.constcourt.md/public/ccdoc/decizii/ro-d_03.2013.ro.pdf
- 131.** Curtea Constituțională. *Decizia nr. 92 din 19 decembrie 2016 de inadmisibilitate a sesizării nr. 143g/2016 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 176 din Codul fiscal (restituirea sumei impozitului plătit în plus).* [online]. 7 p. [citat la 23 iunie 2019]. Disponibil: <http://constcourt.md/public/ccdoc/decizii/ro-d9219122016ro8a676.pdf>
- 132.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 10 din 08 mai 2018 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 36 alin.(1) din Legea nr. 156 din 14 octombrie 1998 privind sistemul public de pensii (sesizarea nr. 24g/2018)* [online]. 12 p. [citat la 12 ianuarie 2019]. Disponibil: <http://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h10201824g2018ro6765d.pdf>
- 133.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 11 din 11 mai 2016 privind excepția de neconstituționalitate a prevederilor articolelor 377alin. (5) și 3715alin. (2) din Legea instituțiilor financiare nr.550 din 21 iulie 1995 (interzicerea transferului și retragerii mijloacelor bănești din conturile bancare ale persoanelor afiliate unei bănci comerciale) (Sesizarea nr.9g/2016)* [online]. 18 p. [citat la 15 februarie 2017]. Disponibil: <http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-Hot-11-dsos-9ge80a8.pdf>
- 134.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 110 din 25 ianuarie 1996 privind controlul constituționalității unor prevederi ale Codului funciar.* În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.10/110 din 15 februarie 1996. [online]. 5 p. [citat la 15 octombrie 2014]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_1996_h_110.pdf
- 135.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 12 din 17 martie 1997 cu privire la controlul constituționalității Hotărârii Guvernului nr. 646 din 18 septembrie 1995 cu privire la aprobarea Regulamentului provizoriu privind confiscarea, utilizarea sau nimicirea producției și materiei prime alimentare ce prezintă pericol pentru sănătatea populației și mediul ambiant.* În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.21/9 din 03.04.1997 [online]. 4 p. [citat la 26 aprilie 2016]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_1997_h_12.pdf
- 136.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 14 din 22 mai 2018 privind excepția de neconstituționalitate a pct. 8 alineatul al treilea din Regulamentul cu privire la modul de declarare a valorii în vamă a mărfurilor introduse pe teritoriul Republicii Moldova, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 600 din 14 mai 2002 (Sesizarea nr. 38g/2018)* [online]. 13 p. [citat la 18 februarie 2019]. Disponibil: <http://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h14201838g2018rou3b10d.pdf>
- 137.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 15 din 06 mai 1997 cu privire la interpretarea art. 135 alin. (1) lit. g) din Constituția Republicii Moldova.* În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.33-34/14 din 22.05.1997. [online]. 5 p. [citat la 15 aprilie 2015]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_1997_h_15.pdf
- 138.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 15 din 13 septembrie 2011 privind controlul constituționalității articolului 18 alin. (3) din Legea nr.152-XVI din 8 iunie 2006 privind Institutul Național al Justiției (Sesizarea nr. 21a/2011).* [online]. 29 p. [citat la 15 iulie 2016]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_2011_h_15.pdf
- 139.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 15 din 17 iunie 2016 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din Legea privatizării fondului de locuințe nr.1324 -XII din*

10 martie 1993 (excluderea dreptului de a privatiza locuințe de serviciu) (Sesizarea nr. 42g/2016) [online]. 14 p. [citată la 16 mai 2019]. Disponibil: <http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h1517052016ro737b0.pdf>

140. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 15 din 20 iunie 2013 pentru controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 1453-XIV din 8 noiembrie 2002 cu privire la notariat* (Sesizarea nr. 7a/2013) [online]. 19 p. [citată la 29 iunie 2019]. Disponibil: <http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h15200620133bd40.pdf>

141. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 16 din 09 iunie 2020 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 70 alineatele (3) și (13) din Legea insolvenței nr. 149 din 29 iunie 2012 (achitarea onorariului fix administratorului/lichidatorului și compensarea cheltuielilor aferente care se trec în mod solidar în obligația organelor de conducere ale debitorului)* (Sesizarea nr. 185g/2019) [online]. 19 p. [citată la 20 ianuarie 2021]. Disponibil: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_16_2019_185g_2019_rou.pdf

142. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 16 din 12 iunie 2007 pentru controlul constituționalității art.II alineatul doi din Legea nr.186-XVI din 29 iunie 2006 “Pentru modificarea și completarea Legii nr.1225-XII din 8 decembrie 1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice” și art.12 alineatul opt din Legea nr.1225-XII din 8 decembrie 1992 în redacția Legii nr.186-XVI din 29 iunie 2006.* În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.86-89/14 din 22.06.2007. [online]. 4 p. [citată la 18 mai 2020]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_2007_h_16.pdf

143. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 16 din 28 mai 2014 pentru controlul constituționalității sintagmei “dintr-o perioadă de 12 luni” cuprinsă în art.10 alin.(3) din Legea nr.1569-XV din 20 decembrie 2002 cu privire la modul de introducere și scoatere a bunurilor de pe teritoriul Republicii Moldova de către persoanele fizice, art.3485alin.(1) și (2) lit.e) din Codul fiscal și art.1841alin.(1) din Codul vamal, în redacția Legii nr.324 din 23 decembrie 2013 pentru modificarea și completarea unor acte legislative (termenul de valabilitate al viniței)* (Sesizarea nr.47a/2013). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.223-230 art.29 din 08.08.2014 [online]. 21 p. [citată la 22 februarie 2019]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-H_16_2014_rou.pdf

144. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 16 din 28 martie 2002 privind excepția de neconstituționalitate a Legii nr. 1186-XIV din 27 iulie 2000 „Cu privire la interpretarea art. 12 alin. 4 subalin. 9 din Codul funciar”.* În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 50-52/10 din 11.04.2002 [online]. 3 p. [citată la 26 mai 2016]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_2002_h_16.pdf

145. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 17 din 06 decembrie 2012 pentru controlul unor prevederi din Codul audiovizualului al Republicii Moldova nr.260-XVI din 27 iulie 2006* (Sesizarea nr. 25a/2012). [online]. 26 p. [citată la 25 mai 2019]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h_17.2012.rom.pdf

146. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 17 din 19 iunie 2015 pentru controlul constituționalității prevederilor art. 49 alin. (13) din Legea nr. 1134 – XIII din 2 aprilie 1997 privind societățile pe acțiuni (plata dividendelor).* (Sesizarea nr. 22a/2015) din 19 iunie 2015 [online]. 17 p. [citată la 27 martie 2018]. Disponibil: <http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h1719062015ro5279b.pdf>

147. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 18 din 30 iunie 2020 privind controlul constituționalității articolului 761 alin. (1) din Codul contravențional (nerespectarea măsurilor de profilaxie, prevenire și/sau combatere a bolilor epidemice, dacă aceasta a pus în pericol sănătatea publică)* (sesizările nr. 1a/2020, nr. 62a/2020 și nr. 67g/2020). [online]. 25 p. [citată la 20 martie 2021]. Disponibil: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_18_2020_61a_2020_rou.pdf

- 148.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 19 din 18 decembrie 2012 privind controlul constituționalității unor prevederi ale articolului 18 din Legea nr.113 din 17 iunie 2010 privind executorii judecătorești* (Sesizarea 34a/2012) [online]. 25 p. [citată la 15 februarie 2018]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-H_19.2012.rom.pdf
- 149.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 19 din 18 octombrie 2011 privind controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 48 din 26 martie 2011 pentru modificarea și completarea unor acte legislative* (Sesizarea nr. 10a/2011). [online]. 19 p. [citată la 26 iulie 2017]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_2011_h_19.pdf
- 150.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 19 din 19 iulie 2016 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din Legea nr. 156-XIV din 14 octombrie 1998 privind pensiile de asigurări sociale de stat și Regulamentul privind modul de plată a pensiilor stabilite în sistemul public de asigurări sociale de stat și alocațiilor sociale de stat, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 929 din 15 august 2006 (plata retroactivă a pensiei)* (Sesizarea nr. 67g/2016) [online]. 16 p. [citată la 22 mai 2019]. Disponibil: <http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h1919072016ro4cb0f.pdf>
- 151.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 2 din 09 februarie 2016 pentru interpretarea articolului 135 alin. (1) lit. a) și g) din Constituția Republicii Moldova (excepția de neconstituționalitate)* (Sesizarea nr. 55b/2015) [online]. 22 p. [citată la 15 februarie 2017]. Disponibil: http://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_2_2016_55b_2015_rou.pdf
- 152.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 2 din 12 ianuarie 2021 pentru controlul constituționalității unor prevederi din articolul 1 din Legea nr. 296 din 23 noiembrie 1994 pentru interpretarea unor prevederi ale Legii nr. 1225 din 8 decembrie 1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice (drepturile persoanelor născute în locurile de represiune sau în drum spre ele)* (sesizarea nr. 109a/2020) [online]. 12 p. [citată la 20 martie 2021]. Disponibil: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_2_2020_109a_2020_rou.pdf
- 153.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 21 din 20 octombrie 2011 privind interpretarea articolului 46 alin.(3) din Constituție* (Sesizarea nr.17b/2011) [online]. 18 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: <http://constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=19&l=ro>
- 154.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 24 din 08 octombrie 2020 privind controlul constituționalității unor prevederi din articolul 6 alin. (5) din Legea nr. 86 din 11 iunie 2020 cu privire la organizațiile necomerciale (interdicția prestării serviciilor de organizațiile necomerciale pentru concurenții electorali în perioada campaniei electorale)* (Sesizarea nr. 130a/2020) [online]. 14 p. [citată la 18 martie 2021]. Disponibil: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_24_2020_130a_2020_rou.pdf
- 155.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 26 din 27 septembrie 2016 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din Legea nr. 142-XVI din 26 iunie 2008 cu privire la ipotecă (notificarea debitorului ipotecar)* (Sesizarea nr. 83g/2016) [online]. 17 p. [citată la 12 februarie 2019]. Disponibil: <http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h2627092016ro94ec9.pdf>
- 156.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 27 din 20 decembrie 2011 privind controlul constituționalității unor legi de modificare a condițiilor de asigurare cu pensii și alte plăți sociale pentru unele categorii de salariați.* [online]. 39 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_27_2011_34a_36a_2010_rou.pdf
- 157.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 28 din 27 octombrie 1997 privind controlul constituționalității Legii nr. 1069-XIII din 26 decembrie 1996 pentru completarea articolului 5 din Legea privatizării fondului de locuințe.* În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.76/30 din 20.11.1997 [online]. 2 p. [citată la 15 aprilie 2015]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_1997_h_28.pdf
- 158.** Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 29 din 22 noiembrie 2018 privind excepția de neconstituționalitate a tabelului nr. 1 din alineatul (1) al articolului 20 din Legea nr. 156 din 14*

octombrie 1998 privind sistemul public de pensii (Sesizarea nr. 123g/2018) [online]. 15 p. [citată la 29 decembrie 2019]. Disponibil: <http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h292018123g201874aa6.pdf>

159. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 29 din 26 noiembrie 2020 pentru controlul constituționalității articolului 60 din Legea asigurării cu pensii a militarilor și a persoanelor din corpul de comandă și din trupele organelor afacerilor interne și din cadrul Inspectoratului General de Carabinieri nr. 1544 din 23 iunie 1993 (sesizarea nr. 124a/2020).* [online]. 11 p. [citată la 18 martie 2021]. Disponibil: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_29_2020_124_a_2020_rou.pdf

160. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 3 din 18 ianuarie 2019 pentru controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 1585 din 27 februarie 1998 cu privire la asigurarea obligatorie de asistență medicală și din Regulamentul privind acordarea/suspendarea statutului de persoană asigurată în sistemul asigurării obligatorii de asistență medicală (Sesizarea nr. 201a/2018)* [online]. 15 p. [citată la 25 aprilie 2020]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_3_2019_201a_2018.pdf

161. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 30 din 01 noiembrie 2016 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 19 alin.(4) din Legea nr. 303 din 13 decembrie 2013 privind serviciul public de alimentare cu apă și de canalizare (transmiterea instalațiilor și rețelelor publice de alimentare cu apă)* (sesizarea nr. 76g/2016) [online]. 13 p. [citată la 20 mai 2019]. Disponibil: <http://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h3001112016rod14ea.pdf>

162. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 34 din 19 septembrie 2002 pentru controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 544-XIII din 20 iulie 1995 cu privire la statutul judecătorului (cu modificările ulterioare).* În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.137-138/24 din 10.10.2002 [online]. 6 p. [citată la 26 mai 2016]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_2002_h_34.pdf

163. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 39 din 14 decembrie 2017 privind excepția de neconstituționalitate a articolelor 15 alin.(2) lit. d) și 38 alin.(4) lit. f) din Codul de executare al Republicii Moldova.*(Sesizarea nr. 24g/2017) [online]. 15 p. [citată la 20 mai 2020]. Disponibil: <http://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h39201724g2017roa5f48.pdf>

164. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 41 din 20 iulie 1999 pentru controlul constituționalității unor prevederi din Hotărârea Guvernului nr. 338 din 26 mai 1995.* În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.80-82/52 din 29.07.1999 [online]. 3 p. [citată la 24 iulie 2017]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_1999_h_41.pdf

165. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 5 din 10 aprilie 2012 pentru controlul constituționalității prevederilor articolelor 4 alin.(2) lit.a) și b), 9 alin.(1) și 13 alin.(1) lit.c) din Legea nr. 289-XV din 22 iulie 2004 privind indemnizațiile pentru incapacitate temporară de muncă și alte prestații de asigurări sociale, cu modificările și completările ulterioare (Sesizarea nr. 39a/2011)* [online]. 15 p. [citată la 23 februarie 2018]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_2012_h_05.pdf

166. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 55 din 14 octombrie 1999 privind interpretarea unor prevederi ale art.4 din Constituția Republicii Moldova.* În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.118-119/64 din 28.10.1999. [online]. 3 p. [citată la 24 iulie 2017]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_1999_h_55.pdf

167. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 6 din 16 aprilie 2015 pentru controlul constituționalității unor prevederi din Codul penal și Codul de procedură penală (confiscarea extinsă și îmbogățirea ilicită).* (Sesizarea nr.60a/2014). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 115-123/10 din 15.05.2015. [online]. 22 p. [citată la 15 aprilie 2020]. Disponibil: <http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h616042015ro7aa42.pdf>

168. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 6 din 27 martie 2007 pentru controlul constituționalității prevederilor pct.5 din Regulamentul transporturilor auto de călători și bagaje,*

aprobat prin Hotărârea Guvernului nr.854 din 28 iulie 2006. În: Monitorul Oficial nr.47-49/8 din 06.04.2007. [online]. 6 p. [citată la 26 aprilie 2016]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_2007_h_6.pdf

169. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 8 din 05 aprilie 2019 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din articolul 162 alin. (2) din Codul de executare (termenul de decădere din dreptul de a contesta actele executorului judecătoresc)* (sesizarea nr. 30g/2019) [online]. 15 p. [citată la 25 aprilie 2020]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_8_2019_30g_2019_rou.pdf

170. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 8 din 11 mai 2015 pentru controlul constituționalității articolului 153 din Codul educației (încetarea contractului individual de muncă cu directorii unor instituții de învățământ publice)* (Sesizarea nr. 7a/2015) [online]. 21 p. [citată la 27 martie 2018]. Disponibil: <http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h811052015roee5fa.pdf>

171. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 8 din 12 aprilie 2007 privind controlul constituționalității articolului 695 din Codul fiscal al Republicii Moldova.* În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.54-56/9 din 20.04.2007 [online]. 3p. [citată la 26 aprilie 2016]. Disponibil: https://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro_2007_h_8.pdf

172. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 9 din 14 februarie 2014 privind interpretarea articolului 135 alin. (1) lit. a) din Constituția Republicii Moldova* (Sesizarea nr. 52b/2013) [online]. 15 p. [citată la 28 februarie 2019]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h_9_20.03.2014_ro.pdf

173. Curtea Constituțională. *Hotărârea nr. 23 din 25 iulie 2016 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 27 din Legea nr. 151 din 30 iulie 2015 cu privire la Agentul guvernamental (acțiunea în regres)* (Sesizările nr. 25g/2016 și 57g/2016) [online]. 22 p. [citată la 23 februarie 2021]. Disponibil: <https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h2325072016roeba96.pdf>

174. Curtea Constituțională. *Opinia separată a judecătorului Victor Pușcaș expusă în temeiul art.27 alin.(5) din Legea cu privire la Curtea Constituțională și art.67 din Codul jurisdicției constituționale a judecătorului Curții Constituționale, pe marginea Hotărârii Curții Constituționale pentru controlul unor prevederi din Codul audiovizualului al Republicii Moldova nr.260-XVI din 27 iulie 2006 (Sesizarea nr. 25a/2012) nr. 17 din 06 decembrie 2012.* [online]. 3 p. [citată la 25 mai 2019]. Disponibil: http://constcourt.md/public/ccdoc/opinii/ro-opinie_h_17.2012.rom.pdf

175. Curtea Constituțională. *Raport comparativ cu privire la jurisprudența Curții Constituționale a Republicii Moldova și a Curții Europene a Drepturilor Omului.* Chișinău, 2017, [online]. pag. 13. [citată la 25 martie 2020] Disponibil: http://constcourt.md/public/files/file/suport_ue_cc/Com_Rep_ROM.pdf

176. Curtea Constituțională. *Raportul privind exercitarea jurisdicției constituționale în anul 2020.* [online] 85 p. [citată la 18 martie 2021] Disponibil: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/h_1_2021_raport_rou.pdf

177. Curtea Constituțională. *Sesizarea Ministrului Justiției privind interpretarea articolului 46 alin. (3) din Constituție, potrivit căruia: „(3) Avera dobândită licit nu poate fi confiscată. Caracterul licit al dobândirii se prezumă.”* [online]. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: <http://constcourt.md/ccdocview.php?tip=sesizari&docid=84&l=ro>

178. Curtea de Apel Chișinău. *Decizia în cauza nr. 2a-1148/2019 din 16 mai 2019* [online]. 7p. [citată la 23 aprilie 2020]. Disponibil: https://cac.instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/24e467c7-8687-e911-80d8-0050568b7027

179. Curtea de Apel Chișinău. *Decizia în cauza nr. 2a-3407/13 din 02 octombrie 2013* [online]. 3 p. [citată la 19 februarie 2020]. Disponibil: https://cac.instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/01818474-bf3b-e311-ad4b-005056a5d154

- 180.** Curtea de Apel Chișinău. *Decizia în cauza nr. 2a-466/16 din 09 martie 2016* [online]. 3 p. [citată la 23 aprilie 2020]. Disponibil: https://cac.instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/cce48f99-bbf4-e511-a1ab-005056a5d154
- 181.** Curtea de Apel Chișinău. *Decizia în cauza nr. 2a-4716/16 din 26 aprilie 2016* [online]. 5 p. [citată la 23 aprilie 2020]. Disponibil: https://cac.instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/fd2f905a-351b-e611-a1ab-005056a5d154
- 182.** Curtea de Apel Chișinău. *Decizia în cauza nr. 3a-665/14 din 15 mai 2014* [online]. 8 p. [citată la 25 mai 2020]. Disponibil: https://cac.instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/1c7ac57d-4bf1-e311-8e3e-005056a5d154
- 183.** Curtea de Apel Chișinău. *Hotărârea în cauza nr. 3-286/11 din 03 martie 2011 (02-3-12029-05102010) 2016* [online]. 6 p. [citată la 23 aprilie 2020]. Disponibil: https://cac.instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/0f474298-2a59-e011-8d77-00215ae0e2b3
- 184.** Curtea de Conturi. *Raportul auditului conformității cu elemente de performanță „Există probleme majore în implementarea mecanismului de restituire a bunurilor și achitare a compensațiilor persoanelor supuse presiunilor politice, care necesită soluționare stringentă”, aprobat prin hotărârea Curții de Conturi nr. 23 din 16 mai 2014* [online]. 18 p. [citată la 15 aprilie 2020]. Disponibil: <http://www.ccrm.md/hotariri-si-rapoarte-1-95?idh=692>
- 185.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Decizia în cauza Abăluță și alții împotriva României din 15 mai 2012* (cererea nr. 63627/11) [online]. [citată la 14 mai 2017]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-122879%22%5D%7D>
- 186.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Decizia în cauza Balan contra Moldovei din 24 ianuarie 2012* (cererea nr. 44746/08) [online]. [citată la 23 ianuarie 2016]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-109049%22%5D%7D>
- 187.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Decizia în cauza Chiriac contra Moldovei din 23 septembrie 2014* (cererea nr. 67581/10) [online]. [citată la 24 mai 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-147472%22%5D%7D>
- 188.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Decizia în cauza Floroiu contra României din 12 martie 2013* (cererea nr. 15303/10) [online]. [citată la 22 martie 2017]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D,%22appno%22:%5B%2215303/10%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22ADMISSIBILITY%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-142120%22%5D%7D>
- 189.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Decizia în cauza Frimu Ana Maria contra României din 07 februarie 2012* (cererea nr. 45312/11) [online]. [citată la 25 martie 2015]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-115053%22%5D%7D>
- 190.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Decizia în cauza Imbert de Tremiolles contra Franței din 04 ianuarie 2008* (cererea nr. 25834/05) [online]. [citată la 20 august 2017]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-2323%22%5D%7D>
- 191.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Decizia în cauza M.S. contra Franței din 17 mai 1990*. (cererea nr. 13728/88) [online]. [citată la 17 octombrie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-24402%22%5D%7D>
- 192.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Decizia în cauza Petro-M SRL și Rinax-TRV SRL din 23 martie 2017* (cererea nr. 44787/05) [online]. [citată la 23 aprilie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-172648%22%5D%7D>
- 193.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Decizia în cauza Tatjana Slivenko și alții contra Letoniei din 23 ianuarie 2002* (cererea nr. 48321/99) [online]. [citată la 25 noiembrie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22dmdocnumber%22:%5B%22681124%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-43210%22%5D%7D>

- 194.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Decizia în cauza Yildirim contra Italia din 10 aprilie 2003*. (cererea nr. 38602/02) [online]. [citată la 25 noiembrie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D,%22appno%22:%5B%2238602/02%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22ADMISSIBILITY%22%5D,%22itemid%22:%5B%222001-23828%22%5D%7D>
- 195.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights* [online]. 83 p. [citată la 15 mai 2020] Disponibil: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG.pdf
- 196.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza „Pecotox” SRL contra Moldovei din 15 ianuarie 2019* (cererea nr. 45506/09) [online]. [citată la 12 mai 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22pecotox%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22JUDGMENTS%22,%22DECISIONS%22%5D,%22itemid%22:%5B%222001-189152%22%5D%7D>
- 197.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza „Tiramavia” SRL și alții contra Moldovei din 04 septembrie 2018* (cererile nr. 54115/09, 55707/09 și 55770/09) [online]. [citată la 12 mai 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%222001-186021%22%5D%7D>
- 198.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Aielli și alții contra Italiei din 10 iulie 2018* (cererile nr. 27166/18 și 27167/18) [online]. [citată la 06 aprilie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-186165%22%5D%7D>
- 199.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Amato contra Turciei din 3 mai 2007* (cererea nr. 58771/00) [online]. [citată la 20 mai 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-80388%22%5D%7D>
- 200.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Atanasiu și alții contra României din 12 octombrie 2010* (cererile nr. 30767/05 și 33800/06) [online]. [citată la 26 august 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-122762%22%5D%7D>
- 201.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Bălan contra Moldovei din 29 ianuarie 2008* (cererea nr. 19247/03) [online]. [citată la 15 ianuarie 2016]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22balan%22%5D,%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D,%22appno%22:%5B%2219247/03%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22JUDGMENTS%22%5D,%22itemid%22:%5B%222001-112816%22%5D%7D>
- 202.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Beian contra României din 06 decembrie 2007* (cererea nr. 30658/05) [online]. [citată la 20 februarie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22display%22:%5B%220%22%5D,%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D,%22appno%22:%5B%2230658/05%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%222001-119552%22%5D%7D>
- 203.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Bercut contra Moldovei din 06 decembrie 2011* (cererea nr. 32247/07) [online]. [citată la 15 mai 2017]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22bercut%22%5D,%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D,%22appno%22:%5B%2232247/07%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%222001-124103%22%5D%7D>
- 204.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Bimer contra Moldovei din 10 iulie 2007* (cererea nr. 15084/03) [online]. [citată la 15 aprilie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22bimer%22%5D,%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D,%22appno%22:%5B%2215084/03%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%222001-112740%22%5D%7D>
- 205.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Blumberga contra Letoniei din 14 octombrie 2008* (cererea nr. 70930/01) [online]. [citată la 20 februarie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-88957%22%5D%7D>

- 206.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Broniowski contra Poloniei din 28 septembrie 2005* (cererea nr. 31443/96) [online]. [citată la 25 februarie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-70326%22%5D%7D>
- 207.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Burdov contra Rusiei din 07 mai 2002* (cererea nr. 59498/00) [online]. [citată la 25 noiembrie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22burdov%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-60449%22%5D%7D>
- 208.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Carson și alții contra Regatului Unit din 16 martie 2010* (cererea nr. 42184/05) [online]. [citată la 25 martie 2016]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-119334%22%5D%7D>
- 209.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Cazacu contra Moldovei din 23 octombrie 2007* (cererea nr. 40117/02) [online]. [citată la 01 iunie 2016]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22cazacu%22%2C%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D%2C%22appno%22:%5B%2240117/02%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22JUDGMENTS%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-112773%22%5D%7D>
- 210.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Ciolacu contra Moldovei din 04 septembrie 2018* (cererea nr. 22400/13) [online]. [citată la 23 mai 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22FRE%22%5D%2C%22appno%22:%5B%2222400/13%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22COMMITTEE%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-186029%22%5D%7D>
- 211.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Colesnic contra Moldovei din 05 martie 2019* (cererea nr. 18081/07) [citată la 12 mai 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-191479%22%5D%7D>
- 212.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Covalenco contra Moldovei din 16 iunie 2020* (cererea nr. 72164/14) [online]. [citată la 23 decembrie 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-203050%22%5D%7D>
- 213.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Dacia SRL contra Moldovei din 24 februarie 2009 cu privire la satisfacția echitabilă* (cererea nr. 3052/04) [online]. [citată la 23 ianuarie 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22dacia%22%2C%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D%2C%22appno%22:%5B%2223052/04%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22JUDGMENTS%22%2C%22DECISIONS%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-112678%22%5D%7D>
- 214.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Dolneanu c. Moldovei din 13 noiembrie 2007* (cererea nr. 17211/03) [online]. [citată la 15 ianuarie 2016]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22dolneanu%22%2C%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D%2C%22appno%22:%5B%2217211/03%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22JUDGMENTS%22%2C%22DECISIONS%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-112797%22%5D%7D>
- 215.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Džinić contra Croației din 17 mai 2016* (cererea nr. 38359/13) [online]. [citată la 22 iunie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-162868%22%5D%7D>
- 216.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Eriomenko contra Republicii Moldova și Federației Ruse din 09 mai 2017* (cererea nr. 42224/11). [online]. [citată la 23 ianuarie 2016]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-176359%22%5D%7D>
- 217.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Fredin contra Suediei din 18 februarie 1991* (cererea nr. 12033/86) [online]. [citată la 15 aprilie 2017]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57651%22%5D%7D>
- 218.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Furtună contra Moldovei din 04 februarie 2020* (cererea nr. 54104/07) [citată la 20 mai 2020]. Disponibil:

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-200723%22%5D%7D>

219. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Gospodăria țărănească Chiper Terenti Grigore contra Moldovei din 02 iunie 2020* (cererea nr. 71130/13) [online]. [citată la 04 iunie 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-202703%22%5D%7D>

220. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Gutsanovi contra Bulgariei din 15 octombrie 2013* (cererea nr. 34529/10) [online]. [citată la 22 decembrie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-127426%22%5D%7D>

221. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Hamer contra Belgiei din 27 noiembrie 2007* (cererea nr. 21861/03) [online]. [citată la 20 februarie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-83537%22%5D%7D>

222. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Ilașcu și alții contra Moldovei și Rusiei din 08 iulie 2004* (cererea nr. 48787/99) [online]. [citată la 15 aprilie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22ila%20C5%209Fcu%22%5D,%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D,%22appno%22:%5B%2248787/99%22%5D,%22documentcollectionid2%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-112760%22%5D%7D>

223. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Ipteh SA și alții contra Moldovei din 24 noiembrie 2009 cu privire la fondul cauzei* (cererea nr. 35367/08) [online]. [citată la 23 ianuarie 2016]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-144484%22%5D%7D>

224. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Ipteh SA și alții contra Moldovei din 29 iunie 2010 cu privire la satisfacția echitabilă* (cererea nr. 35367/08) [online]. [citată la 23 ianuarie 2016]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-144483%22%5D%7D>

225. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Ivanova și Cherkezev contra Bulgariei din 21 aprilie 2016* (cererea nr. 46577/15) [citată la 22 iunie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-162117%22%5D%7D>

226. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Knecht contra României din 02 octombrie 2012* (cererea nr. 10048/10) [online]. [citată la 26 decembrie 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-123034%22%5D%7D>

227. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Koivusaari și alții contra Finlandei din 23 februarie 2010* (cererea nr. 20690/06) [online]. [citată la 25 martie 2016]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2220690/06%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-97635%22%5D%7D>

228. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Kolyadenko și alții contra Rusiei din 28 februarie 2012* (cererile nr. nr. 17423/05, 20534/05, 20678/05, 23263/05, 24283/05 și 35673/05) [citată la 25 aprilie 2016]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-109283%22%5D%7D>

229. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Lazaridi contra Greciei din 13 iulie 2006* (cererea nr. 31282/04) [online]. [citată la 20 mai 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-76393%22%5D%7D>

230. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Mazepa contra Moldovei din 10 mai 2007* (cererea nr. nr. 1115/02) [online]. [citată la 15 aprilie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-80502%22%5D%7D>

231. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Megadat.com SRL contra Moldovei din 08 aprilie 2008* (cererea nr. 21151/04) [online]. [citată la 01 decembrie 2016]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22megadat%22%5D,%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D,%22appno%22:%5B%2221151/04%22%5D,%22documentcollectionid2%22:%5B%22001-21151%22%5D%7D>

[22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-127910%22\]}](#)

232. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Mitropolia Basarabiei și Parohia Nașterii Domnului din Mihalașa contra Moldovei din 01 octombrie 2019* (cererea nr. 65637/10) [online]. [citată la 23 ianuarie 2020]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-196577%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-196577%22])

233. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Mocanu și alții contra Moldovei din 26 iunie 2018* (cererea nr. 8141/07) [online]. [citată la 20 mai 2019]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-184426%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-184426%22])

234. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza N.K.M. contra Ungariei din 14 mai 2013* (cererea nr. 66529/11) [online]. [citată la 20 octombrie 2018]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-119704%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-119704%22])

235. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Nedelcu contra României din 04 august 2005* (cererile nr. 77517/01 și 77722/01) [online]. [citată la 20 mai 2019]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-122833%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-122833%22])

236. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Oferta Plus SRL contra Moldovei din 12 februarie 2008* (cererea nr. 14385/04) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:\[%22oferta%22\],%22languageisocode%22:\[%22RUM%22\],%22appno%22:\[%2214385/04%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-112865%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:[%22oferta%22],%22languageisocode%22:[%22RUM%22],%22appno%22:[%2214385/04%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-112865%22])

237. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Ojog și alții contra Moldovei din 13 decembrie 2011* (cererea nr. 1988/06) [online]. [citată la 23 ianuarie 2016]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:\[%22ojog%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22JUDGMENTS%22,%22DECISIONS%22\],%22itemid%22:\[%22001-107945%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:[%22ojog%22],%22documentcollectionid%22:[%22JUDGMENTS%22,%22DECISIONS%22],%22itemid%22:[%22001-107945%22])

238. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Ojog și alții contra Moldovei cu privire la satisfacția echitabilă din 18 februarie 2020*. (cererea nr. 1988/06) [online]. [citată la 23 ianuarie 2016]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-201134%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-201134%22])

239. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Olaru și alții contra Moldovei din 28 iulie 2009* (cererile nr. 476/07, 22539/05, 179/08 și 1316/07) [online]. [citată la 23 ianuarie 2016]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-127940%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-127940%22])

240. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Olczak contra Poloniei din 07 noiembrie 2002* (cererea nr. 30417/96) [online]. [citată la 25 noiembrie 2018]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22appno%22:\[%2230417/96%22\],%22itemid%22:\[%22001-22825%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22appno%22:[%2230417/96%22],%22itemid%22:[%22001-22825%22])

241. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Oneryildiz contra Turciei din 30 noiembrie 2004* (cererea nr. 48939/99) [online]. [citată la 27 noiembrie 2019]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-94146%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-94146%22])

242. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Oprea și alții contra Republicii Moldova și Rusiei din 18 februarie 2020* (cererea nr. 36545/06) [online]. [citată la 20 mai 2020]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:\[%22oprea%22\],%22respondent%22:\[%22MDA%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22JUDGMENTS%22\],%22itemid%22:\[%22001-201135%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:[%22oprea%22],%22respondent%22:[%22MDA%22],%22documentcollectionid%22:[%22JUDGMENTS%22],%22itemid%22:[%22001-201135%22])

243. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Osadci și alții contra Moldovei din 07 iulie 2020* (cererile nr. 51662/12 și încă 60 de cereri) [online]. [citată la 23 mai 2020]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-203490%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-203490%22])

244. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Ozair contra României din 22 octombrie 2019* (cererea nr. 41845/12). [online]. [citată la 20 mai 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-196890%22%5D%7D>
245. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza P.M. contra Marii Britanie din 19 iulie 2005* (cererea nr. 6638/03) [online]. [citată la 24 ianuarie 2017]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-69754%22%5D%7D>
246. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Paduraru contra României din 01 decembrie 2005* (cererea nr. 63252/00) [online]. [citată la 25 februarie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-122839%22%5D%7D>
247. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Padureț contra Republicii Moldova și a Federației Ruse din 09 mai 2017* (cererea nr. 26626/01) [online]. [citată la 23 ianuarie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-176364%22%5D%7D>
248. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Parasca contra Moldovei din 10 februarie 2015* (cererea nr.17986/09) [online]. [citată la 11 iunie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-154867%22%5D%7D>
249. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Parillo contra Italiei din 27 august 2015* (cererea nr. 46470/11) [online]. [citată la 11 iunie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-157263%22%5D%7D>
250. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Pavlovici contra Moldovei din 30 ianuarie 2018* (cererea nr. 5711/03) [online]. [citată la 11 iunie 2018]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Pavlovici%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-180480%22%5D%7D>
251. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Philippou contra Cipru din 14 iunie 2016* (cererea nr. 71148/10) [online]. [citată la 22 iunie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-192170%22%5D%7D>
252. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Plechanow contra Poloniei din 07 iulie 2009* (cererea nr. 22279/04) [online]. [citată la 26 martie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-93302%22%5D%7D>
253. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Popov contra. Moldovei nr. 2 din 6 decembrie 2005* (cererea nr. 19960/04) [online]. [citată la 15 aprilie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22popov%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22JUDGMENTS%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-71507%22%5D%7D>
254. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Prigală contra Moldovei din 13 februarie 2018* (cererea nr. 36763/06) [online]. [citată la 23 aprilie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-181112%22%5D%7D>
255. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Prodan contra Moldovei din 18 mai 2004* (cererea nr. 49806/99) [online]. [citată la 15 aprilie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22prodan%22%5D%2C%22languageisocode%22:%5B%22RUM%22%5D%2C%22appno%22:%5B%2249806/99%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22JUDGMENTS%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-112687%22%5D%7D>
256. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Raimondo contra Italiei din 22 februarie 1994* (cererea nr. 12954/87) [online]. [citată la 15 aprilie 2017]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-57870%22%5D%7D>
257. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Reșelian contra Moldovei din 10 septembrie 2019* (cererea nr. 14896/07) [online]. [citată la 20 octombrie 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-196710%22%5D%7D>

- 258.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza S.C. Complex Herta Import Export S.R.L. Lipova împotriva României din 18 iunie 2013* (cererea nr. 17118/04) [online]. [citată la 20 februarie 2018]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-141895%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-141895%22]})
- 259.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Sandu și alții contra Moldovei și Rusiei din 17 iulie 2008* (cererile nr. 21034/05 și altele 7) [online]. [citată la 23 ianuarie 2016]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-184651%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-184651%22]})
- 260.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Santos Pinto contra Portugaliei din 20 mai 2008* (cererea nr. 39005/04) [online]. [citată la 20 august 2017]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-86401%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-86401%22]})
- 261.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza SC Service Benz Com contra României din 04 iulie 2011* (cererea nr. 58045/11) [online]. [citată la 15 iulie 2018]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-176318%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-176318%22]})
- 262.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Scordino contra Italiei din 29 martie 2006* (cererea nr. 36813/97) [online]. [citată la 15 iulie 2018]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-72925%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-72925%22]})
- 263.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Sîrbu și alții contra Moldovei din 15 iunie 2004* (cererile nr. 73562/01, 73565/01, 73712/01, 73744/01, 73972/01 și 73973/01) [online]. [citată la 15 aprilie 2019]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22s%C3%A8rbu%22\],\[%22languageisocode%22:\[%22RUM%22\],\[%22appno%22:\[%2273562/01%22\],\[%22documentcollectionid%22:\[%22JUDGMENTS%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-112691%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22s%C3%A8rbu%22],[%22languageisocode%22:[%22RUM%22],[%22appno%22:[%2273562/01%22],[%22documentcollectionid%22:[%22JUDGMENTS%22],[%22itemid%22:[%22001-112691%22]})
- 264.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Sobieski-Camerzan contra Moldovei din 13 februarie 2018* (cererea nr. 3792/05) [online]. [citată la 11 iunie 2018]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-181108%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-181108%22]})
- 265.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Sovtransavto Holding contra Ucrainei din 25 iulie 2002* (cererea nr. 48553/99) [online]. [citată la 25 noiembrie 2018]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-60634%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-60634%22]})
- 266.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Sporrang și Lönnroth contra Suediei din 23 septembrie 1982* (cererea nr. 7151/75 și 7152/75) [online]. [citată la 12 mai 2020]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57580%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57580%22]})
- 267.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Stec și alții contra Marii Britanii din 12 aprilie 2015* (cererile nr. 65731/01 și 65900/01) [online]. [citată la 22 iunie 2019]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-73198%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-73198%22]})
- 268.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Telbiș și Viziteu contra României din 26 iunie 2018* (cererea nr. 47911/15) [online]. [citată la 22 aprilie 2020]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-184058%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-184058%22]})
- 269.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Turturica și Casian contra Moldovei și Federației Ruse din 30 august 2016* (cererile nr. 28648/06 și 18832/07) [online]. [citată la 11 iunie 2018]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-171764%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-171764%22]})
- 270.** Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Unédic contra Franței din 18 decembrie 2018* (cererea nr. 20153/04) [online]. [citată la 20 februarie 2018]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-90350%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-90350%22]})

271. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Unistar Ventures GMBH contra Moldovei din 09 decembrie 2008* (cererea nr. 19245/03) [online]. [citată la 01 iunie 2016]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22unistar%22\],%22languageisocode%22:\[%22RUM%22\],%22appno%22:\[%2219245/03%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-112866%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22unistar%22],%22languageisocode%22:[%22RUM%22],%22appno%22:[%2219245/03%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-112866%22]})
272. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Vergu contra României din 11 ianuarie 2011* (cererea nr. 8209/06) [online]. [citată la 15 iulie 2018]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-123315%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-123315%22]})
273. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Vrzić contra Croației din 12 iulie 2006* (cererea nr. 43777/13) [online]. [citată la 25 februarie 2019]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-164681%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-164681%22]})
274. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Z.A.N.T.E. - Marathonisi A.E. contra Greciei din 6 decembrie 2007* (cererea nr. 14216/03) [online]. [citată la 20 februarie 2018]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-83871%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-83871%22]})
275. Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Ziaunys contra Republicii Moldova din 11 februarie 2014* (cererea nr. 42416/16) [online]. [citată la 23 ianuarie 2016]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-154884%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-154884%22]})
276. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza 2ra-81/14 din 19 martie 2014* [online]. 5 p. [citată la 20 mai 2020]. Disponibil: <http://cauta.csj.md/legy/document/view/ff5af5d48a3d1916d3a3367df7a5db>
277. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2r-364/19 din 26 iunie 2019* [online]. 7 p. [citată la 15 martie 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=51813
278. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2r-55/14 din 19 februarie 2014* [online]. 5 p. [citată la 20 mai 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=7609
279. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-10/17 din 18 ianuarie 2017* [online]. 11 p. [citată la 23 aprilie 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=34051
280. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-1051/15 din 24 iunie 2015*. [online]. 11 p. [citată la 23 martie 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=20595
281. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-1196/17 din 05 iulie 2017* [online]. 8 p. [citată la 23 decembrie 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=37615
282. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-1264/14 din 28 mai 2014* [online]. 10 p. [citată la 20 mai 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=10358
283. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-1576/19 din 02 octombrie 2019* [online]. 9 p. [citată la 15 martie 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=53048
284. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-1701/16 din 24 august 2016* [online]. 10 p. [citată la 23 aprilie 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=30487
285. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-1807/14 din 20 august 2014* [online]. 4 p. [citată la 20 mai 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=12089
286. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-1925/10 din 01 decembrie 2010*. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/archive_courts/cauta/info_detailed_pdf.php?hash=f2a3a2a aef3f27ff8b0277892dda330e1484683412
287. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-2113/18 din 28 noiembrie 2018* [online]. 6 p. [citată la 15 martie 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=48053
288. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-2284/14 din 15 octombrie 2014* [online]. 7 p. [citată la 23 mai 2019]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=13720

289. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-2375/14 din 03 septembrie 2014* [online]. 4 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=12369
290. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-2826/13 din 02 octombrie 2013* [online]. 5 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=3767
291. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-2885/14 din 12 noiembrie 2014* [online]. 5 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=14541
292. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-2978/13 din 25 septembrie 2013* [online]. 6 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=3590
293. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-3/15 din 11 februarie 2015* [online]. 6 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=16920
294. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-33/16 din 13 ianuarie 2016* [online]. 8 p. [citată la 23 aprilie 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=25096
295. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-343/20 din 03 iunie 2020* [online]. 6 p. [citată la 20 iunie 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=56557
296. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-348/16 din 30 martie 2016*. [online]. 6 p. [citată la 23 aprilie 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=26979
297. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-3930/13 din 18 decembrie 2013*[online]. 6 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=6163
298. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-51/19 din 06 februarie 2019* [online]. 10 p. [citată la 15 martie 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=49209
299. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-593/17 din 28 iunie 2017*. [online]. 7 p. [citată la 23 decembrie 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=37464
300. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-622/18 din 23 mai 2018* [online]. 7 p. [citată la 23 mai 2019]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=44194
301. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-712/16 din 18 mai 2016* [online]. 5 p. [citată la 23 aprilie 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=28357
302. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-74/14 din 05 februarie 2014* [online]. 5 p. [citată la 15 februarie 2016] Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=7260
303. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2ra-826/16 din 06 iunie 2016* [online]. 7 p. [citată la 23 aprilie 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=28862
304. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2rac-23/16 din 03 februarie 2016* [online]. 12 p. [citată la 23 aprilie 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=25602
305. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2rac-407/15 din 23 decembrie 2015* [online]. 8 p. [citată la 20 august 2018]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=24962
306. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2rac-421/14 din 10 septembrie 2014* [online]. 6 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=12565
307. Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2rac-523/15 din 29 aprilie 2015* [online]. 4 p. [citată la 22 august 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=18874

- 308.** Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 2rhe-39/10 din 22 aprilie 2010*. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/archive_courts/cauta/info_detailed_pdf.php?hash=22d0765165410eec4cb6983b314f60831484698035
- 309.** Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 3r-1445/10 din 07 iulie 2010* [online]. 4 p. [citată la 22 august 2017]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/archive_courts/cauta/info_detailed_pdf.php?hash=0f4f348b3ed6c971d3c588e4c11527a21484683509
- 310.** Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 3ra-1405/18 din 14 noiembrie 2018* [online]. 13 p. [citată la 15 martie 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=47663
- 311.** Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 3ra-305/15 din 08 aprilie 2015* [online]. 11 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=18498
- 312.** Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 3ra-770/17 din 12 iulie 2017* [online]. 8 p. [citată la 23 aprilie 2019]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=37726
- 313.** Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 3ra-795/13 din 15 mai 2013* [online]. 8 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=329
- 314.** Curtea Supremă de Justiție. *Decizia în cauza nr. 4-1ril-/2019 din 07 februarie 2019* [online]. 37 p. [citată la 15 martie 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_interes_lege.php?id=6
- 315.** Curtea Supremă de Justiție. *Încheierea în cauza nr. 2ra-2613/14 din 02 octombrie 2014* [online]. 4 p. [citată la 23 mai 2019]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=13323
- 316.** Curtea Supremă de Justiție. *Încheierea nr. 2rh-1/14 din 29 ianuarie 2014* [online]. 7 p. [citată la 15 februarie 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=6946
- 317.** Curtea Supremă de Justiție. *Încheierea nr. 3ra-1139/14 din 22 octombrie 2014* [online]. 5 p. [citată la 15 februarie 2016]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=13969
- 318.** Curtea Supremă de Justiție. *Opinie consultativă privind satisfacția echitabilă nr. 6*. [online]. 7 p. [citată la 15 aprilie 2019]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_rec_csj.php?id=21
- 319.** Curtea Supremă de Justiție. *Raport de activitate al Curții Supreme de Justiție pentru anul 2018*. [online]. 46 p. [citată la 23 ianuarie 2020]. Disponibil: http://csj.md/images/Raport_CSJ.pdf
- 320.** CUȘMIR, Carolina, SMOCHINĂ, Andrei. Considerațiuni cu privire la dreptul de proprietate. În: *Probleme ale dezvoltării economiei de piață și dreptului în condițiile actuale: materialele Conferinței practico-științifice internaționale a studenților, doctoranzilor și tinerilor savanți*, 12-13 mai 2006, Bălți: Institutul Nistean de Economie și Drept, 2006. pp. 57-71. ISBN 978-9975-9510-9-8.
- 321.** CUȘMIR, Carolina. *Asigurarea constituțională a dreptului la proprietate: Elemente comparate*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2006. 153 p.
- 322.** CUȘMIR, Marcel, CUȘMIR, Carolina. Standarde naționale și internaționale în domeniul asigurării dreptului de proprietate. În: *Protecția juridică a proprietății, libertății și siguranței persoanei în dreptul național și internațional: materialele Conferinței științifico-practice internaționale*, 22 decembrie 2009, Institutul de Relații Internaționale din Moldova: Chișinău, 2010, pp. 199-212, ISBN 978-9975-9764-9-7.
- 323.** CUȘMIR, Marcel. *Asigurarea constituțională a dreptului cetățenilor la pământ*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2001. 150 p.
- 324.** CUȘNIR, Valeriu, STAH, Nelea. Curtea Constituțională – garant al respectării drepturilor omului și a libertăților. În: *Dezvoltarea constituțională a Republicii Moldova la etapa actuală: materiale Conferinței internaționale științifico-practică din 22-23 septembrie 2004*, Chișinău, 2004. pp. 819-822. ISBN 9975-78352-X.

325. DĂNIȘOR, Dan Claudiu. *Disfuncționalități ale sistemul constituțional*. [online]. [citată la 15 octombrie 2018]. Disponibil: <http://documents.tips/documents/disfunctionalitati-ale-sistemului-constitucional.html>
326. Declarația Universală a Drepturilor Omului, adoptată și proclamată de Adunarea Generală prin Rezoluția 217A din 10 decembrie 1948. Ratificată prin: Hotărârea S.S. nr. 217 din 28 iulie 1990. În: *Tratate internaționale*. Vol. I. Chișinău, 1998.
327. Decretul Președintelui cu privire la declararea drept proprietate a Republicii Moldova a armamentului, tehnicii militare, altor bunuri militare, care aparțin unităților militare ale Armatei Sovietice, dislocate pe teritoriul republicii, nr. 234 din 14 noiembrie 1991.
328. DELEANU, Ion. *Justiția Constituțională*. București: LuminaLex, 1995. 342 p. ISBN 973-3186-31-9.
329. Dispoziția Comisiei pentru Situații Excepționale a Republicii Moldova, nr. 10 din 31 martie 2020 [online]. [citată la 15 aprilie 2020]. Disponibil: https://msmps.gov.md/sites/default/files/document/attachments/dispozitia_10_din_31.03.2020_a_cse_a_rm_0.pdf
330. DJUVARA, Mircea. *Enciclopedia juridică. Teoria generală a dreptului. Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*. București: All, 1995. 516 p.
331. DOGARU, Ion. Unele considerații privind exercitarea dreptului de proprietate în limitele determinate de lege. În: *Texte juridice*. București: Universul juridic, 2011, pp. 394-406. ISBN 978-973-127-5.
332. DOLDUR, Constantin. Probleme actuale privind obligativitatea deciziilor Curții Constituționale a României pronunțate în exercitarea controlului de constituționalitate a legilor. În: *Liber Amicorum Ioan Muraru: Despre constituție și constituționalism; Studii*. București: Hamangiu, 2006. pp. 125-131. ISBN 973-8957-73-7.
333. DRAGAN, Florentina. Rolul ombudsmanului în cadrul mecanismului organizatorico-funcțional de protecție juridică a drepturilor informaționale. În: *Revista Națională de Drept*, 2017, nr. 11 (205), pp. 51-53. ISSN 1811-0770.
334. DUCULESCU, VICTOR. *Protecția juridică a drepturilor omului. Mijloace interne și internaționale*. București: Lumina Lex, 1994, 360 p. ISBN 978-9739186087.
335. DUMITRESCU, Andreea. Finalitatea procedurii pilot inițiate de Curtea Europeană în cauza Atanasiu contra României. [online]. *Juridice*. [citată la 16 aprilie 2020]. Disponibil: <https://www.juridice.ro/201682/finalitatea-procedurii-pilot-initiate-de-curtea-europeana-in-cauza-atanasiu-contra-romaniei.html>
336. DUȚU, Andrei. Dreptul de proprietate și exigențele protecției mediului. În: *Studii și Cercetări Juridice*. 2012, nr. 3. pp. 269-331. ISSN 2284-9394.
337. DUȚU, Mircea, DUȚU, Andrei. *Răspunderea în dreptul mediului*. București: Editura Academiei Române, 2015. 480 p. ISBN 973-27-2524-5.
338. DUȚU, Mircea. *Necesitatea și oportunitatea revizurii*. [online]. [citată la 16 decembrie 2021]. Disponibil: http://www.icj.ro/Mircea_Dutu_1.pdf
339. ECHERT, Ana Maria. Tendințe totalitare în dreptul privt român- cu specială privire asupra proprietății. În: *Revista de Științe Juridice*, 2020, nr. 2, pp. 55-71. ISSN 1454-3699.
340. ENGELS, Frederich. *Originea familiei, a proprietății private și a statului*. [online]. [citată la 16 octombrie 2020]. Disponibil: <https://www.marxists.org/romana/m-e/1884/orig/c05.htm>
341. FAVOREU, Louis, GAÏA, Patrick et autres. *Droit constitutionnel*. 4e édition. Paris: Dalloz, 2001, 776 p. ISBN 9782247043200.
342. Filip & Company. *Aspecte importante privind rechiziția prevăzută prin decretul prezidențial de instituire a stării de urgență* [online] [citată la 16 octombrie 2020]. Disponibil: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=d86b8043-b1a2-457c-b8fb-d56ded8a76f>
343. FOCA, Marian. *Drept constituțional. Drepturi și libertăți fundamentale*. Constanța: Europolir, 2005. 191 p. ISBN 978-973-676-114-0.

344. Franța este pregătită să-și protejeze marile companii prin naționalizare [online] [citată la 25 octombrie 2020]. Disponibil: <https://www.orange.ro/info/news/zf/article/481147>
345. FRYDMAN, Benoît. *Les transformations du droit moderne*. Rapport réalisé à la demande de la Fondation Roi Baudouin dans le cadre de la réflexion prospective “Citoyen, Droit & Société”. Bruxelles, 1998. 98 p. ISBN 2-87212-250-8.
346. GICQUEL, Jean. *Droit constitutionnel et institutions politiques*. 17 édition. Paris: Montchrestien, 2001. 761 p. ISBN 2-7076-1262-6.
347. GÎSCĂ, Veronica. *Drept civil. Drepturile reale. Curs de lecții*. Ed. a II-a, revăzută și completată. Chișinău, 2009, 241 p. ISBN 978-9975-106-23-8.
348. GORE, Marie. *L'évolution et la diversification du droit de propriété*. [online]. 16 p. [citată la 05 martie 2021]. Disponibil: https://www.fondation-droitcontinental.org/fr/wp-content/uploads/2014/01/table_ronde_2.pdf
349. GORIUC, Silvia. Garanții constituționale ale drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. În: *Teoria și practica administrării publice, materialele Conferinței științifico-practică cu participare internațională, 20 mai 2013*, Chișinău, 2013. pp.166-169. ISBN 978-9975-4241-5-8.
350. GRECU, Raisa. Constantin Stere despre dreptul la proprietate. În: *Revista Națională de Drept*. 2009, nr. 6. pp. 2-8. ISSN 1811-0770.
351. GRGIĆ, Aida, MATAGA, Zvonimir, LONGAR, Matija, VILFAN, Ana. *Le droit à la propriété dans la Convention européenne des Droits de l'Homme. Un guide sur la mise en œuvre de la Convention européenne des Droits de l'Homme et de ses protocoles*. Conseil de l'Europe, 2007, 56 p.
352. GRIMONPREZ, Benoît. *La fonction environnementale de la propriété*. [online]. 14 p. [citată la 03 martie 2021]. Disponibil: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01574823/document>
353. GUCEAC, Ion. *Constituția la răscruce de milenii*. Chișinău: Academia de Științe a Moldovei. Institutul de Cercetări Juridice și Politice. Tipografia Centrală, 2013. 416 p. ISBN 978-9975-53-279-2.
354. GUCEAC, Ion. Constituționalismul și statul de drept în Republica Moldova. Realități și perspective. În: *Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă „Akademos”*. 2017, nr. 3. pp. 78-85. ISSN 1857-0461.
355. GUCEAC, Ion. Constituționalizarea dreptului fundamental la un mediu sănătos - condiție sine-qua-non a societății inofensive. În: *Realități și perspective ale învățământului juridic național: Culegerea comunicărilor*, 1-2 octombrie 2019, Chișinău: CEP USM, 2019. pp. 20-29. ISBN 978-9975-149-80-8.
356. GUCEAC, Ion. *Tratat elementar de drept constituțional*. Vol. II. Chișinău, 2020. 472 p. ISBN 978-9975-151-79-5.
357. GUCEAC, Ion. Fundamentarea constituțională a sistemului economic – tendință proprie sistemului constituționalismului contemporan. În: *Creșterea economică în condițiile globalizării: ediția a 14-a a materialelor Conferinței, 10-11 octombrie 2019*. vol. 1. Chișinău, 2019. pp. 17-25. ISBN 978-9975-3305-6.
358. GUCEAC, Ion. Instituția prezidențială- studiu de drept constituțional comparat. În: *Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă „Akademos”*. 2009, nr. 4. pp. 33-43. ISSN 1857-0461.
359. GUCEAC, Ion. Libertățile politice și garanțiile constituționale. În: *Dezvoltarea cadrului juridic al Republicii Moldova în contextul necesităților de securitate și asigurare a parcursului european: materialele manifestării științifice naționale*, 22 ianuarie 2018, Chișinău: Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2018. pp. 77-91. ISBN 978-9975-3298-2-8.
360. GUCEAC, Ion. Rădăcinile istorice ale Constituției. În: *Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă „Akademos”*. 2013, nr. 2. pp. 65-73. ISSN 1811-0770.

- 361.** GUILLERMO, Jorge. *Cadrul legislativ din România privind îmbogățirea ilicită, iulie 2007.* [online]. 68 p. [citată la 31 ianuarie 2020]. Disponibil: http://old.mpublic.ro/jurisprudenta/publicatii/imbogatirea_ilicita.pdf
- 362.** GUȚAN Manuel. *Drepturile și libertățile cetățenești.* [online]. 118 p. [citată la 20 noiembrie 2020]. Disponibil: http://www.icj.ro/Materiale_7martie.pdf
- 363.** Guvernul Republicii Moldova. *Moldova 2020: Strategia Națională de dezvoltare: 7 soluții pentru creșterea economică și reducerea sărăciei.* [online]. 49 p. [citată la 15 aprilie 2020]. Disponibil: http://particip.gov.md/public/files/strategia/Moldova_2020_ROM.pdf
- 364.** Guvernul Republicii Moldova. *Nota informativă la proiectul Hotărârii de Guvern cu privire la aprobarea proiectului de lege privind declararea utilității publice de interes național a lucrărilor de reabilitare, modernizare și extindere a unor drumuri naționale* [online]. 2 p. [citată la 02 mai 2020] Disponibil: http://www.particip.gov.md/public/documente/130/ro_7078_Nota-informativa.pdf
- 365.** Guvernul Republicii Moldova. *Notă informativă privind examinarea petițiilor adresate Guvernului și audiența cetățenilor în cadrul Cancelariei de Stat pentru anul 2015* [online]. 10 p. [citată la 16 octombrie 2016] Disponibil: https://gov.md/sites/default/files/nota_inf_an_2015_n.pdf
- 366.** Guvernul Republicii Moldova. *Notă informativă privind examinarea petițiilor adresate Guvernului și audiența cetățenilor în cadrul Cancelariei de stat pentru anul 2016* [online]. 2 p. [citată la 17 iunie 2017] Disponibil: https://gov.md/sites/default/files/nota_informativa_petitii_2016.pdf
- 367.** Guvernul Republicii Moldova. *Notă informativă privind examinarea petițiilor adresate Guvernului și audiența cetățenilor în cadrul Cancelariei de stat pentru anul 2018* [online]. 3 p. [citată la 18 mai 2019] Disponibil: https://gov.md/sites/default/files/nota_anuala.2018docx.pdf
- 368.** Guvernul Republicii Moldova. *Notă informativă privind examinarea petițiilor adresate Guvernului și audiența cetățenilor în cadrul Cancelariei de stat pentru anul 2019* [online]. 3 p. [citată la 20 octombrie 2020] Disponibil: https://gov.md/sites/default/files/nota_anuala.2019.pdf
- 369.** Guvernul Republicii Moldova. *Planul de acțiuni a Guvernului pentru anii 2020-2023, aprobat prin Hotărârea nr. 636 din 11 decembrie 2019* [online]. 136 p. [citată la 15 octombrie 2017]. Disponibil: https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/pag_2020-2023_ro.pdf
- 370.** Guvernul Republicii Moldova. *Planul național de acțiuni în domeniul drepturilor omului pentru anii 2018–2022 stabilește noi priorități pentru regiunea transnistreană* [online]. [citată la 10 februarie 2020] Disponibil: <https://gov.md/ro/content/planul-national-de-actiuni-domeniul-drepturilor-omului-pentru-anii-2018-2022-stabileste-noi>
- 371.** Guvernul Republicii Moldova. *Proiect de lege cu privire la acordarea suportului financiar unic beneficiarilor de pensii și alocații sociale de stat* [online]. 4 p. [citată la 28 ianuarie 2020]. Disponibil: https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/subiect07_12.pdf
- 372.** Guvernul Republicii Moldova. *Proiect de Lege privind declararea utilității publice de interes național a lucrărilor de reabilitare, modernizare și extindere a unor drumuri naționale* [online]. 1 p. [citată la 15 aprilie 2020]. Disponibil: http://www.particip.gov.md/public/documente/130/ro_7078_Proiect-HG.PDF
- 373.** HAMANGIU, Constantin, ROSETI-BĂLĂNESCU, Ion, BĂICOIANU, Alexandru. *Tratat de drept civil român.* Vol. II. București: All, 1997. 796 p. ISBN 978-973-571-139-9.
- 374.** Hotărârea Colegiul de evaluare a performanțelor judecătorilor nr. 91/11 din 11 octombrie 2019 [online]. 4 p. [citată la 23 martie 2021]. Disponibil: <https://www.csm.md/files/Hotaririle%20CEvaluare/2019/11/91-11.pdf>
- 375.** Hotărârea Colegiul de evaluare a performanțelor judecătorilor nr. 92/11 din 11 octombrie 2019 [online]. 4 p. [citată la 23 martie 2021]. Disponibil: <https://www.csm.md/files/Hotaririle%20Cevaluare/2019/11/92-11.pdf>
- 376.** Hotărârea Guvernului, nr. 128 din 11 martie 1993, despre măsurile pentru realizarea Legii Republicii Moldova privind reabilitarea victimelor represiunilor politice săvârșite de regimul

comunist totalitar de ocupație (7 noiembrie 1917 - 23 iunie 1990). În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.3/83 din martie 1993, în vigoare de la 30 martie 1993. Abrogată la 03 august 2018 prin Hotărârea Guvernului privind aprobarea unor înlesniri sociale suplimentare victimelor represiunilor politice nr. 695 din 11 iulie 2018.

377. Hotărârea Guvernului, nr. 338 din 26 mai 1995, cu privire la restituirea averii, recuperarea valorii ei și achitarea compensațiilor persoanelor supuse represiunilor. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 38-39, art. 288 din 14 iulie 1995.

378. Hotărârea Guvernului, nr. 374 din 01 august 2019, privind crearea comisiilor pentru cercetarea prealabilă privind declararea utilității publice de interes național a lucrărilor de reabilitare, modernizare și extindere a unor drumuri naționale. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 249, art. 473 din 02 august 2019.

379. Hotărârea Guvernului, nr. 449 din 29 iunie 1992, despre aprobarea modelelor unice ale documentelor, ce confirmă dreptul de proprietate, posesiune și beneficiare funciară. nr. 449 din 29.06.92. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.6/142-1 din 30 iunie 1992.

380. Hotărârea Guvernului, nr. 627 din 05 iunie 2007, pentru aprobarea Regulamentului privind restituirea valorii bunurilor prin achitarea de compensații persoanelor supuse represiunilor politice, precum și achitarea compensației în cazul decesului ca urmare a represiunilor politice. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 78-81, art. 656 din 08 iunie 2007.

381. Hotărârea Guvernului, nr. 660 din 15 iunie 2006, pentru aprobarea Regulamentului privind modul de cercetare prealabilă pentru declararea utilității publice a obiectului exproprierii. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 95-97, art.709 din 23 iunie 2006.

382. Hotărârea Guvernului, nr. 984 din 21 septembrie 1998, cu privire la unele măsuri pentru urgentarea procesului de împrăștiere. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.90-91 art. 936 din 01 octombrie 1998.

383. Hotărârea Parlamentului, nr. 1298-XIII din 24 iulie 1997, privind ratificarea Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, precum și a unor protocoale adiționale la această convenție. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 54-55, art. 502 din 21 august 1997.

384. Hotărârea Parlamentului, nr. 191 din 12 iulie 2012, privind aprecierea istorică și politico-juridică a regimului comunist totalitar din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.181-184, art.610 din 31 august 2012.

385. Hotărârea Parlamentului, nr. 217-XII din 28 iulie 1990, cu privire la aderarea R.S.S. Moldova la Declarația Universală a Drepturilor Omului și ratificarea pactelor internaționale ale drepturilor omului. În: *Veștile*, nr.8/223, 1990. În vigoare de la 28 iulie 1990.

386. Hotărârea Parlamentului, nr. 55 din 17 martie 2020, privind declararea stării de urgență. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 86, art. 96 din 17 martie 2020.

387. IACUB, Irina. Interpretarea Constituției: Între necesitate, limite și riscuri. În: *Revista Națională de Drept*. 2020, nr. 4-6, pp. 53-74. ISSN 1811-0770.

388. IGNAT, Gina. *Influența CEDO asupra raporturilor juridice civile*. București: Hamangiu, 2015. 336 p. ISBN 978-606-27-0446-9.

389. ILIESCU, Nicolae. *Transformarea dreptului de proprietate de la fondarea Romei până în zilele noastre*. București: Curierul Judiciar, 1914.

390. Institutul pentru Politici și Reforme Europene. *Opinie cu privire la Proiectul Legii pentru modificarea unor acte normative (instituția regresului în contextul condamnării Republicii Moldova de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului)*. [online] 8 p. [citată la 25 mai 2021]. Disponibil: <http://ipre.md/2020/10/09/opinie-cu-privire-la-proiectul-legii-pentru-modificarea-unor-acte-normative-instituția-regresului-in-contextul-condamnării-republicii-moldova-de-către-curtea-europeană-a-drepturilor-omului/>

391. IONEL, Veronica. *Limitele exercitării dreptului de proprietate prin prisma dreptului de vecinătate*. [online] [citată la 04 ianuarie 2021] Disponibil:

http://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/2585/Conf_UTM_2014_II_pg366_369.pdf?sequence=2&isAllowed=y

392. IONESCU, Cristian. *Drept constituțional și instituții politice. Teoria generală a instituțiilor politice*. Vol. I. Ediție revăzută și adăugită. București: LuminaLex, 2001. 592 p. ISBN 973-655-561-5

393. IOSIP, Andrei. *Confiscarea specială prin prisma Convenției privind spălarea banilor, depistarea, sechestrarea și confiscarea veniturilor provenite din activități infracționale* [online] [citată la 19 septembrie 2019]. Disponibil: <http://iosip.md/blog/2017/12/08/confiscarea-speciala-prin-prisma-conventiei-privind-spalarea-banilor-depistarea-sechestrarea-si-confiscarea-veniturilor-provenite-din-activitati-infracionale/>

394. Istorii regăsite. *Documente celebre ale istoriei Magna Charta Libertatum* [online] [citată la 26 aprilie 2017] Disponibil: <https://istoriiregasite.wordpress.com/2014/12/20/documente-celebrela-istoriei-magna-charta-libertatum-ii/>

395. JIDOVANU, Dorin, FRUNZE, Tatiana. *Particularitățile respectării și apărării drepturilor părților în cadrul procedurii de executare*. [online] [citată la 03 ianuarie 2021]. Disponibil: <https://www.universuljuridic.ro/particularitatile-respectarii-si-apararii-drepturilor-partilor-in-cadrul-procedurii-de-executare/>

396. JINARU, Roxana. Scurtă prezentare a marjei de apreciere a statului în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului. În: *Universul Juridic*, 2017, nr. 2. [online]. *Universul Juridic*. [citată la 19 mai 2020]. Disponibil: <https://lege5.ro/Gratuit/ge3dinrzgu3a/scurta-prezentare-a-marjei-de-apreciere-a-statului-in-jurisprudenta-curtii-europene-a-drepturilor-omului>

397. JIŘÍ, Zemánek. *Interesul general în jurisprudența Curții Constituționale din Cehia*. În: *Rolul Justiției constituționale în protecția valorilor statului de drept: 20 de la adoptarea Constituției Republicii Moldova: materialele conferinței internaționale, 8-9 septembrie 2014*. Chișinău: Arc, 2015. pp. 37-47. ISBN 978-9975-61-920-2.

398. JOVMIR, Ghenadie. *Mijloace juridice de protecție a drepturilor omului*. În: *Analele științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Moldova*. Ediția a X-a. Chișinău, 2010. pp. 168-171. ISBN 978-9975-935-45-6.

399. Judecătoria Chișinău, sediul Centru. *Hotărârea nr. 2-4154/19 din 27 ianuarie 2020* [online]. 8 p. [citată la 25 mai 2020]. Disponibil: https://jc.instante.justice.md/ro/pigd_integrati/pdf/19fd78fa-f899-4899-8068-31a2bfb2e16e

400. Judecătoria Chișinău, sediul Ciocana. *Hotărârea nr. 4 - 1366/2019 din 31 iulie 2019* [online]. 3 p. [citată la 25 mai 2020]. Disponibil: https://jc.instante.justice.md/ro/pigd_integrati/pdf/9ff9b192-836d-40c6-8b2e-7c1bb408776d

401. Judecătoria Chișinău, sediul Ciocana. *Hotărârea nr. 4 - 1562/2019 din 20 noiembrie 2019* [online]. 3 p. [citată la 25 mai 2020]. Disponibil: https://jc.instante.justice.md/ro/pigd_integrati/pdf/5f399e2d-46e5-425a-a0e8-724020b7bfc5

402. Judecătoria Chișinău, sediul Ciocana. *Hotărârea nr. 4 - 1696/2019 din 27 noiembrie 2019* [online]. 3 p. [citată la 25 mai 2020]. Disponibil: https://jc.instante.justice.md/ro/pigd_integrati/pdf/5f13ba69-cbdb-42ac-aecb-9043b4c22712

403. Judecătoria Chișinău, sediul Ciocana. *Hotărârea nr. 4 - 2445/2019 din 18 martie 2020* [online]. 4 p. [citată la 25 mai 2020]. Disponibil: https://jc.instante.justice.md/ro/pigd_integrati/pdf/c07fe6eb-0e88-4ff2-b253-d95ec6fa877f

404. Judecătoria Chișinău, sediul Ciocana. *Hotărârea nr. 4- 1412/2019 din 20 februarie 2020* [online]. 3 p. [citată la 25 mai 2020]. Disponibil: https://jc.instante.justice.md/ro/pigd_integrati/pdf/cae26347-b861-425b-b230-2efd1aa98b9d

405. Judecătoria Chișinău, sediul Ciocana. *Hotărârea nr. 4- 1724/2019 din 28 februarie 2020* [online]. 4 p. [citată la 25 mai 2020]. Disponibil: https://jc.instante.justice.md/ro/pigd_integrati/pdf/d4411b88-508e-4f76-a0ab-89983da03e6a

406. Judecătoria Chișinău, sediul Ciocana. *Hotărârea nr. 4-1445/2020 din 20 martie 2020* [online]. 3 p. [citată la 25 mai 2020]. Disponibil: https://jc.instante.justice.md/ro/pigd_integratiion/pdf/622e92fa-fade-47d1-a5c6-8031ac65e4ad
407. Judecătoria Chișinău, sediul Ciocana. *Hotărârea nr. 4-2618/2019 din 06 februarie 2020* [online]. 6 p. [citată la 25 mai 2020]. Disponibil: https://jc.instante.justice.md/ro/pigd_integratiion/pdf/2ec97010-23d9-4cb6-bcd8-562801fb6177
408. Juriștii pentru Drepturile Omului. *Moldova rămâne la CtEDO și în 2019: suntem în top cinci după numărul de cereri raportat la populația țării*. [citată la 20 martie 2020] Disponibil: <https://www.lhr.md/ro/2020/01/moldova-ramane-in-top-la-ctedo-si-in-2019-ramanem-in-top-cinci-dupa-numarul-de-cereri-raportat-la-populatia-tarii/>
409. KANDJI-KOMBE, Jean-François. *Ghidul pentru punerea în aplicare a Convenției Europene a Drepturilor Omului. Obligațiile pozitive în virtutea Convenției Europene a Drepturilor Omului. Manuale pentru drepturile omului*. nr. 7. Consiliul Europei, Comisia Europeană, 2006. 74 p.
410. KARADJOVA, Mariana. *La protection du droit de propriete au niveau europeen e son importance pour l'harmonisation des pratiques des cours constitutionnelles*. [online]. 53 p. [citată la 25 februarie 2021] Disponibil: <https://www.nato.int/acad/fellow/96-98/karadjov.pdf>
411. KAREN, Reid. *Ghidul specialistului în Convenția Europeană a Drepturilor Omului*. Chișinău: Cartier Juridic, 2005. 670 p. ISBN 978-9975-79-395-7.
412. KIRCHNER, Stefan, GELER-NOCH, Katarzyna. *Compensation under the European Convention on Human Rights for expropriations enforced prior to the applicability of the convention*. [online]. *Mykolo Romerio Universitetas* [citată la 20 martie 2017]. Disponibil: https://www.mruni.eu/upload/iblock/c07/2_Kirchner.pdf
413. LEBEDEV, Valeriu, SMOCHINĂ, Andrei. *Dreptul la proprietate în Roma Antică și contemporaneitatea*. În: *Revista de Filosofie și Drept*, nr. 1, 1999. pp. 49-56. ISSN 0236-3062.
414. *Legea României privind exproprierea pentru cauză de utilitate publică, necesară realizării unor obiective de interes național, județean și local*, nr. 255 din 14 decembrie 2010. În: *Monitorul Oficial al României*, nr. 853 din 20 decembrie 2010.
415. *Legea, nr. 105 din 09 iunie 2017, privind declararea utilității publice pentru lucrările de interes național de construcție a conductei de transport gaze naturale pe direcția Ungheni-Chișinău și implementarea unor măsuri pentru operarea, exploatarea și întreținerea conductei de transport gaze natural Iași-Ungheni-Chișinău*. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 216-228, art. 351 din 30 iunie 2017, în vigoare de la 30 iunie 2017, cu excepția art.1- 4, care vor intra în vigoare de la 31 august 2017.
416. *Legea, nr. 108 din 27 mai 2016, cu privire la gazele naturale*. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 193-203, art. 415 din 08 iulie 2016.
417. *Legea, nr. 110 din 22 decembrie 2017, cu privire la actele normative* În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 7-17, art. 34 din 12 ianuarie 2018, în vigoare din 12 iulie 2018.
418. *Legea, nr. 113 din 17 iunie 2010, cu privire la executorii judecătorești*. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.126-128, art.406 din 23 iulie 2010.
419. *Legea, nr. 121 din 25 mai 2012, cu privire la asigurarea egalității*. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 103, art. 355 din 29 mai 2012.
420. *Legea, nr. 1217-XIII din 25 iunie 1997, cu privire la Programul de privatizare pentru anii 1997-1998*. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 59-60, art. 518 din 11 septembrie 1997.
421. *Legea, nr. 121-XVI din 04 mai 2007, privind administrarea și deetizarea proprietății publice*. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 90-93, art. 401 din 29 iunie 2007.
422. *Legea, nr. 1225-XII din 08 decembrie 1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice*. În vigoare de la 30 decembrie 1992. Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova* nr. 241-246, art. 746 din 10 decembrie 2010.

423. Legea, nr. 1308-XIII din 25 iulie 1997, privind prețul normativ și modul de vânzare-cumpărare a pământului. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.57-58, art.515 din 04 septembrie 1997. Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.147-149, art.1161 din 06 decembrie 2001.
424. Legea, nr. 133 din 15 noiembrie 2018, privind modernizarea Codului civil și modificarea unor acte legislative. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 467-479, art. 784 din 14 decembrie 2018, în vigoare din 01 martie 2019.
425. Legea, nr. 136 din 07 iulie 2017, cu privire la Guvern. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 252, art. 412 din 19 iulie 2017.
426. Legea, nr. 136 din 17 iunie 2016, privind statutul municipiului Chișinău În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 306-313, art. 645 din 16 septembrie 2016.
427. Legea, nr. 1384-XV din 11 octombrie 2002, cu privire la rechizițiile de bunuri și prestările de servicii în interes public. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 178-181, art. 1352 din 27 decembrie 2002.
428. Legea, nr. 151 din 31 iulie 2015, cu privire la Agentul guvernamental. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 224-233, art. 455 din 21 august 2015.
429. Legea, nr. 1543-XIII din 25 februarie 1998, cadastrului bunurilor imobile. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.44-46, art. 318 din 21 mai 1998.
430. Legea, nr. 156 din 05 decembrie 2019, cu privire la acordarea indemnizației în cazul decesului unuia dintre soți. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 367-377, art. 242 din 13 decembrie 2019, în vigoare de la 01 ianuarie 2020.
431. Legea, nr. 166 din 11 iulie 2012, pentru aprobarea Strategiei naționale de dezvoltare „Moldova 2020”. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 245-247, art. 791 din 30 noiembrie 2012.
432. Legea, nr. 18 din 15 februarie 2019, privind declararea utilității publice pentru lucrările de interes național de construcție a Terminalului Vamal Centru și a zonei rezervate de extindere. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 86-92, art. 150 din 08 martie 2019.
433. Legea, nr. 186-XVI din 29 iunie 2006, pentru modificarea și completarea Legii nr. 1225-XII din 8 decembrie 1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 126-130, art. 601 din 11 august 2006.
434. Legea, nr. 201 din 20 noiembrie 2020, pentru modificarea unor acte normative. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 329-331, art. 207 din 08 decembrie 2020.
435. Legea, nr. 205 din 26 noiembrie 2020, pentru modificarea unor acte normative. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 360-371, art. 295, din 25 decembrie 2020.
436. Legea, nr. 231 din 25 noiembrie 2011, cu privire la aprobarea Strategiei de reformă a sectorului justiției pentru anii 2011-2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 1-6 din 06 ianuarie 2012.
437. Legea, nr. 296-XIII din 23 noiembrie 1994, pentru interpretarea unor prevederi ale Legii privind reabilitarea victimelor represiunilor politice. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.1, art. 3 din 05 ianuarie 1995.
438. Legea, nr. 317-XIII din 13 decembrie 1994, cu privire la Curtea Constituțională. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.8, art. 86 din 07 februarie 1995.
439. Legea, nr. 351-XV din 12 iulie 2001, cu privire la modificarea și completarea Constituției. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 90-91, art. 699 din august 2001.
440. Legea, nr. 390-XIII din 15 martie 1995, cu privire la programul de stat de privatizare pentru anii 1995-1996. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.24, art. 283 din 05 mai 1995.
441. Legea, nr. 459-XII din 22 ianuarie 1991, cu privire la proprietate. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 3-6 din 30 iunie 1991. Abrogată prin Legea nr. 54 din 02 martie 2007 pentru abrogarea Legii, nr. 459-XII din 22 ianuarie 1991, cu privire la proprietate. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 43-46 din 30 martie 2007.

442. Legea, nr. 488-XIV din 08 iulie 1999, exproprierii pentru cauză de utilitate publică. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 42-44, art. 311 din 20 aprilie 2000.
443. Legea, nr. 52 din 03 aprilie 2014, cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanul). În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.110-114, art.278 din 09 mai 2014.
444. Legea, nr. 52 din 12 martie 2020, pentru modificarea unor acte normative. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 84, art. 88 din 14 martie 2020.
445. Legea, nr. 544 din 20 iulie 1995, cu privire la statutul judecătorului. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 59-60, art. 664 din 26 octombrie1995.
446. Legea, nr. 627-XII din 04 iulie 1991, cu privire la privatizare, în vigoare de la 04 iulie 1991, abrogată prin Legea, nr. 121-XVI din 04 mai 2007 în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 90-93, art. 401 din 29 iunie 2007.
447. Legea, nr. 64-XII din 31 mai 1990, cu privire la Guvern. În: *Veștile nr.8/191*, 1990. Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.131-133/1018 din 26 septembrie 2002; abrogată prin Legea cu privire la Guvern, nr. 136 din 07 iulie 2017 în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 252, art. 412 din 19 iulie 2017.
448. Legea, nr. 691-XII din 27 august 1991, privind Declarația de independență a Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial a Republicii Moldova*, nr.11-12, art.118 din 30 decembrie 1991.
449. Legea, nr. 70 din 13 aprilie 2017, pentru completarea titlului II din Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 155-161, art. 261din 19 mai 2017.
450. Legea, nr. 797-XIII din 02 aprilie 1996, pentru adoptarea Regulamentului Parlamentului nr. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 81-82, art. 765 din 19 decembrie 1996. Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 50, art. 237 din 07 aprilie 2007
451. Legea, nr. 87 din 21 aprilie 2011, privind repararea de către stat a prejudiciului cauzat prin încălcarea dreptului la judecarea în termen rezonabil a cauzei sau a dreptului la executarea în termen rezonabil a hotărârii judecătorești. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 107-109, art. 282 din 01 iulie 2011.
452. Legea, nr. 90-XVIII din 04 decembrie 2009, pentru modificarea și completarea unor acte legislative. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.187-188, art.584 din 18 decembrie 2009.
453. Legea, nr. 913-XIV din 30 martie 2000, condominiului în fondul locativ. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.130-132, art.915 din 19 octombrie 2000.
454. Legea, nr. 947-XIII din 19 iulie 1996, cu privire la Consiliul Superior al Magistraturii. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 64, art. 641 din 03 octombrie 1996. Republicat: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.15-17, art.65 din 22 ianuarie 2013 și *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.186-188, art.752 din 22 august 2003.
455. Legea, nr. 99 din 11 iunie 2020, cu privire la modificarea unor acte normative. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 161-164, art. 313 din 03 iulie 2020.
456. LUPULESCU, Dumitru. *Drept civil. Drepturile reale principale*. București: LuminaLex, 1997. 271 p. ISBN 973-588-018-0.
457. MACIU, Colonel Florin. *Efectuarea rechizițiilor. Aspecte juridice de ordine intern și internațional*. [online] [citat la 26 aprilie 2020] Disponibil: <http://www.arduph.ro/domenii/conducerea-ostilitatilor/efectuarea-rechizitiilor-aspecte-juridice-de-ordin-intern-si-international/>
458. MANGIAVILLANO, Alexandre. *Le contribuable et l'état. L'impôt et la garantie constitutionnelle de la propriété (Allemagne – France)*. Résumé de thèse. Paris, 2011. [online]. [citat la 20 martie 2021]. Disponibil: <http://www.revuedlf.com/theses/le-contribuable-et-letat-limpot-et-la-garantie-constitutionnelle-de-la-propriete-allemande-france-resume-de-these/>
459. MARIAN, Octavian. Drepturile și libertățile persoanei – dimensiuni conceptuale. În: *Legea și Viața*. 2014, iunie. pp. 16-20 pp. ISSN 1810-3081.

- 460.** MARIAN, Octavian. Reflecții asupra mecanismului statal de garantare și protecție a drepturilor omului. În: *Legea și Viața*, 2018 nr. 10 (322), pp. 17-23. ISSN 1810-3081.
- 461.** MARIN, Constantin. *Societatea civilă: între mit politic și pledoarie socială. Studiu monografic*. Chișinău: Epigraf, 2002. 182 p. ISBN 9975-903-42-8.
- 462.** MATTEI, Ugo, BAIEȘ, Sergiu, ROȘCA Nicolae. *Principiile fundamentale ale dreptului de proprietate*. Chișinău: Arc, 2000. 346 p. ISBN 9975-61-147-8.
- 463.** MAZNIUC, Diana. Analiza instituției exproprierii pentru cauză de utilitate publică. În: *Analele științifice ale USM. Științe juridice. Științe sociale. Materiale ale Manifestării științifice naționale, 26 septembrie 2020*, Chișinău: Universitatea de Stat din Moldova, 2020. pp. 113-116. ISBN 978-9975-152-40-2.
- 464.** MEKKI, Mustapha. *L'évolution des limites apportées au droit de propriété: l'exemple des enjeux environnementaux*. [online]. 10 p. [citată la 06 martie 2021]. Disponibil: <https://mustaphamekki.openum.ca/files/sites/37/2015/09/%c3%a9volution-des-limites-foucault.pdf>
- 465.** MICU, Victor. *Răspunderea parlamentară în condițiile statului de drept contemporan*. Tz de doctor în drept, Chișinău, 2021. 175 p.
- 466.** MONTGOLFIER, Jean-François. *Conseil constitutionnel et la propriété privée des personnes privées*. [online]. 26 p. [citată la 26 februarie 2021]. Disponibil: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/conseil-constitutionnel-et-la-propriete-privee-des-personnes-privees>
- 467.** MORĂRESCU, Adrian. *Principiul proporționalității în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2015, 170 p.
- 468.** MORĂRESCU, Adrian. Principiul proporționalității și protecția proprietății în spețele Curții Europene a Drepturilor Omului contra Moldovei. În: *Tendințe contemporane ale dezvoltării științei în contextul valorificării opțiunii europene: viziuni ale tinerilor cercetători: ediția a VII-a a materialelor Conferinței științifice internaționale anuale a tinerilor cercetători, 30 mai 2013*, Chișinău, 2013. pp. 233-234. ISBN 978-9975-4023-2-3.
- 469.** MOROȘAN, Ion. *Garanții juridice privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului în Republica Moldova*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2001, 141 p.
- 470.** MUNTEANU, Anatolie, RUSU, Svetlana, VACARCIUC, Olga. *Manualul funcționarului public în domeniul drepturilor omului*. Ed. a II-a revăzută și adăugită. Chișinău: Arc, 2009. 326 p. ISBN 978-9975-61-932-5.
- 471.** MURARU, Ioan, TĂNĂSESCU, Elena Simina. *Constituția României. Comentariu pe articole*. București: C.H. Beck, 2008. 1528 p. ISBN 978-973-115-419-0.
- 472.** MURARU, Ioan, TĂNĂSESCU, Simina, *Drept constituțional și instituții politice*. Ediția a X-a revăzută și completată. București: LuminaLex, 2002. ISBN: 978-973-115-521-0.
- 473.** MUȘETOIU, Gabriel. *Fenomenul criminal în procesul de retrocedare a proprietăților funciare*. Rezumatul tezei de doctor în drept. București, 2016, [online]. 50 p. [citată la 20 noiembrie 2020]. Disponibil: https://www.academiadepolitie.ro/root/studii/iosud/rezumate_teze/2016/musetoiu/rezumate_teza_musetoiu.pdf
- 474.** NEGRU, Boris. Drepturile și libertățile omului: realizări, perspective. În: *Drepturile omului în Republica Moldova*. Chișinău: Garuda-Art, 1998. pp. 107-121. ISBN 9975998445.
- 475.** NICHITA, Rodica. *Dreptul fundamental la învățătură în Republica Moldova*. Tz de doctor în drept, Chișinău, 2017, 206 p.
- 476.** NICOLCESCU, Ana – Maria. *Exproprierea pentru cauză de utilitate publică*. Rezumat al tezei de doctor în drept. Craiova, 2019 [online]. 18 p. [citată la 06 iunie 2020]. Disponibil: http://mecanica.ucv.ro/ScoalaDoctorala_v/Temp/Rezumate/Rezumat_NICOLCESCU_Romana.pdf

477. Notă informativă la proiectul Legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative. [online]. 8 p. [citată la 18 noiembrie 2019]. Disponibil: http://www.justice.gov.md/public/files/transparența_in_procesul_decizional/NI_L_mod_AL_antikoruptie_07-10-2013.pdf
478. ODAJIU, Stanislav. Analiza instituției confiscării speciale în contextul infracțiunilor de contrabandă prin prisma practicii naționale și a Curții Europene a Drepturilor Omului. În: *Revista Națională de Drept*, 2018, nr. 4-6, pp. 41-46. ISSN 1811-0770.
479. **OJOGA, Mariana.** Exigențele exercitării măsurii confiscării în raport cu dreptul la proprietate. În: *Revista Institutului Național al Justiției*, 2020, nr. 3 (54), pp. 33-38, ISSN 1857-2405.
480. **OJOGA, Mariana** Condițiile exercitării restrângerii dreptului la proprietate. În: *Tendențe contemporane ale dezvoltării științei. Viziuni ale tinerilor cercetători: materialele ediției a 6-a conferinței științifice a doctoranzilor (cu participare internațională)*, 15 iunie 2017. Vol. II. Chișinău: Universitatea Academiei de Științe a Moldovei, 2017, pp. 182-187. ISBN 978-9975-108-17-1.
481. **OJOGA, Mariana.** Controlul european și constituțional al măsurilor de impozitare în raport cu dreptul la proprietate. În: *Revista Națională de Drept*, 2020, nr. 7-8 (237-239), pp. 151-159. ISSN 1811-0770.
482. **OJOGA, Mariana.** Autoritatea legislativă-prim gardian al dreptului la proprietate. În: *Administrare Publică*, 2020, nr. 2 (107), pp.123-128. ISSN 1813-8489.
483. **OJOGA, Mariana.** Compatibilitatea jurisprudenței Republicii Moldova cu cea europeană în domeniul protecției proprietății. În: *Dreptul*, 2020, nr. 12, pp. 35-58. ISSN 1018-0435.
484. **OJOGA, Mariana.** Condițiile exercitării exproprierii și implicațiile acesteia asupra dreptului de proprietate. În: *Perspectivile și problemele integrării în spațiul european al cercetării și educației: materialele Conferinței științifice internaționale, 7 iunie 2017*, vol. I. Cahul: Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hașdeu”, 2017, pag. 77-81, ISBN 978-9975-88-007-7.
485. **OJOGA, Mariana.** Garantarea realizării dreptului la proprietate. În: *Tendențe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători: materiale ale Conferinței științifice internaționale*, 10 martie 2015, Chișinău: Universitatea Academiei de Științe a Moldovei, 2015 pp.157. ISBN 978-9975-3036-4-4.
486. **OJOGA, Mariana.** Implicațiile impozitelor și taxelor asupra dreptului la proprietate prin prisma jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului. În: *Tendențe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători: materialele ediției a 7-a ale Conferinței științifice cu participare internațională*, 15 iunie 2018, Chișinău: Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir”, 2018, pp. 211-217, ISBN 978-9975-108-46-1.
487. **OJOGA, Mariana.** Mecanisme și instrumente privind garantarea dreptului fundamental la proprietate în Republica Moldova și regiunea transnistreană. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale 2018: materialele conferinței științifice naționale, 7-8 decembrie 2017*, Chișinău: Universitatea de Stat, 2018, pp. 374-393, ISBN 978-9975-3178-4-9.
488. **OJOGA, Mariana.** Rolul Curții Constituționale în garantarea dreptului la proprietate. În: *Legea și Viața*, 2020 nr. 8-9 (344-345), pp. 28-33, ISSN 1810-3081.
489. OLTEANU, Ionel. *Drept european al drepturilor omului. Vol. I. Drept european material al drepturilor omului.* Ediția IV-a. București: Editura Fundației „România de mâine”, 2007. 236 p. ISBN 978-973-725-3.
490. Operatorul italian Alitalia va fi naționalizat de guvernul italian [online] [citată la 23 noiembrie 2020] Disponibil: <https://www.mediafax.ro/economic/operatorul-aerian-alitalia-va-fi-nationalizat-de-guvernul-italian-18994846>
491. Ordinul Agenției Relații Funciare și Cadastru, nr. 136 din 05 septembrie 2008, cu privire la aprobarea Metodologiei de evaluare a bunurilor imobile confiscate, naționalizate sau scoase în orice alt mod din posesia persoanelor supuse represiunilor politice.

- 492.** PAPUC, Gheorghe. Controlul constituționalității legilor - garanție a supremației constituției. În: *Dezvoltarea constituțională a Republicii Moldova la etapa actuală: materialele Conferinței internaționale științifico-practică, Bălți, 22-23 septembrie 2004*, Chișinău, 2004 pp. 48-50 ISBN 9975-78352-X.
- 493.** PAPUC, Teodor. Există o ierarhie a drepturilor omului în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului? În: *Preeminența dreptului și controlul de constituționalitate între tradiție și modernitate*. Curtea Constituțională a României, Curtea Constituțională a Republicii Moldova, București: Hamangiu, 2018. pp. 38-41. ISBN 978-606-27-1210-5
- 494.** Parlamentul Republicii Moldova. *Proiect de lege nr. 135 din 27 aprilie 2018 privind modernizarea Codului civil al Republicii Moldova nr. 1107-XV din 6 iunie 2002 și modificarea și completarea unor acte legislative* [online]. 619 p. [citată la 18 noiembrie 2019]. Disponibil: <http://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/4180/language/ro-RO/Default.aspx>
- 495.** Parlamentul Republicii Moldova. *Proiect de lege nr. 190 din 12 septembrie 2019 cu privire la acordarea indemnizației în cazul decesului unuia dintre soți* [online]. [citată la 23 noiembrie 2019]. Disponibil: <http://www.parlament.md/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%81/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/4718/language/ro-RO/Default.aspx>
- 496.** Parlamentul Republicii Moldova. *Proiect de lege nr. 282 din 28 noiembrie 2019 cu privire la acordarea suportului financiar unic beneficiarilor de pensii și alocații sociale de stat* [online]. [citată la 20 februarie 2020]. Disponibil: <http://www.parlament.md/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%81/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/4809/language/ro-RO/Default.aspx>
- 497.** Parlamentul Republicii Moldova. *Proiect de lege nr. 92 din 02 martie 2020 pentru modificarea articolului 2 din Legea nr. 121/2001 cu privire la protecția socială suplimentară a unor categorii de populație* [online]. [citată la 06 martie 2020]. Disponibil: <http://parlament.md/%d0%97%d0%b0%d0%ba%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b4%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d1%8b%d0%b9%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%86%d0%b5%d1%81%d1%81/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/4947/language/ro-RO/Default.aspx>
- 498.** Parlamentul Republicii Moldova. *Proiectul de lege nr. 216 din 27 iunie 2017 cu privire la modificarea și completarea Codului muncii* [online]. [citată la 23 noiembrie 2017]. Disponibil: <http://www.parlament.md/%d0%97%d0%b0%d0%ba%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b4%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d1%8b%d0%b9%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%86%d0%b5%d1%81%d1%81/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/3824/language/ro-RO/Default.aspx>
- 499.** Parlamentul Republicii Moldova. *Raport privind transparența în procesul decizional în cadrul Parlamentului Republicii Moldova pentru anul 2020*. [online]. 26 p. [citată la 06 aprilie 2021] Disponibil: <http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=nz%2bFRTv9Yvg%3d&tabid=109&language=ro-RO>
- 500.** Parlamentul Republicii Moldova. *Raportul Direcției petiții și audiențe privind examinarea, analiza tematică și sistematizarea rezultatelor examinării petițiilor în perioada 1 ianuarie–31 decembrie 2016* [online]. 17 p. [citată la 23 decembrie 2017] Disponibil: <http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=XLcg1IomgCs%3D&tabid=109&language=ro-RO>
- 501.** Parlamentul Republicii Moldova. *Raportul Direcției petiții și audiențe privind examinarea, analiza tematică și sistematizarea rezultatelor examinării petițiilor în perioada 1 ianuarie–31 decembrie 2017* [online]. 16 p. [citată la 06 noiembrie 2018] Disponibil:

<http://parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=MyZ2se0aAOY%3d&tabid=109&language=ro-RO>

502. Parlamentul Republicii Moldova. *Raportul Direcției petiții și audiențe privind examinarea, analiza tematică și sistematizarea rezultatelor examinării petițiilor în perioada 1 ianuarie–31 decembrie 2018* [online]. 15 p. [citată la 13 februarie 2020] Disponibil: <http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=kRw6EtNXbX8%3D&tabid=109&language=ro-RO>

503. Parlamentul Republicii Moldova. *Raportul Direcției petiții și audiențe privind examinarea, analiza tematică și sistematizarea rezultatelor examinării petițiilor în perioada 1 ianuarie–31 decembrie 2019* [online]. 18 p. [citată la 10 iunie 2020] Disponibil: <http://www.parliament.md/LinkClick.aspx?fileticket=Cy4e%2fm6%2byHk%3d&tabid=109&language=ro-RO>

504. Parlamentul Republicii Moldova. *Raportul Direcției petiții și audiențe privind examinarea, analiza tematică și sistematizarea rezultatelor examinării petițiilor în perioada 1 ianuarie–31 decembrie 2020* [online]. 16 p. [citată la 27 mai 2021] Disponibil: <http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=g0%2b%2fpPmerIk%3d&tabid=109&language=ro-RO>

505. PAVLOVSCHI, Stanislav. Reformarea Curții Europene a Drepturilor Omului și aplicabilitatea acestei experiențe la perfecționarea activității Curții Constituționale a Republicii Moldova. În: *Revista Națională de Drept*, 2020, nr. 4-6 (234-236). pp.19-20. ISSN 1811-0770.

506. PĂDURARU, Olga. *Dreptul de proprietate privată, garanții constituționale și limitele acestuia*. Tz de doctor în drept, Chișinău, 2021, 161 p.

507. PETRE (STANCEA), Elena Isabela. *Promovarea și protecția drepturilor omului de către administrația publică*. Teză de doctor, rezumat, București, 2018, 18 p.

508. PISARENCO, Olga. Conceptul de răspundere administrativă și formele ei. În: *Revista Institutului Național al Justiției*. 2016, nr. 3. pp. 40-44. ISSN 1857-2405.

509. Plenul Curții Supreme de Justiție. *Hotărârea nr. 3 din 09 iunie 2014 cu privire la aplicarea de către instanțele judecătorești a unor prevederi ale Convenției Europene pentru apărarea drepturilor omului și libertăților fundamentale* [online]. 14 p. [citată la 23 aprilie 2020]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=181

510. POALELUNGI, Mihai, *Conduita legală și justiția*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2006, 180 p.

511. POALELUNGI, Mihai. *Obligații pozitive și negative ale statului prin prisma Convenției Europene pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale*. Tz de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2015. 324 p.

512. POP, Liviu. *Dreptul de proprietate și dezmembrămintele sale*. București: LuminaLex, 1996. 312 p. ISBN 973-9186-71-8.

513. POPA, Nicolae. *Teoria generală a dreptului*. Ed. a 3, București: CH Beck, 2008. 248 p. ISBN 978-973-115-431-2.

514. POTÎNGA, Alexei, COSTACHI, Gheorghe. *Asigurarea drepturilor omului în lume*. Chișinău: Epigraf, 2003. 606 p. ISBN9975-903-71-1.

515. PREDIGER, Eduard Jürgen. *Fundamentele dreptului de proprietate* [online]. Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Institutul de Organizare a Studiilor Doctorale și Postdoctorale [citată la 15 noiembrie 2018]. Disponibil: <http://doctorate.ulbsibiu.ro/wp-content/uploads/REZ-ROM-PREDIGER.pdf>

516. Proiectul Strategiei pentru asigurarea independenței și integrității sectorului justiției 2021-2024 [online]. 40 p. [citată la 06 aprilie 2021] Disponibil: http://www.justice.gov.md/public/files/directia_analiza_monitorizare_si_evaluare_a_politicilor/Proiectul_Strategiei_pentru_asigurarea_independenței_si_integrității_in_sectorul_justiției_pentru_anii_2021-2024.pdf

- 517.** PURDĂ, Nicolae. *Protecția drepturilor omului. Mecanisme interne și internaționale*. București: LuminaLex, 2001. 383 p. ISBN 973-588-342-2.
- 518.** PUȘCAȘ, Victor. Apărarea dreptului constituțional de proprietate și restrângerea acestui drept prin jurisprudența Curții Constituționale. În: *Protecția juridică a proprietății, libertății și siguranței persoanei în dreptul național și internațional: materialele Conferinței științifico-practice internaționale*, 22 decembrie 2009. Institutul de Relații Internaționale: Chișinău, 2010 pp.57-68. ISBN 978-9975-9764-9-7.
- 519.** PUȘCAȘ, Victor. Apărarea dreptului constituțional de proprietate și restrângerea acestui drept prin prisma jurisprudenței Curții Constituționale. În: *Legea și Viața*, 2010, nr. 2, pp. ISSN 1810-3081.
- 520.** RAILEAN, Petru. *Mecanismul jurisdicțional de asigurare a legalității în statul de drept*. Chișinău: FEP „Tipografia Centrală”, 2015. 608 p. ISBN 9789975535090.
- 521.** Raport al Curții Constituționale a Republicii Moldova la cel de al XVII-lea Congres al Conferinței Curților Constituționale Europene. *Rolul curților constituționale în menținerea și aplicarea principiilor constituționale*. [online]. 22 p. [citată la 24 iunie 2020]. Disponibil: https://www.confeuconstco.org/reports/rep-xvii/moldova_MS.pdf
- 522.** REGUȘ, Artur. Drepturile și libertățile omului: limitare și restrângere. În: *Legea și viața*. 2012, nr.7. pp. 54-58. ISSN 1810-3081.
- 523.** RENAUDIE, Maxime. *L'évolution du concept de propriété au fondement de la protection sociale de marché aux États-Unis*. [online]. [citată la 26 februarie 2021]. Disponibil: <http://juspoliticum.com/article/L-evolution-du-concept-de-propriete-au-fondement-de-la-protection-sociale-de-marche-aux-Etats-Unis-1272.html>
- 524.** RENIȚĂ, Gheorghe. Inversarea sarcinii probei privind proveniența ilicită a proprietății pentru persoanele publice. [online]. *Juridice Moldova* [citată la 23 februarie 2020]. Disponibil: <https://juridicemoldova.md/6079/inversarea-sarcinii-probei-privind-proviniencia-ilicita-a-proprietatii-pentru-persoanele-publice.html>
- 525.** RENIȚĂ, Gheorghe. Poate fi confiscat mijlocul de transport folosit pentru trecerea ilegală a mărfurilor peste frontiera vamală? Partea I. În: *Revista Institutului Național al Justiției*, 2018, nr. 4 (47), 2018, pp. 47-55 p. ISSN 1857-2405.
- 526.** RICIU, Iuliana. *Procedura contenciosului administrativ. Aspecte teoretice și repere jurisprudențiale*. București: Hamangiu, 2012. 468 p. ISBN 9786065224407.
- 527.** ROGAC, Andrei. Justificarea proprietății în calitate de drept fundamental al omului. În: *Integrare prin cercetare și inovare: materialele conferinței științifice cu participare internațională, 28-29 septembrie 2016*. vol. II, Chișinău: CEP USM, 2016. pp.48-51. ISBN 978-9975-71-816-5.
- 528.** ROLAIN, Marianne. *Les limitations au droit de propriété en matière Immobilière*. Thèse pour le doctorat en Droit: Nice, 2015. 595 p.
- 529.** RUSU, Ion. *Drept constituțional și instituții politice*. București: LuminaLex, 2001. 528 p. ISBN 973-96852-3-4.
- 530.** SAFTA, Marieta. *Drept constituțional și instituții politice. Instituții politice*. vol. II. București: Hamangiu, 2015, 376 p. ISBN 978-606-27-0273-1.
- 531.** SAFTA, Marieta. *Drept constituțional și instituții politice. Teoria generală a dreptului constituțional. Drepturi și libertăți*. Vol. 1. Ediția a 2-a, revizuită, București: Hamangiu, 2015. 285 p. ISBN 978-606-27-0391-2.
- 532.** SAVA Sorica, CIUTACU Florin. *Drepturile și structurile de proprietate*. Reglementări juridice. [online]. 115 p. [citată la 30 octombrie 2020]. Disponibil: http://www.cide.ro/caiet_39.pdf
- 533.** SCHMIDT, Noël Aline. *La limitation des droits fondamentaux en droit constitutionnel comparé*. Thèse pour l'obtention du grade de docteur en droit. Neuchâtel (Suisse), 2011. 341p. [online]. [citată la 26 mai 2021]. Disponibil: http://doc.rero.ch/record/28551/files/these_SchmidtNoelAline.pdf?version=2

- 534.** SEDLEȚCHI, Iurie. Mecanismul de garantare juridică a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. În: *Rolul Curții Constituționale în sistemul protecției drepturilor omului și respectarea CEDO și jurisprudenței Curții Europene pentru drepturile omului în jurisprudența și legislația națională: materialele conferinței din 13-14 decembrie 2007*, Chișinău, 2008.
- 535.** SELEJAN-GUȚAN, Bianca. *Drept constituțional și instituții politice*. vol. I, ediția a III-a revăzută și adăugită, București: Hamangiu, 2015. 278 p. ISBN 978-606-27-0409-4.
- 536.** SELEVESTRU, Irina. Fapta prejudiciabilă din cadru infracțiunilor prevăzute la art. 191 „Delapidarea averii străine” din Codul penal. În: *Revista Națională de Drept*, 2015, nr. 7. pp. 48-52. ISSN 1811-0770.
- 537.** Sinteza obiecțiilor și propunerilor la proiectul de Lege pentru modificarea unor acte normative (instituția regresului în contextul condamnării Republicii Moldova de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului) [online]. 80 p. [citată la 24 mai 2021]. Disponibil: http://www.justice.gov.md/public/files/dir_elab_acte_norm/Tabel_de_sinteza_CEDO.pdf
- 538.** SÎMBOTEANU, Aurel. Coraportul dintre reformarea administrației publice și asigurarea drepturilor și libertăților omului. În: *Locul și rolul organelor administrației publice în asigurarea respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului: tezele conferinței științifice internaționale din 11 decembrie 2003*. Chișinău: Academia de Administrare Publică pe lângă Președintele Republicii Moldova, 2004. pp. 47-53. ISBN 9975-9688-5-6.
- 539.** SÎMBOTEANU, Aurel. Interferențe conceptual-metodologice și aplicative între formarea profesională și sistemul de competențe ale specialistului din administrația publică. În: *Administrația publică și buna guvernare: materiale ale Sesiunii de comunicări științifice*, 27-28 octombrie 2007, Chișinău, 2007, pp. 21-29. ISBN 978-9975-9674-4-0.
- 540.** SLUSARENCO, Svetlana. Particularitățile aplicării confiscării în dreptul contravențional. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale: materialele Conferinței științifico-practice internaționale, 13-14 decembrie 2018*, Chișinău: Artpoligraf, 2019. pp. 479-486. ISBN 978-9975-108-88-1.
- 541.** SMOCHINĂ, Andrei. *Istoria universală a statului și dreptului. Epoca antică și Medievală*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2002. 224 p. ISBN 9975-78-177-2.
- 542.** SMOCHINĂ, Andrei. Jurisdicția constituțională: probleme teoretice și practice. În: *Valorile constituționale-factori ai stabilității regimului democratic: materiale conferinței internaționale, Chișinău: 22-23 iulie 2009*. Chișinău, 2010, pp. 203-205. ISBN 978-9975-4029-3-4.
- 543.** SOLTAN, Vasile. Efectul CEDO și jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului asupra ordinii juridice interne în materia procesului civil în Republica Moldova [online]. *Universul Juridic*. [citată la 18 mai 2020]. Disponibil: <https://www.juridice.ro/482116/efectul-cedo-si-jurisprudentei-curtii-europene-a-drepturilor-omului-asupra-ordinii-juridice-interne-in-materia-procesului-civil-in-republica-moldova.html>
- 544.** STAHI, Tatiana. *Răspunderea patrimonială – formă a răspunderii juridice*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2016. 176 p.
- 545.** STAN, Adrian. Confiscarea extinsă - măsură de siguranță, sancțiune *sui generis* sau veritabilă pedeapsă. [online]. *Universul Juridic*. [citată la 01 februarie 2020]. Disponibil: <http://revista.universuljuridic.ro/confiscarea-extinsa-masura-de-siguranta-sanctiune-sui-generis-sau-veritabila-pedeapsa/>
- 546.** STÂRC-MECLEJAN, Flaminia. Rolul creator al Curții Europene a Drepturilor Omului privitor la dreptul mediului. [online] *Universitatea de Vest din Timișoara. Facultatea de Drept*. [citată la 20 mai 2020]. Disponibil: <https://drept.uvt.ro/administrare/files/1481047524-lect.-univ.-dr.-flaminia-sta--rc---meclejan.pdf>
- 547.** STOIAN, Mirela Alexandru. *Implicațiile jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului asupra dreptului intern în materia proprietății*. Rezumat la tz de doctor. București: Universitatea „Nicolae Titulescu” 2011, 50 p.

548. STOICA, Valeriu. Structura juridică a drepturilor omului ca drepturi subiective. În: *Revista Română de Drepturile Omului*, 1993, ISSN 1841-4710.
549. ȘCIUCHINA, Natalia. *Drepturile sociale ale omului și cetățeanului în Republica Moldova: garanții constituționale*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2019, 234 p.
550. TĂNASE, Alexandru. *Argumentarea judiciară calitativă ca element-cheie al coerenței și stabilității jurisprudenței curților constituționale*. [citată la 15 aprilie 2020] Disponibil: <http://alexandru.tanase.md/argumentarea-judiciara-calitativa-ca-element-cheie-al-coerentei-si-stabilitatii-jurisprudentei-curtilor-constitucionale/>
551. TĂNASE, Alexandru. *Convenția Europeană: de la un pact colectiv împotriva totalitarismului la legea europeană a drepturilor*. [online]. [citată la 15 aprilie 2020] Disponibil: <http://alexandru.tanase.md/conventia-europeana-de-la-un-pact-colectiv-impotriva-totalitarismului-la-legea-europeana-a-drepturilor/>
552. TĂNĂSESCU, Elena Simina, DIACONU, Ștefan. *Drept constituțional și instituții politice*. Caiet de seminarii. Ediția a II-a. București: ALLBeck, 2002. 325 p. ISBN 978-973-655-102-4.
553. TEC, Lavinia. De la procreare la producție. Provocările dreptului în „Minunata lume nouă”. [online]. *Juridice.ro*. [citată la 23 decembrie 2020]. Disponibil: <https://www.juridice.ro/646377/de-la-procreare-la-productie-provocarile-dreptului-in-minunata-lume-noua.html>
554. TEODOROIU, Iulian. *Drept constituțional și instituții politice contemporane*. Vol. 2. București: Sylvi, 2002. 352 p. ISBN 973-7643-06-2.
555. TERZI, Nicolai. *Garanții constituționale ale exercitării dreptului la libertatea opiniei și exprimării*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2015, 145 p.
556. ȚUGUI, Eduard. Organizațiile neguvernamentale din Republica Moldova: evoluție, activități și perspectivele dezvoltării. Biblioteca IDIS „Viitorul”, Chișinău, 2013, [online]. 68 p. *Viitorul* [citată la 20 martie 2020]. Disponibil: http://www.viitorul.org/files/4183299_md_ong_site.pdf
557. UGLEAN, Gheorghe. *Drept constituțional și instituții politice*. Vol. 1. Ediția a IV-a revăzută și adăugită. București: Editura Fundației România de mâine, 2007. 712 p. ISBN 978-973-725-813-7.
558. UGLEAN, Gheorghe. *Drept constituțional și instituții politice*. Vol. II. Ediția a IV-a revăzută și adăugită. București: Fundația România de mâine, 2007, 344 p. ISBN 978-973-725-814-4.
559. Universitatea „Dunărea de jos”. *Istoria dreptului românesc*. Galați, 2008. [online]. 120 p. [citată la 20 martie 2016]. Disponibil: <https://ro.scribd.com/doc/31026661/Istoria-Dreptului-Romanesc>
560. Universitatea de Vest din Timișoara. Teoria generală a dreptului [online]. *Universul Juridic*. [citată la 16 aprilie 2018]. Disponibil: <https://www.studocu.com/ro/document/universitatea-de-vest-din-timisoara/teoria-general-a-dreptului/note-de-curs/tgd-xv-realizarea-dreptului/3835211/view>
561. URS, Iosif Robi, ANGHENI, Smaranda. *Drept civil. Drepturile reale. Teoria generală a obligațiilor*. Vol. II. Ediția a III-a. București: Oscar Print, 2000. 368 p. ISBN 973-9264-05-0.
562. VEDINAȘ, Virginia. Stabilitate legislativă și codificare în administrația publică. În: *Revista de Științe Juridice*, nr. 1, 2015, pp. 119-127. ISSN 1454-3699.
563. VICȘOREANU, Violeta Dana. *Drepturile individuale și statul*. Rezumat al tezei de doctor în drept. București, 2014, 24 p. http://www.univnt.ro/ro/stiri/sustinerea_publica_a_unor_teze_de_doctorat_noiembrie_2014.html
564. VIERIU, Eufemia, VIERIU, Dumitru. *Drept constituțional și instituții politice*. Chișinău: Universitatea de Studii Europene, 2012, 809 p. ISBN 978-9975-9970-8-9.
565. VLĂESCU George. Juridismul-un pericol care vine din partea dreptului. În: *Studii Juridice Universitare*. 2018, nr. 3-4. pp. 146-154. ISSN 1857-4122.
566. WADHAM, John, RUSSU, Dumitru. Analiza legală a deciziilor Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității și a deciziilor instanțelor de judecată cu privire la cazurile de discriminare din Republica Moldova, Chișinău, 2016. [online]. 72 p. *Consiliul pentru*

- prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității* [citată la 15 aprilie 2020]. Disponibil: http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/raport_ro_final_74866141.pdf
- 567.** ZAPOROJAN, Veaceslav. *Protecția drepturilor fundamentale în justiția constituțională a Republicii Moldova*. Tz de doctor în drept. Chișinău, 2007, 164 p.
- 568.** ZUBCO, Valeriu. Probleme și soluții privind accesul direct al cetățenilor la Curtea Constituțională. În: *Avocatul Poporului*. 2008, nr. 10. pp. 3-6. ISSN 1810-7141.
- 569.** АВАКЪЯН, С.А. *Конституционное право России*. Учебный курс. в 2 томах. 5-е изд., перераб. и доп. Том 1. Москва: Норма. 2014. 863 p. ISBN 978-5-91768-484-0.
- 570.** АЛЕКСАНДРИНА М.А. *Содержание права собственности по современному российскому законодательству (Некоторые проблемы теории и правового регулирования)*. Автореферат диссертации на соискание научной степени доктора права. Волгоград, 2002. [online]. [citată la 23 iunie 2020]. Disponibil: <https://www.dissercat.com/content/soderzhanie-prava-sobstvennosti-po-sovremennomu-rossiiskomu-zakonodatelstvu-nekotorye-proble>
- 571.** АЛЕКСАНДРОВ, Ю.А. К вопросу о неприкосновенности собственности в римском праве. В: *Сибирский юридический вестник*. 2013, № 4(63). pp. 35-39. ISSN 2071-8136.
- 572.** АХМЕТЬЯНОВА, З.А., НИЗАМИЕВА. О.Н. Д.И. *Мейер о сущности права собственности и его составных частях*. Ученые записки казанского университета. серия гуманитарные науки. 2019, Т. 161, кн. 4, с. 146–155. ISSN 2541-7738.
- 573.** БУЛИА, Н.А. Самозащита как форма защиты частной собственности. *Вестник Российского Университета Дружбы Народов*. серия Юридические науки. 2011, № 3. pp. 72-83. ISSN 2313-2337.
- 574.** ВАСИЛЯНСКАЯ, А.И. *Конституционное право на частную собственность в современной России*. Автореферат диссертации на соискание научной степени доктора права. 2011 [online]. [citată la 23 iunie 2020]. Disponibil: <https://www.dissercat.com/content/konstitutsionnoe-pravo-na-chastnuyu-sobstvennost-v-sovremennoi-rossii>
- 575.** ВЕНЕДИКТОВ, А.В. *Избранные труды по гражданскому праву*. Т. 2. «Статут» Москва, «Статут», 2004. 557 с. ISBN 5-8354-0241-4.
- 576.** ВОЙНИКАНИС, Е.А., ЯКУШЕВ, М.В. *Информация. Собственность. Интернет*. Волтерс Клувер, 2004. 176 с. ISBN 5-466-00023-X.
- 577.** ИЛЬИН, И.Л., ИСУПОВ, К., САВКИН, И. *О частной собственности. Русская философия собственности (XVII-XX вв.)*. СПб.: СП Ганза, 1993. 512 с.
- 578.** КАЛАШНИКОВ, С.В. Система конституционных гарантий обеспечения прав и свобод граждан в условиях формирования в России гражданского общества. В: *Государство и право*. 2002, № 10. ISSN-1026-9542.
- 579.** ЛОКК Джон. *Два трактата о правлении*. [online]. [citată la 23 iunie 2020]. Disponibil: <http://grachev62.narod.ru/lock/content.html>
- 580.** МИННИКЕС, И В. Конституционные гарантии прав собственности в зарубежных странах. В: *Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus*. Humanitarian Series. 2018, vol. 63, no. 2. pp. 234–242. ISSN 2524-2369.
- 581.** РЯБОВ, А.А. *Проблемы общего понятия права собственности*. Автореферат диссертации на соискание научной степени доктора права. 1998, [online]. [citată la 23 iunie 2020]. Disponibil: <https://www.dissercat.com/content/problemy-ponyatiya-prava-sobstvennosti>
- 582.** САУРИН, А.А. *Право собственности в российской федерации: конституционно-правовые пределы реализации и ограничения*. Автореферат диссертации на соискание научной степени доктора права. Москва, 2015. [online]. [citată la 25 mai 2021] Disponibil: <https://www.dissercat.com/content/pravo-sobstvennosti-v-rossiiskoi-federatsii-konstitutsionno-pravovye-predely-realizatsii-i>
- 583.** СЕРГЕЕВА, А.П., ТОЛСТОГО, Ю.К. *Гражданское право*. В 3-х томах. Проспект, 2005. 848 с. ISBN 5-98032-379-1.

- 584.** СОСНА, А. *Правовые основы реализации конституционного права граждан Республики Молдова на судебную защиту в Европейском Суде по правам человека (сравнительноправовой анализ)*. Диссертация на соискание научной степени доктора права. Кишинэу, 2012. 198 с
- 585.** СТАРЖЕНЕЦКИЙ, В.В. *Россия и Совет Европы: право собственности*. Городец, 2004. 204 с. ISBN 5-9584-0006-1.
- 586.** СУХАНОВ, Е.А. *Российское гражданское право*. В 2-х томах. Т.1 Статут, 2014. 958 с. ISBN 978-5-8354-1000-2.
- 587.** ТУПИКОВ, Н.В. *Собственность в системе конституционного строя современной России*. Автореферат диссертации на соискание научной степени доктора права. Саратов, 2017, 28 с. [online]. [citată la 23 mai 2021]. Disponibil: <https://www.dissercat.com/content/sobstvennost-v-sisteme-konstitutsionnogo-stroya-sovremennoi-rossii>
- 588.** ЦАРИКАЕВА, Ж.М. *Конституционно-правовой режим права собственности в Российской Федерации*, Автореферат диссертации на соискание научной степени доктора права. 2007 [online]. [citată la 23 iunie 2020]. Disponibil: <https://www.dissercat.com/content/konstitutsionno-pravovoi-rezhim-prava-sobstvennosti-v-rossiiskoi-federatsii>
- 589.** ШИРИПОВ, Д.В. *Конституционно-правовые основы защиты права частной собственности в Российской Федерации*. Автореферат диссертации на соискание научной степени доктора права. 2004. [online]. [citată la 23 iunie 2020]. Disponibil: <https://www.dissercat.com/content/konstitutsionno-pravovye-osnovy-zashchity-prava-chastnoi-sobstvennosti-v-rossiiskoi-federatsii>
- 590.** ШУЛЯТЪЕВ, В.В. К понятию права собственности. В: *Вестник науки и образования*. № 18(54). Часть 2, 2018. с. 47-51. ISSN 2541.
- 591.** ЯГОФАРОВА, И. Д. Основные характеристики ограничения прав и свобод человека: теоретико-правовой аспект. В: *Академический Юридический Журнал*. 2002, № 4. ISSN 1819-0928.

ANEXE

Anexa nr. 1. Direcțiile de consacrare a dreptului la proprietate după adoptarea Declarației Universale a Drepturilor Omului

- La nivel mondial** *Pactul cu privire la drepturile economice, sociale și culturale și Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice, adoptate prin Rezoluția Adunării Generale a ONU din 16 decembrie 1966*
- Notă:* Din cauza divergențelor ideologice care au marcat perioada elaborării și adoptării celor două Pacte internaționale, niciunul din ele nu cuprinde prevederi referitoare la *dreptul de proprietate*. La data adoptării DUDO, deposedarea arbitrară de bunuri devenise deja un fenomen de proporții în țările centrale și est-europene ce aparțineau „lagărului socialist” așa încât, în plin „război rece”, recunoașterea juridică internațională și garantarea dreptului la proprietate s-a confruntat cu o rezistență din partea regimurilor bazate pe colectivism. Discuțiile purtate în Comisia drepturilor omului a ONU, în legătură cu includerea unui articol asupra dreptului la proprietate în proiectele celor două pacte, nu s-au soldat cu succes.
- La nivel regional** *Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților fundamentale,*
Convenția americană privitoare la drepturile omului,
Carta arabă a drepturilor omului,
Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene
- La nivel național** Consacrarea dreptului la proprietate în Legea Supremă a țării

Anexa nr. 2. Reglementarea dreptului la proprietate în sistemele regionale de protecție a drepturilor omului

- La nivel european** *Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, semnată la Roma la 04 noiembrie 1950.*
Protocolul nr. 1 în art. 1 prevede că „Orice persoană fizică sau juridică are dreptul la respectarea bunurilor sale. Nimeni nu poate fi lipsit de proprietatea sa decât pentru cauză de utilitate publică și în condițiile prevăzute de lege și de principiile generale ale dreptului internațional. Dispozițiile precedente nu aduc atingere dreptului statelor de a adopta legile pe care le consideră necesare reglementării folosirii bunurilor conform interesului general sau pentru a asigura plata impozitelor ori a altor contribuții, sau a amenzilor”.
- Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene*
Articolul 17 prevede că „Orice persoană are dreptul de a deține în proprietate, de a folosi, de a dispune și de a lăsa moștenire bunurile pe care le-a dobândit în mod legal. Nimeni nu poate fi lipsit de bunurile sale decât pentru o cauză de utilitate publică, în cazurile și condițiile prevăzute de lege și în schimbul unei despăgubiri juste acordate în timp util pentru pierderea pe care a suferit-o. Folosința bunurilor poate fi reglementată prin lege în limitele impuse de interesul general. Proprietatea intelectuală este protejată”.
- La nivel american** *Convenția americană a drepturilor omului din 1969* prevede că „fiecare persoană are dreptul să folosească și să beneficieze de proprietatea sa; legea poate să subordoneze aceste drepturi intereselor societății”. Conform Convenției, nimeni nu poate fi privat de proprietate, afară de rațiuni de utilitate publică sau interes general, în cazuri și în conformitate cu procedurile legale.
- Sistemul african** *Carta Africană a Drepturilor Omului și Popoarelor*, adoptată în cadrul Conferinței Organizației Unității Africane în 1981 și intrată în vigoare în 1986. Cartea garantează dreptul la proprietate, fiind stipulat că acest drept poate suferi atingeri numai în interesul unor cerințe publice sau în interesul general al comunității și în conformitate cu prevederile legii.
- Sistemul arab** *Carta arabă a drepturilor omului* din 1994, care nu a intrat încă în vigoare, deoarece nu a fost ratificată de niciun stat din Liga Statelor Arabe. Această carte recunoaște dreptul la garantarea proprietății private.
- La nivel asiatic** Nu există un document juridic sau politic sau cu valoare religioasă în acest spațiu geografic

Anexa nr. 3. Încadrarea dreptului la proprietate în sistemul drepturilor fundamentale

	Inviolabilitățile	Dreptul la viață, dreptul la integritate fizică și psihică, la libertatea individuală, dreptul la apărare, la libera circulație, dreptul la ocrotirea vieții intime, familiale și private, precum și inviolabilitatea domiciliului
După conținutul drepturilor	Drepturile libertățile economice culturale și social-și	Dreptul la învățătură, la ocrotirea sănătății, dreptul la muncă și protecția socială a muncii, dreptul la grevă, dreptul la proprietate , dreptul la moștenire, dreptul la asigurarea unui nivel de trai decent, dreptul la căsătorie, dreptul copiilor și tinerilor la protecție și asistență, precum și dreptul la protecție specială a persoanelor cu handicap
	Drepturi exclusive politice	Dreptul de a alege și dreptul de a fi ales
	Drepturi și libertăți social-politice	Libertatea conștiinței, libertatea de exprimare, dreptul la informație, libertatea întrunirilor, dreptul la asociere, secretul corespondenței.
	Drepturi – garanții	Dreptul de petiționare, dreptul persoanei vătămate de către o autoritate publică.
După apariția drepturilor în timp	Drepturile din prima generație	Dreptul de la viață, dreptul de a nu fi supus torturii, nici pedepselor sau tratamentelor degradante, dreptul la libertate, dreptul la proprietate
	Drepturile din a doua generație	Dreptul la muncă, dreptul la educație, dreptul la protecție socială etc.
	Drepturile din generația a treia	Dreptul la pace, dreptul la dezvoltare, dreptul la un mediu înconjurător sănătos
	Drepturile din a patra generație	Această categorie de drepturi are ca scop protecția corpului uman în contextul dezvoltării științei geneticii [563]

Anexa nr. 4. Dileme jurisprudențiale privind încadrarea embrionilor umani ca obiect al dreptului la proprietate

United District Court for Eastern District of Virginia, în 1989, în cazul *York v. Jones*, în care reclamantii (soț și soție) s-au plâns de refuzul unei clinici de fertilizare de a le restitui embrionii prin tehnica fertilizării *in vitro* și crioconservați, pentru a fi utilizați într-o altă clinică, a tranșat o opinie diametrală decât CtEDO în speța *Pariillo contra Italiei*. Instanța a soluționat disputa pe temei contractual, calificând embrionii congelați ca „bunuri”, nu ca „persoane” [553].

Curtea Interamericană a Drepturilor Omului, în decizia pronunțată la 28 noiembrie 2012 în cauza *Murillo contra Costa Rica*, a stabilit că embrionul *in vitro* nu poate fi considerat o persoană, „concepția” având loc abia în momentul implantării embrionului în uter [553]. O astfel de poziție, distincție ni se pare mai reușită.

În spețele *Knecht contra României* [226] și *Nedelcu contra României* [235], reclamantele s-au plâns de încălcarea dreptului de a proceda la o nouă fertilizare *in vitro*, ca urmare a sechestrării/confiscării embrionilor în cadrul unei proceduri penale în privința instituției medicale, responsabile de procedura de fertilizare *in vitro*. Deci, având în vedere că măsura sechestrului asigurător/confiscarea are ca obiect bunuri mobile sau imobile, corporale sau incorporale, rezultă că procurorii au calificat embrionii umani congelați drept „bunuri”.

Astfel de situații am putea atesta și în Republica Moldova, când reproducerea asistată medical este utilizată pe scară largă, iar iscarea unor astfel de litigii este oricând posibilă. În ipoteza unor astfel de situații, este necesară o abordare conștientă a obiectului dreptului de proprietate.

**Anexa nr. 5 Reflecții doctrinare privind clasificarea
garanțiilor drepturilor fundamentale ale omului**

Nicolae Purdă [517, pag. 213-219].	garanții neorganizate	<p>a) <i>garanțiile materiale (sociale și economice)</i>: proprietatea și formele acesteia, sistemul economic de piață, învățământul privind drepturile omului</p> <p>b) <i>garanțiile social-politice</i>: suveranitatea națională, care aparține poporului, principiul separării puterilor în stat și principiul statului de drept; efectivitatea și responsabilitatea autorităților publice.</p>
	garanții organizate	<p>a) <i>garanții jurisdicționale</i>, în care se include: controlul constituționalității legilor; dreptul persoanei vătămate de o autoritate publică; garanțiile jurisdicționale de protejare a cetățenilor contra autorităților judecătorești; răspunderea civilă și penală a funcționarilor publici și a altor cetățeni</p> <p>b) <i>garanții nejurisdicționale</i>, la care autorul atribuie: interdicția de revizuire a constituției; răspunderea administrativă a funcționarilor publici; Avocatul Poporului</p>
Ion Moroșan [469, pag. 38].	garanții economice	relațiile economice generate de existența proprietății publice sau private.
	garanții politice	organizarea democratică a sistemului social, puterea poporului, politica statului orientată în modul corespunzător, crearea unor condiții de trai decente și dezvoltare liberă a omului, stabilitatea structurilor politice.
	garanții juridice	mijloace de apărare a drepturilor omului împotriva oricăror atentate
Selejan Guțan Bianca [535, pag. 261-262].	garanții de fond	<p>a) caracterul excepțional al limitărilor aduse drepturilor;</p> <p>b) prioritatea reglementărilor internaționale;</p> <p>c) interdicția revizuirii Constituției</p>
	garanții instituționale	<p>a) justiția constituțională;</p> <p>b) autoritatea judecătorească;</p> <p>c) Avocatul Poporului.</p>
Favoreu Louis, Gaïa Patrick [341, pag. 737-741].	garanții de fond	<p>a) aplicabilitatea directă a normelor constituționale care se referă la drepturile fundamentale;</p> <p>b) rezerva legii sau rezerva de competență legislativă;</p> <p>c) garantarea substanței, nedenaturarea, protejarea conținutului esențial;</p> <p>d) caracterul de excepție al suspendării garanției;</p> <p>e) planificarea procedurii de revizuire a Constituției</p>
	garanții de procedură	<p>a) justiția constituțională</p> <p>b) justiția ordinară</p>
Chagnollaud Dominique [76, pag. 65].	garanții internaționale garanții naționale	<p>Curtea Europeană a Drepturilor Omului</p> <p>a) Justiția constituțională</p> <p>b) Justiția ordinară</p>

Anexa nr. 6. Reflectarea doctrinară a mecanismului garanțiilor juridice privind drepturile omului

- Ion Creangă și Corneliu Gurin** [117, pag. 237-252]. statul de drept, ca instrument de garantare a drepturilor și libertăților omului; democrația și pluralismul politic; separarea puterilor; respectarea și ocrotirea persoanei; unitatea statului și dreptul la identitate; dreptul fiecărui om de a-și cunoaște drepturile și îndatoririle; interdicția anulării drepturilor și a libertăților omului; accesul liber la justiție; dreptul la apărare; autoapărarea drepturilor și libertăților constituționale; prezumția nevinovăției; neretroactivitatea legii; dreptul persoanei vătămate de o autoritate publică; răspunderea patrimonială a statului pentru erorile săvârșite în procesele penale.
- Alexandru Arseni** [13, pag. 359], în afară de cele enunțate *supra*, distinge și alte garanții ale drepturilor omului dreptul la petiționare; exercitarea unor drepturi sau libertăți în scopul garantării altor drepturi fundamentale, precum libertatea expresiei, libertatea mitingurilor, demonstrațiilor și întrunirilor, dreptul la apărare, dreptul la grevă etc.; refuzul de supunere față de o lege injustă, din partea unei persoane sau a unui grup limitat; rezistența față de opresiune ce constă într-o revoltă față de violarea de către organele guvernamentale cu prilejul exercitării prerogativelor cuprinse implicit sau explicit în constituție; evoluția.
- Cristian Ionescu** [392, pag. 124]. înscrierea dreptului în Legea Fundamentală; dreptul unei persoane, ale cărei drepturi au fost încălcate de o autoritate publică, printr-un act administrativ, de a cere instanței judecătorești recunoașterea dreptului, anularea actului, repararea pagubei; controlul constituționalității legilor; controlul parlamentar; instituția Ombudsmanului.

Anexa nr. 7 Opinii doctrinare privind clasificarea restrângerilor dreptului la proprietate

Vieriu Eufemia și Vieriu Dumitru [564, pag. 459-460].	limitări <i>in rem</i> (referitoare la bunuri)	divizarea bunurilor în proprietate publică și proprietate privată; exproprierea; confiscarea.
	limitări <i>in rem</i> (referitoare la bunuri)	protecția mediului înconjurător, asigurarea bunei vecinătăți și respectarea celorlalte sarcini prevăzute pentru proprietar
Selejan Guțan Bianca [535, pag. 255].	privări de proprietate	exproprierea, naționalizarea, confiscarea
	măsuri de control al folosinței proprietății	rechiziția
Ion Dogaru [331, pag. 402]. Corneliu Bîrsan [60, pag. 51].	limite privitoare la exercițiul dreptului de dispoziție juridică asupra unor categorii de bunuri	în funcție de regimul circulației juridice, bunurile se clasifică în: bunuri aflate în circuitul civil, bunuri scoase din circuitul civil și bunuri cu regim juridic special de circulație.
	limite ce decurg din raporturile de vecinătate	
	limite ale exercițiului dreptului de folosință	rechiziția
Dumitru Lupulescu [456, pag. 32-35].	restricții privind interesele economice și sociale generale, precum și interesele domeniului public:	exproprierea pentru cauză de utilitate publică; numeroase restricții ce privesc proprietatea imobiliară funciară; instituirea dreptului de preemțiune; îngădiri legale ale dreptului de proprietate în cazul coproprietății forțate; restricțiile dreptului la proprietate, impuse proprietarului, în cazul ridicării sau desființării unei construcții; inalienabilitatea determinată de scoaterea bunului din circuitul civil sau instituirea unui regim juridic special de circulație a bunurilor
	restricții privind interesele individuale	instituția raporturilor de vecinătate
Laura Maria Crăciunean [116, pag. 136].	limite legale în interes public	limitări de interes edilitar, de estetică urbană sau arhitectură; limitări în interes de salubritate, mediu și sănătate publică; limitări în interes cultural și istoric; limitări în interes economic general sau interes fiscal; limitări în interes de apărare a țării; limitări ale proprietăților situate în zona de frontieră; servituțile aeronautice
	limite legale în interes privat	instituția dreptului de vecinătate

Anexa nr. 8 Jurisprudența europeană și constituțională privind marja de apreciere recunoscută statelor pe marginea art. 1 Protocol nr.1 la CEDO

- Măsurile de impozitare** În cauza *Imbert de Tremiolles* [190], ce viza plângerea reclamantilor prin care au fost obligați la plata impozitului de solidaritate pe avere, Curtea a observat că având în vedere *marja de apreciere* acordată statelor în acest domeniu, plata impozitului în discuție nu a afectat situația financiară a reclamantilor suficient de grav, ca măsura să fie disproporționată sau un abuz de drept din partea statului, pentru a asigura plata impozitelor.
- Această marjă a fost reținută și de Curtea Constituțională [131], unde era pus în discuție dreptul contribuabililor de a solicita restituirea sumelor plătite în plus. Curtea a reținut că statul, atunci când elaborează și pune în practică o politică fiscală, se bucură de o *marjă largă de apreciere*, cu condiția existenței unui „just echilibru” între cerințele interesului general și imperativele apărării drepturilor fundamentale ale omului.
- Naționalizarea** În materia *naționalizării*, este reprezentativă speța *Atanasiu contra României* [200], în care Curtea a arătat că statele contractante dispun de o marjă amplă de apreciere privind oportunitatea de a exclude anumite categorii de foști proprietari de la un astfel de drept de restituire.
- Despre marja recunoscută în domeniul restituirii bunurilor naționalizate a decelat și Curtea Constituțională [127], statuând că legislatorul este *liber* să legifereze atât în privința sferei bunurilor pentru care stabilește măsurile reparatorii, cât și a întinderii și a modalității de acordare a acestora în funcție de situația concretă a bunurilor, fără să fie încălcat dreptul la proprietate.
- Prestațiile sociale** În cauzele *Abăluță și alții contra României* [185] și *Frimu Ana Maria contra României* [189], Curtea a reiterat că statele dispun de o *marjă largă* de apreciere pentru reglementarea politicii lor sociale, că autoritățile naționale sunt, în principiu, cel mai bine plasate pentru a alege mijloacele financiare cele mai adecvate în atingerea scopului stabilirii unui echilibru între cheltuielile și veniturile publice, iar Curtea respectă alegerea lor, cu excepția cazului în care aceste mijloace se dovedesc în mod evident lipsite de un temei rezonabil.
- În unison cu raționamentele Curții Europene, instanța constituțională a decelat într-o speță [149] ce viza diminuarea ajutorului de deces și a indemnizației unice pentru eliberarea din funcție, că autoritățile naționale sunt mai în măsură să aprecieze unele situații și pot adopta acțiuni prin care s-ar limita drepturile garantate.
- Normele de urbanism** În cazul *Hamer contra Belgiei* [221], unde casa reclamantei, construită fără autorizație într-o pădure, a fost condamnată la demolare, deși autoritățile belgiene cunoșteau situația de 27 de ani, fără să reacționeze, Curtea a constatat că acest caz se referă la norme aplicabile planificării urbane și protecției mediului, domenii în care statele beneficiază de o *marjă largă de apreciere*. Într-o altă orientare jurisprudențială este cauza *Z.A.N.T.E.* [274], în care reclamanta s-a plâns de impunerea unor restricții semnificative asupra exploatării unei proprietăți private pentru a asigura protejarea unei specii de *broaște țestoase*, Curtea a sesizat că, deși statele contractante se bucură de o *marjă largă* de apreciere în *politica de urbanism*, totuși această măsură nu a fost una proporțională.

Anexa nr. 9 Consecințele unei hotărâri de condamnare a Republicii Moldova la Curtea Europeană a Drepturilor Omului pentru violarea art. 1 Protocol nr. 1

Măsuri cu caracter individual: **i)** acordarea unei *reparații echitabile*; **ii)** încetarea *continuării încălcării*, prin: *revizuirea hotărârilor naționale*, accelerarea procedurilor interne; alte tipuri de măsuri cu caracter individual; **iii)** fie restabilirea stării de fapt existente anterior încălcării drepturilor reclamantului, stabilite de lege (*restitutio in integrum*) [3].

Revizuirea hotărârilor naționale este frecvent aplicată în spețele în care se constată încălcarea art. 1, Protocolul nr. 1. Actul judecătoresc urmează a fi supus revizuirii în cazul în care petiționarul continuă să suporte consecințele negative ale unui astfel de act [509]. Legislația RM reglementează două temeuri de revizuire stipulate la art.449 lit. g) și h) Cod de procedură civilă.

Revizuirea în temeiul art. 449 lit. g) CPC. În cel dintâi caz, se are în vedere o cauză care se află pe rol la CtEDO, în care a fost inițiată o procedură de reglementare pe cale amiabilă. În acest sens, exemplificăm revizuirea depusă de Agentul guvernamental în temeiul art. 449 lit. g) CPC, care a invocat că Guvernul și-a exprimat poziția în favoarea *reglementării amiabile* a cauzei *Chiriac contra Moldovei*, aflată pe rolul Curții Europene, în vederea evitării unei condamnări eventuale la Curte, în urma constatării încălcării principiului securității raporturilor juridice, prin admiterea unui apel tardiv împotriva unei hotărâri de încasare a unei sume de bani. La 29 ianuarie 2014 [316], CSJ a admis cererea de revizuire depusă de Agentul guvernamental, a casat decizia instanței de apel, prin care a fost admis un apel tardiv, a menținut în vigoare hotărârea primei instanțe, prin care a fost dispusă încasarea în folosul reclamantului a unei sume de bani, a constatat violarea drepturilor garantate de art. 6§1 și a art. 1 din Protocolul nr. 1 și a dispus compensarea atât a daunelor materiale, cât și a celor morale. În justificarea admiterii cererii de revizuire, instanța a reținut că instanța de apel, anulând hotărârea primei instanțe, prin admiterea unui apel tardiv și dispunând exproprierea reclamantului fără motive legale, a comis o eroare judiciară gravă, prin violarea dreptului la respectarea bunurilor. Ca urmare a admiterii cererii de revizuire sus-menționate, reclamantul Chiriac Andrei, la 27 aprilie 2014, a comunicat Curții Europene că nu mai este interesat de soluționarea cauzei aflată pe rol, astfel încât Curtea de la Strasbourg [187] a dispus radierea cauzei.

Revizuirea în temeiul art. 449 lit.h) CPC, are loc în situația când violarea dreptului a fost constatată de Curtea Europeană, printr-o hotărâre, sau Guvernul recunoaște această încălcare. Elocventă în acest sens este cauza *Ipteh SA și alții contra Moldovei*[223], potrivit căreia Forul European, la 24 noiembrie 2009, a examinat fondul cauzei și a constatat violarea art. 6 și art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție, prin admiterea acțiunii depusă de Procurorul General cu privire la anularea privatizării, în afara termenului de prescripție, fără a se expune în privința satisfacției echitabile. Ca rezultat al hotărârii CtEDO, reclamantii au depus cerere de revizuire a hotărârilor judecătorești naționale, care a fost admisă de CSJ la 22 aprilie 2010 [308], prin reexaminarea fondului cauzei și respingerea acțiunii Procurorului General în temeiul termenului de prescripție. Tot prin aceeași încheiere, instanța supremă a acordat compensații pentru prejudiciul material și cel moral. Ulterior, la 10 mai 2010, reclamantii au informat Curtea Europeană despre adoptarea încheierii CSJ din 22 aprilie 2010 și că nu mai sunt interesați întru a-și menține cauza în continuare în fața Curții în privința satisfacției echitabile. Ca rezultat [224], Curtea de la Strasbourg a scos de pe rol cererea.

Restituirea in integrum. În speța *Dacia SRL contra Moldovei* [213], în care în rezultat al anulării privatizării hotelului „Dacia”, reclamantul a fost lipsit de proprietatea sa asupra hotelului și a terenului aferent, fără a-i fi acordate compensații suficiente, Curtea Europeană a considerat că cea mai corespunzătoare formă de *restitutio in integrum* este ca hotelul și lotul de teren pe care acesta este situat să fie restituite reclamantului.

Măsurile cu caracter general impun statelor obligația de a adopta măsuri legislative, administrative sau de altă natură care să conducă la înlăturarea posibilității ca în viitor să se mai producă încălcări de genul celei constatate în cauza dată [530, pag. 271]. În unele cazuri, circumstanțele cauzei arată clar că violarea se datorează legislației naționale, alteleori anume lipsa legislației cauzează violarea drepturilor. În multe cazuri, violarea se datorează modului în care instanțele naționale interpretează legislația națională și Convenția, situații care impun schimbarea practicii judiciare. În alți termeni, compatibilizarea dreptului intern cu dreptul Convenției se realizează fie pe cale legislativă prin „normalizarea” legislației interne, fie pe cale jurisprudențială [388, pag. 245]. În așa mod, individul, exercitându-și dreptul la protecție prin adresare la CtEDO, este implicat indirect în „corectarea” lacunelor din sistemul intern de protecție a drepturilor omului [584, pag. 87].

Anexa nr. 10. Practica judiciară privind mijloacele reale de apărare a dreptului la proprietate

- Acțiunea în revendicare**   Într-una din spețe[300], între reclamant și pârâți a avut loc un acord verbal, prin care ultimii, care acordă servicii de transport din Federația Rusă în Republica Moldova, și-au asumat obligația transportării mai multor bunuri personale care aparțineau reclamantului din orașul Moscova, Federația Rusă, în orașul Ungheni. După transportarea bunurilor, pârâții au restituit reclamantului doar o parte dintre acestea. Astfel, reclamantul a solicitat implicarea instanței în restituirea integrală a bunurilor. Deși prima instanță și instanța de apel au respins acțiunea, din motivul neprezentării de către reclamant a probelor ce ar demonstra ce bunuri individualizate prin semne și însușiri caracteristice urmează a fi revendicate, instanța de recurs a dat câștig de cauză reclamantului. Pentru a decide așa, instanța de recurs, în temeiul art. 374 alin. (1), Codul civil (în vigoare la momentul examinării), a reținut ca probă în acest sens încheierea Inspectoratului de Poliție Ungheni din 02 noiembrie 2016, prin care pârâții au recunoscut că dețin o parte din bunurile solicitate, după ce le-au fost transmise de către reclamant pentru a fi transportate, iar, potrivit recipisei din 01 noiembrie 2016, aceștia s-au obligat să reîntoarcă reclamantului unul dintre bunurile revendicate.
Subscriem la concluzia instanței de recurs cu privire la temeinicia acțiunii. Or, este greu să achiesăm la argumentul profilat de instanțele inferioare, precum că pretențiile reclamantului sunt neprobate, în condițiile în care la materialele pricinii sunt probe care atestă că pârâții dețin o parte din bunurile reclamantului, pe care refuză să le restituie. Concluzia instanțelor de judecată de respingere a acțiunii și de excludere a dreptului reclamantului la revendicarea bunurilor, precum și lipsa proprietății asupra acestora, ceea ce înlătură aplicarea în speță a dispozițiilor art. 374 alin. (1), Codul civil, este neîntemeiată; o astfel de abordare nu se înscrie *ope legis*.
- Acțiunea negatorie**   Într-o speță [289], reclamanta s-a plâns de faptul că pârâtul, cu care este vecin, pe parcursul a mai multor ani a construit samavolnic construcții, în lipsa autorizației de construcție. Deși prima instanță a conchis că acțiunea urmează a fi respinsă, instanța de apel și instanța de recurs au decis că este temeinică.
Susținem poziția instanțelor superioare, or edificarea construcțiilor, în lipsa autorizației de construcții, constituie o atingere gravă a dreptului de proprietate al reclamantei.
- Acțiunea în grănițuire**   Într-o speță [299], reclamantii, prin intermediul unei acțiuni în revendicare au solicitat stabilirea liniei de hotar între terenurile învecinate. Deși acțiunea a fost admisă de prima instanță și instanța de apel, instanța supremă a trimis la rejudecare cauza, deoarece la stabilirea și coordonarea hotarelor nu au fost invitați proprietarii terenurilor învecinate. Într-o speță [302], reclamantii au prezentat acțiune de măsurare și stabilire a hotarelor împotriva autorității publice locale, însă instanțele au respins acțiunea, deoarece, potrivit Legii cadastrului bunurilor imobile, măsurarea și stabilirea hotarelor terenurilor nu țin de competența primăriilor, ci de competența organelor cadastrale, așa încât reclamantii au prezentat acțiunea împotriva pârâtului necorespunzător.
- Acțiunea confesorie**   Într-o speță [284], pârâții (reclamantii) într-un dosar pe rol au depus acțiune reconvențională solicitând recunoașterea *dreptului de abitație* și invocând că achită serviciile comunale și alte plăți necesare pentru întreținerea apartamentului și că nu dispun de alt spațiu locativ. Instanțele superioare au decelat în favoarea respingerii acțiunii de recunoaștere a dreptului de abitație, invocând că în condițiile în care viza de domiciliu a pârâților (reclamantilor) a fost retrasă din imobil și nu a fost înscrisă grevarea *dreptului de abitație* în Registrul bunurilor imobile, condiție obligatorie impusă de lege pentru constituirea și nașterea acestui drept, pretențiile pârâților (reclamantilor) sunt neîntemeiate, iar achitarea de către aceștia a cheltuielilor de întreținere nu servește drept temei pentru a admite acțiunea reconvențională.

Anexa nr. 11 Practica judiciară privind mijloacele indirecte de apărare a dreptului la proprietate

- Îmbogățirea nejustificată** Într-o speță [306], reclamantul a solicitat pârâtei încasarea datoriei cu titlu de supraplată, invocând că în baza unui contract de antrepriză, deși a transferat pârâtului o sumă mai mare pentru finalizarea lucrărilor de finalizare a blocului, aceste lucrări au fost efectuate într-un quantum mai mic, astfel s-a format o supraplată. Instanțele de judecată au admis, în principiu, acțiunea reclamantei, reținând în principal că din analiza facturilor anexate la materialele pricinii se atestă o sumă de bani care a fost achitată fără un anumit temei legal sau contractual, ceea ce, prin prisma art. 1389, Codul civil (în vigoare la data examinării speței), reprezintă o îmbogățire fără justă cauză.
- Răspunderea delictuală** Astfel, într-una din spețe [301], reclamantul a solicitat de la pârât (societate comercială) încasarea prejudiciului material pentru deteriorarea tavanului și a pereților din apartament, invocând că deși, locuiește la etajul cinci al unui bloc locativ, pârâtul, fără acordul lui, precum și a altor locatari de la etajul cinci, a inițiat lucrări de construcție a etajului 6 și a mansardei în lipsa certificatului de urbanism, a autorizației de construcție și în pragul lunilor de iarnă. În urma acestor lucrări, pârâtul a deteriorat tavanul și pereții de la apartamentul său, fiindu-i cauzat un prejudiciu material considerabil. Deși instanțele inferioare au respins acțiunea, ca fiind neprobată, instanța de recurs a avut o opinie disidentă. Pentru statua în favoarea admiterii acțiunii, instanța de recurs a reținut că lucrările de construcție au fost efectuate de către pârât, deoarece reprezentantul acestuia a participat la inspectarea apartamentului reclamantului și întocmirea actului de examinare din 22 septembrie 2012, iar, la 12 august 2015, dirigintele de șantier a întocmit procesul-verbal de constatare, prin care a stabilit că deteriorarea încăperilor a fost prejudiciată de inundația apartamentului, parvenită în urma lucrărilor de construcție efectuate la mansarda blocului. Așadar, este adevărat că la caz au fost întrunite elementele răspunderii delictuale, fapt ce face salutabilă soluția instanței de recurs de admitere a acțiunii.
- Nulitatea actului juridic** Într-o speță 298[553], reclamantii au solicitat declararea nulității absolute a contractului de vânzare-cumpărare a apartamentului, invocând că fiul lor a luat cu împrumut de la pârât suma de 3700 de euro, pe care s-a obligat s-o restituie până la 31 decembrie 2013. În scopul garantării restituirii acestui împrumut, au încheiat la 13 martie 2013 cu pârâtul contractul de vânzare-cumpărare a apartamentului, iar în pct. 6 din contract, reclamantii și-au rezervat dreptul de răscumpărare până la 30 decembrie 2013. Reclamantii au menționat că fiul lor a restituit integral împrumutul pârâtului, însă cu întârziere și astfel au omis termenul de răscumpărare a apartamentului. Deși pârâtului i-a fost restituit împrumutul acesta, solicită evacuarea din apartament și, fiind persoane în etate, riscă să rămână în stradă. Instanțele au dat câștig de cauză reclamantilor, apreciind în special că, prin semnarea contractului de vânzare-cumpărare, reclamantii au intenționat garantarea restituirii împrumutului primit de către fiul lor de la pârât. În corolar, instanța a mai reținut caracterul simulat al actului contestat pornind de la declarațiile martorului și înregistrările audio, conform cărora pârâtul a recunoscut că reclamantii i-au lăsat apartamentul ca garanție întru restituirea împrumutului transmis fiului ei.

Anexa nr. 12. Practica judiciară cu privire la demolarea construcțiilor neautorizate

Într-o speță [181], deși reclamantul a invocat că pe linia de hotar dintre terenuri, pârâtul a construit mai multe construcții neautorizate, lezându-i dreptul de proprietate, instanța de apel a respins pretenția cu privire la demolarea acestora. Pentru a decide astfel, instanța a reținut că construcțiile de pe linia de hotar și/sau în apropiere de linia de hotar au fost ridicate în 1974-1975, iar dreptul de proprietate al reclamantului a apărut în 2009, circumstanțe care generează decăderea reclamantului din dreptul de a contesta edificarea construcțiilor pe linia de hotar.

Într-o altă speță [303], în care reclamanta a invocat construirea balconului de către pârâtă la o distanță mai mică de 1 m de apartamentul său, instanța a respins acțiunea din motiv că balconul a fost construit în baza unei decizii a autorității locale din 1994, iar, pe parcursul anilor 1994-2014 reclamantul a tolerat construcția și nu a obiectat împotriva acesteia.

Și cu altă ocazie [178], instanțele au respins pretenția cu privire la demolarea construcției neautorizate, din considerentul că reclamantul a tolerat încălcarea hotarului său pe parcursul mai multor ani și nu a obiectat până sau imediat după depășirea hotarului, în condițiile în care a devenit proprietar al imobilului său în 2006, însă a manifestat interes față de bunul său în 2017.

Într-o altă orientare jurisprudențială [287], instanțele au dispus în favoarea demolării construcției neautorizate, având în vedere că pârâtul a fost tras la răspundere contravențională pentru nerespectarea distanței minime obligatorie față de linia de hotar prevăzută de lege, iar această depășire reprezintă o *influență inadmisibilă*. În aceeași suită sunt și alte spețe [281, 295], în care a fost admisă pretenția cu privire la demolarea din cont propriu a construcției neautorizate, pe motiv că ar fi ridicată fără a fi respectată distanța până la hotarul terenului vecin.

Anexa nr. 13. Jurisprudența Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității pe marginea accesului la serviciile și bunurile disponibile publicului

Într-una din plângeri [94], petiționarii, membri ai AO „Mișcarea Refugiaților Transnistreni”, au invocat că au fost discriminați în realizarea dreptului la proprietate asupra spațiului locativ, primit în calitate de persoană refugiată, deoarece, deși dispun de hotărâri judecătorești irevocabile, prin care le-a fost recunoscut dreptul la asigurarea cu spațiu locativ și au obținut ordine de repartitie într-un bloc locativ din mun. Chișinău, pentru înregistrarea dreptului de proprietate sunt impuși să achite câte aproximativ 400 000 de lei. Analizând faptele expuse, Consiliul a constatat discriminarea petiționarilor, prin impunerea achitării acestei sume în vederea înregistrării dreptului de proprietate.

Într-o altă speță [95], reclamanta s-a plâns că, în ciuda faptului că dispune de o hotărâre irevocabilă de asigurare cu spațiu locativ, Primarul mun. Chișinău a eliberat ordin de repartitie pentru apartamentul nr. 7 al unei alte familii. CEDAE a notat, că nu neagă faptul că petiționara ar fi putut suferi un tratament diferențiat în comparație cu ceilalți 24 de creditori cu care Primăria mun. Chișinău a încheiat tranzacții de împăcare sau a oferit spații locative disponibile, însă existența unui criteriu protejat, în baza căruia a avut loc un tratament diferențiat, este un element obligatoriu pentru constatarea unei situații ca fiind discriminatorii.

Într-o altă speță [96], în care petiționarii au invocat faptul că sunt discriminați la calcularea pensiilor în calitate de angajați ai sistemului penitenciar, Consiliul a recomandat MSMPS să revizuiască dispozițiile normative relevante, pentru a asigura un tratament nediscriminatoriu la stabilirea și calcularea pensiilor tuturor angajaților din structurile de forță, în condițiile în care pentru persoanele din corpul de comandă și din trupele organelor afacerilor interne care au activat în mun. Bender, la stabilirea pensiilor se ia în calcul indemnizația bănească în mărime de 1,5 salariu de funcție, pe când pentru angajații sistemului penitenciar, această indemnizație nu se include.

Într-o speță [97], Consiliul, *autosesizându-se* și examinând categoriile de persoane ce beneficiază de asistență medicală gratuită din partea statului, în temeiul art. 4 alin. (4) din Legea cu privire la asigurarea obligatorie de asistență medicală, nr. 1585 din 27 februarie 1998, a stabilit că persoanele neangajate, care îngrijesc de un copil cu vârsta de până la 2 ani nu beneficiază de această măsură de sprijin din partea statului, deși situația categoriei respective este una comparabilă celor care îngrijesc la domiciliu o persoană cu dizabilitate severă, deoarece ambele categorii de persoane sunt constrânse de circumstanțe obiective care nu le permit să se încadreze în câmpul muncii pentru a se asigura medical. Consiliul a recomandat Guvernului să revadă categoriile de persoane care beneficiază de asistență medicală gratuită din partea statului, astfel încât persoanele neasigurate care îngrijesc de un copil cu vârsta de până la 2 ani, să beneficieze de asistență medicală gratuită.

Într-o altă speță [98], petiționarii, membrii unei familii în a cărei componență este o persoană cu dizabilități locomotorii, au invocat că nu au acces la propria locuință din cauza amenajării necorespunzătoare a blocului imobiliar. Consiliul a constatat că, deși rampa de acces în bloc a fost prevăzută în proiect, utilitatea acesteia este discutabilă, în condițiile în care holul de acces la ascensor este la nivelul etajului I, iar persoana, pentru a putea ajunge de facto la bunul său imobil, trebuie să urce 11 trepte.

Într-o cauză [99], petiționara arăta că, fiind la acel moment însărcinată, a solicitat de la Penitenciarul nr. 13 să i se achite indemnizația de maternitate, în calitate de soție aflată la întreținerea soțului, întrucât nu este persoană asigurată, însă i s-a refuzat în achitarea indemnizației. Consiliul a conchis asupra unei discriminări, în condițiile în care Departamentul Instituțiilor Penitenciare nu a putut indica nicio prevedere legală care interzice achitarea acestei indemnizații

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnata, Ojoga Mariana, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Ojoga Mariana

CV-autorului

Numele, prenumele: Ojoga Mariana
Date de contact: mun. Chișinău, str. Ceucari, 2/4, ap. 25, MD-2020
tel: 068072981, e-mail: marianaojoga@yahoo.com

Studii:

2007-2011: licență în drept, Academia de Studii Economice din Moldova
2008-2012: licență în contabilitate, Academia de Studii Economice din Moldova
2011-2013: master în drept, Academia de Studii Economice din Moldova
2014-2018: studii de doctorat, specialitatea 552.01 „Drept constituțional”

Domenii de interes științific: drept constituțional, drepturile omului

Participări la manifestări științifice:

- Masa rotundă cu participare internațională consacrată zilei internaționale a drepturilor omului: „*Interacțiunea dreptului național și internațional în realizarea protecției drepturilor și libertăților fundamentale ale omului*”, Chișinău, 10 decembrie 2014;
- Conferința științifică internațională a doctoranzilor: „*Tendențe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători*”, Chișinău, 10 martie 2015;
- Conferința științifico-practică cu participare internațională „*Teoria și practica administrării publice*”, Chișinău, 22 mai 2015;
- Conferința internațională științifico-practică: „*Consolidarea administrației publice locale: instrumente și mecanisme*”, Chișinău, 3-4 decembrie 2015;
- Conferința științifică internațională: „*Perspectivile și problemele integrării în spațiul european al cercetării și educației*”, Cahul, 7 iunie 2016;
- Conferința științifică a doctoranzilor „*Tendențe contemporane ale dezvoltării științei. Viziuni ale tinerilor cercetători*”, Chișinău, 15 iunie 2017;
- Manifestarea științifică națională: „*Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*”, Chișinău, 7-8 decembrie 2017;
- Conferința științifică a doctoranzilor „*Tendențe contemporane ale dezvoltării științei. Viziuni ale tinerilor cercetători*”, Chișinău, 15 iunie 2018;
- *International Conference European union's history, culture and citizenship*, 13 th edition, Pitești, (România), 21 May 2021.

Lucrări științifice la tema tezei de doctor publicate în reviste de specialitate:

- Restrângerea dreptului fundamental la proprietate: concept și clasificare. În: *ISCIENCE.IN.UA «Актуальные научные исследования в современном мире»*, nr. 7 (63), partea 6, 2020;
- Rolul Curții Constituționale în garantarea dreptului fundamental la proprietate. În: *Legea și Viața*, nr. 8-9, 2020;
- Controlul european și constituțional al măsurilor de impozitare în raport cu dreptul la proprietate. În: *Revista Națională de Drept*, nr. 7-9, 2020;
- Exigențele măsurii confiscării în raport cu dreptul la proprietate. În: *Revista Institutului Național al Justiției*, nr. 3, 2020;
- Autoritatea legislativă-prim gardian al dreptului la proprietate. În: *Administrare Publică*, nr. 3 (2020);
- Compatibilizarea jurisprudenței Republicii Moldova cu cea europeană în materia dreptului la respectarea bunurilor. În: *Dreptul (România)*, nr. 12, 2020.

Premii: Burse de Merit, 2011

Cunoașterea limbilor străine: engleza – bine; franceza – bine; rusa – bine